

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ SORUNU VE
KUR'ÂN'A KRONOLOJİK-OLGUSAL BİR YAKLAŞIM
(1 REB, U'L-EVVEL-4 REB, U'L-EVVEL ARASI)**

Doktora Tezi

Esra GÖZELER

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

**KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ SORUNU VE
KUR'ÂN'A KRONOLOJİK-OLGUSAL BİR YAKLAŞIM
(1 REB, U'L-EVVEL-4 REB, U'L-EVVEL ARASI)**

Doktora Tezi

Esra GÖZELER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Ankara-2009

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ SORUNU VE
KUR'ÂN'A KRONOLOJİK-OLGUSAL BİR YAKLAŞIM
(1 REB'U'L-EVVEL-4 REB'U'L-EVVEL ARASI)

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Salih AKDEMİR (Danışman)

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM

Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU

Prof. Dr. Musa YILDIZ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi 04.12.2009

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (16/11/2009).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Esra GÖZELER

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

GENEL KISALTMALAR	IX
BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI	X
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	XV
ÖN SÖZ	XVII
GİRİŞ	20
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	20
2. Yöntem ve Kaynaklar	39
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULÛMU'L-KUR'ÂN VE HADİS LİTERATÜRÜ ÇERÇEVESİNDE KUR'ÂN	
ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ MESELESİ	63
1. Âyet ve Sûre Tertibine İlişkin Rivâyetler	64
1.1. Âyet Tertibinin Tevkîfliği Meselesi	65
1.1.1. Âyet Tertibinin Tevkîfi Olduğuna İşaret Eden Rivâyetler	65
1.1.2. Âyet Tertibinin Tevkîfi Olmadığına İşaret Eden Rivâyetler	67
1.2. Sûre Tertibi Meselesi	71
1.2.1. Sûre Tertibinin Tevkîfi Olduğuna İşaret Eden Rivâyetler	72
1.2.2. Sûre Tertibinin Sahabe İctihadına Dayandığına İşaret Eden Rivâyetler	74
1.2.3. Sûre Tertibinin Tevkîfi-İctihadî Olduğuna İşaret Eden Rivâyetler	78
2. Âyet ve Sûrelerin Tarihlendirmesinde Geleneksel Ölçütler	81
2.1. Mekke-Medenî	83
2.2. Esb'ü'n-Nuzûl	96
2.3. Nesû	102

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİNE BATILI

YAKLAŞIMLAR

109

Giriş: Âyet ve Sûrelerin Tertibine İlişkin Batılı Yaklaşımlar 110

1. İslâm Geleneğindeki Tasniflerle Uyumlu Batılı Yaklaşımlar 114

1.1. Gustav Weil (1808-1889) 115

1.2. Theodor Nöldeke (1836-1930) 120

1.3. John Medows Rodwell (1808-1900) 124

1.4. Régis Blachère (1900-1973) 127

2. İslâm Geleneğindeki Tasniflerden Farklı Olan Batılı Yaklaşımlar 133

2.1. Sir William Muir (1819-1905) 134

2.2. Hartwig Hirschfeld (1854-1954) 139

2.3. Richard Bell (1876-1952) 142

2.4. William Montgomery Watt (1909-2006) 150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRÎ 1 (REḄ, U'L-EVVEL)–4 (REḄ, U'L-EVVEL) PERİYODU ÖZELİNDE

NÂZİL OLAN KUR'ÂN ÂYETLERİNE KRONOLOJİK-OLGUSAL

YAKLAŞIM

154

Giriş: Hicret Öncesi Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler 155

A. Müşriklerin Hz. Peygamber'i Öldürme Planı (8 Enf̣l 30; 52 ¼ør 30-31) 155

B. Hz. Peygamber'in Hicreti (25 ¼àà 85; 47 MuÛammed 13) 161

1. Hicrî 1. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler 165

1.1. Reḅ, u'l-evvel (h.1/1) Ayındaki Gelişmeler 166

1.2. Reḅ, u'l-Êür (h.1/2) Ayındaki Gelişmeler 166

1.3. Receb (h.1/5) Ayındaki Gelişmeler 167

1.4. RamañEn (h.1/7) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler 168

1.4.1. Savaşa İzin Verilmesi (22 j acc 39-41) 168

1.5. ŞevvÊl (h.1/8) Ayındaki Gelişmeler 172

1.6. Zi'l-ka,de (h.1/9) Ayındaki Gelişmeler	172
1.7. Hicrî 1. Yılda Nâzil Olan ve Bir Aya Yerleştirilemeyen Âyetler	173
1.7.1. Yahudilerle İlişkiler (2 Baàara 1-79; 80-100)	173
2. Hicrî 2. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	182
2.1. MuÛarrem (h.2/11) Ayındaki Gelişmeler	182
2.2. °afer (h.2/12) Ayındaki Gelişmeler	183
2.3. Rebb,u'l-evvel (h.2/13) Ayındaki Gelişmeler	183
2.4. CumÊde'l-ÊÛira (h.2/16) Ayındaki Gelişmeler	184
2.5. Receb (h.2/17) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	185
2.5.1. NaÛle Seriyyesi (2 Baàara 217-218)	185
2.5.2. Kiblenin Tahvili (2 Baàara 142-145)	188
2.6. Şa,bÊn (h.2/18) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	191
2.6.1. Orucun Farz Kılınması (2 Baàara 183-184; 185; 186-187)	191
2.7. RamaÑÊn (h.2/19) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	194
2.7.1. Bedir Gazvesi (8 EnfÊl Sûresi 1-75; 22 j acc 19-22; 4 NisÊ 97-100; 29 ,Ankebõt 10-12; 3 Şl-ø ,İmrÊn 161)	194
2.8. ŞevvÊl (h.2/20) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	203
2.8.1. Benø ``aynuâÊ, Gazvesi (3 Şl-ø ,İmrÊn 12-13)	203
2.9. Zi'l-Ûicce (h.2/22) Ayındaki Gelişmeler	205
3. Hicrî 3. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	205
3.1. MuÛarrem (h.3/23) Ayındaki Gelişmeler	206
3.2. Rebb,u'l-evvel (h.3/25) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	206
3.2.1. • aâafÊn Gazvesi (5 MÊide 11)	206
3.3. CumÊde'l-ølÊ (h.3/27) Ayındaki Gelişmeler	209
3.4. CumÊde'l-ÊÛira (h.3/28) Ayındaki Gelişmeler	209
3.5. Şa,bÊn (h.3/30) Ayındaki Gelişmeler	209
3.6. RamaÑÊn (h.3/31) Ayındaki Gelişmeler	210
3.7. ŞevvÊl (h.3/32) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	210
3.7.1. UÛud Gazvesi (8 EnfÊl 36; 8 EnfÊl 17; 16 NaÛl 126; 3 Şl-ø ,İmrÊn 121-200)	210

3.7.2. İ amrŒu'l-Esed Gazvesi (3 Œl-ø ,İmrŒn 172-173)	217
4. Hicrî 4. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	219
4.1. MuŒarrem (h.4/35) Ayındaki Gelişmeler	219
4.2. °afer (h.4/36) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	219
4.2.1. Er-Recb, Gazvesi (2 Baàara 204-208)	219
4.2.2. Biru Ma,øne Gazvesi	221
4.3. Rebb,u'l-evvel (h.4/37) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler	222
4.3.1. Benø en-NaŒbr Gazvesi (59 İ aşr 1-19)	222
SONUÇ	226
<i>Ek I:</i> NÜZŪL SIRASINA GÖRE MEKKİ VE MEDENİ SŪRELER	235
<i>Ek II:</i> MUSHAF TERTİBİNE GÖRE MEKKİ VE MEDENİ SŪRELERDEKİ MŪSTESNÂ ÂYETLER	237
<i>Ek III:</i> ORYANTALİSTLERİN ÂYET VE SŪRE TERTİBLERİ	244
Tablo 1. Gustav Weil (1808-1889)	246
Tablo 2. Theodor Nöldeke (1836-1930)	247
Tablo 3. John Medows Rodwell (1808-1900)	248
Tablo 4. Régis Blachère (1900-1973)	249
Tablo 5. Sir William Muir (1879-1931)	250
Tablo 6. Hartwig Hirschfeld (1854-1954)	251
Tablo 7. Richard Bell (1876-1952)	253
Tablo 8. William Montgomery Watt (1909-2006)	256
<i>Ek IV:</i> TEZDE ELE ALINAN ÂYETLERİN SŪRE BŪTŪNLŪĞÜNE GÖRE KRONOLOJİSİ	257
BİBLİYOGRAFYA	258
ÖZET	285
ABSTRACT	286

GENEL KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale/madde
a.y.	: Aynı yer
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
H./h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
M./m.	: Miladî
(r)	: raÑiya AllÊhu ,an...
s.	: Sayfa
(ò)	: òallÊllÊhu ,aleyhi ve sellem
sad.	: Sadeleştiren
thk.	: Tahkik, tahkik eden
trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık
yy.	: Baskı yeri yok
–	: Yayımı devam ediyor

BİBLİYOGRAFYA KISALTMALARI

KİTAPLAR

- Belÿurþ AÙmed b. YaÙyÿ el-Belÿurþ (279/892), *Ensÿbu'l-eşrÿf*, thk. Suheyl Zekkÿr, Riyañ Zirikþ, Dÿru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- BuÙÿrþ İsmÿ,þl b. İbrÿhþm el-BuÙÿrþ (256/870), *eð-aÙþÙ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- Ebø Dÿvød Suleymÿn b. el-Eş,aó (275/889), *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- alþfe b. ayyÿø Ebø ,Amr eş-Şeybÿnþ alþfe b. ayyÿø (240/854), *TÿrþÙu alþfe b. ayyÿø*, thk. Ekrem Áiyÿ el-,Umerþ, Darø aybe, Riyad 1958.
- İbn þ anbel AÙmed b. þ anbel (241/855), *el-Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- İbn Hişÿm ,Abdu'l-Melik b. Hişÿm (213/828), *es-Sþretu'n-nebeviyye*, thk. Muððafÿ es-Saààÿ, Kahire 1981.
- İbn İsÙÿà MuÙammed b. İsÙÿà (150/767), *Sþretu İbn İsÙÿà*, thk. MuÙammed þ amidullÿh, Hakka Hizmet Vakfı, Konya 1981.
- İbn Keóþr İsmÿ,il b. ,Umer b. Keóþr (774/1373), *Tefsþru'l-urÿni'l-ayþm*, thk. Muððafa es-Seyyid MuÙammed [ve öte.], Muessesetu urþuba, Mektebetu'l-Evlÿdu's-ŞeyÙ li't-Turÿó, Kahire 2000.

- İbn Sa,d Mu'ammed b. Sa,d (230/845), *KitÊbu eô-âabaâÊti'l-kebb*, thk. ,Alp Mu'ammed ,Amr, Kahire 2001.
- İbn Şebbe Ebø Zeyd ,Umer b. Şebb (262/876), *TÊriÛu'l-medhneti'l-munevvere*, thk. Fehm Mu'ammed Şeltøt, Cidde 1973.
- asôallÊn Mu'ammed el- asôallÊn (923/1517), *el-MevÊhibu'l-leduniyye bi'l-mineÛi'l mu'ammediyye*, thk. °ÊliÛ AÛmed eŒ-ŞÊm, el-Mektebetu'l-ÎslÊmiyye, Beyrut-Şam-Amman 1991.
- urøub Ebø ,AbdullÊh Mu'ammed b. AÛmed el- urøub (671/1273), *el-CÊmi, li-aÛkÊmi'l- urÊn*, thk. ,Abdu'l-muÛsin et-Turk, Muessesetu'r-RisÊle, Beyrut 2006.
- Maàriz Ma'ammed b. ,Alp el-Maàriz (845/1442), *ÎmtÊu'l-esma-bimÊ li'n-nebiyyi (ø) mine'l-aÛvÊli ve'l-emvÊli ve'l-Ûafdati ve'l-metai*, thk. Mu'ammed en-Nem, DÊru'l-Kutøbi'l ,Îlmiyye, Beyrut 1999.
- MuàÊtil b. SuleymÊn Ebø'l- i asan MuàÊtil b. SuleymÊn b. BeŒr (150/767), *TefsÛru MuàÊtil b. SuleymÊn*, thk. ,AbdullÊh MaÛmød ŒÛate, el-Heyetu'l-Mısıriyyetu'l-Êmme li'l-kitÊb, Kahire 1979-1988.
- Muslim i accÊc en-NeysÊbø (261/875), *eô- °aÛÛ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Møse b. ,Uàbe Møse b. ,Uàbe (141/758), *el-MeÛÊz*, Rabat 1994.
- RÊz Ebø ,AbdullÊh FaÛruddn Mu'ammed b. ,Umer FaÛruddn er-RÊz (606/1209), *MefÊtÛu'l-Ûayb*, DÊru'l-Fikr, Beyrut 1981.

- Suy   , *el-İt  n* Cel  ludd  n es-Suy    (911/1505), *el-İt  n f   ul  mi'l-ur  n*, thk. Fevv  z A  med Zemer  , D  ru'l-Kit  bi'l-  r  b, Beyrut 2004.
- Suy   , *Lub  bu'n-nu  l* Cel  ludd  n es-Suy    (911/1505), *Lub  bu'n-nu  l f   esb  bi'n-nuz  l*, Mektebetu'  -  f  , Kahire 2002.
- Suy   , *Ten  su  u'd-durer* Cel  ludd  n es-Suy    (911/1505), *Ten  su  u'd-durer f   ten  subi's-suver*, thk.   Abdu'l-k  dir A  med   A  , D  ru'l-Kutubi'l-  lmiyye, Beyrut 1986.
-   aber   Eb   Ca,fer Mu  ammed b. Cer  r e  -  aber   (310/923), *C  mi,u'l-bey  n an tev  li   yi'l-ur  n*, thk.   Abdu'l-Mu  sin et-Turk  , Kahire 2001.
-   aber  , *T  r   * Eb   Ca,fer Mu  ammed b. Cer  r e  -  aber   (310/923), *T  r   u'l-umem ve'l-mul  k*, thk. Mu  ammed Eb  'l-Fa  l İbr  h  m, Mısır, ts.
- Tirmiy   Eb     s   Mu  ammed et-Tirmiy   (279/892), *es-Sunen*,   ağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- V   id   İm  m Eb      asan   Al   İbn A  med el-V   id   (468/1076), *Esb  bu'n-nuz  l*, thk. Em  n    li     a,b  n, Kahire 2003.
- V   aid   Mu  ammed b.   Umer el-V   aid   (207/823), *Kit  bu'l-me  z  *, thk. Mu  ammed   Abdu'l-K  dir A  med   A  , Beyrut 2004.
- Zema   er   Eb  'l-     sım C  rull  h Ma  mud b.   Umer ez-Zema   er   (538/1144), *el-Ke   f an   a   iki't-tenz  l ve uy  ni'l e   v  l f   vuc  hi't-tev  l*, thk.    dil A  med   Abdulmevc  d [ve   te.], Mektebetu'l-  beyk  n, Riyad 1998.

Zerkeş, *el-Burhân*

Bedruddîn Muḩammed b. ,Abduġġez-Zerkeş
(794/1392), *el-Burhân fî ulømi'l-`urġn*, thk.
Muḩammed Ebø'l-Faġġl İbrġhġm, Dġru'l-Ma,rife,
Beyrut 1972.

DERGİLER VE ANSİKLOPEDİLER

- AO* *Acta Orientalia*, Copenhagen 1923 –
- AÜİFD* *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1952 –
- BJRL* *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, London 1903 –
- BRIJMES* *British Journal of Middle Eastern Studies*, Durham-Oxfordshire 1974 –
- BSOAS* *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London 1917 –
- DÜİFD* *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1983 –
- DİA* *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988 –
- EQ* *Encyclopedia of the Qur'ân*, I-V + index, Leiden-Boston-Köln 2001-6.
- IC* *Islamic Culture*, Haydarâbâd 1927 –
- IJMES* *International Journal of Middle East Studies*, London-New York 1970 –
- IOS* *Israel Oriental Studies*, Tel Aviv 1971 –
- IQ* *Islamic Quarterly*, London 1954 –
- İA* *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1940-88.
- JAOS* *Journal of the American Oriental Society*, New Haven, Connecticut 1843 –
- JE* *The Jewish Encyclopedia*, New York 1902.
- JNES* *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago 1942 –
- JRAS* *Journal of Royal Asiatic Society*, London 1833 –
- MW* *The Muslim World*, Hartford-Connecticut 1911 –
- St.I* *Studia Islamica*, Paris 1953 –

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

ء	•
ا	A-a
ب	B-b
ت	T-t
ث	»-ó
ج	C-c
ح	i -Ü
خ	£-Ü
د	D-d
ذ	Ç-ÿ
ر	R-r
ز	Z-z
س	S-s
ش	Ş-ş
ص	°-ò
ض	~ -Ñ

ط	¼-ò
ظ	Å-ÿ
ع	,
غ	• -Ö
ف	F-f
ق	¨ -à
ك	K-k
ل	L-l
م	M-m
ن	N-n
و	V-v
ه	H-h
ى	Y-y
ا...	Š-Ê
و...	Å-ø
ى...	-þ

Türk Dil Kurumu'nun Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle ilgili ilkesi esas alınarak Kur'ân-ı Kerim ifadesi bu şekilde yazılmıştır.

Metnin bize ait olduğu yerlerde Tefsir, Hadis, Kahire, Ömer vb. iyi bilinen Arapça kelimelerin yazımında Türkçe'deki genel kullanım esas alınmış; transkripsiyon alfabesine uygun olarak düzenlenmemiştir.

Hemze (ء), kelimenin başında olduğu zaman gösterilmemiştir.

TÊ el-marbøøa (ة), a/e olarak yazılmıştır.

Alıntılarda, yazarın transliterasyonu esas alınmıştır.

Kur'ân'ı anlama çabama bilgi sağlayan, ufuk açan, ilham ve kuvvet veren

AbdullÊh b. AbbÊs'ı (68/688)

ve

MuÛammed b. Umer el-VÊâid'yi (207/823) rahmetle anıyorum.

ÖN SÖZ

Bir yüksek lisans dersi esnasında Ömer Özsoy Hocamın, “Tefsir alanında bilimsel çalışma yapmak aslında rivâyetlerle meşgul olmayı gerektirir” meâlinde düşüncelerini ifade ettiği zaman zihnimde oluşan anlamayla bugün vardığım noktanın aynı olmadığından eminim. Nüzûl döneminin anlam ve akıl dünyasını keşfetmek için en önemli ve en değerli kaynaklar olan rivâyetleri İslâm geleneğinin HAFIZASI olarak algılamak gerekir. Kur’ân-ı Kerim’den ve rivâyetlerden hareket ederek nüzûl döneminin anlam dünyasını keşfetmek, bugün âyetleri daha iyi ve doğru anlamamızı sağlayacaktır. Zira âyetlerin tarihî bağlamını bilmek müfessirler için dilsel analiz ile birlikte temel başvuru kaynağıdır.

Bugün Tefsir alanında yapılan çalışmaların en çok üzerinde durdukları konu, Kur’ân’ın anlaşılması, yorumlanması ve bunun gerçekleşmesi için de yeni bir metodoloji oluşturulmasıdır. Âyetlerin tarihî bağlamlarını belirlemenin ve belli bir kronoloji içerisinde okumanın bu doğrultuda yapılacak çalışmalara katkısı olabileceği kanaatindeyiz. Zira nüzûl tarihi, Tefsir disiplini içerisinde yeterince üzerinde durulmamış ve ihmal edilmiş bir alandır. Bu konudaki rivâyetlerin ve klasik kaynakların yeniden okunması ve Kur’ân’ın metinleşme tarihi ve âyetlerin tarihî bağlamıyla ilgili araştırmaların yapılmasına ihtiyaç olduğunu düşünmekteyiz.

Bu çalışma birçok kişi ve kurumun burada kendilerine teşekkür etmek istediğim katkıları ve yardımları olmadan olmazdı. Her şeyden önce çalışmamı kendisinin yönetiminde tamamlama lütfunda bulunan, bilgisini esirgemeyen, desteğini ve sevgisini her zaman hissettiğim ve şükran borcumun ömür boyu devam edeceği muhterem danışmanım Prof. Dr. Salih Akdemir’e; kıymetli zamanlarını

ayırarak danışman hassasiyetinde araştırmamı tetkik edip, biçim ve muhteva açısından değerli katkılar sunan Prof. Dr. Halis Albayrak, Prof. Dr. İbrahim Sarıçam, Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu ve Prof. Dr. Musa Yıldız'a (Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara); tez konusunun belirlenmesinden tezin bitimine kadar, Amerika'daki yoğun çalışma programına rağmen desteğini devam ettiren ve tezimin ilk aşamalarında danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Mehmet Paçacı'ya saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu, Prof. Dr. Mustafa Fayda (Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi, İstanbul), Prof. Dr. Osman Tařtan, Prof. Dr. Ömer Özsoy (Goethe-Universität, Frankfurt) ve Doç. Dr. Mehmet Akif Koç'a saygılarımı ve şükranlarımı arz ediyorum. Hiçbir müzakere talebimi geri çevirmeden tashih ve tenkitleriyle ve ayrıca önerdikleri kaynaklarla araştırmama çok kıymetli katkılar sunmuşlardır.

Çalışmam süresince Roma ve Kudüs'te araştırma yapma imkanı sağlayan Prof. Dr. Mualla Selçuk ve Prof. Dr. Ahmet Akbulut'a; cömert finanssal desteklerinden dolayı Prof. Dr. Thomas Michel'e SJ, Vatikan Gregorian Üniversitesi, Dinleri ve Kùltürleri Araştırma Enstitüsü (Pontifical Gregorian University, Institute for the Study of Religions and Cultures, Roma), Kardinal Bea Yahudi Araştırmaları Merkezi (Cardinal Bea Centre for Judaic Studies, Roma) ve Kudüs'te bulunan Vatikan Kitâb-ı Mukaddes Araştırmaları Enstitüsü'ne (Pontifical Biblical Institute, Kudüs) müteşekkirim.

Roma'da bulunduğum süre içerisinde araştırmamın ikinci bölümüne danışmanlık yapan, kùtüphanesini cömertçe kullanımıma sunan ve referansıyla

birçok kütüphanede çalışma imkanı sağlayan Prof. Dr. Daniel Madigan'a SJ (University of Georgetown, Washington D.C.); araştırmam süresince özellikle kaynak temini konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Dr. Felix Körner'e SJ ayrıca dostluğu ve dualarından dolayı (Pontifical Gregorian University, Roma) minnettarım.

Tezimin her sayfa ve satırında ve satır aralarında emekleri olan cömert dostlarım Dr. Halide Aslan ve Suat Koca'ya; kaynak taramalarında yardımcı olan Dr. Aslan Habibov'a; Almanca kaynakları kontrol eden ve bu zorlu süreçte nefes almamı sağlayan değerli dostum Katrin Buchholz'a; Fransızca metinlerin tercümelerini yapan Tuğba Burma ve Arif Gümüş'e; sahip olduğum sevgi ve huzur dolu ortamı sağlayan fedakâr anneme ve babama ve güzel aileme; sundukları ilmî ortam için Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM, İstanbul), Bilkent Üniversitesi ve Vatikan Arapça ve İslâm Araştırmaları Enstitüsü (PISAI, Roma) kütüphaneleri çalışanlarına en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum.

Esra GÖZELER

Ankara 2009

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân, insanlık tarihi kronolojisinde ilahî kitapların en sonucusudur ve İslâm öncesi sözlü kültürün, anlatı ve şiir geleneğinin dönüm noktasında durmaktadır. Arap dilindeki sözlü gelenekten yazılı geleneğe bu geçişin başlangıcı Hz. Peygamber dönemiyle kronolojik olarak tam saptanabilir. Kur'ân'ın secili nesir üslubunda da bunu açıkça görebiliriz.¹ Kur'ân her ne kadar en son vahiy olarak tanımlansa da, İslâm geleneği içerisinde kronolojik sıralamayı aşan bir metin olarak görülmüştür. Zira Müslümanlar Kur'ân'ı, Allah kelamı olduğu için kronolojik incelemenin ötesinde görmektedir. İslâm geleneğinde tartışmasız olarak Kur'an'ın zaman ve mekan üstü evrensel bir özelliğe sahip olması ve bu şekilde anlaşılması, indirilmiş olduğu tarihî ortamla ilişkisi olmadığı anlamına gelmemelidir. Kur'ân, vahiy süreci içerisinde sözü edilen ortamdaki sorular ve sorunlar için ilahî bir cevap olmuştur. Bu yüzden Kur'an'ın metnini nâzil olduğu şart ve durumlardan bağımsız olarak anlamaya çalışmak vahyin anlaşılmasını ve yorumlanmasını zorlaştıracaktır. Âyetlerde geçen olaylar tarihî bir bağlama sahiptir. Dolayısıyla bu tarihî bağlamı belirlemeden âyetin sahip olduğu evrensel anlamı ortaya çıkarmak mümkün değildir. Bu anlamda âyetlerin tarihî bağlamlarını belirlemek Tefsir ilminin bir gerekliliğidir.²

Bu çalışmada temel ilgi, âyetlerin nâzil oldukları zaman dilimini ve yeri ortaya koyabilmektir. Konumuzun teorik çerçevesini, tarihlendirme ile ilgili İslâm

¹ Gerhard Böwering, "Chronology and the Qur'ân", *EQ I* (2001): 316.

² Krş. Gerhard Böwering, a.g.m., s. 317vd; Bu konuda örnekler ve değerlendirmeler için bk. Halis Albayrak, "Allah'ın Nüzûl Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine", 2. *Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996, s. 36-48.

geleneğinde ve oryantalistler tarafından benimsenen yaklaşımların değerlendirilmesi; pratik çerçevesini ise hicrî 1 (Rebî, u'l-evvel)–4 (Rebî, u'l-evvel) periyodu kapsamında nâzil olan âyetlerin kronolojik olarak muhtemel ardılığının belirlenmesi oluşturmaktadır.

Araştırmayı yapmamız konusunda bizde bilimsel merak uyandıran ve bizi bu alanda tez çalışması yapmaya yönlendiren temel problem, âyetlerin tarihlendirilmesinin yapılıp yapılamayacağı ya da ne kadarının tarihlendirilebileceği meselesi olmuştur. Âyetlerin tarihlendirilmesiyle âyetin nâzil olduğu günü, ayı ve yılı belirleyebilmeyi kastediyoruz.

Kur'ân'ın anlaşılması için âyetlerin nüzûl döneminin tarihî-toplumsal şartları ile irtibatlandırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Betimleyici özelliğe sahip Tefsir disiplininin temel işlevlerinden biri de âyetleri tarihî bağlamlarına ve onlarla ilişkili olaylara taşımaktır. Böylece âyetin nâzil olma sebebine, yani 'âyetin dünyasına' ulaşmaya çalışmaktadır. Âyetin dünyası ise, bizim için bir anlama veya referans dünyası olmaktadır. Ancak mevcut Mushaf tertibinin nüzûl sırasını yansıtmaması bizi Kur'ân'ın anlaşılması sürecinde öncelikle Kur'ân âyetlerinin kronolojik olarak sıralanması gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Tefsir ve Hadis kitabiyatında yer alan ve âyetlerin tarihî bağlamlarına işaret eden rivâyetler ile sîre kitabiyatında tarihî olgularla âyetler arasında bağ kuran haberler böyle bir çalışma yapma konusunda bize ilham vermiştir.

Kur'ân metninin anlaşılması için Kur'ân'ın nüzûl sürecini belirleyen toplum hakkında bilgi sahibi olmak ve nüzûl döneminin tarihini araştırmak öncelikle yapılması gereken çalışmadır. Zira Kur'ân'ın çağdaş okuyucuları ve anlayanları

olarak bizler için metnin hitap ettiği toplumu, şartlarını ve olaylar arasındaki irtibatı kavramadıkça bir Kur'ân anlamasından söz etmek mümkün değildir. “Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak” isimli çalışmasında Halis Albayrak, ilk muhatap çevresi ile çağdaş okuyucu arasındaki farkı değerlendirdiği pasajlarda bu durumun sebebini şöyle açıklamaktadır:

Bilindiği üzere sahabenin zihnindeki Kur'an, olgularla sıkı sıkıya bağlantılı bir Kur'an'dı. Kur'an onların gözünde sadece bir şeyler söyleyen, bir şeyleri buyuran, bir şeylere hükmeden, bir şeyleri yasaklayan bir metin değildi. Kur'an onların Hz. Peygamberle birlikte yaşadıkları sevincin, üzüntünün, işkencenin, zulmün, zaferin, yenilginin dile getirildiği mesajlarla dolu bir kayıttı. Kur'an onların bilinçlerinde henüz bizim zihnimizde canlanan şekliyle bir kutsal kitap olarak canlanmıyordu... Kur'an onlar için şartlara göre konuşan Allah'ı ve Onun niyetini gizleyebilecek, perdeleyebilecek bir metin gücünde değildi... Yani onlar için Kur'an Allah'ın hikmetli failliğinin hikmetli yansımasıydı... Şu halde sahabe, Allah'ın, muhataplarının beklentilerine, ihtiyaçlarına cevap vererek kendini tarihle, toplumla ve varlıksal özellikleriyle insanla kayıtlı gördüğünü, Kur'an'ın metnini inceleyerek değil, bizatihi canlı bir şekilde yaşayarak anlıyordu. İşte Hz. Ömer'in ganimet arazilerinden savaşa katılanlara pay vermemesi, böyle bir Kur'an telakkisinin ürünüydü. O, bu davranışıyla-tabir yerindeyse-adeta Allah, vahyini devam ettirseydi ganimetten savaşa katılanlara pay verilmesi yolundaki tutumunu, yeni sosyo-ekonomik şartlar muvacehesinde değiştirdi, şeklinde bir bilinç hali yaşıyordu. Yani Hz. Ömer, Kur'an'ın, Allah'ın kelamı olmasının sonraki nesillere ilham ettiği dokunulmazlık ve kutsiyet engeline takılmadığı için, Allah'ın fiili yasama tarzında ortaya çıkan müdahalesinin ezeli ve değişmez bir nitelik taşımadığını rahatça ortaya koymuştur.³

Vahyin sona ermesi ile birlikte Kur'ân'ın cem edilmesi, mushaf haline getirilmesi ve çoğaltılıp dağıtılması sahabe tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu süreç içerisinde teşekkül eden Kur'ân'ın tertibi konusunda Hadis ve Kur'ân ilimleri ile

³ Halis Albayrak, “Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak”, *1. Kur'an Sempozyumu: Kur'an'ın Aydınlığına Doğru*, Fecr Yayınevi, Ankara 1995, s. 167.

İlgili literatür, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu konusunda ihtilaf olmadığını gösteren bazı rivâyet ve görüşler nakletmektedir. Ancak diğer taraftan klasik literatürde farklı bir yaklaşım ortaya koyabilecek rivâyetler de mevcuttur. Dolayısıyla âyetlerin tertibinin tevkîfîliği konusunda Hadis ve Tefsir literatüründe bulunan rivâyetlerin ve görüşlerin eleştirel bir yöntemle yeniden ele alınması gerekmektedir.

İslâm geleneğinde Kur'ân âyetlerinin kronolojik sırası erken dönemlerden beri dikkate alınmış bir husustur. Mekke-Medenî, esbâb-ı nuzûl ve nesû konularının en eski ulûmu'l-Kur'an kaynaklarında dahi yer alması, Kur'ân'ın tarihî bağlamını ve kronolojisini belirlemedeki ilginin konuları ve ürünleri olarak görülebilir.

Oryantalistlerin bu konuya yaklaşımlarında ise farklı teoriler görülmektedir. Bu çalışmalarda Mekke-Medenî ayrımında genel olarak Müslüman geleneğin tespiti kabul görmüş olsa da, Kur'ân metninin tarihlendirilmesi ve Kur'ân kronolojisi konusunda İslâm geleneğinin eleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu konudaki kaynakların daha dikkatli incelenmesi gerektiğini özellikle vurgulayan Batılı araştırmacılar, Hz. Peygamber'in biyografisini, Hz. Peygamber'in hayatı ve fikrî gelişimini farklı üsluplardaki âyet, âyet grupları ve sûrelerin kronolojik tertibinden yola çıkarak anlamaya çalışmışlardır.

Âyet ve sûre tertibinin tevkîfî olduğu tarihsel olarak doğru mudur? Aynı sûredeki her bir âyetin kronolojisi sûrenin kronolojik kapsamı ile bağdaşır mı? Âyetleri tarihlendirmede nüzûl tarihlerini belirlerken âyetlerin Mekke-Medenî, nEsiÜ-mensûl olmalarından, nüzûl sebeplerinden, konularından, metinsel bağlamlarından ve üslup özelliklerinden yararlanan geleneksel eğilim yeterli midir? Oryantalistlerin

Kur'ân metninin tarihlendirilmesi konusunda yapmış olduğu çalışmalarda öne sürdükleri görüşler bilimsel açıdan tutarlı mıdır? Oryantalist literatürün tarihlendirme konusunda katkısı ne ölçüde olacaktır? Naklî ilimlerin bilgi malzemesi olan rivâyetleri ve sîre literatürünü kullanarak Kur'ân âyetlerinin tarihlerini belirlemek mümkün müdür? Müfessirler, âyetler ve olaylar arasında bir irtibat kuruyorlar mı ve eğer kuruyorlarsa bu irtibatı açıklarken kronolojiye dikkat etme endişeleri var mıdır? Müfessirler, âyetleri tarihî olayla ilişkilendirmiş midir? Kronolojik olarak sıralamaya çalışacağımız hicrî 1 (Reb'l, u'l-evvel)–4 (Reb'l, u'l-evvel) süresi kapsamında nâzil olan âyet ve âyet grupları hangileridir? Herhangi bir sûrede tertip edilen bir âyetin tarihî bağlamı açısından başka bir sûredeki âyet grubu içerisinde olabilmesi söz konusu mudur? Elimizde mevcut Mushaf ile Kur'ân kronolojisi ne kadar uyuyor? Kur'ân kronolojik olarak düzenlenmemişken sûrelerin ve âyetlerin kronolojilerini bilmek neden önemlidir? Tezimiz bu sorulara cevap bulma konusunda bir araştırma örneği oluşturmaktadır.

Tefsir alanında ve Kur'ân üzerine yapılan bütün araştırmaların amacı, Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Kur'ân âyetlerinin tarihî bağlamlarını belirlemek üzerine araştırma yapmak ve âyetlerin şartlarını tespit etmek, Kur'an'ı doğru anlayabilmek için önemlidir. Bu çalışmada öncelikli amacımız âyetlerin ardılığını ortaya çıkarmak ve böylece âyetlerin kendi tarihî bağlamları içerisinde okunmalarını sağlamaktır.

Bu çerçevede âyetlerin tarihlendirilmesi örneğinin incelendiği çalışmamızın amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Âyetlerin tarihlendirilmesinde İslâm geleneği içerisinde gelişen ve kullanılan Mekke-Medene, esbEbu'n-nuzul ve nEsiU-mensU konularını değerlendirmek,
- b. Batı'daki Kur'an kronolojisi denemelerinde İslâm geleneğindeki tertip ve kaynakların etkisini belirleyebilmek,
- c. Oryantalistlerin kendi gelenekleri içerisinde âyet ve sûre tertibine ilişkin konularda nasıl hareket ettiklerini ortaya koymak,
- d. Rivâyet malzemesinin âyetlerin tarihlerini belirlemede yeterli olmadığına dair özellikle Batı'da yaygın olan algıyı değerlendirmek,
- e. Kur'an'ın nâzil olduğu dönemdeki anlam dünyasını ortaya çıkarabilecek yaklaşımı örneklerle açıklamak,
- f. Âyetlerin anlamına tarihî bağlamı içerisinde ulaşabilme ilkesinin tefsir kitabiyatında ne kadar yerini bulduğunu değerlendirmektir.
- g. Kur'an'ın anlaşılmasında ve yorumlanmasında bütüncül bir yaklaşımı inşa etmekte kullanılabilecek bir yöntem oluşmasına katkı sağlamaktır.

Kur'an âyetlerinin tarihlendirilmesi konusunda daha detaylı bir şekilde ilerlemeden önce, bu konuda daha önce yapılmış çalışmalara bakmak gerekir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Arap dünyasında bu konuyla ilgili doğrudan yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.⁴ Ülkemizdeki çalışmalarda ise, nüzul tarihi, Kur'an'ın

⁴ Muammad b. FEs el-Ceml, Hz. Muhammed'in Yahudilerle ilişkilerini Medine dönemi çerçevesinde ele aldığı eserinde ,AömE bint MervEn, Ebø ,Afk, Ka,b b. El-Eşref (s. 101-125), Benø ' 'aynuaa, (s. 129-157), Benø NaNbr (s. 161-194) ve Benø ' 'ureyya (s. 197-251) hakkında nâzil olan âyetler ve bu konuda oryantalistlerin görüşlerini değerlendirmiştir. Bk. Muammad b. FEs el-Ceml, *en-Nebiyu (ö) ve Yehødu'l-Medhmeti*, Riyad 2002.

metinleşme süreci ile sınırlı kalmış; bu alanı daha öteye taşıyan çalışmalar yapılmamıştır.⁵

Tefsir kitabiyatında da Kur'ân'ın mevcut mushaf tertibi esas alındığı için âyetler, Hz. Osman mushafının tertibine uygun olarak tefsir edilmiştir. Ancak çağdaş dönemde geleneksel tefsirin izlediği yöntemin Kur'ân'ın anlaşılmasında yeterli olmadığına dair yaklaşımlar söz konusu olmuş;⁶ sûrelerin nüzûl sırası esas alınarak yapılan Kur'ân meâlleri ve tefsirler hazırlanmıştır.⁷

⁵ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Hayrettin Öztürk, *Hız. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Kur'ân'ın Yazılması ve Toplanması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998; Arif Güneş, *Kur'ân-ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, Ankara 2000; Muhammed Aydın, *Kur'ân'ın Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Değişim Yay., Adapazarı 2001; Ömer Özsoy, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, ilahiyat, Ankara 2002; Zeynel Abidin Aydın, *Kur'ân'ın Yazılması ve Cem'i Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002; Muhittin Pattayev, *Kur'ân'ın Metinleşme Süreci ve Ana Konular*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002; Abdulkadir Fırat, *Hız. Ebu Bekir Döneminde Kur'ân'ın Cemiyle İlgili Rivâyetlerin Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı, Mushaf Tarihi ve Yapısı*, ilahiyat, Ankara 2004; Necati Akbaş, *Hız. Peygamber Dönemi Kur'ân'ın Yazımı Tarihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005; Ziya Şen, *Kur'ân'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006; Zeynel Abidin Aydın, *Hız. Osman ve Sonrası Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

⁶ Kur'ân üzerine çağdaş dönemde yapılan yorumlar ve değerlendirmesi için bk. Mehmet Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsîre Ne Oldu?*, Klasik Yay., İstanbul 2008; Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İz Yay., İstanbul 2007.

⁷ Cumhuriyet dönemi Kur'ân mütercimlerinden Ömer Rıza Doğrul (1893-1952), hazırladığı Türkçe Kur'ân tercümesinin girişinde sûreleri Mekke ve Medine dönemlerine taksim ederek; Mekke'de nâzil olan sûreleri ilk, orta ve son dönem olmak üzere üç alt-döneme ayırmıştır. Bk. Ömer Rıza Doğrul, "Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsirine Giriş", *Tanrı Buyruğu*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1947, s. X-XI. Âyetlerin nüzûl sebepleri esas alınarak Ahmet Ağırakça ve M. Beşir Eryarsoy tarafından bir meâl çalışması hazırlanmıştır: *Kur'an-ı Kerim ve Nüzûl Sebepli Türkçe Meali*, Fikir Yay., İstanbul 1987; Âyetlerin verilisinde Mekke-Medine olmaları esas alınarak yapılan bir çalışma Ömer Özsoy ve İlhami Güler tarafından hazırlanmıştır: *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay., Ankara 1996; Sûrelerin iniş sırasına göre yapılmış bir başka Türkçe Kur'ân meâli Yaşar Nuri Öztürk tarafından hazırlanmıştır: *Kur'an-ı Kerim Meali Sûrelerin İniş Sırasına Göre*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1999; Elmalılı Hamdi Yazır'ın meâli, nüzûl sırasına göre yeniden düzenlenmiş ve basılmıştır: Elmalılı Hamdi Yazır, *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, sadeleştirme ve yeni tertip: Rauf Pehlivan, İstanbul 2004; Sadık Türkmen, Hz. Osman'ın iniş sıralamasını esas alarak Mekke ve Medine olarak iki bölüm şeklinde bir Kur'ân çevirisi yayınlamıştır: *İniş Sırasına Göre Kur'an, Akıl ve Bilimin Işığında Kur'an'ın Türkçe*

Türkçe literatürde araştırmamızla ilgili zikredilecek çalışmalar, eserlerin yayın tarihleri esas alınarak konuya ilişkin literatür gelişimini görebilmek amacıyla aşağıda sıralanmıştır:

NAZMÎ SÖĞÜT, *Cihad Âyetlerinin Nüzûl Sebepleri ve Âyetlerin Muhtemel Kronolojik Sıralanışı*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Danışman: Suat Yıldırım, Yüksek İslam Enstitüsü Tefsir-Hadis Bölümü, 1979.

Bu çalışmada Kur'ân'da yer alan savaş ile ilgili âyetler nüzûl sebepleri esas alınarak incelenmiş ve çalışmanın sonunda tezde incelenen âyetlerin muhtemel kronolojik sıralaması verilmiştir. Tez, ilk elden kaynakların kullanılması ve âyetlerin iniş tarihinde isabetli tespitler yapılmış olması bakımından özgün bir çalışmadır.

MEHDÎ BÂZERGAN, *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*, trc. Yasin Demirkıran, Melâ Muhammed Feyzullah, Fecr Yayınevi, Ankara 1998.

Bazergan'ın bu çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Kur'ân'ın Lafzî Gelişim Süreci, Kur'ân'ın Konusal Gelişim Süreci ve Kur'ân'ın Muhtevaî (İçeriksel) Gelişim Süreci başlıklarıyla Kur'ân'ın nüzûl tarihi süreçleri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada sûrelerin tertibi esas alınmış, âyet ve âyet gruplarının nâzil olduğu tarihe dikkat edilmemiştir. Çalışmanın en büyük eksikliği kullanılan kaynakların zikredilmemesidir. Diğer taraftan 64 adet grafik ve 44 adet tabloyla konu daha

Çevirisi, Türksad21 Yayıncılık, İstanbul 2009. Çağdaş dönemde sûrelerin nüzûl sırasını esas olarak yapılan tefsir çalışmaları bulunmaktadır: İzzet Derveze (1984), *et-Tefsîru'l-Hadîth*, Mısır 1961-1963; Sûrelerin iniş sırasını esas alarak 15 cilt olarak hazırlanan bir diğer çağdaş eser, 'Abdurrahman İhsan el-Meydânî tarafından telif edilmiştir: *Me'âricu't-tefekkur ve de'â'î'it-tedebbur*, Dêru'l-'alem, Şam 2000-2002. Daha yakın bir dönemde sûrelerin nüzûl sırasını esas alarak Türkçe Kur'ân tefsiri Mehmet Zeki Duman tarafından yapılmıştır. Tefsirinin giriş kısmında aynı sorunu tartışan Mehmet Zeki Duman, mevcut tercüme ve telif meâllerin nüzûl sırasına göre olmadığını ve bunun da Kur'ân'ın bütün olarak anlaşılmasında bir "sorun ve şikâyet" olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Tefsirde her âyet/pasaj indirildiği zaman, zemin, şart ve durumlar çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmış ve âyetlere tarihî kültürel bağlamları göz önünde bulundurularak mana verilmiştir. Bk. Mehmet Zeki Duman, *Beyânu'l-hak*, Fecr Yay., Ankara 2006; Nüzûl sırası esas alınan ve yayımı devam eden bir diğer tefsir çalışması Hakkı Yılmaz tarafından yapılmaktadır: *Nüzûl Sırasına Göre Tebyînü'l-Kur'an: İşte Kur'an*, İşaret Yay., İstanbul 2008 –.

karmaşık hale getirilmiştir. Özellikle grafiklerin ortalama bir okuyucu ve hatta alan uzmanları tarafından anlaşılması kolay değildir. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için yapılmış bir çalışmanın böyle bir özelliğe sahip olması bilimsel açıdan bir eksikliklerdir.⁸

AHMET KELEŞ, "Kur'ân'ın Cem'i ve Tertibi-Kur'ân Âyetlerinin Tevkîfliği Konusundaki Buhârî Hadislerine ve Kur'ân İlimlerindeki Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar* 14/1 (2001): 103-126.

Ahmet Keleş, Kur'ân'ın cem'i ve tertibi konusu üzerinde yaptığı çalışmasında konu ile ilgili rivâyetleri eleştirel olarak değerlendirmiş ve âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğunu gösteren rivâyetler olduğu gibi bunun aksini gösteren rivâyetler de olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Konuyla ilgili rivâyetleri eleştirel biçimde ele alması bakımından tezimize açılım sağlamıştır.

ÖMER ÖZSOY, "Çağdaş Bir Sorun Olarak 'Kur'ân'ın Anlaşılması Sorunu", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*, 02-06 Ekim 2002, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s.41-48.

Bu çalışmada âyetlerin tarihlendirilmesi meselesi, Kur'ân'ın anlaşılması sorunu çerçevesinde yöntemsel olarak ilk kez ifade edilmiştir. Özsoy'un tarihlendirme konusundaki yöntem önerisi üç aşamalı bir süreçtir. Birinci aşama, Kur'ân metninin pasajlara bölünmesini; ikinci aşama, bu pasajların tarihlendirilmesini; üçüncü aşama ise, pasajların ait oldukları zaman dilimine irca edilerek yeniden okunmasını

⁸ Bâzergan'ın kronolojik yaklaşımına ilişkin bir değerlendirme için bk. Benham Sadeghi, "A Stylometric Evaluation of Bazargan's Chronology of the Qur'an", Yayınlanmamış tebliğ, American Academy of Religion, 18-21 Kasım 2006, Washington D.C., s. 1-62. Sadeghi, çalışmasında Bâzergan'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verdikten sonra kronolojisini sadece stilistik açıdan değerlendirmiştir. Değerlendirmede Bâzergan'ın da sıkça kullandığı ve "stylometric" olarak adlandırılan tarzda grafikler yer almaktadır.

önermektedir. Çalışma meselenin problematik yönlerini ve böyle bir çalışmanın imkanı konusunu algılamamıza yardımcı olmuştur.⁹

SUAT YILDIRIM, “Âyetlerin Kronolojik Sıralaması”, *Yeni Ümit* 56 (2002); “Âyetlerin Tertibinde Oryantalist Şüphesi”, *Yeni Ümit* 56 (2002), 1-78 Sayılar CD-ROM.

Bu makaleler konuyla ilgili İslâm geleneğindeki ve Batı literatüründeki düşüncelerin bir özeti mahiyetindedir. Tertib konusunda Müslüman geleneğindeki âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna ilişkin genel kabul esas alınarak konuyla ilgili oryantalistlerin fikirleri ve yaklaşımları eleştirilmiş, bunlar örneklerle açıklanmıştır.

İSMAİL ALBAYRAK, “Kur’an Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söylem”, *Marife* 2/3 (2002): 155-164.

Makalede âyet ve sûrelerin kronolojisi üzerine oryantalist yaklaşımlar, Gustav Weil, Theodore Nöldeke, John Medows Rodwell, Hawting Hirschfeld ve Richard Bell örneğinde özet bir şekilde ele alınmıştır. Çalışma, tezimizde ele aldığımız ortak isimleri değerlendirmemiz açısından yardımcı olmuştur.

ALİ RIZA GÜL, “Kur’an Âyetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü”, *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004): 191-220.

Çalışmada klasik dönem sebab-i nüzûl kuramı ve rivâyetleri değerlendirilerek, âyetlerin tarihlendirilmesinde bu rivâyetlerin nasıl anlaşılması gerektiği tartışılmıştır. Çalışma sebab-i nüzûl rivâyetlerinin tarihlendirme konusundaki rolünü anlamamız açısından katkılar sağlamıştır.

MESUT OKUMUŞ, “Kur’ân-ı Kerim’in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi”, *I. Kur’ân Sempozyumu*, 14-15 Ekim 2006, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum 2007, s. 91-109.

Bu makalede Kur’ân’ı nüzûl sırasına göre tefsir etmenin faydaları ve taşıdığı zorluklar ele alınmıştır. Konu, İslâm geleneğinde ve Batı literatüründe mukayeseli

⁹ Ayrıca bk. Ömer Özsoy, *Kur’ân ve Tarihsellik Yazıları*, kitâbiyât, Ankara 2004 s. 143-150.

olarak değerlendirilmiştir. Buna göre nüzûl sıralarını belirlemede tam bir ittifak olmasa da bu tertibe göre tefsir yapmanın daha sağlıklı bir anlama sağlayacağı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada sûreler arası kronoloji esas alınarak bir değerlendirme yapılmıştır.¹⁰

TALİB ÖZDEŞ, *Vahiy ve İslâm Tebliğinin Kronolojik Cetveli*, Seyran Yayınları, Sivas, ts.

Eser, hacim olarak küçük olmasına rağmen çalışma sonunda yer alan kronolojik cetvelle bir özgünlüğe sahiptir. Bu cetvelde tarihî olaylar sıralanmış ve ilgili âyetlere sadece atıflar yapılmış, ancak âyetlerin bu bağlamlarla örtüşüp örtüşmediği tartışılmamıştır.

ABDURRAHMAN ABDULLAHOĞLU, *Âyetlerin İniş Sırasına Göre Kur'an Çevirisi*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

ABDULLAH MANAZ, *Konularına ve Geliş Sırasına Göre Geliş Sebepleriyle Birlikte Kronolojik Türkçe Kur'an*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

Kronolojik Kur'ân meâli deneme çalışması olan bu eserlerde sistematikten uzak bir şekilde âyetlerin kronolojik tertibinde izlenen yöntem ve kullanılan kaynaklar belirtilmemiş ve buna dair bir açıklama da bulunmamaktadır. Ayrıca bu çalışmalar bizim tezimizi yazarken taşıdığımız kaygıya sahip değillerdir. Ancak çalışmamıza katkısı olabileceğini düşündüğümüzden dolayı her iki eser gözden geçirilmiştir.¹¹

¹⁰ Mesut Okumuş tarafından telif edilen bir diğer eser, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu -Muhammed İzzet Derveze Örneği-* [Araştırma Yay., Ankara 2009], Tefsir kitabiyatı içerisinde nüzûl sırasını esas alarak tefsir yazması bakımından ilk olan İzzet Derveze'nin eseri çerçevesinde sûrelerin tertib sırasına göre tefsir edilmesini incelemiştir.

¹¹ Abdurrahman Abdullahoğlu'nun hazırladığı Kur'ân meâlinde âyetlerin kronolojisi, Mehdi Bâzergan'ın eserinde âyetlerin nüzûl yıllarının tayinini gösteren Tablo 15'e dayanmaktadır (*Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, Fecr Yay., Ankara 1998, s. 151-158). Bu meâlde yer alan kronolojinin kaynağının belirtilmemiş olmasından dolayı Bâzergan'ın çalışmasından veya Ömer Özsoy ve İlhami Güler tarafından hazırlanan *Konularına Göre Kur'an* isimli çalışmada yer alan ve yine Bâzergan'a dayanan tablodan (Tablo VI, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay., Ankara 1999, s. 861-863) alınmış olduğu kanaatindeyiz.

Batı'daki çalışmalara baktığımız zaman 19. yüzyılın başlangıcından itibaren felsefî ve eleştirel bir yöntemle Kur'ân üzerine ciddi edebî araştırmalar yapılmaya başlandığını görmekteyiz. Batı'da Kur'ân ile ilgili yapılan çalışmalar, özellikle Kur'ân'ın kaynağı ve kronolojisi üzerine odaklanmıştır. Sûrelerin ve daha küçük âyet pasajlarının kronolojik sıralaması konusunda yapılan çalışmalar ise, bu yaklaşımlar içerisinde en çok yoğunlaşılın alan olmuştur. Bununla ilgili örnekleri öncelikle ve daha çok Kur'ân çevirilerinde görebilmekteyiz.

Bu konuda Batı literatüründe bulunan eserler şunlardır:

GUSTAV WEIL (1808-1889), *Mohammed der Prophet*, Stuttgart 1843.

_____, *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*, Leipzig 1848.

Gustaw Weil, İslâmî literatürde yer alan Kur'ân'ın kronolojik sûre sıralamasının yetersiz olduğunu düşünmektedir. Bununla ilgili görüşlerini Ludwig Ulmann tarafından yapılan *Der Koran* isimli Almanca Kur'ân çevirisinin 1844 yılında yapılan ikinci baskısında yazdığı giriş kısmının Kur'ân bölümünde ifade etmiştir.¹²

THEODOR NÖLDEKE (1836-1930), *Geschichte des Qor'ans*, Leipzig 1919.

Bu çalışma önce F. Schwally ve daha sonra G. Bergstrasse ve O. Pretzl tarafından gözden geçirilerek genişletilmiş ve yeniden basılmıştır. Theodor Nöldeke'nin bu eseri Batı'da yapılan Kur'ân çalışmaları içerisinde ana referans olmuştur. Özellikle Kur'ân kronolojisi açısından Mekke dönemini alt dönemlere ayırdığı tasnifi Batı'da kabul gören bir çerçevenin temelidir.

¹² Gustav Weil, "Historisch-kritische Einleitung in den Koran", *Der Koran*, trc. Ludwig Ulmann, Bielefeld 1844.

JOHN MEDOWS RODWELL (1808-1900), *The Koran*, London 1963.

Kur'ân'ın 1909 yılında yapılmış ilk kronolojik olarak çevirisi olan bu eser, sûrelerin kronolojisi esas alınarak yapılmıştır. J. Medows Rodwell, eserde sûreleri Mekke ve Medine olmalarına göre sıralamış ve bunlara ilişkin açıklamalarını, dipnotta İslâm geleneğindeki yorumlar ve oryantalistlerin değerlendirilmeleri ile karşılaştırılmıştır.

RÉGIS BLACHÈRE (1900-1973), *Le Coran: Traduction Nouvelle*, 2 tome, Librairie Orientale et Americaine, Paris 1949-1950.

Fransız müsteşrik Régis Blachère, 1949-1950 yılı baskısında sûrelerin Mekke-Medine olmalarını esas alarak tarihsel sıralarına göre düzenlediği Kur'ân tercümesini daha sonraki yıllarda Kur'ân sırasına göre basmıştır.¹³ Blachère, tercümede ve sıralamada oryantalist kaynaklara başvurduğu gibi klasik İslâm eserlerine de müracaat etmiştir.

SIR WILLIAM MUIR (1879-1931), *The Corân. Its Composition and Teaching*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1875.

Sir William Muir, Kur'ân'ın kronolojisini altı döneme ayırmaktadır. İlk beş dönem Mekke, son dönem Medine'dir. Muir, yenilikçi bir öneride bulunarak ilk Mekke döneminde yer alan 18 kısa sûreyi, Allah'tan gelen vahiy formunda görmeyip, Hz. Peygamber'in davetinden daha önceki bir zamanla tarihlendirmiştir.

HARTWIG HIRSCHFELD (1854-1954), *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, Royal Asiatic Society, London 1902.

Hartwig Hirschfeld tarafından daha sonraki dönemlerde farklı bir metot tercih edilmiştir. Onun önerisi Mekke sûrelerinin beş edebî ölçüte (ilk ilân/first proclamation; teyit edici vahiyler/the confirmatory revelations; hitab edici vahiyler/the declamatory

¹³ Bk. Régis Blachère, *Le Coran*, Universitaires de France, Paris 1969.

revelations; anlatımsal vahiyler/the narrative revelations; tanımlayıcı vahiyler/the descriptive revelations ve hukuksal vahiyler/the legislative revelations) göre ayrılmasıdır. Medenî dönemde ise kendisinden önceki denemelerde olduğu gibi alt kategoriler yer almamaktadır.

RICHARD BELL (1876-1952), *The Qur'ân Translated with a Critical Re-arrangement of the Surahs*, 2 vols, T. & T. Clark, Edinburgh 1937-1939.

_____, *Introduction to the Qur'ân*, Haz. W. Montgomery Watt, Edinburgh 1970.

Sûrelerin ve âyetlerin en radikal düzenlenmesi Richard Bell tarafından yapılmıştır. Richard Bell özellikle âyet grupları ile ilgilenmiş; Mekke ve Medenî ayrımını bırakarak münferit âyetlerin tarihlendirilmesi konusunda bir yöntem uygulamıştır.

WILLIAM MONTGOMERY WATT (1909-2006), *Companion to the Qur'ân*, Oxford 1994.

Daha geç dönemde W. Montgomery Watt, Richard Bell'in yaklaşımını daha belirgin değişikliklerle geliştirmiştir.

JOHN WANSBROUGH (1928-2002), *Quranic Studies*, Oxford 1997.

_____, *The Sectarian Milieu*, London 1978.

Bell'in yaklaşımına karşı Wansbrough muhalif tarafta yer almıştır. Wansbrough metnin yazılması ile ilgili daha geç döneme denk gelen bir yaklaşıma sahiptir. Dolayısıyla âyet ve sûrelerin tertibinde daha geç dönemin iradesi olduğunu düşünmektedir.

NEAL ROBINSON, *Discovering the Qur'an-A Contemporary Approach to a Veiled Text*, London 1996.

Neal Robinson, bu çalışmasında iki müstakil bölüm içerisinde Kur'ân vahyinin tarihlendirilmesi konusuna ayırmıştır. Çalışmasının dördüncü bölümünde sûrelerin kronolojik sıralarını belirlemede geleneksel kaynaklardan esbûbu'n-nuzûl, nesû ve

Mekkâ-Medenî konularını (s. 60-75); beşinci bölümünde Batılı yaklaşımları Theodor Nöldeke ve Richard Bell örneğinde değerlendirmiştir (s. 76-96).

Kur'ân metninin yapısı, Kur'ân'ın tarihsel boyutu, Mekkâ ve Medenî sûrelerin özellikleri bakımından konuyla ilgili Batı'da son dönemde çalışma yapan diğer isimler ve çalışmaları şunlardır:

ANGELIKA NEUWIRTH, *Studien zur Komposition der mekkanischen Sûren*, Berlin 1981.

TILMAN NAGEL, *Medinensische Einschübe in mekkanischen Sûren*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1995.

STEFAN WILD, (ed.), *Qur'ân as Text*, E.J. Brill, Leiden 1996.

ISSA J. BOULLATA, *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, Richmond 2000.

SALWA M.S. el-AWA, *Textual Relation in the Qur'an*, Relevance, Coherence and Structure, London 2005.

Peygamberin hayatının kronolojisi, İslâm'da tarih yazımı ve kaynakların bu konuda yeterli olup olmaması ile ilgili çağdaş araştırmalar arasında aşağıdaki isimler ve çalışmaları öne çıkmaktadır:

URI RUBIN, *The Eye of the Beholder-The Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims: A Textual Analysis*, The Darwin Press, New Jersey 1995.

FRED M. DONNER, *Narratives of Islamic Origins-The Beginnings of Islamic Historical Writing*, The Darwin Press, New Jersey 1998.

PATRICIA CRONE, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Oxford 1987; *Hagarism. The Making of the Islamic World*, Cambridge 1977.

MICHAEL COOK, *Early Muslim Dogma A Source Critical Study*, Cambridge University Press, 1981; *Hagarism. The Making of the Islamic World*, Cambridge 1977.

Hız. Peygamber'in sîreti açısından batılı zihin Hız. Peygamber'in hayatı ve fikrî gelişimini farklı üsluplardaki âyet gruplarının ve sûrelerin tertibinden yola çıkarak anlamaya çalışmıştır.¹⁴

Bu konuda Batı'da yapılmış çalışmalar arasında tezimiz açısından birçok önemli maddenin yer aldığı *Encyclopaedia of the Qur'ân*¹⁵ isimli çalışmayı zikretmek gerekir. Özellikle GERHARD BÖWERING tarafından yazılan "Chronology and the Qur'ân" [*EQ* I (2001): 316-335] isimli madde tezimizin teorik çerçevesini belirlememize ve konuyla ilgili Batılı kaynakları tespit etmemize yardımcı olmuştur. Bu maddede, âyetlerin ardıllığı meselesi İslâm geleneği açısından ele alınmış ve Batılı yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Ayrıca âyetleri konularına göre ele almanın ve tarihlendirmenin imkanı tartışılmıştır.

Genel olarak ülkemizdeki ve Batı'daki bu referanslar konuyu teorik açıdan ele alan çalışmalardır. Batı'da yapılan tertip denemelerinde sûre bütünlüğü esas alınmıştır. Çalışmamızda ise âyet ve âyet grupları esas alınarak bir kronoloji oluşturulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların sayıca az oluşu bize bu konunun yeterince çalışılmamış olduğunu ve konuyla ilgili daha çok araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir. Bütün bu çalışmalardan sonra bizim araştırmamızın en önemli ve öncelikli özelliği, kaynaklarını Tefsir, Hadis ve Siyer alanlarının birinci el kaynaklarının oluşturmasıdır. Nüzûl döneminin kronolojisini belirlemek gibi zor bir konu bu malzemelere dayanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Meseleye sorunsal olarak yaklaşırken hem İslâm geleneğinde hem de

¹⁴ Gerhard Böwering, "Chronology and the Qur'ân", *EQ* I (2001): 323.

¹⁵ *EQ*, ed. Jane Dammen McAuliffe, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000-2006.

Batı literatüründe bu meseleye bakış ortaya konulmaya ve pratikte ne kadar uygulanabileceği tespit edilmeye çalışılmıştır. Yahudilerle ilişkilerin oldukça baskın olduğu ve özellikle müşriklerle savaşların yapıldığı incelediğimiz bu dönemde Medine döneminin şartları klasik kaynaklara yansıdığı ölçüde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda ilk olma özelliğine sahip çalışmamızın bir takım eksikliklerinin olması kaçınılmazdır. Ancak nüzûl tarihi çalışmalarının önemini ortaya koymak ve bu alanda bir basamak olması yolunda yapılmış bir çalışma olmasına özen gösterilmiştir.

Tefsir alanında yapılan çalışmaları Kur'ân tarihi, Tefsir tarihi ve Tefsir usûlü olarak üç ana alanda sınıflandırabiliriz. Kur'ân tarihi ve bu alanda yapılan çalışmalar Tefsir çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. Zira Tefsir'in temel malzemesi olan âyetlerin nüzûlü, yazıya geçirilmesi, muhafaza edilmesi, çoğaltılması gibi hususlar öncelikli konular olmuştur. Dolayısıyla Tefsir ilmi içerisinde nüzûl tarihi alanında yapılan bir çalışma olarak araştırmamız bu yönüyle Tefsir disiplinine katkı sağlayacaktır. Âyetleri tarihlendirmede kullanacağımız Tefsir, Hadis, sebab-i nüzûl rivâyetlerinin ve sîre kaynaklarının böyle bir konuda ne derece bilgi malzemesine sahip olduğunu tespit edebilmek bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalar için kaynak olacaktır. Kur'ân'da yer alan dinî-teknik kavramların, indiği dönemde ne anlama geldiğini tespit edebilmek özellikle semantik çalışmalara yöntem teklifi sunabilecektir.

Âyetlerin tarihî bağlamının belirlenmesi özellikle Kur'ân'ın Türkçe çevirilerinde de önemli bir role ve katkıya sahip olacaktır. Zira sağlıklı bir Kur'ân çevirisinin imkanı vahyin nâzil olduğu tarihî bağlamı ve ilk hitap çevresini dikkate

almaya bağlıdır.¹⁶ Örneğin bugün hem Hıristiyanlar hem de Yahudiler için kullanılan ‘ehl-i kitâb’ kavramı Kur’ân’da aynı âyette her ikisi için de kullanılmış mıdır?¹⁷ Kur’ân’ın hangi döneminde bu kavram sadece Yahudiler ve sadece Hıristiyanlar için kullanılmıştır? gibi soruların cevabını bulabilmek ve bu tabirin âyette kimi kastettiğini belirlemek için âyetin geçtiği tarihî ortamın bilinmesi gerekmektedir. Yine yakın dönemde hazırlanan bazı meâllerde kullanılan ve modern döneme ait olan kavram ve açıklamaların aslında Kur’ân’ın ilk hitap çevresinin kavram ve anlam dünyası içerisinde olmadığı da görülecektir. Bu nedenle tarihî bağlam dikkate alınmadan yapılacak çevirilerin anlama açısından sorunlu olmaları kaçınılmaz olacaktır.¹⁸

Kur’ân’ın farklı zaman aralıklarında, farklı mekanlarda ve farklı olaylar üzerine indiği dikkate alındığında, Kur’ân’da tekrar ve çelişki varmış gibi anlaşılan âyetlerin tarihî bağlamları bu tekrar ve çelişkileri anlamaya ve ortadan kaldırmaya imkan sağlamaktadır.

Tefsir ilminin amacı âyetin nâzil olduğu anda kastettiği anlamını vermektir. Kur’ân bir ‘dil’de nâzil olmuş bir ‘metin’ olduğundan Tefsir, öncelikle filolojik-linguistik yöntemler ve bilgiler kullanmaktadır. Tefsirin kullandığı ikinci bilgi

¹⁶ Krş. Mustafa Öztürk, “Sunuş”, *Kur’ân-ı Kerim Meali*, OTTO Yay., Ankara 2008, s. 7.

¹⁷ Örneğin 3 Şl-ø ,İmrEn 64 ve 98 Beyyine 1. âyetlerde ehl-i kitâb kavramı geçmektedir. Her ikisi de Medenî sûrede yer alan bu âyetlerde ehl-i kitâb ile kimlerin kastedildiği sorusuna âyetlerin tarihî bağlamları cevap verebilir.

¹⁸ Örneğin, âyetlerin takdim ve te’hirlerinin Kur’ân çevirilerindeki rolü bağlamında kıblenin tahvili ile ilgili âyetleri değerlendiren Ahmet Keleş, âyetlerin 143-144-142 şeklinde okunması gerektiğini ve meâllerde bunun göz önünde bulundurulmasının önemini vurgulamaktadır. Bk. Ahmet Keleş, “Kur’an’ın Cem’i ve Tertibi”, *İslâmî Araştırmalar* 14/1 (2001): 118-119; Bu konuda benzer örnekler için bk. Manuela Marin, “Disciplining Wives: A Historical Reading of Qur’ân 4:34”, *St.I* 97 (2003): 5-40; Ayrıca bk. Mehmet Akif Koç, “53/Necm Sûresinin Tefsirinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine”, *İslâmiyât* 6/1 (2003): 165-171.

malzemesi ise tarihtir. Tarihin belli bir döneminde vahyedilmiş bir kitap olarak Kur'ân'ın anlaşılmasında onun indiği ortamın tarihî koşullarının bilinmesi gerekmektedir. Âyetleri doğru bir şekilde tefsir edebilmek için onların ne gibi koşullarda indiğini de incelememiz önemlidir. Âyet hangi olaydan sonra inmiştir? Âyetin inmesine neden olan bir soru sorulmuş mudur? Âyetler indikten sonra toplumda neler olmuştur? Âyetin inmesine neden olan olayı veya durumu anlamak için bu ve benzeri soruları Tefsir ilmi dikkate almaktadır. Dolayısıyla tefsir yaparken Kur'ân'ın indiği ortama nüfuz etmek ve o dönemin koşullarını öğrenmek gereklidir. Ancak bu şekilde âyetleri anlamamız mümkün olacaktır.

Tezimiz, Tefsir ilminin literatürünün yanı sıra Siyer, Tarih ve Hadis ilimlerini kapsamı bakımından disiplinler arası verilerden ve kaynaklardan oluşan bir araştırmadır. Bu konuda Tefsir literatürü haricinde Sîre ve Hadis kaynaklarını kullanacak olmamız disiplinler arası çalışmaların araştırmalara kazandıracığı katkı ve yöntem açısından da katkı sağlayacaktır.

2. Yöntem ve Kaynaklar

Çalışmamız, genel olarak, tasvir, tahlil ve tenkit yöntemlerine dayanmaktadır. Bu, rivâyet yönelimli bir yöntemdir. Bunun için sadece klasik kaynaklarda yer alan rivâyetlere ve görüşlere giderek bunlar üzerinden konuyla ve âyetlerle ilgili değerlendirme ve yorum yapmaya ve böylece yeni bir yaklaşım ortaya koymaya çalıştık.

Kur'ân'ın vahyedilmeye başlandığı kültürel ortamı, ekonomik yapıyı, toplumsal ilişkileri ve dinî inanç biçimlerini ve bu konularla ilgili atmosferi ve şartları daha ayrıntılı biçimde ortaya koymak için tarih ile ilgili kaynaklara ihtiyaç vardır. Bu kaynaklar, Kur'ân'ın, nâzil olduğu toplumla nasıl bir diyaloga girdiğini ve o toplumun Kur'ân'ı nasıl anladığını ve uyguladığını anlamamıza yardımcı olacaktır. Örneğin Kur'ân'ın ilk dönem âyetlerinde neden inanç konularına ve ahlaki ilkelere ağırlık verildiği sorusunun cevabını bu kaynaklarda bulabilmekteyiz.

Bilimsel Kur'ân çalışmaları için Kur'ân metni, Kur'ân fihristleri, gramer kitapları, tefsirler, hadis koleksiyonları, tarih kaynakları, siyer ve çağdaş ilimler (Semantik, Semiyotik, Antropoloji, Arkeoloji, Hermeneutik) temel kaynaklardır.¹⁹

Tefsir, Kur'ân'ın indiği zaman ile ilgili bilgileri içeren haberlerden yararlanmaktadır. Hz. Peygamber'in âyetlere ilişkin açıklamaları ve âyetlerin indiği ortamı öğrenmek için Hadisler, Tefsir'e bilgi malzemesi sunmaktadır. Hadis rivâyetleri, âyetlerin sebab-i nüzûl bilgilerini, âyetlerin iniş sırasıyla ilgili olarak nÊsiÛ ve mensØÛ bilgilerini, doğrudan âyetlere açıklama getiren rivâyetleri, kıraat

¹⁹ Bk. Andrew Rippin, "Tools for the Scholarly Study of the Qur'ân", *EQ* V (2006): 294-300.

açıklamalarını ve bazı dilbilimsel verileri sağlamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber ve sahabe Kur'ân'ın indiği şartlara şahit olmuşlar ve hatta âyetlerin inmesine sebep teşkil etmişlerdir.²⁰

Sîre, İslâm edebiyatının en erken dönemi olan Hz. Peygamber'in hayatını²¹ ele alan bir alandır. Bu ilim, Kur'ân vahyi ve İslâm toplumunun tesisi üzerine odaklanmıştır. Müslüman geleneğinde sîrenin kullanımı Peygamber biyografisine ait kılınmıştır. Siyer ilmini genel olarak Hz. Muhammed'in içinde yaşadığı zamanı ve coğrafyayı ele alan bir disiplin olarak tanımlayabiliriz.²² Vahyi tecrübe eden Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili bilgiler sunması bakımından Siyer ilmi tefsirin kullandığı ilimlerden biridir. Diğer taraftan Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hayatına ilişkin âyetler de yer almaktadır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in hayatının her aşaması, Kur'ân'ın nüzûlünden koparılmaksızın görülmelidir. İşte bu sebeple çalışmamızda tefsir kitabiyatında yer alan nüzûl asrı bilgilerini değil de sîre literatürünü temel kaynak olarak alacağız. Bunun sebebi sîre eserlerinde tarihî olaylar kronolojik olarak sıralanmakta ve bunların âyetlerle irtibatı yapılmaktadır.

²⁰ Kur'ân ve Hadis ilişkisi konusunda değerlendirmeler için bk. Timothy P. Harrison, "i adb0 and the Qur'ân", *EQ* II (2002), 376-428; Herbert Berg (ed.), *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, Brill, Lieden-Boston 2003, s. 136-208; R. Marston Speight, "The Function of Hadith as Commentary on the Qur'ân as Seen in the Six Authoritative Collections", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an*, ed. Andrew Rippin, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 63-81; M. A. S. Abdel Haleem, "The Qur'an and Hadith", *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology*, ed. Tim Winter, Cambridge Press, Cambridge 2008, 19-32; Muhammad Qasim Zaman, "Maghazi and the Muhaddithun: Reconsidering the Treatment of 'Historical' Materials in Early Collections of Hadith", *IJMES* 28/1 (1996): 1-18.

²¹ Oryantalist literatürde bu dönem Kurtuluş Tarihi (Heilsgeschichte/Salvation History) olarak adlandırılmaktadır. Bununla Müslümanların kurtuluşunu hedef alan koruyucu kutsal tarihin yazıya geçirilmesi kastedilmektedir. Örnek olarak bk. *Classical Islam: a sourcebook of religious literature*, ed. Norman Calder, Jawid Mojaddedi, Andrew Rippin, Routledge, London 2003.

²² Wim Raven, "Sîra and the Qur'ân", *EQ* V (2006): 29.

Tefsirlerimizde hem bu özellik mevcut değildir hem gelenekte genellikle tefsir Mushaf sırası esas alınarak telif edilmiştir.

Sîre kitabiyatında tam bir kronoloji olduğunu söylemek mümkündür.²³ Ancak bir istisna olarak İbn Hişâm (218/833) Yahudiler ve Hıristiyanlarla ilişkilerde tarihî sıralamayı göz önünde bulundurmadan konunun bütünlüğü açısından Tevrat ve İncil’de Hz. Peygamber’i haber verdiği kabul edilen âyetler hakkındaki rivâyetleri ele almıştır. Tarihçilerin de bir biyografiden beklediği temel unsur, konu aldığı kişiyi kendi tarihî bağlamı içinde kavramış ve açıklamış olmasıdır.²⁴

Tezimizde belli bir zaman dilimini ele aldık. Bu, çağdaş dönemde Kur’ân’ın anlaşılması sorusuna bir yöntem teklifi sunabilmeyi hedeflemektedir. Bu yöntemle hem âyetlerin ait oldukları tarihî bağlam içerisinde tefsirleri gerçekleştirilmesi hem âyetlerin tefsir biliminin yöntemine uygun bir şekilde tefsir edilmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan bu yöntemin gerçekleştirilebilmesi, âyetlerin tarihî bağlamları ve âyetlerin nâzil oldukları anda kastettikleri anlamın ortaya çıkarılması ancak tarih ve hadis rivâyetlerine dayanılarak ortaya çıkarılabileceğinden Siyer, Tefsir ve Hadis eserlerine müracaat edilerek yürütülecektir.

²³ Sîre müelliflerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora tezi, Ankara 2006; Mehmet Özdemir, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, *Milel ve Nihal* 4/3 (2007): 129-162. İlk siyer ve meğazî kaynaklar ile ilgili değerlendirmeler için bk. J.M.B. Jones, “The Maghẓb Literature”, *Arabic Literature to the end of the Umayyad period*, ed. A.F.L. Beeston ve diğerleri, Cambridge University Press, 1983, s. 344-351; M.J. Kister, “The Şrah Literature”, *Arabic Literature to the end of the Umayyad period*, ed. A.F.L. Beeston ve diğerleri, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 352-373.

²⁴ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, trc. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2005, s. 81.

Araştırmamız boyunca esbÊbu'n-nuzØl, Mekkl-Medenl, nÊsiÛ-mensØÛ, kronoloji, tarihlendirme, oryantalist ve Batılı yaklaşımlar gibi Tefsir ve Kur'ân ilimleri alanlarının kavram ve kavram grupları tezimizin kavramsal çerçevesini oluşturacaktır. Âyetleri açıklamak için âyetlerin nâzil olduğu ortam ve şartlar hakkında bilgi edinmek, zaman ve mekân bağlamını, bu olayları meydana getiren şahısları veya toplulukları doğru bir şekilde belirlemek klasik Kur'ân ilimlerinden esbÊbu'n-nuzØl tarafından yapılmaya çalışılır. Mekkl-Medenl, esbÊbu'n-nuzØl ve nÊsiÛ ve mensØÛ bilgisi âyetlerin tarihlerini bize bildirir. Batılı yaklaşımlar ile kastedilen, özellikle 19. yüzyıldan sonra Kur'ân tertibi üzerine çalışan oryantalistlerin görüşleridir.

Tezimiz üç aşamalı mukayeseli bir çalışmadır. Birinci aşamada, konu ile ilgili mukayese İslâm ve Batı geleneği arasındadır. İkinci aşamada, her bir gelenek kendi içerisinde yer alan diğer görüşlerle karşılaştırılmıştır. Üçüncü aşama ise âyetlerin tarihî bağlamlarına ilişkin Tefsir, Hadis ve Sîre kitabiyatında bulunan rivâyetlerin karşılaştırılmasıdır.

Yorumbilimde (Hermeneutik) tarihî bir metni anlamak için çeşitli bağlam türlerinden söz edilir. Kur'ân âyetlerinin anlaşılması bakımından dilsel, tarihsel, toplumsal ve konusal bağlam en etkili bağlamlardır. Bir metni oluşturan en küçük dilsel birimler kadar o metnin olduğu, hitab ettiği ve anlaşıldığı tarihî ve toplumsal bağlam da metnin anlaşılmasında önemli role sahiptir.²⁵ Hermeneutik için bağlam, anlama faaliyetinin en merkezi unsurudur. Sözüün hangi ortamda, hangi sebepten

²⁵ H.P. Rickman, *Anlama ve İnsan Bilimleri*, trc. Mehmet Dağ, Ankara 1992, s. 108; ayrıca bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000, s. 122.

dolayı söylendiğini ortaya çıkaran bağlam bu anlamda anlama ve yorumlamanın temelini oluşturur. Bu bakımdan tezimizde âyetlerin nüzûl tarihleri belirlenirken üç temel özelliği araştırdık:

1. Âyetlerin tarihî bağlamı
2. Âyetlerin dilsel özellikleri
3. Âyetlerdeki konu bütünlüğü

Böylece âyetlerin tarihlendirilmesinde öncelikli olarak Sîre, Tefsir, Esb'ûbu'n-nuzûl ve Hadis kitabiyatında yer alan ve âyetlerin tarihî bağlamlarına işaret eden rivâyetleri değerlendirdik ve bir tarih belirlenmeye çalıştık. Âyetlerin dilsel özellikleri, âyetlerdeki üslup benzerlikleri ve farklılıkları, âyetin tarihî bağlamı ile ilgili ipuçlarına sahip olması bakımından değerlendirilmiştir. Ayrıca âyet pasajları konusal bir bütünlüğe sahip olmaları yönüyle tarihî verileri desteklemektedir.

Âyetlerin tarihini tespit etmeye çalışırken ele aldığımız rivâyetler ve tarihî malzeme tarihsel-eleştirel yöntemle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eski metinlerin anlamını bilimsel yöntemle çalışmak olarak tanımlayabileceğimiz tarihsel-eleştirel yöntem, metni veya sözü şekil, muhteva ve üslup açısından incelemeyi hedeflemektedir. Tarihsel eleştiri yönteminin amacı, metnin vücut bulduğu tarihsel ortamın şartlarını yeniden inşa etmeye çalışarak metnin kastettiği anlamı mevcut parametreler aracılığıyla tespit edebilmektir. Bu yöntemin temel özelliği tarihsel ve eleştirel olmasıdır. Metodun tarihsel olmasının anlamı, eski metinlere uygulanması ve bu metinlerin tarihsel ve art-zamanlı süreçlerini aydınlatmayı amaçlamasıdır. Eleştirel olmasının anlamı ise, her aşamasında mümkün olduğunca nesnel bilimsel

ölçüt yardımıyla işlevini görmesidir.²⁶ Böylece çağdaş okuyucu için anlaşılması zor olan metinlerin anlamına ulaşmak mümkün olmaktadır.

Tarihsel-eleştirel yöntemde metnin kendi tarihsel bağlamı içerisinde anlaşılması esastır. Bu yönetime göre tarih, teolojik zeminde Allah, Kur'ân, Hz. Peygamber, önceki kavimler vb. konular hakkında bize bilgi malzemesi sunan bir alandır. Bu sebeple bütün bu konularla ilgili her türlü tartışma, tarihî bağlamları içerisinde anlamlı ve anlaşılır olmaktadır.²⁷ Bu yöntemi benimsemekle Kur'ân'ın indiği çağ, dönemi, insanları, kurumları ve toplumları tarihin akışı içerisindeki konumuna referansla açıklamaya çalışacağız. Böyle bir yöntem yapısı itibarıyla zamana bağlıdır ve tarihin de zaman kavramı dışarıda tutularak anlaşılması zordur. Çünkü tarihsel zaman, olguların anlaşılabilirliğinin zeminidir ve olayların zamana bağlı belirlenmeleriyle ortaya çıkan bir süreçtir.

Tarihsel eleştiri, metin hakkında sözün genetiği ile ilgili sorular sormaktadır. Sözün ne zaman söylendiği veya metinlerin ne zaman yazıldığı sorusu yöntemin ilgi alanındadır. O, metnin tarihi ve tarihöncesi ile ilgilendiğinden metnin orijinal anlamıyla ilgilidir. Bu yüzden bu metot, metnin ilk okuyucular için ne kastettiği ile ilgilenir. Çağdaş okuyucuya hangi çağrışımları yaptıracığıyla ilgilenmez. Dolayısıyla 'metnin orijinal anlamı kendi tarihi sürecinde ne idi?' bu metodun sorduğu en temel

²⁶ John Barton, "Historical-Critical Approaches", *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*, Cambridge University Press, 1998, s. 10vd.

²⁷ Ayhan Bıçak, *Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergah Yay., İstanbul 2004, s. 235. Ayrıca bk. Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yay., İzmir 1998; R. G. Collingwood, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, trc. Erol Özvar, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

sorudur. Böylece temel amaç metni tarihî bağlamına yerleştirmek ve eğer ilk okuyucularına kastetmediği şekilde yanlış anlaşıldıysa bunu tartışmaktır.²⁸

Tarihsel eleştiri yöntemi, metnin anlamının onun arkasındaki dünyada olduğunu vurgulamaktadır. Metnin arkasındaki bu dünyayı tarihî ve kültürel çevre, insan, olaylar ve şifahî ve yazılı rivâyetler oluşturmaktadır. Tarihsel-eleştirel yöntem metnin ortaya çıktığı yeri, atmosferi ve metin üzerinde ilk müelliflerin kastettiği manaların tespitini sağlamaktadır.²⁹ Bu açıdan bakıldığında Tefsir ilminin klasik tanımı, tarihsel-eleştirel yöntemin amacıyla benzer özelliğe sahiptir denilebilir. Zira Tefsir, âyetlerin indikleri zaman ne kastettiğini ortaya koymaya çalışan bir disiplindir. Kurucu cemaatin/sahabenin âyetten ne anladığı, Tefsir'in yöntemsel olarak öncelikli hareket noktasıdır. Dolayısıyla Tefsir, Kur'ân metninin ilk hitap çevresi için ne kastettiği ile ilgilenmektedir.³⁰

Çağdaş dönemde yaşayan bir okuyucunun geçmiş yüzyıllarda yazılmış bir eseri anlayabilmesi ve değerlendirebilmesi için o eserin yazıldığı çağdaki koşulları inançları, dünya görüşü ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bundan dolayı eseri tam anlamıyla kavrayabilmek, ona doğru bir açıdan bakabilmek için okuyucunun o çağa dönebilmesi ve o çağın okurunun gözleriyle esere bakabilmesi gereklidir. Tarihsel işlem ya da yöntem, temelde, dünden bugüne ulaşan kanıtları anlamaktan ve yorumlamaktan oluşur. Yorum ise, bilindiği gibi düne ait olmaktan daha çok bu güne aittir. Bugüne dair bir inşa ihtiyacını tarihsel verilere dayanarak

²⁸ John Barton, "Historical-Critical Approaches", s. 10.

²⁹ A.y.

³⁰ Krş. MÊturûd, *Tevîl'Etü'l-ur'Ên*, thk. Ahmed Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, İstanbul 2003, I, 3.

gerçekleştirmektedir.³¹ Bu yöntem belgenin yorumlanmasıyla işlemektedir. Tarihsel işlemin özünde kanıtı yorumlamak bulunmaktadır.³²

Tarihî bağlamı belirlerken verileri kullanarak geçmişî bugünde anlama veya geçmişî bugünde inşa etme çabasını iki ayrı tarzda kurmak mümkündür. Birincisi, belge-bilgi tarihçiliği (rivâyetçi tarihçilik); ikincisi ise yorumcu tarihçiliktir (neden-nasilci tarihçilik). Rivâyetçi tarihçilikte veriler anlama gibi bir çaba olmaksızın olduğu gibi aktarılırken yorumcu tarihçilik de verileri anlamaya tabi tutulmaktadır.³³ Tefsirlerimizde bu özellikleri bulmak mümkündür. Nakledilen verilerin rivâyetçi tarihçilik metoduyla rivâyetin tarihî gerçeklerle uygunluğu gözetilmeksizin nakledildiği tefsir malzemesinin yanında yorumcu tarihçilik örneği sayabileceğimiz tefsirlerde nakledilen rivâyetlerin hem isnad hem de metin açısından eleştirildiğini görebilmekteyiz. Âyetlerin anlaşılmasında yorumcu tarihçiliğe ihtiyaç olduğu kaçınılmazdır. Çünkü âyetlerle ilişkilendirilen rivâyetlerin âyet ile aynı tarihsel bağlamı paylaşmış olmasına dikkat edilmelidir.

Anlama faaliyetlerini işlevsel kılmaya çalışan bir düşünme ya da felsefî tefekkür geleneği olarak hermeneutiğin sorduğu “herhangi bir şeyi anlamak nedir?” sorusunu net olarak cevaplandırmak kolay değildir. Bunun sebebi öncelikle anlama sorununun birçok bağlamının olmasındandır. Heidegger’in “anlamanın bir bilinç

³¹ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yay., İstanbul 2002, s. 78-79.

³² R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, trc. Kurtuluş Dinçer, Doğu-Batı Yay., Ankara 2007, s. 44.

³³ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Tarih Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal* 4/3 (2007): 13; R. G. Collingwood, *a.g.e.*, s. 42; John Tosh, *Tarihin Peşinde*, trc. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2005, s. 3.

faaliyeti değil, bir dünyaya ait olma durumu olduğu fikri”³⁴ burada bize açılım sağlamaktadır. Tefsirlerimizi, müfessirlerin teorik ve tarihsel anlamalarının ürünleri olarak değerlendirdiğimizde bu eserlerden elde ettiğimiz malzemelerin tarihî, kültürel ve dilbilimsel alanlardan nakledilebilen anlamlar/anlamalar olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’ân metninin bağlamını belirleyerek kastettiği anlamı ortaya çıkarmak özellikle son zamanlarda tarihsellik konusu ile bağdaştırılmaktadır. Tarihsellik, farklı anlam alanı ve tanımları olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel/tarihî olmak bir sıfattır. Bir başka ifadeyle tarihle ilgili veya tarihe ait anlamına gelmektedir. En bilinen anlamı ile tarihsellik, vahiy alanında kullanılmak istendiğinde, mesajın belli bir mekanda ve belli bir zamanda, yani belli bir tarihsel durumda ortaya çıktığı durumdur. Bu basit tanım çerçevesinde Kur’ân’ın tarihselliğinden söz ettiğimizde, aslında Kur’ân’ın belli bir tarihe ve belli bir tarihsel duruma ait olarak ortaya çıktığı ve tarih dışı bir anlam bütününe sahip olmadığı hususu anlaşılmaktadır.

Tarihî bağlamı belirlemek, tek başına bir anlama yöntemi olarak anlaşılmamalı, bütün anlam daireleri içerisinde bir halka olarak algılanmalıdır. Böylece âyetin yerel ya da evrensel unsurlarını belirlemek kolaylaşır ve Kur’ân’ın bugüne hitab eden yüzü ortaya çıkarılmış olur. Zira nâzil olan her âyet, evrensel niteliğe sahip olmakla birlikte indirildiği zamanın, mekânın ve şartların ihtiyacına verilmiş ilâhî bir cevap olarak da anlaşılmalıdır.

³⁴ Gerard Bruns, *Antik Hermeneutik*, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul 2001, s. 18.

Buna göre Kur'ân-ı Kerim, milattan sonra 7. yüzyılda, Arap yarımadasının Hicaz bölgesinde Mekke ve Medine şehirlerinde, Hz. Peygamber'e Arapça olarak indirilmiş bir kitap olarak tanımlanabilir. Bu tanımlamada dört tarihî unsura işaret söz konusudur:

- i. zaman: milattan sonra 7. yüzyıl
- ii. mekan: Arap yarımadası - Hicaz Bölgesi - Mekke ve Medine şehirleri
- iii. şahıs: Hz. Peygamber
- iv. dil: Arapça

Böyle bir tanımlama Kur'ân'ı bir yer ve zamana bağlamaktadır. Kur'ân'ın tarihselliği kadar insanın tarihsel bir varlık olması ve tarihselliğin de tarihsel bir düşünce oluşu da önümüzde durmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ı, tıpkı kendisinin milattan sonra 7. yüzyılda yaptığı gibi kendi tarihselliğimize müdahil kılmamız gerekmektedir.

Bu hususta Hans-Georg Gadamer'in (1900-2002) 'application [uygulama]' kavramı bize ışık tutabilir mahiyettedir. Gadamer uygulamayı anlamanın ve yorumlamanın kaynaşması ile ortaya çıkan şey olarak görmektedir. Yani metnin uygulanması (application of the text), yorumcunun şu andaki durumunu (present situation) ifade etmek demektir. Bu bağlamda uygulama, hermeneutik eylemin (anlama/yorumlama) bir parçasıdır. "Bir metin, ister hukukî ister dinî olsun, her an ve her özel (belirli) durumda farklı ve yeni yolla anlaşılmalıdır. Dolayısıyla anlama, burada, her zaman uygulamadır." Gadamer anlaşılacak şeylerin (hükümlerin) zamanlara ve durumlara göre değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre bir

metin, her zaman farklı bir yolla anlaşıldığı müddetçe anlaşılmış demektir.³⁵ Bu metne ulaşmak ise, yorum sayesinde ve yorum üzerinden mümkün olmaktadır. Ancak sözlü konuşmadan farklı olarak burada metnin karşısında bir muhatap yoktur. Kendisini metne muhatap kılan ve okumasını bilen kişi metnin karşısında durmaktadır.³⁶ Bu durumda Kur'ân metni, bizim için yorum üzerinden kendimizi muhatap kıldığımız bir metin olmaktadır. Metnin/bütünün anlaşılması, detayların/parçaların anlaşılmasına bağlıdır.³⁷ Bu noktada Kur'ân metnini oluşturan detaylar, Mekke-Medenî, esb'ü'n-nuzûl ve nesû bilgileri ile bilebildiğimiz, âyet veya âyet gruplarıdır. Böylece bütünün anlaşılmasında bu parçaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan Kur'ân'da kölelik, zihar, liân, cariye, çok eşlilik, Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb ile evlenmesi, savaşlar vb. konuların mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu konular tamamen Kur'an-ı Kerim'in ilk hitap çevresi ile ilgili, tarihî unsurlara sahiptir ve bugün bu âyetleri anlamak için söz konusu tarihî bağlamlarını bilmek gerekir. Dolayısıyla âyetlerin tarihî bağlamlarını bilmek Kur'ân'ın evrensel ve tarih-üstü bir mesaj olduğu hususuyla çelişmemekte;³⁸ aksine âyetlerin muhtevalarını ortaya çıkararak evrensel ilke ve mesajları belirlemeyi sağlamaktadır.

³⁵ Hans-George Gadamer, *Truth and Method*, Sheed and Word, London 1981, s. 274-276.

³⁶ Paul Ricoeur, *Hermeneutics & the Human Sciences*, ed. ve trc.: John B. Thomson, Cambridge University Press, New York 1981, s. 201-202.

³⁷ Paul Ricoeur, "Metin Modeli: Bir Metin Olarak Anamlı Eylem", *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, der. ve trc.: Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul 2002, s. 114-115.

³⁸ Krş. Mustafa Öztürk, "Sunuş", *Kur'an-ı Kerim Meali*, OTTO Yay., Ankara 2008, s. 10vd.

Buna göre araştırmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın genel planı ve kaynakları aşağıdaki şekildedir:

Birinci Bölüm

“Ulûmu’l-Kur’ân ve Hadis Literatürü Çerçevesinde Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Meselesi” başlıklı birinci bölüm âyetlerin tertibi meselesi ile başlamaktadır. Bu konudaki rivâyetler ana kaynaklardan taranarak incelenmiştir. Daha sonra sûrelerin tertibi ile ilgili rivâyet ve görüşler yine klasik kaynaklara dayanarak ele alınacaktır. Rivâyetlerin değerlendirilmesi ve usûl alimlerinin görüşleri tasvirî yaklaşımla aktarılmıştır.

Tefsir disiplinin tarihlendirme konusundaki geleneksel kaynakları bu bölümün inceleme konularındandır. Mekke-Medenî, esbûbu’n-nuzûl, ve nesû konuları çerçevesinde Tefsir ilminde tarih ve âyetleri tarihlendirme fikrinin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece bu bölümün amacı İslâm geleneğinde âyetlerin tarihlendirilmesi konusuna yaklaşımları ortaya koymaktır.

Bu bölümün verilerini oluşturan kaynaklar erken dönem ve birincil kaynak olarak nitelenen klasik ulûmu’l-Kur’ân eserleri ve hadis koleksiyonlarının ilgili bölümleridir. Özellikle Zerkeşî’nin (794/1392) *el-Burhân fî ulûmi’l-ur-ân*, Suyûbî’nin (911/1505) *el-Îtâên fî ulûmi’l-ur-ân* ve TenÊsuâu’d-durer fî tenÊsubi’s-suver adlı eserlerinden yararlanılmış; İbn j anbel’in (241/855) *el-Musned*, BuÛÊrî’nin (256/870) *eð-ªaÛÛ*, Muslim’in (261/875) *eð-ªaÛÛ*, Ebø DÊvød’un (275/889) *es-Sunen*, ve Tirmiyî’nin (279/892) *es-Sunen* isimli Hadis eserine müracaat edilmiştir.

Bu kaynakların haricinde ayrıca Mekke-Meden, esbu'n-nuzul ve nesû konularıyla ilgili çağdaş eserlere ihtiyaç nisbetinde başvurulmuştur.

İkinci Bölüm

“Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar” başlıklı ikinci bölümde oryantalistlerin tarihlendirme konusuna yaklaşımları incelenmiştir. Birinci bölümdeki amaç İslâm geleneğinde tarihlendirme konusundaki yaklaşımları bilmek idi. Aynı şekilde ikinci bölümde de Batı’da bu konuyla ilgili yaklaşımları bilmek temel çabadır. İkinci bölümün temel ilgisi ise, ikili bir tasnif içerisinde belirlediğimiz isimler üzerinden oryantalist yaklaşımda âyetlerin kronolojisine dayanmaktadır. Bu bağlamda konuyla ilgili yaklaşımlar tespit edebildiğimiz isimler çerçevesinde birinci bölümde olduğu gibi deskriptif bir şekilde ele alınmıştır.

Oryantalist literatürün konuya yaklaşımını ele aldığımız ikinci bölümde oryantalistlerin bu konuda yazmış oldukları birinci elden kaynaklar incelenerek Kur’ân kronolojisi ile ilgili görüşleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Gustav Weil’in (1808-1889) *Mohammed der Prophet* ve *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*, Theodor Nöldeke’nin (1836-1930) *Geschichte des Qor’ân*, John Medows Rodwell’in (1808-1900) *The Koran*, Régis Blachère’in (1900-1973) *Le Coran*, Sir William Muir’in (1819-1905) *The Corân. Its Composition and Teaching and the Testimony it bears to the Holy Scriptures*, Hartwig Hirschfeld’in (1854-1954) *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, Richard Bell’in (1876-1952) *The Qur’ân Translated with a critical rearrangement of the Surahs* ve *Introduction to the Qur’ân* ve W. Montgomery Watt’ın (1909-2006) *Companion to the Qur’ân* isimli çalışmalarına müracaat edilmiştir.

Üçüncü Bölüm

İslâm ve oryantalist geleneklerinde âyetlerin tarihlendirilmesi konusu ele alınarak tezin teorik çerçevesi belirlendikten sonra “Hicrî 1 (Rebî, u'l-evvel)–4 (Rebî, u'l-evvel) Periyodu Özelinde Nâzil Olan Kur'ân Âyetlerine Kronolojik-Olgusal Yaklaşım” başlıklı üçüncü bölüm Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti ile başlayan ve Benî Nâzir Gazvesi ile biten tarihî süreç içerisinde vahyedilen âyetlerin sîre literatüründen hareket ederek kronolojik sıralamasının belirlenmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bütün Kur'ân âyetlerini ya da sadece Mekke ve sadece Medine döneminde nâzil olan âyetlere ilişkin rivâyetleri tarayıp değerlendirmek bir doktora çalışmasına sığmayacak genişlikte olduğu malumdur. Tarihlendirme konusunda daha önce böyle bir çalışma yapılmamış olması bakımından prototip olacak tezimizde yeterli bir örneklik oluşturabilmesi için söz konusu döneme ilişkin en çok kayıt hicrî 1 (Rebî, u'l-evvel)–4 (Rebî, u'l-evvel) periyodunda olduğundan tezimizde bu süreçte nâzil olan âyetlerin kronolojisini tespit etmeye çalıştık. Mekke dönemine ilişkin yeterli verilere ulaşamayacağımızdan dolayı alanında ilk olacak çalışmamız için bu dönem doğru bir çalışma sahası olmayacaktır. Bütünüyle Kur'ân'a uygulanması gereken bir yöntem için tarihsel olarak daha çok bilinen bir dönemden başlamanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Böylelikle bilinenler elenmiş olacak ve bilinenden bilinmeyene gidilerek, bilinmeyenin ortaya çıkarılmasında bilimsel bir yöntem izlemiş olacağız.

Kur'ân, 23 yıllık zaman içerisinde âyet, âyet grupları ve sûreler halinde inzâl edilmiştir. Bu 23 yıllık vahiy sürecinin yaklaşık 13 yılı Mekke'de, 10 yılı ise

Medine’de geçmiştir.³⁹ Kur’ân ilimleri alanında bu tarihlendirme Mekkî ve Medenî ilmi olarak müstakil başlık altında ele alınmıştır. Burada sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşu hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. Bu tasnifler âyetin nâzil olduğu mekan, hicret ve muhataplar esas alınarak yapılmıştır. En çok kabul gören yaklaşım, indiği yere bakılmaksızın hicretten öncekilerin Mekkî, hicretten sonrakilerin Medenî sayılması şeklindedir. Kronolojik sıralanmadığı için Mekkî sûrelerde Medenî, Medenî sûrelerde Mekkî âyetler mevcuttur. Kur’ân’ın doğru anlaşılması için âyetlerin nerede nâzil olduğunu bilmek önemlidir. Çünkü âyetler nâzil olduğu ortam (Mekke ve Medine) dikkate alınarak indirilmiştir. Âyetlerin konuları ve üslupları Mekkî veya Medenî oldukları konusunda bilgi içermektedir. Mekke’deki âyetler tevhid, ahiret ve ahlak konularında kısa ve edebi yönü kuvvetli olan bir üslupla inmiştir. Medine döneminde ise âyetler ibadet, hukuk, diğer topluluklarla ilişkiler konularında edebî sanatlara daha az yer verilerek nâzil olmuştur. Medine dönemi Hz. Peygamber’in büyüyen politik gücünü ve Müslüman cemaatin sosyal durumunu yansıtması bakımından önemlidir. Medenî sûreler birbirini nisbeten daha belirgin sıra ile takip etmektedir. Bu sûreler hukukî meseleler, evlenme ve boşanma gibi husular, miras, cihad vb. konuları içermektedir. Ayrıca bu dönemde nâzil olan sûrelerde muhacirun, ensar, mü’minler, münafıklar gibi farklı insan gruplarına hitap edildiğini görmekteyiz. Yine bu dönemde ‘‘urayza oğulları, Na‘îr oğulları ve ‘‘aynuâ‘, oğulları gibi Yahudi kabileleri toplu olarak ‘yahød’ (Yahudiler); Hıristiyanlar ise ‘naðÊrÊ’ ismi ile anılmıştır. Sadece Medenî sûrelerde kitap sahibi insanlar ‘ehl-i kitab’ adı ile tanımlanmıştır.

³⁹ Rivâyetlerde Hz. Peygamber’e Kur’ân indirildiği halde on sene Mekke’de, on senede Medine’de ikamet ettiği nakledilmektedir. Bk. Bu‘ÛrÛ, “Fe‘Êilu’l-‘‘urÊn”, 1.

Âyetlerin kronolojilerinin tespiti için veri toplama yöntemi, dört aşamalı bir kaynak taramasıdır. Birinci aşamada MösÊ b. ,Uâbe⁴⁰ (141/758), İbn İsÜÊâ⁴¹ (150/767), VÊâid⁴² (207/823), İbn HişÊm⁴³ (213/828), İbn Sa,d⁴⁴ (230/845), ÊalÛfe b.

⁴⁰ MösÊ b. ,Uâbe, Medine ekolünün yöntemine sıkı bir şekilde bağlıdır. Hz. Peygamber'in hayatı ve genel olarak İslâm Tarihi ile ilgili en erken müelliftir. Eseri, E. Sachau tarafından tek bir el yazma nüsha kullanılarak Almanca tercüme ve notlarla birlikte 1904 yılında neşredilmiştir. Eser hakkında Batı literatüründe çalışmalar mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. J. Schacht, "On MösÊ b. ,Uqba's KitÊb al-MaghÊz", *AO* 21 (1950-1953): 288-300; Gregor Schoeler, "MösÊ b. ,Ukbas MaghÊz", *The Biography of MuÛammed*, ed. Harald Motzki, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000, s. 67-97. Schoeler'in bu çalışması eserde yer alan rivâyetlerin ve isnadların değerlendirilmesi bakımından önemlidir.

⁴¹ İbn İsÜÊâ, sîre edebiyatının en önemli yazarıdır. Erken dönem rivâyetler ve tarih konusunda özel bir yeri vardır. İbn İsÜÊâ'nın hocası ez-Zuhr^Û dir. Medine'de yaşadığı dönemde rivâyetler önemini yitirmiş ve yerini mükellef isnadlı hukuki hadislere bırakmıştı. Bu sebeple Medine'de çok fazla takdir göremeyen İbn İsÜÊâ, Irak'a yerleşmiş ve burada daha fazla itibar görmüştür. Halife Mandøer kendisinden Âdem'in yaratılışından o güne dek olayları ihtiva eden bir tarih kitabı yazmasını istemiştir. Bunun üzerine İbn İsÜÊâ, üç ciltlik şaheserini yazmıştır. Eseri, *el-Mubtede-ve'l-meb,aó ve'l-MeôÊz^Û* bölümlerinden oluşmaktaydı. İbn İsÜÊâ eserini bazen kronolojik bazen de konularına göre düzenlemiştir. Bir tane kopyası olduğu düşünülen bu eserin günümüze nakli öğrencileri ve eserin daha sonraki dönemlerdeki derleyicileri tarafından olmuştur. İbn İsÜÊâ'nın en önemli üç derleyicisi İbn HişÊm (215/830), ,Uaber^Û (310/923) ve daha az tanınan AÛmad b. ,Abd al-CebbÊr al-,UôÊrid^Û (272/886)'dir. Bk. Wim Raven, "SÛra and the Qur'Ên", *EQ* V (2006): 33-34; Mustafa Fayda, "İbn İshak", *DİA* 20 (1999): 93-96. Gregor Schoeler, erken dönem yazılı ve sözlü geleneği karşılaştırırken İbn İsÜÊâ ve İbn ,Abd Rabbih^Û'nin eserleri haricinde ilk dönem İslâm çalışmalarının çoğunun sözlü nakil olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda İslâm'da yazılı nakile geçiş sürecinde İbn İsÜÊâ'nın önemli rolü olduğunu ifade etmektedir. Bk. Gregor Schoeler, *The Oral and the Written in Early Islam*, trc. Uwe Vagelpohl, ed. James E. Montgomery, Routledge, London and New York 2006, s. 29. Benzer bir şekilde Versteegh, hicrî ilk yıllarda hemen hemen hiç müstakil eser yazılmadığını ancak bazı durumlarda alimlerin derslerini çok sınırlı bir grubun kullanımında olsa da kayda geçirdiklerini belirtmiştir. İbn İsÜÊâ, *SÛre*'sini halifelik makamına hizmet amacıyla yayım öncesi bazı formlarına koymuştur. Bu faaliyet, yazılı malzemenin gelişmesinde büyük bir role sahiptir. Versteegh, *Arabic Grammer and Qur'anic Exegesis in Early Islam*, Brill, Leiden 1994, s. 51.

⁴² VÊâid^Û, mükellef bir tarihçi olarak bilinmektedir. Abbâsî sarayında önemli bir pozisyonu olduğu için elinin altında çok kıymetli bir kütüphanenin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca savaşların yapıldığı yerleri ziyaret etmiş ve savaşa katılanların altoylarıyla görüşmeler yapmıştır. Eserinde tam bir kronoloji dikkati çekmektedir. VÊâid^Û'den naklolunan diğer sîre malzemeleri kâtipi İbn Sa,d tarafından alıntılanmıştır. Bk. Wim Raven, "SÛra and the Qur'Ên", *EQ* V (2006): 34.

⁴³ İbn HişÊm, bu alandaki şöhretini İbn İsÜÊâ'nın sîresini yeniden tertib ederek kazanmıştır. Bu eseri hazırlarken İbn İsÜÊâ'nın en bilinen ravilerinden ZiyÊd b. ,AbdullÊh el-BekkÊ^Û'nin nüshasını esas alarak edisyon etmiştir. Edisyon sırasında bazı ilavelerde de bulunmuştur. Kitap zamanla onun adıyla anılmıştır. Bk. Mustafa Fayda, "İbn HişÊm", *DİA* 20 (1999): 71-73.

⁴⁴ Devrinin alimlerinden dinî ilimler, Arap dili ve edebiyatı okumuş ve hadis ve ahbar öğrenmek için Kufe, Mekke ve Medine'ye gitmiştir. Mekke ve Medine'de bulunduğu sırada Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerinin geçtiği yerleri incelemiştir. 200/815 yılında Bağdat'ta hocası VÊâid^Û'nin kâtipliğini yapmıştır. Halku'l-Kur'ân konusunda İbn Sa,d, Abbâsî Halifesi

Ḥayyūn⁴⁵ (240/854), İbn Şebbe⁴⁶ (262/876), Bel'ÿur⁴⁷ (279/892), ¼aber⁴⁸ (310/923), Maàriz⁴⁹ (845/1442) ve 'asôall'ÿn⁵⁰ (923/1517) eserleri incelenerek, tarihî olaylar sıralanmaya çalışılmıştır.⁵¹ Bu eserlerde tarihî olaylarla irtibatlandırılan

Mem'ôn'un istediği gibi bir görüşe sahip olması baskı ve işkenceden kurtulmasına ancak Mu,tezil olarak tenkit edilmesine sebep olmuştur. *Kit'ÿbu'ò-¼abaà'ÿti'l-keb'r*; siyer, meğazî ve tabakat ana bölümlerinden oluşmaktadır. Siyer ve meğazî bölümü İbn İsu'ÿà, İbn Hiş'ÿm ve V'ÿàid⁴'den sonra "Hz. Peygamber'in hayatı ve şahsiyeti üzerine kaleme alınmış elde mevcut eserlerin üçüncüsüdür." Bk. Mustafa Fayda, "İbn Sa,d", *D'ÿA* 20 (1999): 294-295.

⁴⁵ Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Eseri Bak⁴ b. Mahled yoluyla rivayet edilmiş ve kronolojik esasa göre yazılmıştır. Bu özelliği ile siyer literatüründe "kronolojik esasa göre yazılmış tarih kitaplarından günümüze ulaşan ilk örnek" eser olmaktadır. Ḥalife b. Ḥayyūn, eserinde Hz. Peygamberin Medine'ye hicretinden sonra gelişen olaylara yer vermektedir. Bk. Mustafa Fayda, "Halife b. Hayyât", *D'ÿA* 15 (1997): 301-303.

⁴⁶ Bir çok dinî ilim ve Arap dili ve edebiyatı tahsil eden İbn Şebbe, 212/827 senesinde bir çok muhaddis ve fakih gibi Kur'ân "Allah kelâmıdır ve mahlûk değildir" fikrini ifade ettiği için baskıya maruz kalmıştır. Cer'ÿl ve ta,d'ÿl alimleri İbn Şebbe'nin "sika bir şahsiyet ve rivâyetleri birbirine karıştırmayan güvenilir bir muhaddis olduğunda ittifak etmiştir." Bel'ÿur ve ¼aber, İbn Şebbe'den iktibaslarda bulunmuştur. Günümüze ulaşan tek eseri olan *T'ÿri'ÿu'l-med'neti'l-munevvere*, "hadis rivâyetindeki isnad usulüne bağlı kalarak kaleme alınan ve zamanımıza kadar gelmiş en eski" Medine tarihidir. Bk. Mustafa Fayda, "İbn Şebbe", *D'ÿA* 20 (1999): 371-372.

⁴⁷ Bir çok muhaddis, tarihçi ve neseb alimlerinden faydalanan Bel'ÿur⁴'nin hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler çoğunlukla Abbâsî halife ve vezirleriyle olan münasebetleriyle ilgilidir. Günümüze ulaşan iki büyük eserinden biri olan *Ens'ÿbu'l-eş'r'ÿf*; Siyer, Halifeler dönemi, Emevî ve Abbâsî dönemleri üzerine yazılmıştır. Bk. Mustafa Fayda, "Belâzürî", *D'ÿA* 5 (1992): 392-393.

⁴⁸ İslâm tarihçisi, muhaddis ve müfessir olan ¼aber⁴, varlıklı olan babasının imkanlarıyla bir çok İslâm ilim merkezini ziyaret etmiş ve ilim tahsil etmiştir. *Kit'ÿbu'l-a'ÿb'ÿri'r-rusul ve'l-muluk*, peygamberler, hükümdarlar, Sâsânî devri, Peygamber ve ilk dört halife, Emevî ve Abbâsîler devri tarihini ele aldığı genel bir tarih kitabıdır. Bk. Fikret İşıltan, "¼aberî", *ÿA* XI (1979): 594-598. Eserinde olaylar hicrî tarihin başından itibaren hicrî yıllara göre düzenlenmiştir.

⁴⁹ Fıkıh, Hadis, Kıraat, Dil, Nahiv, Edebiyat ve Tarih alanlarında ilim tahsil eden Maàriz⁴'nin özellikle Mısır ve İslâm Tarihi ve Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili eserleri mevcuttur. *İmt'ÿ,u'l-esm'ÿ bim'ÿ li'n-nebiyyi (s) mine'l-a'ÿvali ve'l-emvali ve'l-ÿafdati ve'l-meta,*, Hz. Peygamber'in hayatı üzerine kaleme alınmış en geniş muhtevalı eserlerin başında gelmektedir. Bu eserinde kendisinden önce Siyer, Hadis ve Delâilü'n-nubuvve gibi alanlarda telif edilmiş kitaplardan faydalanmış ve çok farklı yönleriyle Hz. Peygamber'in hayatını ele almıştır. Bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *D'ÿA* 27 (2003): 448-450.

⁵⁰ Kur'ân ve hadis hafızı olan 'asôall'ÿn⁴'nin ayrıca on dört kıraati ve rivâyetlerini bildiği kaynaklarda yer almaktadır. *El-Mev'ÿhibu'l-leduniyye*, Hz. Peygamber'in kabrini ziyareti esnasında bir müddet bulunduğu Medine'de hissiyatla yazmış olduğu bir siyer kitabıdır. Bk. Abdulkadir Şenel, "Kastallânî", *D'ÿA* 24 (2001): 583.

⁵¹ Klasik literatüre ek olarak Hz. Peygamber'in biyografisi ve İslâm Tarihi kronolojisi ile ilgili müracaat edilen kaynaklar şunlardır: İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankrara 2007; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yay.,

âyetler tespit edilmiştir. Savaşların tarihlendirilmesinde VÊàid'nin sıralaması takip edilmiştir. Tarihlendirmeye ilişkin kaynaklarda yer alan farklı rivâyetler dipnotta gösterilmiştir. Siyer olaylarının anlatımında âyeti anlamamıza yardımcı olacak olaylar daha ayrıntılı verilirken diğçerlerine tarihî akışı tamamlamak ve âyetin kendi tarihî bağlamından önceki ve sonraki olayları görebilmek için yer verilmiştir.

Araştırmamızın ikinci aşamasında, rivâyetleri bünyesinde taşıması bakımından zengin olan ¼aber (310/923) ve İbn Ker'in (774/1373) tefsirlerinden sîre kaynaklarında tarihî olaylarla irtibatlandırılan âyetler taranmıştır. Bu tefsirlerde tarihe açık işaretler ve göndermeler yapan rivâyetler tespit edilmiştir. Bu dönemin hukukî ve sosyal konular iççermesi bakımından  urb'nin (671/1273) tefsiri de temel başvuru kaynağımız olmuştur. Muâtil b. Suleymn (150/767), Zemaşer (538/1144) ve Rz'nin (606/1209) eserleri de ihtiyaç nisbetinde müracaat kaynaklarımız arasındadır. Kur'ân'ın vahyedildiğı döneme daha yakın zamanlarda yaşamış müfessirlerin görüşleri ve tercihleri esas alınmıştır. Yine rivâyet malzemesi açısından zengin olması bakımından rivâyet tefsirlerine ayrıca önem atfedilmiştir. Bu bölümde başvuru müfessirlerin âyetlerin tarihî bağlamlarına ilişkin değerlendirmeleri esas alınmıştır. Müfessirlerin değerlendirmeleri kronolojik olarak verilmiştir. Böylece âyetlerle ilgili art-zamanlı yorum gelişimini de görebilmekteyiz. Aynı şekilde rivâyetlerde ortaya çıkan çelişkili ve anakronik unsurlar da kimi zaman müfessirlerin kendi açıklamaları kimi zaman da kendi tespitlerimiz çerçevesinde belirlenmiş ve değerlendirilmiştir.

İstanbul 2003; Mehmet Apaydın, *Resullullah'ın Günliğı*, İstanbul 1995; Kâzım Dönmez, *Onun Günleri: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hayatının Kronolojisi*, İstanbul 2004; Muhammed bin Sâlih ed-Dimaş (eş-Şm), *Peygamber Külliyyatı*, trc. Adem Yerde, Ocak Yay., İstanbul 2003-2004.

Üçüncü aşamada, İbn j anbel (241/855), BuÛÊrþ (256/870), Muslim (261/875), Ebø DÊvød (275/889) ve Tirmiyþ'nin (279/892) hadis eserlerinden âyetlerin konularına göre ilgili kitâb ve bâb başlıkları taranmıştır.⁵²

Dördüncü aşamada ise, sebab-i nüzûl kaynakları incelenmiştir. Âyetlerin nüzûl sebepleri ile ilgili rivâyetleri değerlendirmek için VÊÛidþ (468/1076) ve Suyøþ'nin (911/1505) eserlerine başvurulmuştur.⁵³ Ayrıca bütün bu kaynakların yanı sıra Kur'ân'ın kendisi de, âyetlerin konularının ve üsluplarının farklı olması bakımından tarihlendirmede temel kaynaktır. Zerkeþ'nin (794/1392) *el-BurhÊn*'ı ise Mekkl ve Medenþ sûrelerin tertibi bağlamında müracaat ettiğimiz temel eserimizdir.

Genel İlkeler ve Açıklamalar

Araştırmamızın kaynakları belirlenirken öncelikle klasik ve modern indeksler⁵⁴ ve tez bibliyografyaları⁵⁵ taranmıştır. Batı'da, Türkiye'de ve Arap ülkelerinde bulunan

⁵² Ayrıca hicret öncesi (s. 307-347) ve Medine'ye hicret ve sonrasına ilişkin (s. 351-405) hadislerin tespitinde SuleymÊn b. j amd el-,Uvre'nin *Es-Sþretu'n-nebeviyye fi'ð-°aÛiÛayni ve ,inde Ibn İslÛÊâ* isimli eserine (CÊmi,atu İmÊm MuÛammed b. Suø,di'l-İslÊmiyye, Riyad 1993) müracaat ettik.

⁵³ EsbÊbu'n-nuzøl rivâyetleri için ulaşılabildiğimiz modern çalışmalar şunlardır: j Êlid ,AbdurraÛmÊn el-,Akk, *Teshþlu'l-vusøl ilÊ ma,rifeti esbÊbi'n-nuzøl*, Beyrut 2000; İbrÊhm MuÛammed ,Alþ, °aÛiÛu esbÊbun'n-nuzøl: dirÊse Ûadiöiyye, DÊru'l-°alem, Şam 2003; Bedreddin Çetiner, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzûl*, Çağrı Yay., İstanbul 2002.

⁵⁴ Taranan klasik ve modern indeksler şunlardır: *Arab Islamic Bibliography*, ed. Diana Grimwood-Jones, Derek Hopwood, J. D. Pearson, Harvester Press, Sussex 1977; *Arabic Culture: Through its Language and Literature*, Muhammed Hasan Bakalla, Kegan Paul International, London 1984; *Arabic Materials in English Translation: a Bibliography of Works from the Pre-Islamic Period to 1977*, Margaret Anderson, G. K. Hall, Boston 1980; *The Fihrist of al-Nadbm*, A Tenth-Century Survey of Muslim Culture, II vols, ed. ve trc. Bayard Dodge, Columbia University Press, New York & London 1970; *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS): Qur'anwissenschaften, Hadit Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik*, Fuat Sezgin, E. J. Brill, Leiden 1967; *Guide to Sira and Hadith in Western Languages*, Munawar Ahmad Anees, Alia N. Athar, Mansell Publishing Limited, London/New York 1986; *Handbuch der Islam-Literatur*, Gustav Pfannmüller, Walter De Gruyter, Berlin 1923; *Index Islamicus*, Mansell Publishing Limited, London-England, ts; *Index of Islamic Literature Supplement to the Muslim World Book Review (MWBR)*, The Islamic Foundation, London-İngiltere, ts.; *Introduction to the History of the Muslim East: a Bibliographical Guide*, Jean Sauvaget, ed. Claude Cahen, University of California, Berkeley 1965;

birçok kütüphanenin kataloglarına⁵⁶, ayrıca elektronik ortamda da kaynak ve verilere⁵⁷ başvurulmuştur.

Kaynaklar konusunda şunu ifade etmeliyiz ki her bölümde kullandığımız kaynaklar belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır. Bu anlamda tezimiz bütün kaynakları kuşatmak gibi bir iddia taşımamaktadır. Amacımız klasik kaynaklarımızı kullanarak

Islamic Book Review Index, Wolfgang H. Behn, Berlin-Almanya, 1982-1992; ,Umer RıŃĖ KeŪŪale, *Mu,cemu'l-muellifin Ter'Ecumu mudannifi'l-kutobi'l-arabiyye*, DĖru İhyĖi't-TurfĖi'l-ArabĖ, Beyrut 1957; KĖtip Ćelebi, *Keşfu'z-ZunĖn an EsĖmi'l-Kütubi ve'l-FĖnun*, trc. Rüşti Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007; *Muhammad the Prophet of Islam*, Ramin Khanbagi, Alhoda, UK 2006; *Reference Literature to Arabic Studies: a Bibliographical Guide*, Gustav Meiseles, University Publishing Projects, Tel Aviv 1978; *Revue des Etudes Islamiques (Abstracta Islamica)*, [REI] Librairie Orientaliste, Paul Geuthner, Paris-Fransa 1927-1980; *Yeni Gelen Dergiler ve İçindekiler*, Latin Harfli ve Arap Harfli, 1-54, Şubat 1994-Ocak 2009, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürlüğü Yayınları: www.isam.org.tr/yayinlar.

⁵⁵ Taranan tez bibliyografyaları şunlardır: *Abstracts of Doctoral Dissertations of Saudi Faculty: mustahlasatu resaili's-suudiyyin li dereceti'd-doktora*, CĖmiatü'l-Melik Suud, Riyad 1983; *American doctoral dissertations on the Arab world: supplement 1975-1981*, George Dimitri Selim, Library of Congress, Washington 1983; "Middle Eastern Studies in British Universities and Work in Progress", Laurence P. Elwell-Sutton; J. Derek Latham, *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), 8/2 (1981): 132-135; "Middle Eastern Studies in British Universities", Robin L. Bidwell; Howard Bowen-Jones; B.S.J. Isserlin; John Burton, *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), 1/2 (1975): 84-93; *Ph. d. Saudi Dissertation Abstracts: mustehlesatu resaili'd-doktora es-suudiyye*, Kamal Mohamed Aly, Kahire 1979; *İlâhiyat Fakülteleri Tezler Katalogu I (1953-2000)*; *İlâhiyat Fakülteleri Tezler Katalogu II (2001-2007)*, İsmail Erünsal, Fatih Ćardaklı, Mustafa Birol Ülker, İSAM Yayınları, İstanbul 2008; *Theses on Islam the Middle East and North-West Africa 1880-1978*, Peter Sluglett, Mansell Publishing, London 1983; "Work in Progress in British Universities", Howard Bowen-Jones; Laurence P. Elwell-Sutton; Clement H. Dodd; Walid N. Arafat; B.S.J. Isserlin; Derek Hopwood, *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), 2/1 (1975): 23-39.

⁵⁶ Katalogları taranan kütüphaneler şunlardır: İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM, İstanbul), Pontifical Institute for the Study of Islam and Arabic (PISAI, Roma), The Hebrew University (Kudüs), University of Jordan (Amman), Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Bilkent Üniversitesi.

⁵⁷ Elektronik tarama kaynakları şunlardır: <http://library.ju.edu.jo/search>

www.altafsir.com

[www.ankara.edu.tr/E-kütüphane/Veri_tabanları/ProQuest Dissertations and Theses Full Text](http://www.ankara.edu.tr/E-kütüphane/Veri_tabanları/ProQuest_Dissertations_and_Theses_Full_Text)

[www.ankara.edu.tr/ E-kütüphane/Veri_tabanları/EBSCOhost](http://www.ankara.edu.tr/E-kütüphane/Veri_tabanları/EBSCOhost)

[www.isam.org.tr/Kütüphane arama](http://www.isam.org.tr/Kütüphane_arama)

www.jstor.org/search

www.pisai.it/library/catalogue

Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasında yeni bir yöntem önerisi sunmaktır. Bu açıdan tezimizi oluşturan konuları en iyi biçimde ortaya koyacak ve tartışabilecek temel kaynaklar üzerinde yoğunlaştık. Şunu da belirtmeliyiz ki tezimiz temel çerçeve açısından erken dönem ve klasik Sünnî kaynaklara dayanmaktadır. Ancak potansiyeli ileri çalışmalara zengin bir katkı yapabilecek Şîî kaynaklar, bu konuda müstakil bir tez çalışmasını gerektirdiği için tezimizin kapsamında değerlendirilmemiştir. Ayrıca konuyu daha sağlıklı anlamak ve değerlendirmek için tarih metodolojisi, kronoloji bilimi ve bir edebiyat türü olarak biyografi konusunda yazılan eserlerden faydalandık.

Tezimizde Kur'ân'ın anlaşılmasında kullanılan malzeme ve kaynaklar Tefsir alanında yapılabilecek çalışmalarla ortak referanslara sahiptir. Ancak bu kaynakları okuma ve kullanma biçimi farklıdır. Her bölümün kendine ait farklı bir çalışma yöntemi olsa da her üç bölümde de yöntemi belirleyen ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlar:

- (a) Bölümde tartışılan konunun ortaya çıkardığı sorulara dikkat çekmek,
- (b) Bölümde ele alınan konuları çalışmak için mevcut kaynakları tanıtmak,
- (c) Bölümün konusuyla ilgili literatürü taramak ve bunları değerlendirmektir.⁵⁸

Tezimizde, âyetlerin tercümesinde bağlam bütünlüğünün esas alınmış olması bakımından Salih Akdemir'in⁵⁹ Kur'ân meâline müracaat edilmiştir.

⁵⁸ R. Stephen Humphreys, *Islamic History-A Framework for Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1991, s. 3.

⁵⁹ Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.

Tez yazma sürecinde farklı disiplinlerde ve özellikle Tefsir alanında Arap ülkelerinde, Batı’da ve ülkemizde yapılmış birçok tezi okuma ve inceleme fırsatı bulduk. Bu inceleme sonucunda bir tezin hazırlanmasında genel kabul görmüş kurallar olmadığını söyleyebiliriz. Bu sebeple biçim açısından bir standart olması için tezin yazımında, kısaltmalar, transkripsiyon ve eserlerin dipnotta ve bibliyografyada dizilişinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’nin yazım ilkeleri esas alınmıştır. Buna göre Türkçe ve Batı dillerinde kitap, dergi ve makale adları verilirken ilk harfleri büyük yazılmıştır. Arapça kaynakların isimlerinde yalnız ilk kelime büyük harfle başlatılmıştır. Bibliyografyada ve dipnotlarda geçen kitap ve dergi isimleri italik dizilmiştir. Makale adları, ansiklopedi maddeleri ve bölümler tırnak işareti içinde verilmiştir.⁶⁰

Tez konumuzla ilgili Batılı yaklaşımları değerlendirdiğimiz ikinci bölümde, oryantalistlerin eserlerinden alıntılar yaparken, Hz. Peygamber’in isminin nasıl yazılması gerektiği hususu karşılaştığımız bir zorluk olmuştur. Hz. Peygamber’in, oryantalist eserlerin çoğunda ‘Muḩammed’ ya da ‘Peygamber’ kelimeleriyle karşılanmış olduğu bilinmektedir. Türkçe İlåhiyat literatüründe bu eserlerden yapılacak alıntılarda Hz. Peygamber’in isminin nasıl yazılması gerektiğine ilişkin genel kabul görmüş herhangi bir ilke ve uygulama olmadığı söylenebilir. Bunun üzerine konuyla ilgili 10 Ağustos 2009 tarihinde Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu ile bir mülakat gerçekleştirilmiştir. Buna göre oryantalist kaynaklardan yapılan

⁶⁰ Ayrıca tezin giriş bölümünde ve kaynakların verilisinde biçim yönünden Andrew J. Lane tarafından hazırlanan *Al-Zamakhsharī (d. 538/1144) and His Qur’ân Commentary Al-Kashshēf-A Late Muḩazilite Scholar at Work* [University of Toronto, 2003] isimli doktora tez çalışmasından istifade edilmiştir. Bu tez, Brill tarafından basılmıştır: *A Traditional Muḩazilite Qur’ân Commentary, The Kashshaf of JÊr AllÊh Al-Zamakhsharī (d. 538/1144)* Brill, Leiden-Boston 2006.

doğrudan alıntılarda Hz. Peygamber’i ifade eden kelimenin eserde kullanıldığı şekliyle aktarılması; metnin bize ait olduğu ve dolaylı aktarımın yapıldığı yerlerde ise, ‘Hz. Peygamber’ şeklinde yazılması uygun görülmüştür.

Çalışmanın giriş bölümünden önce genel kısaltmalar, bibliyografya kısaltmaları ve transkripsiyon alfabesi yer almaktadır. Tezde geçen Arapça kelime ve terkipler transkripsiyon sistemine göre dizilmiştir.

Referanslar gösterilirken, kaynaklar geçtikleri ilk yerde tam künyeleriyle; daha sonraki dipnotlarda sadece müellifin ve eserin adıyla belirtilmiştir. Tezde müracaat edilen klasik kaynaklar, bibliyografya kısaltmalarında gösterildiği şekilde kullanılmıştır. Müellif isimlerinin başında yer alan harf-i tarifler yazılmamış, yalnız bibliyografyada gösterilmiştir. Aynı şekilde sûre isimlerinin başındaki harf-i tarifler yazılmamış, sırasıyla sûrenin Kur’ân’daki tertip numarası, ismi ve âyet numarası verilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, tezde geçen şahıs isimlerinin vefat tarihleri hicrî/miladî veya miladî doğum tarihi-miladî vefat tarihi şeklinde, bölüm bütünlüğü esas alınarak yalnız ilk geçtikleri yerde ve ayrıca bibliyografyada gösterilmiştir. Tezimizin üçüncü bölümünde, hicrî takvime göre yıl ve ay sıralaması esas alınmıştır.

Bibliyografyada eserlerin konularına göre bir tasnifi verilmeye çalışılmıştır. Böylece konu ile ilgili ne tür malzemeye sahip olduğumuzu görebilmek ve farklı bölümlerde kullanılabilecek belirli kaynak atıfları için ortak bir başvuru çerçevesi oluşturabilmek kolaylaşmaktadır.

Tezimizin sonunda dört ayrı ek bulunmaktadır. *Ek I*, nüzûl sırasına göre Mekkî ve Medenî sûreleri ihtiva etmektedir. Mekkî ve Medenî sûrelerin nüzûl sırasında Hz. Osman'ın (36/656) tertibi esas alınmıştır. *Ek II*, mushaf tertibine göre Mekkî ve Medenî sûrelerdeki müstesnâ âyetlere tahsis edilmiştir. Müstesnâ âyetlerin listesi Suyûbî'nin *el-ÎtâEn*'da verdiği bilgilere dayanılarak hazırlanmıştır. *Ek III*'de oryantalistlerin sûre ve âyet tertipleri tablo halinde verilmiştir. *Ek IV*'de, tezde ele alınan âyetlerin sûre bütünlüğüne göre kronolojisi sunulmuştur.

Bu tez, hermeneutik bir çabanın ürünüdür. Hermeneutik ise bir yöntem, bir teori değil, anlamaya dayalı bir süreçler bağlamıdır. Bağlam ise biz bir şeyi anlamlandırırken belirlenmekte ve ortaya çıkmaktadır. Yani her anlamlandırma bir hermeneutik süreç ve çabadır. Biz, Heideggerci bir tavırla anlamayı, metin yorumcuları olarak bizler ile metnin konumu arasındaki ontolojik bir hareket olarak algılıyoruz. Bu hareket ise geriye doğru yapılan bir harekettir. Zira Kur'ân, geriye doğru anlaşılmalı ancak ileriye doğru yaşanmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULÛMU'L-KUR'ÂN VE HADİS LİTERATÜRÜ ÇERÇEVESİNDE

KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ MESELESİ

Âyetlerin tarihlendirilmesi konusunun İslâm geleneğinde nasıl anlaşıldığı bu bölümün temel konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde âyetlerin tarihlendirilmesi konusundaki yaklaşımlar, öncelikle âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğu ile ilgili rivâyetler ve usûl alimlerinin görüşleri ele alınarak değerlendirilmiştir. Daha sonra sûrelerin tertibi konusunda hadis eserlerinde yer alan rivâyetler ve usûl alimlerinin görüşleri ele alınmıştır. Sûrelerin veya âyetlerin kronolojik sıralaması Mekke-Medenî, esbEbu'n-nuzûl ve nesû konuları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu konular aynı zamanda Tefsir ilminde tarih fikrinin yerini belirlemektedir. Araştırmamızın bu ilk bölümünde İslâm geleneğinde âyetlerin tarihlendirilmesi meselesini ele almakla iki aşamalı bir hedef gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bunlar:

1. Kur'ân tertibinin oluşumuna ilişkin yerleşik usûldeki kabulün dayandığı rivâyet ve görüşler nelerdir?
2. Âyetleri tarihlendirmede, Mekke-Medenî bilgisinden, âyetlerin nEsiÜmensûl olmalarından ve nüzûl sebeplerinden yararlanan geleneksel eğilim yeterli midir?

Her iki aşama müstakil başlıklar altında ve klasik kaynakların sunduğu verilere göre değerlendirilmiştir.

1. Âyet ve Sûre Tertibine İlişkin Rivâyetler

Bugün elimizde mevcut olan Mushaf'ta yer alan âyet ve sûreler, Hz. Peygamber'in vahiy aldığı kronolojik sıra ile düzenlenmemiş bir özelliğe sahiptir. Ayrıca sûreler ve âyet grupları arasında da konusal bir bütünlük olmadığı görülmektedir. Yaklaşık 23 yıllık bir zaman diliminde tedricen nâzil olan Kur'ân'ın yazıyla kayıt altına alınması konusunda kaynaklarda, Hz. Peygamber'in vahiy aldığı anda onu sadece tebliğ etmediği ve bizzat kendisinin yazdığını dair rivâyetler mevcuttur. Pek çok verinin yanı sıra Hz. Ömer'in Müslüman oluşu ile ilgili rivâyet, Kur'ân'ın vahiy devam ederken yazdırıldığına delil olarak görülebilir.⁶¹

Kur'ân'ın Hz. Peygamber zamanında tertip edilip edilmediği konusu erken dönemlerden itibaren tartışılmış bir meseledir. Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte bir daha vahiy inmesi ihtimalinin ortadan kalkması üzerine Hz. Ebu Bekir (13/634), Hz. Ömer (24/644) ve ashabın önde gelenleri tarafından, özel mushaf sahiplerinin elindeki mushaflar arasında farklılıklar ve eksiklikler olmasından dolayı tek bir mushafın bulunması gerektiğine karar verilmesi üzerine yazılı bulunan metinler karşılaştırılarak mevcut mushaf hazırlanmış oldu. Mushafın standardizasyonu sürecinde özel mushaflarda mevcut olan farklılıkların âyetlerin tertibinde de olabileceği ihtimali söz konusudur. Yani özel Mushafların mevcudiyeti ve Mushaflar arasında farklılıkların olması ve ayrıca Hz. Peygamber'den âyetlerin tertibini tevkîf ettiğini ifade eden bir rivâyet olmaması tevkîflik iddiasına karşı önemli bir delildir.⁶²

⁶¹ İbn İsmâ'il (150/767) rivâyetine göre okuma-yazma bilen Hz. Ömer, kız kardeşi ve onun eşinden dinlediği ve üzerinde 20 ¼-ÜÊ sûresinin olduğu sayfayı (e0-0aÜbfe) istemiştir. Kardeşi, sayfaya bir şey olmasından korktukları söylemesi üzerine Hz. Ömer geri vereceğini temin etmiştir. Okuduğu kelimadan etkilenen Hz. Ömer Müslüman olmuştur. Bk. İbn Hişem, I, 343-346.

⁶² Ahmet Keleş, konuyu âyetlerin tertibinin tevkîfi olmadığını gösteren altı delil çerçevesinde tartışmıştır. Bunlar: 1. Her sûrenin başında bulunan besmelenin, o sûreden bir âyet olup olmadığı

Ancak âyet ve sûrelerin tertibi ile ilgili klasik literatüre bakıldığı zaman âyetlerin tertibinin kesin olarak vahye dayandığı hususunda ittifak söz konusu olduğu; sûrelerin tertibinin ise, Hz. Peygamber'in vahye dayalı talimatıyla veya sahabenin ichtihadiyle olduğu konusunda ihtilaf bulunduğu aktarılmaktadır.⁶³

1.1. Âyet Tertibinin Tevkîfliği Meselesi

Klasik kitabiyatımız, İslâm âlimlerinin, âyetlerin Kur'ân'daki tertibinin tevkîfî olduğu hususunda ittifak ettikleri görüşlerini ve âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna işaret eden rivâyetleri aktarmaktadır. Ancak kaynaklar âyet tertibinde sahabenin ichtihadının rolü olduğuna işaret eden rivâyetleri de bünyesinde barındırmaktadır.

Burada öncelikle âyet tertibinin Hz. Peygamber tarafından belirlendiğine işaret eden rivâyetler verilmiştir. Ancak konuyla ilgili bütün rivâyetlere ve görüşlere değil; konuyu yönlendirmesi bakımından sadece belirli rivâyet ve görüşlere yer vermekle yetineceğiz.

1.1.1. Âyet Tertibinin Tevkîfî Olduğuna İşaret Eden Rivâyetler

Âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu görüşünün dayandığı temel kaynaklardan biri son arz ile ilgili rivâyetlerdir:

„AbdullÊh b. „AbbÊs'dan: Hz. Peygamber insanların en cömertiydi. Ramazan'da Cibril ona mülaki olduğu zaman daha cömert olurdu. Cibril Ramazan ayı çıkıncaya

tartışmaları; 2. Hz. Ömer'in Tevbe sûresinin son iki âyetine ilişkin sözleri; 3. Hz. Şiçe ile Iraklı bir adam arasında geçen diyalogun nakledildiği BuÛÊr rivâyeti; 4. Sahabenin özel mushaflarının olması; 5. İbn Sîrin ve İkrime arasında geçen diyalog; 6. Sahabenin âyetleri gerektiğinde anlam ilişkisine göre tanzim etmelerine ilişkin bilgiler. Ayrıntılar için bk. Ahmet Keleş, “Kur'ân'ın Cem'i ve Tertibi-Kur'ân Âyetlerinin Tevkîfliği Konusundaki Buhârî Hadislerine ve Kur'ân İlimlerindeki Rivâyetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâmî Araştırmalar* 14/1 (2001): 116-117.

⁶³ Suyo, *TenÊsuâu'd-durer*, s. 56.

kadar her gece ona gelirdi. Hz. Peygamber de ona Kur'ân'ı arz ederdi. Cibril kendisi ile mülaki olduğu zaman da Hz. Peygamber, hayırda, esmesi maniaya uğramayan rüzgardan daha cömertti.⁶⁴

AbdullÊh b. AbbÊs'dan: ... Kur'ân-ı Kerim her yıl bir defa Hz. Peygamber'e arz ediliyordu. Vefat ettiği yıl, iki defa arz edildi. AbdullÊh b. AbbÊs da buna şahit oldu, nesû edilen ve değiştirilen kısımları öğrendi.⁶⁵

Mesrøà – A'ışe – FÊima'dan: Cibril her sene Kur'ân'ı benimle bir defa mukabele ederdi. Bu sene iki defa mukabele etti. Öyle sanıyorum ki ecelim yaklaşmıştır.⁶⁶

Bu rivâyetler, Cebrail'in her yıl Ramazan ayında o güne kadar nâzil olan âyetleri Hz. Peygamber ile birlikte karşılıklı olarak okuduğunu bildirmektedir. BuUarþ'de yer alan rivâyete göre bu okuma, Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl iki kez gerçekleşmiştir. Bu sebeple İslâm geleneğinde âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna ilişkin kanaatin dayanağı bugün elimizde mevcut olan Kur'ân'ın tertibinin Cebrail'in talimiyle belirlendiğine işaret eden bu rivâyetlerdir.

Âyetlerin yerlerinin bizzat Cebrail veya Hz. Peygamber tarafından belirlendiğine ilişkin kaynaklarda yer alan rivâyetler, âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğunun delilleri olarak sayılmışlardır:

UómÊn b. Ebi'l-Að'dan: Hz. Peygamber'in yanında oturuyordum. Birden gözünü bir noktaya dikti. Sonra doğrulttu ve şöyle buyurdu. 'Bana Cibril gelerek şu âyeti şu sûrenin ilgili yerine koymamı emretti' dedi ve Nahl Sûresinin 90. âyetini sonuna kadar okudu.⁶⁷

⁶⁴ BuUÊrþ, "FeÑÊilu'l-urÊn", 7; Muslim, "FeÑÊil", 50.

⁶⁵ BuUÊrþ, "MenÊàib", 25; Muslim, "FeÑÊilu'ò-òauÊbe", 98-99.

⁶⁶ BuUÊrþ, "FeÑÊilu'l-urÊn", 7.

⁶⁷ İbn j anbel, IV, 218.

„Abdull h İbnu’z-Zubeyr’den: “Sizden  lenlerin geride bıraktıkları zevceler kendi nefislerini dört ay on gün bekletirler...”  yeti var, bir de “Sizden zevceler bırakıp ölecek olanlar eŐlerinin (kendi evlerinden)  ıkarılmayarak, bir yıla kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler. Bunun  zerine onlar kendiliklerinden çıkarılsa, artık onların bizzat yaptıkları meşru iŐlerden dolayı size meŐr tiyet yoktur...”  yeti var. İbnu’z-Zubeyr dedi ki: Ben ‚U m n b. ‚Aff n’a Şöyle dedim: Bu Ba ara 240. nafaka  yetini ondan önceki diŐer  yet, yani Ba ara 234.  yeti (dört ay on gün bekleme) nes  etmiştir. Böyle iken hükmü nes  edilen bu  yeti Mushaf’ta niçin yazıyorsun? veya: Bu mens    yeti Mushaf’ta niçin bırakıyorsun? dedim. ‚U m n da: Ey kardeŐimin oŐlu! Ben Mushaf’tan hiçbir Şeyi bulunduğu yerinden deĐiŐtirmem, dedi.⁶⁸

Nahl s resi 90.  yet ile ilgili riv yet, mezk r  yetin yerinin Cebrail tarafından Hz. Peygamber’e bildirildiğini ve  yet tertibinin tevk fi olduğunu göstermektedir. İbnu’z-Zubeyr ve Hz. Osman (36/656) arasında geçen bir diyalogu aktaran riv yet ise, sorulan soru bakımından iki hususa işaret etmekte ve farklı bir anlam taşımaktadır. İbn Zubeyr, Hz. Osman’a riv yette nes  edilmiş bir  yeti neden Mushaf’ta yazdığını sormaktadır. İbn Zubeyr’in böyle bir soru yöneltmiŐ olması tertibin tevk fi olmadığına da işaret edebilir. Zira tertibin tevk fi olması durumunda İbn Zubeyr’in bunu bilmesi ve böyle bir soru sormaması gerekirdi. Ancak diŐer taraftan Hz. Osman’ın verdiği cevap  yetlerin tertibi konusunda tasarrufun mümkün olmadığının bildirmektir.

1.1.2.  yet Tertibinin Tevk fi Olmadığına İŞaret Eden Riv yetler

Kaynaklarda Kur’ n  yetlerinin tertibinin tevk fi olmadığının gösteren riv yet ve görüşler de bulunmaktadır.

⁶⁸ Bu  r , “Tefs r”, 41. Riv yet ‚Abdull h b. Eb  Esved – j umeyd b. Esved Yez d b. Zureyi, – j ab b b. eŐ-Őe  d – İbn Eb  Muleyke isnadı ile de riv yet edilmiştir. Bk. Bu  r , “Tefs r”, 45.

İbn ŞiûEb – EËrice – Zeyd b. »Ëbit'den: O, babası Zeyd ibn »Ëbit'ten şöyle dediğini işitmiştir: Mushaf'ı istinsah ettiğimiz sırada ben el-AÛzËb sûresinden bir âyeti kaybettim. Hâlbuki ben Rasûlullah'ın o âyeti okumakta olduğunu işitir dururdum. (Böyle iken ben o âyeti yazılı olarak bulamamıştım.) O âyeti şiddetle araştırdık. Nihâyet onu Huzeyme b. »Ëbit el-EnðËr'ın yanında (yazılı) bulduk. Sonunda onu da (heyetin kararıyla) Mushaf'taki kendi sûresine kattık. O âyet şudur: “Mü'minlerin içinde Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösteren nice erler var. İşte onlardan kimi adadığını ödedi, kimi de (bunu) bekliyor. Onlar hiçbir sûretle (ahidlerini) değiştirmediler”⁶⁹

Bu rivâyet bazı âyetlerin bırakılmış olduğuna ve Mushaf'ın istinsah edildiği Hz. Osman zamanına kadar kaydedilmemiş olduğuna işaret etmektedir. Rivâyette geçen 'kendi sûresine kattık [fe-elÛaàñËhË ð sËretihË]' ifadesi, Hz. Peygamber tarafından belirlenen sûresi şeklinde anlaşılabilceği gibi sahabenin kendi icthatlarına göre bir yer tayin ettikleri şeklinde de anlaşılabilir.

YaÛyË b. ,Abdu'r-RaÛmËn b. j Êôib'den: ,Umer Kur'an'ı toplamaya karar verdi. İnsanların önünde (camide) ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Her kim Peygamber'den doğrudan herhangi bir Kur'an parçası aldıysa bize getirsin.” Bu parçaları levha, tablet ve palmiye yaprakları üzerine yazıyorlardı. ,Umer (otantikliğini) doğrulayan iki şahid olmadan hiç kimseden hiçbir şeyi kabul etmezdi. Kur'an'ın toplanması ile hâlâ meşgulken suikasta uğradı. O zaman ,UômËn kalktı ve şöyle dedi: “Her kim Allah'ın kitabından bir parçaya sahipse, onu buraya bize getirsin.” ,UômËn (otantikliğini) doğrulayan iki şahid olmadığı müddetçe hiç kimseden hiçbir şeyi kabul etmezdi. Euzeyme b. »Ëbit geldi ve şöyle dedi: “Sizi iki âyeti yazmadan bırakmış olarak görüyorum.” O iki âyetin hangileri olduğunu sordular ve »Ëbit şöyle dedi: “Bunları doğrudan Peygamber'den aldım: ‘Size kendinizden bir peygamber gelmiştir ki ...’ [9: 128] sûrenin sonuna kadar.” ,UômËn şöyle dedi: “Tanıklık ederim ki bu âyetler Allah'tan gelmiştir.” ,UômËn, Euzeyme'ye şöyle sordu: “Sence bu âyetleri nereye yerleştirmeliyiz?” Euzeyme şöyle cevap verdi: “Bunlarla Kur'an'dan

⁶⁹ BuÛËr'ı, “FeñËilu'l-'ur-Ën”, 3; BuÛËr'ı, “MeÛËz'ı”, 17.

nâzil olan son vahyi sonlandırın.” Böylece Tevbe sûresi bu âyetlerle kapanmış oldu.⁷⁰

Rivâyete göre Kur’ân’ın cem edilmesi Hz. Ömer ile başlamış ve vefatı üzerine Hz. Osman ile devam ettirilmiş bir süreçtir. Hz. Ömer ve Hz. Osman cemaatten ellerinde bulunan Kur’ân parçalarını getirmelerini isterken iki şahit şartı getirmişler ancak sadece Euzeyme’de (37/657) bulunan Tevbe sûresinin son iki âyeti için bu şart gözetilmemiştir.⁷¹ Hz. Osman’ın âyetleri nereye yerleştirilmesi hususunda Euzeyme’nin fikrini sorması ise âyet tertibinin tevkîfi olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde Euzeyme’nin cevap olarak âyetlerin yerlerini tayin etmesi âyet tertibinin tevkîfi olmadığına işaret etmektedir.

İbrĦhĦm b. MøsĦ – HişĦm b. Yøsuf – İbn Cureyc – Yøsuf b. MĦhek’den: Ben Mü’minlerin annesi ,Şiše’nin yanında idim. Derken onun yanına Iraklı bir kimse çıkageldi ve kefenin hangisi daha hayırlıdır? dedi. ,Şiše: Yazık sana! (Artık ölümünden sonra hislerin batıl olduğu için) sana hangi şey zarar verebilir ki? dedi. Bu sefer o Iraklı zât: Ey mü’minlerin annesi, bana kendi Mushaf’ını göster, dedi. ,Şiše: Niçin? diye sordu. O zât: Ben ümit ederim ki, Kur’ân’ı senin Mushaf’ına göre

⁷⁰ İbn EbĦ DĦvød, *KitĦbu’l-meĦĦf*, thk. Arthur Jeffery, Brill, Leiden 1937, s. 10-11.

⁷¹ Bunun gerekçesi şu rivâyette açıklanmıştır: ZuhrĦ - Enes (r)’den: “İ uzeyfe (r) ,UömĦn (r)’ın yanına geldi ve: “Ey Emiru’l-Mu’minin! Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi, kitapları hakkında ihtilafa düşmeden, bu ümmetin imdadına yetiş!” dedi, ,UömĦn (r) derhal İ afĦa (r)’ya birisini yollayarak: “Sendeki Suhufu bize gönder, istinsah edip sana tekrar iade edeceğiz” diye haber saldı. İ afĦa (r)’da gönderdi. ,UömĦn (r) Kur’ân’ın istinsahı için Zeyd İbn »Ħbit, ,AbdullĦh İbnu’z-Zubeyr, SaĦd İbnu’l-AĦ ve ,AbdullĦh İbnu’l-İ Ħris İbn HişĦm (r)’a emretti: Onlar da bunu istinsah ettiler. ,UömĦn Kureyşli gruba: “Kur’ân-ı Kerim’le ilgili olarak herhangi bir hususta siz ve Zeyd İbn »Ħbit ihtilaf edecek olursanız, onu Kureyş lisanına uygun olarak yazın. Çünkü Kur’ân onların lisanı üzere indi” dedi. Çalışma esnasında heyet bu minval üzere hareket etti. Suhufu mushaf halinde ortaya koyma işi bitince, ,UömĦn (r) her diyara bir mushaf gönderdi. Ayrıca bunun haricinde kalan bir sahife veya mushafın yakılmasını emretti. Zeyd (r) der ki: “Resulullah (Ħ)’dan işitmiş olduğum, AÜzĦb sûresine ait bir âyet(e ait yazılı parça bana gelmemiştir), eksikti. Onu araştırdım. Sonunda İ uzeyme İbn »Ħbit el-EnsĦrĦ (r)’de çıktı. Resulullah (Ħ) onun şahitliğini iki kişinin şahitliğine denk tutmuştu. Bu âyet şu idi: “Mü’minlerden Allah’a verdiği ahdi yerine getiren kimseler vardır. Kimi, bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir. Ahidlerini hiç değiştirmemişlerdir [AÜzĦb 23].” Bk. BuĦĦrĦ, “FeĦĦilu’l-urĦn”, 2, 3; “MenĦâib”, 3; TirmizĦ, “TefsĦr”, 3103.

te'lif ederim. Çünkü Kur'ân te'lif edilmiş olmayarak okunuyor, dedi. Şiçe: Diğer sûrenin kıraatinden evvel Kur'ân'ın hangi sûresini okumuş olsan sana ne zarar verir ki? Kur'ân'dan ilk nâzil olan Mufaðal'dan, içinde cennet ve ateş zikr olunan bir sûredir. Nihâyet insanlar İslâm'a döndükleri zaman, helal ve haram nâzil oldu. Şâyet ilk evvel "şarap içmeyin" yasağı inseydi, insanlar elbette: "Biz ebeden şarabı bırakmayız", derlerdi. Ve şâyet yine ilk evvel "zina etmeyin" yasağı inmiş olsaydı, insanlar muhakkak: "Biz zinayı ebeden bırakmayız", diyeceklerdi. Yeminle söylüyorum ki, ben henüz oyun oynayan bir kız çocuğu iken Mekke'de Muğammed'e: "Daha doğrusu onlara va'd olunan asil vakit, o saattir. O saat daha belalı ve daha acıdır"(el-amer: 46) inmiştir. el-Baàara ve en-NisÊ sûreleri ancak ben Peygamber'in yanındayken inmişlerdir, dedi. Râvî dedi ki: Bundan sonra Şiçe, o Iraklı için Mushaf'ı meydana çıkardı ve o şahsa sûrenin -bir rivâyette: Sûrelerin-âyetlerini imlâ ettirip yazdırdı.⁷²

BuÛÊr'de yer alan bu rivâyet, âyet ve sûrelerin tertibi ile ilgili Hz. Âişe (58/678) ve Iraklı bir adam arasında geçen bir diyalogu aktarmaktadır. Rivâyete göre Iraklı bir adam tertip edilmemiş halde bulunan Mushaf'ını, Hz. Âişe'nin nüshasına göre düzenlemek amacıyla Hz. Âişe'den mushafını istemiştir. Hz. Şiçe ise, bu kişiye Kur'ân'ı tertip edilmemiş şekilde, âyet ve sûreleri önce veya sonra okumanın bir sakıncası olmadığını açıklamaktadır. Ayrıca âyetlerin nâzil oldukları zamanları ve yerleri dikkate alarak bir tertip sunmaktadır. Bu rivâyette tertibin tevkîfî olmadığına işaret etmektedir.

Al b. BaÛr – Muğammed b. Seleme – Muğammed b. İsuÊa – YaÛyÊ b. AbbÊd – AbbÊd b. AbdillÊh - ğ Êrió b. ez-Zubeyr: Euzeyme, BerÊe sûresinin son iki âyeti olan kısmını Umer b. el-EattÊb'a getirince Umer (r) şöyle dedi: 'Seninle birlikte bunu (Rasûlullah'tan) alan var mı?' İbn Euzeyme: 'Bilmiyorum. Vallahi, ben şahitlik ederim ki bunu Rasûlullah'tan (ó) iyice öğrendim/bilincine vardım ve ezberledim.' Umer: 'Ben de şahitlik ederim ki bunu Rasûlullah'tan işittim' dedi ve

⁷² BuÛÊr, "FeÑÊilu'l-urÊn", 6.

ekledi: ‘Eğer bu, üç âyet olsaydı ayrı bir sûrede toplardım. Kur’ân’daki bir sûreye bakın ve oraya koyun.’ ‘Ben de onu BerĒe sûresinin sonuna koydum.’⁷³

Hız. Ömer’in, Tevbe (BerĒe) sûresinin son iki âyetiyle ilgili rivâyette yer alan ifadeleri âyetlerin tertibinde sahabenin rolü olduğunu göstermektedir. “Eğer bu üç âyet olsaydı ayrı bir sûrede toplardım” ifadesi gerek âyetlerin gerek sûrelerin tertibinin tevkîfi olmadığına işaret etmektedir. Suy    (911/1505), bu rivâyetin İbn Eb   D  v  d’un (316/929) *Kit  bu’l-me   l  f* isimli eserinde de nakledildiğini ve tertibin tevkîfi olduğunu gösteren rivâyetlerle uyuşmadığını belirtmektedir.⁷⁴

1.2. S  re Tertibi Meselesi

S  relerin nuz  l sırası ile Kur’  n’daki tertibi birbirinden farklıdır. Mushaf’ta nübüvvetin ilk yıllarında genel olarak Mekke’de vahyedilen ve kısa olan s  reler tertipte son sıralarda; Medine’de indirilen ve genel olarak uzun olan s  reler ise tertipte   n sıralarda yer almaktadır. S  relerin Kur’  n’da bu şekilde tertip edilmesinin Hız. Peygamber’in belirlemesiyle mi, Hız. Peygamber’in vefatından sonra sahabenin Kur’  n’ın toplanması esnasında ichtihadıyla mı ya da s  relerin bir kısmının tevk  fi ve bir kısmının da sahabenin ichtihadıyla mı olduğu soruları, ul  mu’l-Kur’  n içerisinde s  relerin tertibine ilişkin üç temel görüşü ortaya çıkarmış ve alimler bu görüşlerden

⁷³ İbn j anbel, I, 200.

⁷⁴ Suy   , *el-  t  n*, s. 162-163. Erken dönem ş   müfessirlerden   umm   (301/913), mevcut Mushaf’ta bazı âyetlerin olması gereken yerlerde bulunmadıklarını d  şunmektedir. Âyetlerin yerlerinin tayini konusunda sahabeyi eleştiren   umm  , âyetlerin hepsinin tevk  fi değil, sahabenin ichtihadına dayanan tayinlerin de söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bk. Aslan Habibov, *İlk Dönem ş   Tefsiri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 100.

birini tercih etmiştir.⁷⁵ Burada bu görüşlerin dayandığı rivâyetler ve görüşler değerlendirilmiştir.

1.2.1. Sûre Tertibinin Tevkîfi Olduğuna İşaret Eden Rivâyetler

Sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğu görüşünü benimseyenlere göre, Hz. Peygamber, sûrelerin mushaftaki tertibini, Cebrail'in Allah'tan getirdiği şekilde ashabına bildirmiştir. Buna göre Kur'ân'ın, bugün elimizdeki mushaflarda âyetlerinin tertibi tevkîfi olduğu gibi, sûrelerinin tertibi de Hz. Peygamber tarafından belirlenmiştir. Bu tertib ise, Hz. Osman mushafının tertibidir. Bu görüşü savunanlar, sahabeden kimsenin bu tertibi tartışma konusu yapmamış olmasını ve ashabın bu mushaf üzerine icma etmesini bu tertibin Hz. Peygamber zamanındakinin aynısı olduğuna delil saymaktadırlar.⁷⁶

Kur'ân-ı Kerim önce bütün olarak dünya semasına sonra da yirmi küsur senede parça parça indirildi. Cebrail de âyet ve sûresinin yerini bildirdi. Sûrelerin birbiri ardınca sıralanması, âyet ve harflerin sıralanması gibi olurdu. Bunların hepsi Rasulullah tarafından yapılırdı. Bir sûreyi öne alan veya geriye bırakan, Kur'ân-ı Kerim'in nazmını bozmuş olur. Sûreleri Mekke-Medenî oluşlarına göre dizen kimse, Fâtîûa sûresini hangi gruba dâhil edeceğini bilemez. Çünkü bu sûrenin Mekke'de mi, Medine'de mi nâzil olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in nüzûl sırasına göre sıralamaya kalkışan kimse, Baâara Sûresinin 234. âyetini 240. âyetten sonraya koymak zorunda kalır. Çünkü 240. âyet, 234. âyetten önce nâzil olmuş ve 234. âyetle nesû edilmiştir. Son olarak da Kur'ân'ın nazmını, dizilişini bozan, onu inkâr etmiş olur.⁷⁷

⁷⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 257.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 347.

⁷⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 260; Suyûbî, *el-İtâ'ân*, s. 165.

Zerkeşî (794/1392) ve Suyûbî de yer alan bu görüş, sûre ve âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğunu göstermektedir. Ebû Bekr el-Enbârî (328/940), bu ifadeleriyle ulûmu'l-Kur'ân konularının bütün tartışmalarını ve ihtilaflarını dile getirmekte ve özellikle yapılmasını doğru bulmasa da âyetlerin tertibine ilişkin bir bakış sunmaktadır.

Ebû Ca,fer en-Neûûs (338/950), tercih edilen görüşün sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu söylemekte ve buna delil olarak VÊîle b. AsâÊ'nın rivâyet ettiği "Bana Tevrat'a karşılık es-sebu'u'û-ûivÊl, İncil'e karşılık el-mi'øn, Zebur'a karşılık el-meûÊn verildi. Mufasûal ile üstün kılındım⁷⁸" hadisini delil getirmektedir. En-Naûûs'a göre bu hadis, sûrelerin tertibinin bizzat Hz. Peygamberden alınmış olduğuna, Kur'ân'ın tertibinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığına ve o vakitten beri bu şekilde olduğuna işaret etmektedir.⁷⁹

Sûrelerin bu şekilde tertibi, Cenab-ı Hak tarafından yapılan Levh-i Mahfûz'daki tertibi üzeredir. Rasulullah her yıl o sene boyunca inmiş olan âyetleri Cebrail'e arz ederdi. Vefat ettiği yıl bu arz iki defa vuku bulmuştur. En son inen Baàara 281. âyetini riba ve mudayene âyetlerinin arasına koymasını Cebrail, Hz. Peygamber'e bildirmişti.⁸⁰

Âyetlerin tertibinin tevkîfîliği hususunda kaynak olan son arz rivâyetlerine dayanan Ebû'l-Êîm el-KirmÊnî (505/1110), sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu görüşündedir.

⁷⁸ İbn j anbel, IV, 107.

⁷⁹ Zerkeşî, *el-BurhÊn*, I, 257; Suyûbî, *el-ÊtâÊn*, s. 166; Suyûbî, *TenÊsuâu'd-durer*, s. 58.

⁸⁰ Zerkeşî, *el-BurhÊn*, I, 259; Suyûbî, *el-ÊtâÊn*, s. 165.

Aynı şekilde eû-¼, (743/1342) ve İbnu'l-HaððÊr (611/1214) sûrelerin tertibinin ve âyetlerin yerine konulmasının vahiyle gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.⁸¹

Âlimler dilsel ve yapısal özelliklerine dayanarak sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğunu söylemişlerdir. Buna karşın Suyøø bu görüşte olanları, sûre sonlarının kendisinden sonraki sûrenin başıyla uygunluğu, lafızlardaki vezin, sûrelerdeki benzer cümleler, tertibin tevkîfî olmadığına da işaret edebilir düşüncesiyle eleştirmektedir.⁸²

1.2.2. Sûre Tertibinin Sahabe İctihadına Dayandığına İşaret Eden Rivâyetler

Sûrelerin tertibi konusunda alimlerin çoğu tertibin sahabenin icthadiyla olduğunu kabul etmektedir. İmam MÊlik (179/795), el-'' ÊÑ, Ebø Bekr el-BaðàıllÊn (403/1013) ve İbn FÊris (395/1004) gibi sûrelerin tertibinin sahabenin icthadiyla belirlendiği görüşünde olanların en önemli delili sahabenin özel mushaflarının olması ve bu mushaflarda sûrelerin farklı tertipte dizilmesidir. Sahabeden bazıları sûreleri nüzûl sırasına göre tertip etmişlerdir. İbn Mes,ød'da (32/652) ise Baàara, NisÊr, Şl-ø, İmrÊn şeklinde sıralanmıştı.⁸³ Hz. Ali (41/661) mushafında önce Mekke'de nâzil olan sûreler, sonra Medine'de nâzil olanlar yer almaktaydı. Nitekim kaynaklarda Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'nin bir müddet dışarı çıkmayarak Kur'ân'ı nüzûl olduğu gibi âyet sırasına göre cem ettiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır.⁸⁴

⁸¹ Suyøø, *el-İtâÊn*, s. 165; Suyøø, *TenÊsuâu'd-durer*, s. 56-57.

⁸² Suyøø, *TenÊsuâu'd-durer*, s. 59.

⁸³ Zerkeş, *el-BurhÊn*, I, 257; Suyøø, *el-İtâÊn*, 164; Suyøø, *TenÊsuâu'd-durer*, s. 56.

⁸⁴ Suyøø, *el-İtâÊn*, s. 155; Ayrıca bk. *The Fihrist of al-Nadm*, ed. ve trc. Bayard Dodge, Columbia University Press, New York & London 1970, I, 62-63.

İbn Ebî Şeybe – Râbia,'dan: Râbia'ya soruldu: “Baàara ve Š1-ø ,İmrĒn niçin Mushaf”ın baş tarafında konuldular. Hâlbuki bu iki sûreden önce Mekke’de nâzil olan 80 küsur sûre var. Üstelik bu iki sûre Medine’de nâzil oldu.” Râbia, dedi ki: “Onlar baş tarafa konuldular; çünkü Kur’ân, onu toplayanların (te’lif) bilgisi (ilmi) üzere toplandı. Onları, bu şekilde bilgileri üzere bir araya getirdiler (topladılar). Dolayısıyla bu konuda söylenecek en söz budur; daha başka bir şey sormaya gerek yoktur.”⁸⁵

Rivâyette geçen “onu toplayanların bilgisi üzere” ifadesi sûrelerin tertibinin Kur’ân’ın cem edilmesi esnasında sahabe tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Ayrıca sûrelerin nâzil oluş sırasına göre neden sıralanmadığına ilişkin rivâyette sorulan soru o dönemde böyle bir kronolojik algı ve bakış açısının olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. İbn Şebbe (262/876), Baàara ve Š1-ø ,İmrĒn’in sıralaması hakkındaki bu rivâyetin sûrelerin tertibinin icthadî olduğuna delil olarak saymaktadır.⁸⁶

Suyûb, el-Beyhaàb’nin (458/1066) “Kur’ân, Peygamber zamanında -EnfĒl ve Tevbe hariç- şimdiki tertibi üzere tertib olunmuştur.” şeklinde görüşü nakletmektedir.⁸⁷ Hadis alimi el-Beyhaàb, bu ifadesiyle EnfĒl ve Tevbe sûrelerini istisna kabul ederek Kur’ân’ın tertibinin Hz. Peygamber zamanında belirlenmiş olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu sûreleri istisna etmesi, tertipte Hz. Peygamber döneminden sonra sahabenin rolünün olabileceğini göstermektedir. Ayrıca EnfĒl ve

⁸⁵ Suyûb, *TenĒsuàu’ d-durer*, s. 59.

⁸⁶ İbn Şebbe, III, 1016.

⁸⁷ Suyûb, *TenĒsuàu’ d-durer*, s. 57.

Tevbe sûrelerinin arasında besmele olmaması da sûrelerin tertibinin ictihadî olduğuna delil sayılmıştır.⁸⁸

Yedi uzun sûre, ı Ê Mâm sûreleri ve mufa00al sûreler gibi birçok sûrenin tertibini Peygamber hayatta iken öğretmişti. Bu sûrelerin dışındakileri kendisinden sonraki ümmete bırakmış olabilir.⁸⁹

İbn ,A0ıyye'ye (541/1147) ait olan bu görüş, el-Beyha00 gibi sûrelerin bazılarının tertibinin sahabe tarafından yapıldığına işaret etmektedir. Zerkeş0, sûrelerin tertibinin nüzûl sırasına göre olmadığını, Kur'ân'ın cem edilmesi sırasında sahabe tarafından dizildiğini ifade eden alimlerin görüşlerini nakletmektedir.⁹⁰

Kur'ân iki şekilde toplanmıştır. Birincisi, es-seb,u'0-0ıvÊl'in takdimi ve el-mi'0n'un bunları takip etmesi gibi. Bu sahabe tarafından yapılmıştır. İkincisi âyetlerin sûrelerde tertip edilmesidir ki bu tevkîfidir. Rivâyetlerin de işaret ettiği gibi bu tertip Cebrail'in Allah'tan aldığı emirle Rasulullah'ın bizzat üstlendiği bir iştir. Bu sebeple sûrelerin tertibinin selef mushaflarında farklı olduğu görülür. Ali (r) gibi bazıları sûreleri nüzûl sırasına göre tertip etmiştir. Bu Mushaf, ,Ala0 sûresi ile başlamış, Mude00ir, N0n, Muzemmil, Tebbet ve Tekv0r sûreleriyle devam etmiştir. Mekke0 ve Meden0 sûreler sonuna kadar böyle sıralanmıştır. İbn Mes,0d'un Mushaf'ı, Ba0ara sûresiyle başlıyor, NisÊ• ve Şl-0 ,İmrÊn sûreleriyle devam ediyordu ki bu tertipte çok büyük farklılıklar mevcuttur. ,Ubey b. Ka,b ve diğer sahabilerin mushaflarının durumu da böyleydi.⁹¹

İbn FÊris, bu ifadeleriyle âyetlerin tertibinin tevkîfî, sûrelerin tertibinin ise bizzat sahabe tarafından yapıldığını açıkça dile getirmektedir. Bunu da sahabe arasında özel

⁸⁸ İbn Şebbe, III, 1016.

⁸⁹ Suy000, *TenÊsuâu'd-durer*, s. 57.

⁹⁰ Zerkeş0, *el-BurhÊn*, I, 257.

⁹¹ Zerkeş0, *el-BurhÊn*, I, 258-259; Suy000, *el-İtâÊn*, s. 164.

mushaf sahiplerinin nüshalarındaki farklılığın sadece sûrelerin tertibinde söz konusu olmasıyla açıklamaktadır. E0-0ıvÊl, el-mi-0n, el-me0Ên0 ve el-mufa00al sûrelerin bu şekilde mushafta sıralanmalarının tevkîfî olduğunu ve bunda da icma olduğunu nakleden Suy000, kendisinin de Beyha00'nin görüşünü tercih ettiğini belirtmektedir. Tertip konusunda farklılık gösteren mushafların bu dört kısım sûrenin tertibinde müttelik olmaları Suy000'yi böyle düşünmeye sevk etmiştir.⁹²

,Amr b. ,Avn – Huşeym – ,Avf – Yez0d el-FÊris0 – İbn ,AbbÊs'dan: İbn ,AbbÊs demiştir ki: ,UsmÊn b. ,AffÊn'a dedim ki EnfÊl sûresi me0Ên0'den ve BerÊe sûresi de mi-0ndan olduğu halde, neden ikisini birden yedi uzun sûre içerisine koydunuz ve aralarına besmeleyi yazmadınız? ,UsmÊn (r) şöyle cevap verdi: Peygamber'e (0) zaman zaman bazı âyetler nâzil olunca, kâtiblerden birini çağırır ve “şu âyeti şu olayların anlatıldığı sûreye koy” derdi. Başka bir veya iki âyet nâzil olunca da aynı şekilde “bunları da falan olayların zikredildiği sûreye koyun” derdi. EnfÊl sûresi Peygamber'e (0) Medine'de nâzil olan (sûrelerin) ilki idi. BerÊe de Kur'ân (sûrelerin)in sonuncusu idi. EnfÊl konuları da BerÊe'nin konularına benzerdi. (Bu bakımdan) ben BerÊe sûresini EnfÊl sûresinden zannettim ve ikisini birden yedi uzun (sûre) içine koydum ve aralarına (besmele) satır(ını) yazmadım.⁹³

⁹² Suy000, *TenÊsu0u'd-durer*, s. 59-60.

⁹³ Eb0 DÊv0d, “0alÊt”, 121, 122; Tirmiz0, “Tefs0r”, 10/1. ZiyÊd b. Eyy0b, MervÊn b. Mu,Êviye, ,Avfu'l-,Arab0, Yez0d el-FÊris0 tarihiyle İbn ,AbbÊs'dan bu hadisin manası rivâyet edilmiştir: “MervÊn bu rivâyetinde, İbn ,AbbÊs'ın “Peygamber (0) daha BerÊe sûresinin EnfÊl sûresi'nden olup olmadığını açıklamadan vefat ediverdi” dediğini ilave etmiştir. Bk. Eb0 DÊv0d, “0alÊt”, 121, 122. Eb0 DÊv0d, aynı yerde, Hz. Peygamber'e Neml sûresi nâzil oluncaya kadar besmeleyi kullanmadığını da nakletmektedir. Aynı rivâyetin Tirmiz0'de yer alan metni ise, şu şekildedir: “,UsmÊn b. ,AffÊn'a (r) me0Ên0 sûrelerden olan EnfÊl sûresi ile âyetlerinin sayısı yüz civarında olan BerÊe (Tevbe) sûresinin arasını birleştirmenize, ikisi arasına besmele yazmamanıza ve yedi uzun sûrelerin arasına koymanıza sebep nedir? Hangi sebep sizi böyle yapmaya sevk etti dedim. Osman şu cevabı verdi: “Rasûlullah'a (0) âyetler indirilmekte iken vahiy katiplerini çağırır ve bu âyetleri şu sûrelerin şurasına koyunuz buyururdu.” EnfÊl sûresi; Medine'de inen ilk sûrelerdendi. BerÊe (Tevbe) ise Kur'ân'ın son inen sûresidir. İkisinin konusu da aynı şeyden bahseder dolayısıyla ben ikisini bir sûre zannetmişimdir. Rasûlullah (0), bu iki sûrenin ayrı mı bir mi? olduğunu açıklamadan vefat etmiştir. Bundan dolayı bu iki sûreyi birbirine birleştirdim ve arasına besmeleyi koymadım. Yedi uzun sûre arasına koydum.” Bk. Tirmiz0, “Tefs0ru'l-urÊn”, 9.

Rivâyetle Hz. Osman'ın konusal benzerliklerinden dolayı Enf'el sûresinden sonra Tevbe sûresini Mushaf'a yerleştirmesi ve aralarına besmele koymadığını ifade etmesi de sûrelerin tertibinde sahabenin rolünün önemli derecede olduğunu göstermektedir. Bu rivâyet bize sahabenin tertibinde sûrelerin uzunluklarının ve konusal bütünlüklerinin birer ölçüt olduğunu da açıklamaktadır.

1.2.3. Sûre Tertibinin Tevkîfi-İctihadî Olduğuna İşaret Eden Rivâyetler

Sûrelerin tertibi konusunda ki ihtilaf tevkîfi mi yahut sahabenin icthadıyla mı olduğu konusundadır. Kaynaklarda mevcut rivâyetlerden bazıları da sûre tertibinin hem tevkîfi hem de icthadî olduğuna ilişkin bilgiler nakletmektedirler. İmâm M'elik ve Ebû Bekr el-Ba'ill' gibi alimlerin çoğu sahabenin icthadıyla olduğu kanaatinindedir.⁹⁴ Beyha'î, Hz. Peygamber hayatta iken sûrelerin ve âyetlerin bugünkü şekliyle tertip edildiğini ancak -daha önce zikredilen Hz. Osman rivâyetinde olduğu gibi- Enf'el ve Tevbe sûrelerinin bunun dışında tutulduğu belirterek, bu sûreleri istisna ederek tertipte sahabenin rolü olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵

Sûrelerin tertibinin sahabenin icthadıyla belirlendiğine ilişkin rivâyetleri ve görüşleri ele aldığımız bir önceki başlıkta İbn 'Atıyye'nin, "Peygamber hayatta iken sûrelerin çoğunun tertibi biliniyordu" ve İbn 'acer'in (852/1449) "sûrelerin çoğunun tertibi tevkîfidir" ifadelerinde⁹⁶ yer alan 'sûrelerin çoğu' ifadesi de tertibinin

⁹⁴ Zerkeşî, *el-Burh'ên*, I, 257; Suyû'î, *el-İtâ'ên*, s. 164.

⁹⁵ Suyû'î, *el-İtâ'ên*, s. 165.

⁹⁶ Zerkeşî, *el-Burh'ên*, I, 257; Suyû'î, *el-İtâ'ên*, s. 166; Suyû'î, *Ten'Esu'âu'd-durer*, s. 58.

tevkîfî olmadığı sûrelerin var olduğuna işaret etmekte ve sûrelerin tertibinin hem ictihadî hem de tevkîfî olduğunu göstermektedir.

Huzeyfe der ki: Bir gece Rasulullah ile beraberdim. Yedi rekât namaz kıldı ve her bir rekatta es-seb,u'û-ûivÊl'den birini okudu...⁹⁷

,Amr b. Murre'den: Ebø VÊil'in şöyle dediğini duydum: İbn Mes,ød'a bir adam geldi ve şöyle dedi: Bir gece bir rekatta mufaððal sûreleri okudum...⁹⁸

,AbdullÊh b. Mes,ød'dan: İsrÊ, Kehf, Meryem, ¼Ê HÊ ve EnbiyÊ-sûreleri, Kur'ân'da önceden ve peş peşe inen sûrelerdendir.⁹⁹

Hiz. ,ŞiŒe'den: Hiz. Peygamber, her gece yatağına geldiğı zaman iki elini birleştirerek bunlara üflemeye başlayıp; İÜİÊø, Felaà, NÊs sûrelerini okurdu.¹⁰⁰

Ebø Ca,fer b. Zubeyr (708/1308), bu konuda yukarıda zikrettiğı hadislere dayanarak İbn ,Aðiyye'nin zikrettiğı sûrelerden daha fazlasının tertibinin tevkîfî olduğunu; bunların dışında kalan çok az bir kısmında ihtilaf edilmiş olmasının mümkün olduğunu belirtmektedir.¹⁰¹

Zerkeşl, sûrelerin tertibinin ictihadî olduğı görüşünde olanları, bizzat Hiz. Peygamber'in sahabilere sûrelerin yerini göstermiş olduğunu söylemesi şeklinde de anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre zaten sahabe, nüzül sebeplerini ve kelimelerinin yerlerini biliyorlardı. Bu sebepten dolayı Kur'ân'ı Hiz.

⁹⁷ İbn j anbel, V, 388, 396.

⁹⁸ BuÜÊrł, "EÿÊn", 106.

⁹⁹ BuÜÊrł, "FeÑÊilu'l-''urÊn", 6.

¹⁰⁰ BuÜÊrł, "FeÑÊilu'l-''urÊn", 14.

¹⁰¹ Zerkeřl, *el-BurhÊn*, I, 258; Suyøøł, *el-İtâÊn*, s. 165.

Peygamberden duydukları gibi tertip etmiş olabilirler. Diğer taraftan, Zerkeşî sûrelerin tertibinin ictihadî ve ihtiyarî olduğunu söylemektedir. Buna sahabenin değişik tertiplerde mushaflarının olduğunu delil getirmektedir.¹⁰²

Bu konuda Suyûbî ise, Beyhaðî'nin görüşünün en tatmin edici görüş olduğunu ifade etmektedir. Ona göre ĵ Ē-mĵm ve ¼Ē-sĵn sûrelerin peş peşe tertip edilmesi, Müsebbi'ÛĒtın¹⁰³ ardı ardına tertip edilmeyişi, aralarına başka sûrelerin girmesi, Şu,arĒ ve ' 'aàà sûrelerinin arasına -bunlardan kısa olmasına rağmen- Neml sûresinin konulması, tertibin tevkîfî olduğuna delildir. Şâyet sûrelerin tertibi, sahabenin ictihadıyla olsaydı, Müsebbi'ÛĒtın ard arda, Neml sûresinin de Kaàà'dan sonra gelmesi gerekirdi. Bu bağlamda Suyûbî, Beyhaðî'nin görüşünü esas alarak, EnfĒl ve Tevbe sûreleri hariç diğer sûrelerin tertibinin tevkîfî olduğu kanaatindedir. Suyûbî, sûrelerin bu şekilde tertip edildiğini, Hz. Peygamber'in sûreleri ard arda okuduğuna ilişkin rivâyetlerin delil olarak getirilmesinin gerekli olmadığını söylemektedir. Çünkü Kur'ân okurken, sûrelerin tertibine riâyet edilmesi vacib değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu şekilde zaman zaman tertibin aksine okuması, belki sûreleri birbiri ardınca getirmeden okumanın caiz olduğunu göstermek için olabilir.¹⁰⁴

¹⁰² Zerkeşî, *el-BurhĒn*, I, 257, 262.

¹⁰³ Kur'ân'da 'sebbā'la' ile başlayan sûrelere verilen isimdir.

¹⁰⁴ Suyûbî, *el-ĪtâĒn*, s. 166-167.

2. Âyet ve Sûrelerin Tarihlendirmesinde Geleneksel Ölçütler

İslâm alimleri, özellikle müfessirler, Kur'ân'dan kronolojik malumat elde edilebileceğinin farkındadırlar. Bu yüzden tefsirlerde sîre, hadis ve meğazî, Kur'ân'ın münferit pasajları ile bağlantılı olarak görülmüş ve müfessirlerin âyetleri açıklarken kullandıkları kaynaklar arasında yer almıştır. Bu anlayış esb'bu'n-nuzûl olarak adlandırılan müstakil bir ilmin gelişmesine öncülük etmiştir. Bununla birlikte Müslüman alimlerin Kur'ân sûrelerini hicreti esas alarak Mekke-Medenî olarak yaptıkları ayırım tarihlendirme için en karakteristik yöntem olmuştur.¹⁰⁵ Tedricen nâzil olan Kur'ân âyetleri, indiği zaman içerisinde toplumun “istek ve ihtiyaçlarına” karşılık vermekteydi. Vahyin ilk muhataplarının bu istekleri Kur'ân'da ‘yes-elöneke [sana soruyorlar]’¹⁰⁶ ve ‘yesteftöneke [senden fetva istiyorlar]’¹⁰⁷ gibi ifadeleriyle yer almıştır. Ulûmu'l-Kur'ân içerisinde vahiy ile toplum arasındaki bu “diyalektik” ilişkiyi gösteren ilimler, Mekke-Medenî, esb'bu'n-nuzûl ve nesû olmuştur.¹⁰⁸ Bu diyalektiği doğrulayan bir başka ifade istisnasız bir şekilde ‘yes-elöneke’ ve ‘yesteftöneke’ ile başlayan âyetlerin devamında gelen ifadelerin ‘âul [de ki]’ kelimesiyle devam etmiş olmasıdır.

Tefsir ilmini merkeze alarak İslâm bilimlerine baktığımız zaman Hadis, Fıkıh ve Kelam disiplinlerinde de tarih fikrinin yeri olduğunu görmekteyiz. Hadis ilminde,

¹⁰⁵ Gerhard Böwering, “Chronology and the Qur'ân”, *EQ* I (2001): 321.

¹⁰⁶ Kur'ân'da bu ifade 13 defa geçmiştir: 2 Baâara 189, 215, 217, 219, 220, 222; 5 M'ide 4; 7 Ar'ef 187; 8 Enf'el 1; 17 İsr' 85; 18 Kehf 83; 20 Â' H' 105; 79 N'ez' 42.

¹⁰⁷ Kur'ân'da bu ifade 4 Nis' 127 ve 176. âyetlerde yer almaktadır.

¹⁰⁸ Krş. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, “Kur'ân Hermeneutiğine Doğru: Hümanist Yorum Arayışı”, trc. İsmail Albayrak, *İslâmiyât* 7/1 (2004): 46-47.

metin tenkidinin ilkelerinden biri, rivâyet edilen hadisin tarihte gerçekleşmiş olaylara sabitliğini ve tarihî gerçeklerle uygunluğunu kontrol etmektir. Bu metotla bazı hadislerin aslının olmadığı ve tarihî gerçeklerle örtüşmediği ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁹ Yine Hadis ilimleri içerisinde yer alan esbâb-u vurûdi'l-hadis, “Hz. Peygamber’in söylemlerini ve eylemlerini değerlendirirken, tarih içinde onların tarihsel ve toplumsal bağlamlarını, zaman ve mekan boyutunu, yerellik ve evrenselliğini, özel ve genel olduğunu” tesbit etmede başvurulan bir alandır.¹¹⁰

Âyetlerin indiği zaman diliminin İslâm Hukuk Tarihi telifinde yer aldığını görmekteyiz. Teşrî tarihi Mekke ve Medine olmak üzere iki ana döneme ayrılmakta ve bu dönemler içerisinde nâzil olan hükümler kronolojik olarak sıralanmaktadır. Namaz, oruç, hacc ve zekat gibi ibadetlerle birlikte Hz. Peygamber’in katıldığı savaşlar, esirlerin ve ganimetlerin durumu ve miras gibi hukukî alanlarla ilgili âyetler teşrî tarihinin konusu olmuştur.¹¹¹ Nassların çelişmesi hususunda yine tarih bilgisine ihtiyaç duyulmuş ve fukâhâ, nesû teorisini geliştirmiştir. Böylece İslâmî gelenekte âyetleri nüzûl sırasına göre ele almanın başlıca amili nesû meselesi olmuştur. Tarihî sıralamayı ‘nesû eden’ (nÊsiû) ve ‘nesû olunan’ (mensøû) âyetler belirlemiştir.¹¹²

¹⁰⁹ MuÛammed el-’Êrî el-Herevî, *el-EsrÊru’l-merfœa, fî’l-aÛbÊri’l-mevñœa*, thk. MuÛammed es-SabbÊÛ, DÊru’l-EmÊne-Muessesetu’r-RisÊle, Beyrut 1971, s. 465-467; Zerkeşî, *Hz. Âiše’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, trc. Bünyamin Erul, kitâbiyât, Ankara 2000, s. 135-145; Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yay., İstanbul 1996, s. 217-218; Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 240-242.

¹¹⁰ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000, s. 122.

¹¹¹ MuÛammed b. Afîî El-î uÑarî, *TÊrîÛu’t-teşri il-islÊm*, Beyrut 1980, s. 7-38; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 73-96.

¹¹² el-CeøøÊø, *el-Fuøul fî’l-uøøl*, Mektebetu’l-İrşÊd, İstanbul 1994, II, 197vd.; MuÛammed b. Alî ŞevâÊnî, *İrşÊdu’l-fuøøl ilÊ taÛâi’i’l-Ûaà min ïlmi’l-uøøl*, DÊru İbn Keøîr, Şam-Beyrut 2000, s. 824 vd.; Vehbe ez-ZuÛayî, *Uøølu’l-fiâh*, DÊru’l-Fikr, Şam 1996, II, 931vd.; Zekiyüddîn Şa’ban, *İslâm*

Kelam ilmi için tarih “genel vahiy alanı” olarak anlaşılmaktadır. Esb bu’n-nuz l ve Mekke-Medeni bilgisi te’vil sürecinde başvuru kaynakları olsa da yorum açısından bağlayıcı görülmemiştir. Buna göre  yetlerin tarih  bağlamına,  yetlerin anlaşılmasında başvurulur; ancak bu bilgiler  yeti belirlemez. Bu anlamda bir us l-i fıkıh kaidesi olan ‘sebebin hususiliği, hükmün umumiliğine mani değildir’ ilkesi Kelam disiplininin genel yaklaşımı olmuştur.¹¹³

2.1. Mekke-Medeni

Mekke-Medeni ilmi,  yetlerin tarih  bağlamının tespitinde geleneksel yöntemlerden biri olmuştur. Kur’ n genel olarak Arabistan’ın, özel olarak da miladi 7. yüzyıl Mekke ve Medine’nin politik, sosyal, zihinsel ve dini bağlamı içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamı anlamak Kur’ n metni ile metnin ortaya çıkışına sebep olan  evre arasında bir ba  kurmada okuyucuya yardım etmektedir.¹¹⁴

S relerin içerikleri, özellikle uzun olanlar genellikle kronolojik olarak düzenlenmemiştir. Bir s renin  yetleri 610-632 yılları arasında nübüvvet sürecinde çok farklı zaman dilimlerinden gelebilmektedir. Kısa s reler aynı zaman diliminde vahyedilmiş bir birim olurken, uzun ve orta uzunluktaki s relerin  yetleri farklı zamanlarda vahyolmuştur.¹¹⁵ Okuyucu için s renin hangi bölümünün ne zaman

Hukuk İlminin Esasları (Us l l-Fıkıh), trc. İbrahim K fi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1990, s. 361vd.

¹¹³ şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005, s. 215vd; Krş. Nasr H mid Eb  Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, trc. Mehmet Emin Maşalı, kit biy t, Ankara 2001, s. 132vd.

¹¹⁴ Abdullah Saeed, “Contextualizing”, *The Blackwell Companion to the Qur’ n*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 36.

¹¹⁵ Bk. ‚Abdurrezz d j useyn A med, *el-Mekke ve’l-Medeni f l ’ur’ ni’l-Ker m*, D ru İbn ‚Aff n, Kahire 1999, s. 168-174.

vahyolduğunu belirlemek zordur. Müslümanlar ne zaman bir sûre okusalar ve onun ne dediğini anlamaya çalışsalar, genelde metnin ne zaman ve neden vahyolduğunu sormazlar. Bu ve benzeri sorular fakihler için çok önemli iken, sıradan bir okuyucu için aynı öneme sahip değildir. Dolayısıyla Müslümanlar bir sûreyi okuduğu zaman daha çok mesajla ilgilenmektedir. Mesajın ne zaman vahyolduğu, kim ve ne hakkında olduğu konusuna ilgi az olmaktadır. Bir Müslüman için Kur’ân her şeyden önce kutsal ve dinî bir metindir ve vahyin şartları izafidir. Ancak Kur’ân üzerine çalışan erken dönem Müslüman alimler, sûrelerin veya özel bir pasajın ne zaman indiğini anlamak için önemli denemeler yapmışlardır.¹¹⁶ Böylece okuyucu, her bir sûrenin başında, sûrenin nerede (Mekke-Medine) nâzil olduğunu -sûrenin tamamı olmasa da en azından sûrenin büyük kısmını- öğrenebilmektedir.

Mevcut Mushaf’taki sûreler, kronolojik olmaktan ziyade en uzunundan en kısasına doğru hemen hemen uzunluk ölçülerine göre sıralanmıştır. Bütün alimler Kur’ân’ın bütün âyetlerinin iniş tarihleri konusunda tam ve net olarak anlaşamamaları da, sûrelerin aşağı yukarı büyük bir kısmının vahyin ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber ve ashabı Mekke’de yaşıyorken nâzil olduğu ile ilgili genel bir kabul vardır. Geri kalan sûreler ise Medine’ye hicretten sonra nâzil olmuştur.¹¹⁷

Klasik ulumûl-Kur’ân kaynaklarında Mekke-Medine âyetleri bilmenin faydasının, önceden veya sonradan inen âyetleri öğrenmek olduğu aktarılır.¹¹⁸ İfade edilen bu fayda ile hangi âyetin daha önce, hangi âyetin daha sonra nâzil olduğunun

¹¹⁶ Abdullah Saeed, “Contextualizing”, s. 46.

¹¹⁷ Bk. Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 37-41.

¹¹⁸ Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 35.

bilinmesinin önemi vurgulanmaktadır. Tefsiri yapılan âyetin tarihî bağlamına ilişkin en genel bilgiyi vermesi bakımından müfessirler için bilgi kaynaklarından biri olan âyetlerin Mekkî veya Medenî olduğu bilgisi nesûin alanına giren hukukî âyetlerin doğru anlaşılması ve açıklanması için gereklidir.¹¹⁹

Usûl alimleri, sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşlarına ilişkin üç temel görüşü esas almışlardır.¹²⁰ Hicreti esas alan ayırım; Hicret'ten önce nâzil olanları Mekkî, Hicret'ten sonra nâzil olanları ise Medenî şeklinde kategorize etmektedir. Bu ölçüte göre bir âyetin Mekke'de, Medine'de, Mekke'nin fetih yılında, Veda Haccı yılında ya da herhangi bir sefer sırasında inmiş olması fark etmemektedir. Mekanı esas alan ayırım; Hicretten sonra olsa bile Mekke'de nâzil olanları Mekkî; Medine'de nâzil olanları Medenî kabul etmektedir. Bu görüşe göre gazveler sırasında nâzil olan âyetler ne Mekkî ne de Medenî'dir. Muhatabı esas alan ayırma göre Mekkelilere hitaben nâzil olan âyetler Mekkî; Medinelilere hitaben inen âyetler Medenî'dir.¹²¹

Mekkî-Medenî ayırımında esas alınacak ölçütün Hicret olması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü Hicret, vahyin kültürel ve tarihsel ortamını değiştiren bir olgu olması bakımından Kur'ân üslubunu etkilemiştir. Medine'ye Hicret ile birlikte Hz. Peygamber ve Müslüman cemaat Mekke'den farklı koşullara, şartlara ve ihtiyaçlara sahip olmuşlardır. Bu yeni anlam dünyası, vahyin anlam dünyasını da belirlemiştir.

¹¹⁹ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yay., İstanbul 1996, s. 24-26.

¹²⁰ Suyûbî, *el-Îtâ'în*, s. 35.

¹²¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 187; Suyûbî, *el-Îtâ'în*, s. 36; Zerâ'înî, *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-ur-Ên*, Beyrut 1998, s. 141-142.

Ulûmu'l-Kur'ân kitabiyatında âyetlerin nâzil oluş şekilleri ile ilgili yapılan tasniflerin vahiy ile vahyin nâzil olduğu tarihî şartlar arasında ilişkiye dayanılarak yapıldığını görmekteyiz.

Mekke'de nâzil olup hükmü Medenî olanlar; Medine'de nâzil olup hükmü Mekkî olanlar; Mekkî sûrelerde Medenî sûre üslubu taşıyanlar; Medenî sûrelerde Mekkî üslubu taşıyanlar; Cuûfe'de nâzil olanlar; Beytu'l-Maâdis'te nâzil olanlar; ¼Êif'te nâzil olanlar; ı udeybiye'de nâzil olanlar; Gece nâzil olanlar; Melekler refakatinde nâzil olanlar; Mekkî sûrelerde Medenî âyetler; Medenî sûrelerde Mekkî âyetler; Mekke'den Medine'ye taşınanlar; Medine'den Mekke'ye taşınanlar; Medine'den Habeşistan'a taşınanlar.¹²²

Hazarî ve seferî âyetler; Gündüz ve gece nâzil olan âyetler; Yazın ve kışın nâzil olan âyetler; Yatakta ve uykuda nâzil olan âyetler; Yerde ve gökte nâzil olan âyetler; İlk nâzil olan âyetler; Kur'ân'ın son nâzil olan âyetleri; Bazı sahabe sözlerine uygun inen âyetler, farklı zamanlarda tekrar inen âyetler; Âyetleri ayrı ve bütün olarak inen sûreler; Meleklerin refakatinde ve münferit inen âyetler; bazı Peygamberlere inen âyetlerle sadece Rasulullah'a indirilen âyetler.¹²³

Zerkeşî ve Suyûbî'nin âyetlerin nâzil oluş zamanlarına ve tarihî bağlamlarına dayanarak yaptığı ayrıntılı âyet tasniflerine dikkat ettiğimiz zaman, bu kadar ayrıntılı bir tasnife gerek duyulmuş olması açısından bize önemli bir bakış açısı kazandırmaktadır. Usûl alimlerinin bu metodu ve böyle ayrıntılı bir tasnif yapılmış olması âyetlerin tarihî bağlamıyla arasındaki bağın da varlığını doğrulamaktadır.¹²⁴ Örneğin Suyûbî, *el-ÎtâEn*'da “ı aNarî ve Seferî Bilgisi” başlıklı kısımda 2 Baàara 189.

¹²² Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 195-205.

¹²³ Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 35-84.

¹²⁴ Sözlü hitabın tarihî olgularla ilişkisi için bk. Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008; Dücane Cündioğlu, bunu ‘sözün tabii bağlamı’ olarak farklı bir şekilde ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. Dücane Cündioğlu, *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı*, Tibyan Yay., İstanbul 1997, s. 21-24.

âyetin ğ udeybiye umresinde veya Veda Haccında; 2 Baàara sûresinden 281. âyetin Veda Haccı sırasında nâzil olduğunu nakletmektedir.¹²⁵ “Yazın ve Kışın Nâzil Olanlar” başlığı altında 110 Naðr sûresinin ve borç âyetinin (2 Baàara 282) yazın Veda Haccı sırasında nâzil olduğunu belirtmektedir.¹²⁶ Yine Suyøøø, *el-ÎtâÊn*’da “İlk Nâzil Olan Âyetler” bölümünde Şu satırlara yer vermektedir:

İbn EŐteh, *KitÊbu’l-meðÊÜif* isimli eserinde, Ebø MÊlik’in Şöyle dediğini nakletmektedir: Tevbe sûresinin ilk nâzil olan âyeti 41. âyettir. Birkaç yıl sonra kırka kadar ulaşan ilk âyetleri nâzil olmuştur.¹²⁷

SufyÊn ve diğerklerinin tarikiyle – ğ abøø b. Ebø ,Amra – Sa,ød b. Cubeyr’den (95/714): Şl-ø ,İmrÊn sûresinden nâzil olan ilk âyet 138. âyettir. Sûrenin diğerk âyetleri, UÜud Gazvesinde nâzil olmuştur.¹²⁸

Bu bilgiler öncelikle vahyin kronolojisi bakımından bizlere malzeme sunmaktadır. Diğerk taraftan erken dönem ulemanın vahyin tertibine ilişkin kronolojik bir bakışa sahip olduklarını ve ayrıca bir bütün halinde sûreleri oluşturan âyet gruplarının farklı zaman dilimlerinde nâzil olduğunu göstermektedir.

Mekkø-Medenø’yi öğrenmede sahabe ve tâbiînin hafızasına müracaat edilir. Hz. Peygamber’den bu konuda bir bilgi gelmemiştir. Çünkü, O, buna memur değildi. Ayrıca Allah, bu konuyu bilmeyi ümmete de farz kılmamıştır. Her ne kadar ilim ehlinin bazı noktalarda nÊsiÜ-mensøÜun tarihini bilmesi gerekse de bu, Hz. Peygamber’in hadisi olmaksızın da bilinebilir.¹²⁹

¹²⁵ Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 59.

¹²⁶ Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 71.

¹²⁷ Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 79.

¹²⁸ A.y.

¹²⁹ ZerkeŐø, *el-BurhÊn*, I, 191; Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 36.

Âyetlerin iniş tarihleri ve ortamları hakkında Hz. Muhammed'in özel bir belirlemesi bulunmamaktadır. Mekkî ve Medenî âyetlerin sayısı hakkında kendisinden bir açıklama olsaydı, herhalde bu duyulurdu ve yayılırdı. Şüphesiz Hz. Peygamber, bu konuda kendisine verilmiş bir emir olmadığı için böyle bir açıklamada bulunmamıştır. Bunu bilmek ise, ümmetin üzerine farz değildir. Benzer şekilde sahabe ve tabiun da Mekkî ve Medenî'leri açıklamayı, dinin vazgeçilmez esaslarından olup mutlaka bilinmesi gereken şeyler olarak görmediklerinden dolayı bu konuda aynı tutumu göstermişlerdir.¹³⁰

Sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşlarına ilişkin bilgi sahabe ve tabiûna dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in bu konuyla ilgili bir nakli bulunmamaktadır. Bunun sebebini, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde herkesin vahye şahit oluşuyla ve âyetlerin inmelerine sebep olan olayların farkında olmalarıyla açıklayabiliriz. Suyûbî'nin İbn Mes'ûd'dan naklettiği "Allah'a yemin ederim ki, Kur'ân'da hangi âyetin, kimin hakkında ve nerede indiğini bütünüyle bilirim" rivâyeti de bu konudaki bilgilerin kaynağına işaret etmektedir.¹³¹

Kaynaklarda sûrelerin Mekkî veya Medenî olmaları konusunda ihtilaflar ve nüzûl sıralamasının birbirinden farklı olduğu listeler yer almaktadır.¹³² Bu kronolojik sıralar içersinde en iyi bilinen liste İbn ,AbbÊs'a (68/688) dayandırılmaktadır.¹³³ Bilginin nakledilmesi sürecinde ortaya çıkan bazı yazı hatalarından dolayı İbn ,AbbÊs'a dayanan bu listenin birbirinden çok küçük farklılıklarla ayrılan versiyonları

¹³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 191-192.

¹³¹ Suyûbî, *el-Îtâ'în*, s. 36.

¹³² Mekkî-Medenî ayırımı konusunda görüşler ve ihtilaflar için bk. Suyûbî, *el-Îtâ'în*, s. 37-48; Zerâ'înî, *Men'êhilu'l-irfân fî ulûmi'l-'ur'ân*, s. 144-145.

¹³³ Suyûbî, *el-Îtâ'în*, s. 36.

günümüze kadar ulaşmıştır. Suy   'nin naklettiği ve İbn ,Abb  s'a dayanan listede 82 s  re Mekk  , 29 s  re Meden  'dir.¹³⁴

Mekk   S  reler

96, 73, 74, 111, 81, 87, 92, 89, 93, 94, 103, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 113, 114, 112, 53, 80, 97, 91, 85, 95, 106, 101, 75, 104, 77, 50, 90, 86, 54, 38, 7, 36, 25, 35, 19, 20, 56, 26, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 15, 6, 37, 31, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 88, 18, 16, 71, 14, 21, 23, 32, 52, 67, 69, 70, 78, 79, 82, 84, 30, 29, 83.

Meden   S  reler

2, 8, 3, 33, 60, 4, 99, 57, 47, 13, 55, 76, 65, 98, 59,110, 24, 22, 63, 58, 49, 66, 62, 64, 61, 48, 5, 9.

İbn ,Abb  s'ın öğrencilerinden Eb     li  'in (101/720) yine İbn ,Abb  s'dan öğrendiği bir başka liste 9. yüzyılda Ya,     (292/905) tarafından yazılan tarih kitabında yer almaktadır.¹³⁵

Mekk   S  reler

96, 68, 73, 74, 1, 111, 81, 87, 92, 89, 94, 55, 103, 108, 102, 107, 105, 53, 80, 97, 91, 85, 95, 106, 101, 75, 104, 77, 50, 90, 86, 54, 38, 7, 72, 36, 25, 35, 19, 20, 26, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 15, 6, 37, 31, 40, 41, 42, 43, 34, 39, 44, 45, 46, 51, 88, 18, 16, 71, 14, 21, 23, 13, 52, 67, 69, 70, 78, 79, 82, 30, 29.

Meden   S  reler

83, 2, 8, 3, 59, 33, 24, 60, 48, 4, 22, 57, 47, 76, 65, 98, 62, 32, 40, 63, 58, 49, 66, 64, 61, 5, 9, 110, 56, 100, 113, 114.

¹³⁴ Suy   , *el-İt   n*, s. 39.

¹³⁵ Ya,    , *T  ri  *, II, 33vd ve 43'den nakleden Neal Robinson, *Discovering the Qur'an*, s. 70.

İbn Şihîb ez-Zuhrî (124/742) vasıtasıyla sahabeden Numân b. Beşir'e dayanan ve İbn Nedîm'in (385/995) *el-Fihrist*'inde verilen listeye göre sûrelerin kronolojik sıralaması şu şekildedir:¹³⁶

96, 68, 73, 74, 111, 81, 94, 103, 89, 93, 92, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 112, 113, 114, 53, 80, 97, 91, 85, 95, 106, 101, 75, 104, 77, 50, 90, 55, 72, 36, 7, 25, 35, 19, 20, 56, 26, 27, 28, 17, 11, 12, 10, 15, 37, 31, 23, 34, 21, 37, 40, 41, 47, 43, 44, 45, 46, 51, 88, 18, 6, 16, 71, 14, 32, 52, 67, 69, 70, 78, 79, 82, 84, 30, 29, 83, 54, 86.

İbnu'l-Cevzî (597/1201) 54 'amer, 55 Ra'umân, 112 İÜİfê, 113 Felaâ ve 114 NÊs sûreleri ihtilafli olmak üzere 85 sûrenin Mekke;¹³⁷ 29 sûrenin Medene olduğunu kaydetmektedir. İbnu'l-Cevzî, Medene sûreleri de birinci ve ikinci şekilde iki kısma ayırmıştır.¹³⁸ Aynı şekilde Zerkeşî'nin verdiği tertipte 85 sûre Mekke'de; 29 sûre Medine'de nâzil olmuştur.¹³⁹

Mekke Sûreler

96, 68, 73, 74, 111, 81, 87, 92, 89, 93, 94, 103, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 113, 114, 112, 53, 80, 97, 91, 85, 95, 106, 101, 75, 104, 77, 50, 90, 86, 54, 38, 7, 72, 36, 25, 35, 19, 20, 56, 26, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 15, 6, 37, 31, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 88, 18, 16, 71, 14, 21, 23, 32, 52, 67, 69, 70, 78, 79, 82, 84.

¹³⁶ İbn Nadim, *The Fihrist of al-Nadim*, I, 49-52. İbn Nedîm, Kur'ân sûrelerinin kronolojisine dair Ubey b. Ka'b (29/649) ve İbn Mes'ûd'a (33/653) ait iki liste daha aktarmaktadır. Ancak her iki Mushafta da sûre eksikliği söz konusudur. Bunun sebebi Hz. Peygamber vahiy almaya devam ederken Mushafların yazılmış olma ihtimali olabilir. Bu listeler için bk. *a.g.e.*, s. 53-62.

¹³⁷ İbnu'l-Cevzî, *Funûnu'l-efnÊn fî uyûni ulûmi'l-urÊn*, thk. j asan Âiyaeddin İôr, DÊru'l-Beşîri'l-İslÊmiyye, Beyrut 1987, s. 338.

¹³⁸ İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, s. 337.

¹³⁹ Zerkeşî, *el-BurhÊn*, I, 193-194.

Medenî Sûreler

2, 8, 3, 33, 60, 4, 99, 57, 47, 13, 55, 76, 65, 98, 59, 110, 24, 22, 63, 58, 49, 66, 61, 62, 64, 48, 9, 5.

Suyûbî, bu listenin Zerkeşî'den daha erken bir kaynak olan Ca,berî'nin (732/1332) *Taàribu'l-memøl fî tertîbi'n-nuzøl* başlıklı kasidesine dayandığını belirtmektedir.¹⁴⁰ Suyûbî'nin verdiği bu kasidede Zerkeşî'nin listesi gibi 86 sûre Mekkî, 28 sûre Medenî'dir. Ancak bizim tesbitlerimize göre kasidede yer alan sûrelerin tertibiyle Zerkeşî'nin tertibi arasında farklılıklar vardır. Örneğin Zerkeşî'nin tertibinde Medenî son sûre 5 MÊ·ide¹⁴¹ iken, Ca,berî'nin kasidesinde Medenî dönem 5. sıradadır; son sûre ise 9 Tevbe'dir.¹⁴² Nitekim Suyûbî'nin de Zerkeşî'nin tertibinin kasidede yer alan listeye aynı olmadığını "dayanmaktadır" kelimesiyle ifade ettiğini düşünmekteyiz. Burada şunu da ifade etmeliyiz ki Suyûbî, bu bilgiyi aktarırken Zerkeşî'nin ismini zikretmemiş; sadece eserinin adını (*el-BurhÊn*) zikrederek Zerkeşî'nin tertibinin dayandığı kaynağa işaret etmiştir.¹⁴³

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Suyûbî, sûrelerin Mekkî ve Medenî olmalarına ilişkin elde ettiği rivâyetleri zikretmiş ve hakkında ihtilaf olan sûreleri belirtmekle yetinmiştir.¹⁴⁴ Bu konudaki bilgileri sadece nakletmiş ve bir tercihte bulunmamış olmasından dolayı Suyûbî'ye ait bir tasnif bulunmadığını söyleyebiliriz. İlgi çekici bir

¹⁴⁰ Bk. Suyûbî, *el-ÎtâÊn*, s. 78.

¹⁴¹ Zerkeşî, *el-BurhÊn*, I, 194.

¹⁴² Suyûbî, *el-ÎtâÊn*, s. 78.

¹⁴³ Bk. Suyûbî, *el-ÎtâÊn*, s. 78.

¹⁴⁴ Bu rivâyetler için bk. Suyûbî, *el-ÎtâÊn*, s. 37-48.

hususdur ki esbÊbu'n-nuzûl¹⁴⁵ ve nesû¹⁴⁶ konusunda Zerkeşb'nin görüşlerini aktaran Suyûb, Mekkb-Medenb bilgisi ve tasnifine gelince Zerkeşb'nin görüşlerine yer vermemiştir.¹⁴⁷ Ancak Suyûb, Zerkeşb'den (794/1392) daha eski bir otorite olan İbnu'l-j aûûÊr'ın (611/1214) *en-NÊsiÛ ve'l-mensûÛ* kitabından naklen “20 sûrenin ittifakla Medenb, 12 sûrenin ihtilaflı ve geri kalan sûrelerin ise ittifakla Mekkb” olduğunu aktarır.¹⁴⁸

On beşinci yüzyılda yapılan bir çalışmada ,Abdu'l-KÊfb tarafından verilen ve Theodor Nöldeke'nin (1836-1930) eserinde yer alan sûrelerin kronolojik sıralaması şu şekildedir:¹⁴⁹

Mekkb Sûreler

96, 68, 73, 74, 111, 81, 87, 92, 89, 93, 94, 103, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 113, 114, 112, 53, 80, 97, 91, 85, 95, 106, 101, 75, 104, 77, 50, 90, 86, 54, 38, 7, 72, 36, 25, 35, 19, 20, 56, 26, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 15, 6, 37, 31, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 88, 18, 16, 71, 14, 21, 23, 32, 52, 67, 69, 70, 78, 79, 82, 84, 30, 29, 83.

¹⁴⁵ Bk. Suyûb, *el-ÎtâÊn*, s. 90.

¹⁴⁶ Bk. Suyûb, *el-ÎtâÊn*, s. 532.

¹⁴⁷ Mekkb-Medenb konusunda krş. Zerkeşb, *el-BurhÊn*, I, 187-205 ve Suyûb, *el-ÎtâÊn*, s. 35-58.

¹⁴⁸ Bk. Suyûb, *el-ÎtâÊn*, s. 40. Suyûb'nin İbnu'l-j aûûÊr'a atfettiği bu görüş, bazı Türkçe kaynaklarda “Suyûb'ye göre” denilerek Suyûb'ye atfedilmiştir (Bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s. 62; Abdulhamit Birışık, “Kur'an: II. Tarihi”, *DİA* 26 (2002): 385). Muhtemelen bu noktada, “Suyûb'ye göre” ifadesi yerine “Suyûb'de yer aldığına göre”, “Suyûb'nin naklettiğine göre” veya doğrudan “İbnu'l-j aûûÊr'a göre” ifadesi kullanılmalıydı.

¹⁴⁹ Theodor Nöldeke, *TÊriÛu'l-urÊn*, trc. George TÊmir, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beyrut 2004, s. 54-55; Ibn Nadim, *The Fihrist of al-Nadim*, I, 52; Neal Robinson, *Discovering the Qur'an*, London 1996, s. 69.

Medenî Sûreler

2, 8, 3, 33, 60, 4, 99, 57, 47, 13, 76, 65, 98, 59, 110, 24, 22, 63, 58, 49, 66, 62, 64, 61, 48, 5, 9.

Burada verdiğimiz listelerden de anlaşılacağı gibi İslâm geleneğinde farklı kronolojik tercihler ve tertiplerde ihtilaflar bulunmaktadır. Örneğin FÊtiÛa sûresi, İbn ‚AbbÊs’ın listesinde yer almazken, öğrencisi Ebø °ÊliÛ tarafından İbn ‚AbbÊs’a dayandırılarak verilen ve Ya‚âðbb’de yer alan tertipte Mekkb dönemde 5. sırada yer almaktadır. Ra,d sûresi, İbn ‚AbbÊs’ın listesinde diğerlerinden farklı olarak Mekkb dönemde verilmiştir. Felaâ ve NÊs sûreleri ise, genelde Mekke döneminde yer almalarına rağmen Ebø °ÊliÛ’in İbn ‚AbbÊs’dan öğrendiği listede Medine döneminde bulunmaktadır.¹⁵⁰ Diğer taraftan, Zerkeşb, Mekke’de en son nâzil olan sûreye dair ihtilaf olduğunu kaydetmektedir. Buna göre İbn ‚AbbÊs, ‚Ankebøt; eÑ-~ aÛÛÊk (105/723) ve ‚AôÊ• (103/721), Mu’minøñ ve MucÊÛid (21/641) ise, Muâaffifñn sûresinin Mekke’de en son nâzil olan sûre olduğunu söylemişlerdir.¹⁵¹ Aynı ihtilaf FÊtiÛa sûresi için de söz konusu olmuştur. İbn ‚AbbÊs, eÑ-~ aÛÛÊk, MuâÊtil (150/767) ve ‚AôÊ• sûrenin Mekkb; MucÊÛid ise Medenî olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵² Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki bu tasniflerde Mekkb-Medenî olmaları bakımından sûreler arasında çok büyük farklılıklar yoktur. Tasniflerdeki farklılaşma dönem içerisindeki sûrelerin tertibinde ortaya çıkmaktadır.

¹⁵⁰ Krş. Neal Robinson, *Discovering the Qur’an*, s. 71.

¹⁵¹ Zerkeşb, *el-BurhÊn*, I, 194.

¹⁵² Zerkeşb, *el-BurhÊn*, I, 194.

Günümüzde yaygın olan görüşe ve Hz. Osman'a dayanan tertibe göre 86 sûre Mekkî; 28 sûre Medenî'dir.¹⁵³

Mekkî Sûreler

96, 68, 73, 74, 1, 111, 81, 87, 92, 89, 93, 94, 103, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 113, 114, 112, 53, 80, 97, 91, 85, 95, 106, 101, 75, 104, 77, 50, 90, 86, 54, 38, 7, 72, 36, 25, 35, 19, 20, 56, 26, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 15, 6, 37, 31, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 88, 18, 16, 71, 14, 21, 23, 32, 52, 67, 69, 70, 78, 79, 82, 84, 30, 29, 83.

Medenî Sûreler

2, 8, 3, 33, 60, 4, 99, 57, 47, 13, 55, 76, 65, 98, 59, 24, 22, 63, 58, 49, 66, 64, 61, 62, 48, 5, 9, 110.

Ebû'l-`Êsım en-Nısbörb, *et-Tenbħ ,alÊ faNli ,ulömi'l-`ur-Ên* kitabında şöyle demiştir: Kur'ân ilimlerinin en şerefliilerinden biri, onun nüzûlünü, nüzûl yerini ve Mekke'de ve aynı şekilde Medine'de başlangıçta (ibtidÊ), ortada (vasaô) ve sonda (inhÊ) nâzil olanların sırasını, Mekke'de nâzil olup hükmü Medenî olanları, Medine'de nâzil olup hükmü Mekkî olanları, Medineliler hakkında Mekke'de nâzil olanları, Mekkeliler hakkında Medine'de nâzil olanları... bilme ilmidir.¹⁵⁴

Zerkeşb'nin naklettiği bu bilgiye göre Ebû'l-`Êsım en-Nısbörb (406/1015) sûreleri Mekkî-Medenî olmaları bakımından sadece iki döneme değil, altı ayrı zaman dilimine taksim etmektedir. Buna göre Mekke ve Medine başlangıç, orta ve son olmak üzere üçer alt döneme sahiptir. Nısbörb'nin bu tasnifi özellikle son dönemde oryantalistlerin tertiplerinde gördüğümüz Mekke ve Medine dönemlerini alt-dönemlere ayırma teşebbüslerinin daha önce İslâm geleneği içersinde yapılmış

¹⁵³ Bk. Zerkeşb, *el-BurhÊn*, I, 193-194; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s. 62, 86-97; Abdulhamit Birışık, "Kur'an: II. Tarihi", *DİA* 26 (2002): 385. Bu liste *Ek I* de verilmiştir. Hz. Osman (36/656) tertibine göre Mekkî kabul edilen 38 °Ed, 71 NÖÜ ve 82 İnfîôer sûrelerinin nüzul sırası ile Kur'ân'daki tertib numarası aynıdır.

¹⁵⁴ Zerkeşb, *el-BurhÊn*, I, 192.

olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Burada ayrıca kaynak kritiği bakımından önemli bir husus söz konusudur. Zerkeşî'nin, Ebû'l-`Êsım en-NâsEbûrî'den naklettiği bu bilgi, Suyûbî tarafından da aktarılmıştır. Ancak Suyûbî'nin naklettiği bilgide NâsEbûrî'nin bütün görüş ve vecihlerin tamamı nakledilmesine rağmen Mekke ve Medine dönemlerini üç alt-döneme ayıran ibareler yer almamaktadır. Suyûbî, sadece "Mekke ve Medine'de nâzil olanların tertibi" ifadelerini nakletmiştir.¹⁵⁵ Bütün vecihler içerisinde sadece bu kısmın bulunmaması hususunda iki ihtimal söz konusu olabilir. Birincisi, Suyûbî'nin kendisi bu bilgiyi nakletmemiştir. İkincisi ise, daha sonraki dönemlerde istinsah edilirken bu bilgi *el-ÎtâEn*'dan çıkarılmış olabilir.

Klasik ulumûl-Kur'ân kaynaklarında Kur'ân kronolojisine ilişkin daha ayrıntılı bilgileri, Mekke ve Medine sûrelerdeki müstesnâ âyetler vermektedir.¹⁵⁶ Buna göre Mekke'de nâzil olan sûrelerin bazı âyetleri Medine'de tamamlanmış ve daha sonra bunlar ilgili sûrelere ilave edilmiştir.¹⁵⁷ Suyûbî'nin verdiği listeye göre 39 Mekke, 11 Medine sûrede müstesnâ âyet bulunmaktadır. Müstesnâ âyetlerin dağılımında Mekke sûrelerde bulunan Medine âyetlerin büyük oranda olduğu görülmektedir. Kaynaklarda Mekke bir sûre olarak tasnif edilmesine rağmen toplam yedi âyeti olan 102 MÊ,øñ sûresinin 4-7. âyetleri Medine olarak istisna edilmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 35.

¹⁵⁶ Zerkeşî, *el-BurhEn*, I, 199-203; Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 48-55.

¹⁵⁷ Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 48. Müstesnâ âyetlerin tam listesi *Ek II*'de verilmiştir.

¹⁵⁸ Suyûbî, *el-ÎtâEn*, s. 55.

Âyetlerin kronolojisi açısından bu bilgi sûrenin ilk âyetlerinin, son nâzil olan âyetlerinden daha erken bir dönemle tarihlendirilmesini önermektedir.

Âyetin müstesnâ olduğuna ilişkin haberin kaynaklarının tetkik edilmesi sûrelerde yer alan müstesnâ âyetleri incelerken göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Örneğin bu bilgi İbn ,AbbÊs'a¹⁵⁹ ya da Cuveybir'e (150/767) dayanmaktadır.¹⁶⁰ Cerh ve ta'dil ilkeleri bakımından rivâyeti makbul olmayan Cuveybir'in bu haberlerin isnadında yer alması rivâyeti zayıflatmaktadır.¹⁶¹ 'Bazıları' ya da 'diğerleri' gibi belirsiz ifadeler de haberin kaynağı olarak gösterilmişlerdir.¹⁶²

2.2. EsbÊbu'n-Nuzøl

Nüzül ortamında meydana gelen bir hadise veya Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir soruya, vuku bulduğu günlerde, bir veya daha fazla âyetin, hadiseyi-soruyu kapsayan nitelik ve özellikleri içermek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine vesile teşkil eden ve vahyin nâzil olduğu ortamı resmeden hadisedir.¹⁶³

Bir âyetin ne zaman, nerede, hangi şartlar içinde ve hangi olayla ilgili olarak indirildiğini bilmek âyetin ilahi maksada uygun şekilde yorumlanması, fıkhi hükümlerin çıkarılması, teşri' hikmetinin kavranması, mübhematın bilinmesi bakımından önemlidir. Tefsir usulüne de malzeme sunmaktadır.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 48, 50, 52, 53.

¹⁶⁰ Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 55.

¹⁶¹ Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: eð-øalebi (427/1036) Tefsirinde MuâÊtl b. SuleymÊn (150/767) Rivâyetleri*, kitâbiyât, Ankara 2005, s. 85.

¹⁶² Suyøøø, *el-ÎtâÊn*, s. 49, 50, 53.

¹⁶³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzül'ün Rolü*, Şule Yay., İstanbul 1994, s. 68. EsbÊbu'n-nuzøl ile ilgili tanımların bir değerlendirmesi için mezkûr esere bakılabilir.

¹⁶⁴ Muhsin Demirci, "Esbâb-ı Nüzül", *DİA* 11 (1995): 360-362.

Esb'ebu'n-nuzul'un tanımlarından bu ilmin öncelikli işlevinin Kur'an'ın tarihî bağlamını belirlemek olduğu anlaşılmaktadır. Bu haberler, Kur'an metnini Hz. Peygamber'in hayatına yerleştirmekte ve nuzul döneminin bağlamını ortaya koymaktadır. Bu özelliğiyle Kur'an tefsirinin tarih bilgisi kaynaklarından biri olmaktadır.¹⁶⁵

Kur'an âyetlerinin iniş sebeplerini konu edinen esb'ebu'n-nuzul ilmi, usul alimlerinin öncelikli konusu olmuştur. Âyetleri açıklamak için müfessirlerin başvuru kaynaklarından biri olan nuzul sebepleri, Kur'an'ın iniş sebepleridir.¹⁶⁶ Bu malzemeler, Kur'an'ın vahiy olduğunu göstermektedir. Suyûb, sebep kelimesinin kök anlamlarından birinin halat olduğunu hatırlatmaktadır. Buna göre nuzul sebebi, metnin olağan görüntüsü ile bağlantılıyken insanın Kur'an tasavvurunu en yükseğe çıkararak halattır.¹⁶⁷ Vahyin yeri, zamanı ve sebebi ile ilgili ayrıntıları içeren ve genellikle sahabeden aktarılan bu haberler, Kur'an vahiy sürecinin anlamalarıdır. Müfessirler için, âyetin doğru tefsirini yapmak âyetin şartlarını ve sebeplerini bilmeye bağlıdır.¹⁶⁸

Sûrelerin kronolojileri, alimler için özellikle hukukî ve teolojik sebeplerden dolayı önemlidir. Sûrelerin geleneksel tarihlendirilmesi genellikle sözlü haberler

¹⁶⁵ Krş. Bess'Em el-Cemel, *Esb'ebu'n-nuzul*, el-Merkezu'ó-«eâ'f'1-,Arabî, Beyrut 2005, s. 19vd.

¹⁶⁶ K'Efıyeç, *Kit'ebu't-teys'ır f'ı âav'ıdi*, thk. İsmail Cerrahoğlu, AÜİFY, Ankara 1989, s. 25; Zerâ'ın, *Men'Éhılu'l-ırf'ın f'ı ul'ómi'l-''ur'Én*, s. 81vd.

¹⁶⁷ Andrew Rippin, "Occasions of Revelation", *EQ* III (2003): 573.

¹⁶⁸ Andrew Rippin, a.g.m, s. 569.

olarak aktarılan esb'bu'n-nuz'ol rivâyetlerine dayanmaktadır.¹⁶⁹ Hz. Peygamber'in biyografisi üzerine yazılan eserler ve Kur'ân tefsirleri esb'bu'n-nuz'ol rivâyetlerini ihtiva etmektedirler. Bunların haricinde münhasıran bu tür haberleri toplamış olma özelliğine sahip müstakil çalışmalar olan V'Êid' (468/1076) ve Suy'ûb'nin eserlerinde de nüz'ul sebeplerine ilişkin rivâyetleri bulabilmekteyiz. V'Êid' eserinde 114 sûreden 83'ü hakkında toplam 950 rivâyet aktarırken; Suy'ûb, F'Êt'ûa sûresi haricinde diğer sûrelerle ilgili haberleri nakletmektedir. Her iki eserde de ya tek bir âyet ya da âyet grupları rivâyetin konusu olmuşlardır.

Tarihsel olarak, esb'bu'n-nuz'ol ilminin nasıl oluştuğu kesin değildir. Bu haberler, Hz. Peygamberin hayatı bağlamında ortaya çıktığı gibi, erken dönem alimler tarafından kullanılan malzemeler veya fakihler tarafından Kur'ân'daki bir hükmün nasıl uygulanacağı ile ilgili kullanılan belgeler olabilir.¹⁷⁰

Âyetin inişine sebep olan olay, âyetin nüz'ul tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Kur'ân'ı tam olarak anlayabilmek için nüz'ul sebeplerini bilmek gerekir. Nüz'ul sebeplerini bilmemek, şüphe ve çelişkilerin ortaya çıkmasına yol açar. Aslında zahir olan nassları mücmel hale getirebilir ve bunun sonucunda ihtilaflara ve anlaşmazlıklara sebep olabilir.¹⁷¹ Bunu şu örneklerle açıklayabiliriz:

İbrahim et-Teymî anlatır: Bir gün Hz. Ömer yalnız başına kaldı ve düşünceye dalarak kendi kendine: 'Bu ümmet nasıl olur da ihtilafa düşebilir; peygamberi bir; kıblesi bir' dedi. İbn Abbas şöyle dedi: 'Ey Mü'minlerin emiri! Bize Kur'ân indi ve

¹⁶⁹ Herbert Berg, "Context: Mu'ammad", *The Blackwell Companion to the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 192.

¹⁷⁰ Andrew Rippin, "Occasions of Revelation", *EQ* III (2003): 570.

¹⁷¹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yay., İstanbul 1993, III, 331-332.

biz onu okuduk. Okurken, onun kimin hakkında nâzil olduğunu biliyorduk. Bizden sonra kavimler gelecek; bunlar Kur’ân okuyacaklar fakat kimin hakkında indiğini bilmeyecekler. Bunun sonucunda Kur’ân hakkında şahsî görüşler (re’y) ortaya çıkacak. Onun hakkında şahsi görüşler ortaya çıkınca da ihtilafa düşecekler, ihtilafa düşünce de birbirlerine girecekler.’¹⁷²

İbn ,AbbÊs’ın, Hz. Ömer’e verdiği cevap nüzûl sebeplerini bilmenin önemini vurgulamaktadır. Buna göre âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu bilmek, anlama sürecinde ortaya çıkacak ihtilafı önlemektedir.

Mervan, kapıcısına: ‘Ya Rafi! İbn Abbas’a git ve ona de ki: Eğer kendilerine verilen şeyden dolayı da övülmeyi seven herkes azap görecekse, o zaman biz hepimiz azap göreceğiz demektir.’ Bu soruya İbn Abbas şöyle cevap verdi: ‘Bu âyetle sizin ne ilginiz var? Hz. Peygamber ( ) Yahudileri çağır mış ve onlara bir şey sormuştu. Yahudiler onu sakladılar ve yanlış bilgi verdiler. Üstelik kendilerine sorulan konuda cevap vermiş olmaktan dolayı övgü beklediklerini ihsas ettiler ve gizleyip yanlış bilgi verdikleri için de sevindiler.’ İbn Abbas sonra 3/187-188 âyetlerini okudu. Bu sebep âyetten maksadın, Mervan’ın anladığı şekilde olmadığını ortaya koymuştur.¹⁷³

Bu haberde de nüzûl sebebini bilmemenin, âyetlerden kastedilen mananın dışına çıkılmasına sebep olduğu açıkça görülmektedir. İbn ,AbbÊs’ın kendisine sorulan soruya cevap olarak sorduğu “bu âyetle sizin ne ilginiz var?” sorusu bugün Kur’ân metni ve yorumu tartişmalarına ışık tutmaktadır. Görüldüğü gibi, şâyet sebep zikredilmeyecek olursa, inen âyetin manasını ihtimalsiz ve problem doğurmayacak şekilde tam olarak anlamak mümkün olmamaktadır.¹⁷⁴

¹⁷² şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 332.

¹⁷³ şâtıbî, *a.g.e.*, III, 332-333.

¹⁷⁴ Diğer örnekler için bkz. şâtıbî, *a.g.e.*, III, 333vd.

Kur'ân'ın nüzûl sebepleri hakkında söz söylemek, ancak onun inişine tanık olan, nüzûl sebeplerine vâkîf olan ve onları araştıran kimselerden nakledilen rivâyetle caiz olur.” Bir başkası da şöyle demiştir: “Nüzûl sebepleri olayları çevreleyen karinelere dolayısıyla, sahabe tarafından bilinecek bir husustur. Bununla birlikte, bazı sahabiler bu konuda kesin konuşmamış ve ‘bu âyetin şu hususta indiği kanaatindeyim’ demiştir. Hâkim’de *Ulûmu'l-Ûadâ* isimli eserinde şöyle der: “vahye ve Kur'ân'ın inişine şahit olmuş bir sahabe, herhangi bir âyetin şu olay hakkında indiğini bildirirse, bu musned hadistir.¹⁷⁵

Âyetlerin nüzûl sebeplerine ilişkin haberler musned (hükmen merfu,)¹⁷⁶ hadis olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar bu rivâyetler sahabe dönemine dayandırılrsa da ortaya çıkışları tabiun dönemine denk gelmektedir. Çünkü sahabe döneminde, sahabeden bu konuda gelen rivâyetler ya kendilerinin sordukları sorulara Hz. Peygamber'in cevaplarından ya da kendilerine tabiun tarafından sorulan sorulara verdikleri cevaplardan oluşmaktadır.¹⁷⁷

EsbÛbu'n-nuzûl rivâyetlerinin ortaya çıkmasında âyetin ne zaman indiğinden daha çok kim ve ne hakkında inmiş olduğu önemli olmuştur. Bu, rivâyet metinlerinde bulunan isim, mekan ve zamana ilişkin bilgiler kullanarak kronoloji için malzeme sağlamaktadır. Örneğin 31 LuâmÛn sûresi 15. âyetin nüzûl sebebini VaûidÛ şöyle nakletmektedir:

Bu âyet Ebø Bekr (r) hakkında inmiştir. ,AûÛ, İbn ,AbbÛs'dan rivâyet ederek şöyle dedi: Ebu Bekr müslüman olduğu vakit, ona ,Abdurrahman b. ,Avf, Sa,d b. Ebb VaààÛ, ,UsmÛn, ,alÛa ve ez-Zubeyr geldiler ve dediler ki: “Sen Muhammed'e iman

¹⁷⁵ Suyûb, *el-ÛtâÛn*, s. 90.

¹⁷⁶ Musned Haber: İsnâdı ilk râvisinden en son râvisine kadar muttasıl ve aynı zamanda merfu, olan hadislerdir. Bk. İbnu'ð-°alÛ, *el-Muàaddime fÛ ,ulûmi'l-Ûadâ*, thk. NöreddÛn ,Itr, DÛru'l-Fikr: Suriye, DÛru'l-Fikr Mu,Ûr: Beyrut 1989, s. 42-43.

¹⁷⁷ Ebü Zeyd, *Ûlahi Hitabın Tabiatı*, s. 141.

edip ve O'nu tasdik ettin mi?" Ebu Bekir de: "Evet" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (ö)'a gittiler, iman ettiler ve O'nu tasdik ettiler. Allah Te,ÉlÉ bu âyeti indirdi.¹⁷⁸

Rivâyette geçen "Ebu Bekir müslüman olduğu zaman" ifadeleri tarih bilgisine başvurularak bu zamanın belirlenmesinde kaynak olmaktadır. Klasik tarih kaynakları Hz. Ebu Bekir'in bi'setle birlikte, vahyin birinci yılında, ilk Müslümanlardan olduğunu bildirmektedir.¹⁷⁹ Nüzûl sebebinde zikredilen isimler, İbn HişEm'in (213/828) eserinde naklettiği haberde de yer almaktadır. Sadece bu rivâyetin bize verdiği bilgileri kullanarak bu âyeti erken dönemde 610 yılının başlarıyla tarihlendirmek mümkündür.

Âyetlerin tarihlendirilmesi konusunda en genel bilgileri Mekke-Medenî ilmi sağlarken, esbÉbu'n-nuzöl ilmi ise, bu konuda bize daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Rivâyetlerde yer alan âyetlerin tarihî bağlamlarına işaret eden bilgiler, âyetin veya âyet gruplarının tarihini belirlemede parçalar sunmakta ve rivâyetlerin metinlerini esas alarak bir tarihlendirmeye imkan sağlamaktadır. Ancak, her âyete ilişkin bir nüzûl sebebi bulunmaması, bazen bir âyet ile ilgili bir çok nüzûl sebebi bulunması ve bazı rivâyetlerin senedsiz nakledilmesi âyetlerin tarihlendirilmesi bakımından bu ilim çerçevesinde sorun olabilmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁸ VaÜid, *EsbÉbu'n-nuzöl*, thk. Emn °ÉliÜ Şa,bÉn, DÉru'l-j adó, Kahire 1998, s. 266.

¹⁷⁹ İbn HişEm, I, 250vd.

¹⁸⁰ Âyetlerin tarihlendirilmesinde nüzûl sebeplerinin rolünü ele aldığı çalışmasında Ali Rıza Gül, âyetlerin tarihî bağlamlarına ilişkin "gerçek nüzûl sebeplerini" belirlemek için bazı yöntemler önermektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan nüzûl sebebi ile Kur'an âyetlerinin vahyediliş tarihlerini belirlemede önemli faydalar sağlanacağını ve bu işlemi kolaylaştıracağını ifade etmektedir. Bk. Ali Rıza Gül, "Kur'an Âyetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü", *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004): 191-220. Ayrıca esbÉbu'n-nuzöl, oryantalistlerin en çok ilgisini çeken Kur'an ilimlerinden biri olmuştur. Örnek olarak bk. Andrew Rippin, "The Function of 'Asbâb al-nuzûl' in Qur'anic Exegesis", *BSOAS* 51/1 (1988): 1-20; "The Exegetical Genre 'asbâb al-nuzûl': A Bibliographical and Terminological Survey", *BSOAS* 48/1 (1985): 1-15.

2.3. Nesû

Nesû, tefsir usûlünün ve usûl-i fikhın önemli ve ortak kavramlarından biridir. “Bir hükmün iptal edilmesi” olarak ifade edilen nesû, Kur’ân bağlamında “bırakma” veya “yerini alma” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸¹ Sözlükte “ortadan kaldırmak, nakletmek, beyan etmek” manalarına gelen nesû, terim olarak “şer’î bir hükmün daha sonra gelen şer’î bir delille kaldırılmasını” ifade eder.¹⁸² Önceki hüküm, mensû, yeni hüküm ise nÊsiû olarak adlandırılır. Nesû, Kur’ân içindeki çelişkileri, âyetlerin veya sûrelerin tarihî bağlamlarıyla bağlantılar kurarak açıklamak için kullanılmıştır.¹⁸³

Tefsir usûlünde en çok tartışılan konulardan biri nesû meselesi olmuştur. Bu tartışmalar iki husus çerçevesinde şekillenmiştir. Birincisi Kur’ân’da nesûin bulunup bulunmadığı; ikincisi nesûin varlığının kabulü durumunda nesûin ne olduğu ve nesûe konu olan âyetlerin sayısıdır. Diğer taraftan Levh-i Mahfûz ve Kur’ân’ın cem edilmesi sürecinde ortaya çıkan problemler de nesû konusunun tartışma alanına girmektedir.¹⁸⁴

¹⁸¹ Suyûf, *el-ÎtâEn*, s. 517vd; John Burton, “Abrogation”, *EQ* I (2001): 11.

¹⁸² Ealîl b. Aûmed, *KitÊbu’l-ayn*, DÊru İhyÊi’t-TurÊoi’l-Arabî, Beyrut 2001, s. 956; İbn Manÿør, *LisÊnu’l-lisÊn: tehÿbu’l-lisÊni’l-Arab*, DÊru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 612; ZerâEnî, *MenÊhîlu’l-irfÊn fî ulûmi’l-urÊn*, s. 460.

¹⁸³ el-KÊfiyecî, *KitÊbu’t-teysîr fî âavÊidi*, s. 36; MuðafÊ Zeyd, *en-Nesû fî l-urÊni’l-kerîm*, DÊru’l-vefÊ, Mansûre 1987, s. 70vd.; Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DÎA* 32 (2006): 579; Nesû konusunda yapılan çalışmalar için bk. Abdulhamit Birışık, “Nesih: Literatür”, *DÎA* 32 (2006): 584-586.

¹⁸⁴ Bu tartışmalara konumuzun sınırlarının dışında olduğu için burada yer verilmeyecektir. Değerlendirmeler için örnek olarak bk. Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, s. 168-172.

„AbdullĒh b. „AbbĒs’dan: ... Kur’ân-ı Kerim her yıl bir defa Hz. Peygamber’e arz ediliyordu. Vefat ettiği yıl, iki defa arz edildi. „AbdullĒh b. „AbbĒs da buna şahit oldu, nesŰ edilen ve değiştirilen kısımları öğrendi.¹⁸⁵

Son arz rivâyetlerinden biri olarak kaynaklarda yer alan bu haber, İbn „AbbĒs’ın son arza iştirak ederek nesŰ edilen âyetleri ve Mushaf’ta deđiştirilen kısımları öğrendiđini bildirmektedir. Bu bakımından rivâyet, Kur’ân’da nesŰin bulunduđunu, Kur’ân metninde deđişikliklerin olduđunu ve nesŰin erken dönemlerden itibaren Kur’ân metninin anlaşılmasındaki enstrümanlardan biri olduđunu göstermektedir.

ZerkeşĔ, nesŰi, “hükümde kolaylık sağlama hususunda Allah’ın bu ümmete özgü kıldıđı bir şey” olarak tanımlamaktadır. Ona göre nesŰi kabul etmeyen kimseler, ‘Allah, nâzil oluşundan ve kendisiyle amel edilişinden sonra bir hükmü nesŰ eder’ demekten kaçınmaktadırlar. Bunu Yahudilerin yaklaşımı olarak kabul eden ZerkeşĔ, onlara göre nesŰin, ‘bedĒ’ anlamına geldiđini nakletmektedir. ZerkeşĔ, bunu yanlış bulduđunu; çünkü nesŰin hükmün süresinin belirlenmesi olduđunu belirtmektedir.¹⁸⁶ Diđer taraftan ZerkeşĔ, herhangi bir sebepten ötürü emredilip; daha sonra emrediliş sebebi ortadan kalkan hükümlerin, gerçekte nesŰ olmayıp, sadece hükmün ertelenmesinden ibaret olduđunu belirtmektedir.¹⁸⁷

Klasik ulumŰl-Kur’ân kaynaklarında yer alan nesŰin ne anlama geldiđine dair tartışmalar ve kavramın anlam alanını belirleyen tanımlamalar ise, temel olarak Kur’ân’da yer alan iki âyete dayanmaktadır. Bunlardan ilki 16 NaŰl 101. âyettir.

¹⁸⁵ BuŰĒrĔ, “MenĒâib”, 25; Muslim, “FeŰĒilu’ô-ôaŰĒbe”, 98-99.

¹⁸⁶ ZerkeşĔ, *el-BurhĒn*, II, 30.

¹⁸⁷ ZerkeşĔ, *el-BurhĒn*, II, 42.

Âyette nesÛ “bir âyetin yerine başka bir âyet getirilmesi (beddelnĒ)” anlamına gelmektedir. Ancak bu âyetin bütünüyle Mekke bir sûre içerisinde yer alması ve nesÛin ise Medine dönemine ilişkin bir olgu olmasından dolayı nesÛin buradaki anlamının şüpheli olduğu söylenebilir. İkincisi 2 Baðara 106. âyetindeki anlamıdır. Bu âyette “bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırmak (mĒ nensaÛ) veya unutturmak (nunsihĒ)” anlamlarında geçmektedir. Bu âyetin bağlamı Medine’de bulunan Yahudi ve Hıristiyanlarla olan çatışma ile ilgilidir. Dolayısıyla buradaki nesÛ, Kur’ân’ın Yahudi ve Hıristiyanlara ait unsurları ortadan kaldırması anlamına gelmektedir.¹⁸⁸

NesÛin ne anlama geldiğine ilişkin tanımların yanı sıra bu konuda tartışılan bir diğer husus Kur’ân’daki nĒsiÛ ve mensÛÛ âyetlerin hangileri olduğudur. Bu konudaki ilk otoriterlerden olan tabiûn devrinin alimlerinden İbn ŞihĒb ez-ZuhrĒ (124/742) 42 âyetin nesÛ edildiğini kaydetmektedir. Ez-ZuhrĒ’den sonra bu sayı daha da artmıştır. NesÛ konusunda telifte bulunan erken dönem alimlerimizden el-NeÛÛĒs 138 âyetin; İbn SelĒme (410/1020) 238 âyetin; İbn ,AtĒ·iàĒ (790-1308) 231 âyetin; İbn Œuzeyme el-FĒrisĒ (529/1135?) ise 248 âyetin nesÛ edilmiş olduğunu zikretmişlerdir.¹⁸⁹ Daha sonraki dönemlerde mensÛÛ âyetlerin sayısını SuyÛĒ 20’ye¹⁹⁰; ed-DihlevĒ (1176/1762) ise 5’e kadar indirmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Bk. Neal Robinson, *Discovering the Qur’an*, s. 67; Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, s. 149-150.

¹⁸⁹ Bk. David S. Powers, “The exegetical genre nĒsikh al-Qur’Ēn wa-mansÛkhuhu”, *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur’Ēn*, ed. Andrew Rippin, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 122.

¹⁹⁰ SuyÛĒ, *el-İtâĒn*, s. 526.

¹⁹¹ David S. Powers, a.g.m., s. 123.

NÊsiÛ-mensøÛ âyetlerin çeşitlerine ilişkin klasik ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında yer alan tasnif üç kısımdır:¹⁹²

1. Hükümü ve tilaveti mensøÛ âyetler
2. Hükümü mensøÛ, tilaveti bâkî âyetler
3. Tilaveti mensøÛ, hükümü bâkî âyetler

Kur'ân'daki nesÛin bu şekilde tasnif edilmesi İbn ,AbbÊs rivâyetinde de yer aldığı gibi¹⁹³ Kur'ân metninde bazı değişikliklerin olduğunu öngörmektedir.¹⁹⁴ Aynı şekilde İbn ,Umer'e dayanan bir rivâyete göre de Kur'ân'da nesÛ söz konusu olduğundan dolayı bir kişinin Kur'ân'ın tamamını biliyorum iddiasında olması mümkün değildir:

Ebø ,Ubeyd - İsmÊ,il b. İbrÊhîm - Eyyøb - NÊf, - İbn ,Umer'den: Sizden biriniz Kur'ân'ı bütünüyle biliyorum demesin. Kur'ân'ın bazı âyetleri nesÛ edildiğinden, tamamını nasıl bilebilir? Bu yüzden Kur'ân'da mevcut olanın hepsini biliyorum demesi daha uygundur.¹⁹⁵

Buna göre Kur'ân'da nesÛ edilen ve metinde olmayan âyetler söz konusudur. Bu yüzden Kur'ân'da mevcut olanın bilinmesinin daha doğru olduğu ifade edilmiştir. Âyetlerin kronolojik ardıllığı bakımından ise, birinci ve üçüncü nesÛ türü Kur'ân metninde yer almamasından dolayı âyetlerin tarihlendirilmesi konusunda malzeme sunmamaktadır. İkinci tür nesÛ, âyetlerin ardıllığını ortaya koymasından dolayı

¹⁹² Suyøø, *el-İtâEn*, s. 520-521; ZerâEnø, *MenÊhîlu'l-irfÊn f, ulømi'l-urÊn*, s. 487-488.

¹⁹³ Bk. BuÛÊrø, "MenÊàib", 25; Muslim, "FeNÊilu'ò-òauÛÊbe", 98-99.

¹⁹⁴ Krş. Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, s. 159.

¹⁹⁵ Suyøø, *el-İtâEn*, s. 529.

tarıhlendirme için önemlidir. Bu tür nesû için sûrenin kendi içindeki ardılığı bakımından en iyi örnek 2 Baàara 234 ve 240. âyetleridir.

2 Baàara 240: “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarılsa, artık onların meşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

2 Baàara 234: “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. Sürelerini bitirince artık kendileri için meşru olanı yapmalarında size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”

Sûre içerisinde daha sonra gelen 2 Baàara 240. âyet, kendisinden daha önce gelen 2 Baàara 234. âyetiyle nesû edilmiştir.¹⁹⁶ Buna göre kronolojik sıralamaya göre 234. âyetin, 240. âyetten sonra gelmesi gerekmektedir. Benzer bir örneği 58 Mücêdile sûresi 12-13. âyetlerinde görmekteyiz. Sûrenin 12. âyetinde Hz. Peygamber’le konuşmadan önce sadaka verilmesi söylenmekte; bu âyetten sonra gelen 13. âyetle sadaka sorumluluğu hafifletilerek 12. âyet nesû edilmiştir.¹⁹⁷

İkinci tür nesûe örnek olarak farklı sûrelerde yer alan âyetlerin birbirlerini nesû etmesi de söz konusudur.

4 Nisê 33: “Her biri için (erkek ve kadından), ana, baba ve akrabanın bıraktığından (hislerini alacak olan) vârisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah her şeyi görmektedir.”

¹⁹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 37-38; Suyûbî, *el-Îtâên*, s. 523.

¹⁹⁷ Suyûbî, *el-Îtâên*, s. 525.

8 Enf'el 75: “Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah’ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesi ki Allah her şeyi bilendir.”

Kur’ân tertibinde sûre olarak daha önce olan 4 Nis’ 33. âyeti, sıralamada daha sonra gelen 8 Enf’el sûresinin 75. ve son âyetiyle nes’ edilmiştir. Buna göre Nis’ 33. âyetin daha önce nâzil olduğunu ve kronolojik sıralamada 8 Enf’el 75. âyetin sonra geldiğini söylemek mümkündür.

Suyûbî’nin, İbnu’l-Ha’er’dan naklettiği bir habere göre nes’ün kabul edilebilmesi için başvurulacak kaynaklar söz konusudur. Başvurulacak ilk kaynak, Hz. Peygamber’den veya sahabeden ‘bu âyet şu âyeti nes’ etti’ şeklinde açık bir naklin olmasıdır. Bu konuda, kesin bir çelişki ortaya çıkarsa, önce inen âyetle sonra inen âyeti belirleyebilmek için tarih bilgisine ikincil kaynak olarak müracaat edilmelidir. İbnu’l-Ha’er, nes’ konusunda, sahih bir nakil veya iki âyet arasında açık bir zıtlık bulunmadığı müddetçe, müfessirlerin ve müctehidlerin görüşlerine güvenilemeyeceğini ifade etmektedir. Zira, ona göre, bir hükmün kalkması ve onun yerine Hz. Peygamber döneminde kesinleşen bir hükmün konulmasını ihtiva eden nes’ konusunda itimat edilecek kaynak rey ve icthad değil; nakil ve tarih bilgisidir.¹⁹⁸ Hükümlerde nes’ün uygulanması sırasında Mekke-Medine bilgisi de önemlidir. Çünkü Mekke esaslar küllidir ve küllilerde nes’ gerçekleşmez. Medine esaslar ise, cüzidir ve ancak onlarda nes’ olduğuna işaret edilmektedir.¹⁹⁹ Bu bağlamda Mekke-Medine, esbu’n-nuzul ve nes’ konuları birbirini açıklayan ve tamamlayan ilimlerdir.

¹⁹⁸ Suyûbî, *el-İtâen*, s. 528.

¹⁹⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, III, 97vd.

Nesû, vahiy ile vahiy ortamında gelişen vakıa arasındaki ilişkinin en canlı örneğidir. Çünkü ister nÊsiû olsun ister mensûû olsun, nesû bir hükmün geçersiz kılınmasını ifade etmektedir. Tanımı, Kur'ân'da olup olmadığı ve sayısı bakımından oldukça problemlili bir konu olan nesû, hangi âyetin önce ve hangi âyetin daha sonra nâzil olduğuna ilişkin bilgiler içermesi bakımından kronolojik anlayışın olduğu bir alan olmaktadır. Nesû, öncelikle bize metin içi âyetlerin ardıllığı ve kronolojisi hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla bu özelliğı ile nesû, en basit sıralamayı sunmaktadır.²⁰⁰

²⁰⁰ Gerhard Böwering, "Chronology and the Qur'Ên", *EQ* I (2001): 321vd. EsbÊbu'n-nuzûl konusu gibi nesû konusu da oryantalistlerin ilgisini çekmiştir. Örneğın bk. John Burton, "The Exegesis of Q. 2: 106 and the Islamic Theories of 'naskh: mâ nansakh min âya aw nansahâ na'ti bi khairin minhâ aw mithlihâ'", *BSOAS*, 48/3 (1985): 452-469; David S. Powers, "The exegetical genre nÊsikh al-Qur'Ên wa-mansûkhuhu", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'Ên*, ed. Andrew Rippin, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 117-138; David S. Powers, "The Exegetical Genre nÊsikh al-Qur'Ên wa mansûkhuhu", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'Ên*, ed. Andrew Rippin, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 117-138.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN ÂYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİNE

BATILI YAKLAŞIMLAR

Âyetlerin tarihlendirilmesi meselesi İslâm geleneği ve Tefsir disiplini açısından birinci bölümde incelenmiştir. Kur'ân âyetlerinin tarihlendirilmesi sorununun oryantalist gelenek içerisinde nasıl anlaşıldığı ise, bu bölümde değerlendirilmiştir. Âyetlerin tarihlendirilmesi konusunu bütün yönleriyle değerlendirebilmek için Batı'da bu konuda yapılan çalışmaların da ele alınması gerektiği kanaatindeyiz.

Akademik bir disiplin olarak Batı'nın Doğu ile ilgisinin kurumsallaşması 18. yüzyılın son çeyreği ile 19. yüzyıla denk gelmektedir. Bu kurumsallaşma sürecinde oryantalistler tarafından kurulan ve İslâm üzerine çalışma yapan enstitülerin ve üniversitedeki bölümlerin katkısı yadsınamaz. Bunların yanı sıra bu kurumların yayımladıkları dergilerin akademik oryantalist faaliyetlerdeki rolü büyüktür.²⁰¹ Bu bölümde oryantalist ve Batılı çalışmalarla Kıta Avrupası ve Anglo-Saxon çevresinde Kur'ân üzerine yapılan araştırmalar kastedilmektedir. Bu çalışmalar, 1808 yılından başlayıp günümüze kadar ulaşan bir zaman dilimine sahiptir.

²⁰¹ Oryantalizmin tarihî süreci için bk. Fred Halliday, "Orientalism and Its Critics", *BRIJMES* 20/2 (1993): 145-163; Ahmet Davutoğlu, "Batıdaki İslâm Çalışmaları Üzerine", *Marife* 2/3 (2002): 39-52. Kur'ân üzerine yapılan oryantalist çalışmalarının genel bir değerlendirmesi için bk. Jane Dammen McAuliffe, "Preface", *EQ I* (2001): i-ix.

Giriş: Âyet ve Sûrelerin Tertibine İlişkin Batılı Yaklaşımlar

Oryantalist çalışmaların temelinde İslâm kaynaklarının güvenilirliğini ve ilk dönemlere ait olmadığını ortaya koyma çabası yer almaktadır.²⁰² Batı’da Kur’ân üzerine yapılan çalışmalar ise, üç ana konuda gelişme göstermiştir. Bunlar:

1. Kur’ân metni üzerine çalışmalar
2. Tefsir Tarihine ilişkin çalışmalar
3. Müslümanların hayatında ve İslâm düşüncesinde Kur’ân’ın rolüne dair çalışmalardır.²⁰³

İlk iki kategoride yapılan araştırmalar genellikle edebî ve tarihî çalışmalar olmuştur. Kur’ân metni üzerine yapılan çalışmaları ise, iki alt kategoriye ayırmak mümkündür: Birincisi Kur’ân’ın kaynağını bulma çabası; ikincisi Kur’ân’ın metin düzeninin yeterli görülmemesi sonucunda Kur’ân’ı yeniden tertip etme denemeleridir.²⁰⁴

²⁰² Erken dönem İslâm kaynaklarının otantikliğine inanmama eğilimi Ignaz Goldziher’in (1850-1921) hadis üzerine yaptığı çalışması [*Muhammedanische Studien*, 2 cilt, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1961] ile resmen başlamıştır. Goldziher, İslâm tarihi için hadislerin kaynak olamayacağını açıkça ifade etmiştir. İsnadı uydurma olan birçok hadisin siyasî ve mezhebî amaçlar için kullanılmış olmasından dolayı hadislerin erken dönem İslâm için otantik tanıklar olamayacağını savunmaktadır. Goldziher’in hadislerin siyasî silah ve mezheplerin veya sünnî teologların elindeki bir enstrüman olarak sonuçlanan teorisi Joseph Schacht (1902-1969) tarafından fıkıh literatürüne uygulanmıştır (*The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, The Clarendon Press, Oxford 1950). Ona göre İslâm hukukunun kaynağı Arap imparatorluğunun farklı bölgelerdeki var olan uygulamalarına dayanmaktadır. Herald A. Juynboll, kendisinin geleneksel İslâmî anlayış ile Goldziher ve Schacht gibi uçlar arasında bir pozisyona sahip olabilecek bir delilin var olduğunu iddia etmektedir. Juynboll bir taraftan erken döneme dayanan rivâyetlerin otantikliğine inanmazken, diğer taraftan bütün rivâyetleri okuyarak en erken döneme ait somut bir resme sahip olunabileceğini düşünmektedir. Bk. C. H. M. Versteegh, *Arabic Grammar & Qur’anic Exegesis in Early Islam*, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1993, s. 43-45.

²⁰³ Alford T. Welch, “Introduction-Problems and Perspectives”, *Studies in Qur’ân and Tafsir*, s. 630’dan nakleden Richard C. Martin, “Understanding the Qur’an in Text and Context”, *History of Religions* 21/4 (1982): 361.

²⁰⁴ Krş. İsmail Albayrak, “Kur’ân-ı Kerim Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, *Marife* 2/3 (2002): 156.

Elimizdeki Kur'ân'ın son şeklini aldığı tarih en erken hicrî ikinci asrın sonudur ve Müslümanların ,UómĒn döneminde Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması ile ilgili verdikleri bilgiler sonraki dönemlerin bir uydurması olarak görülmelidir.²⁰⁵

Kur'ân'ın kaynağı konusunda en radikal yaklaşım John Wansbrough'a (1928-2002) aittir. Wansbrough, *Quranic Studies* isimli çalışmasında iki temel noktayı tespit etmeye çalışmaktadır: (1) İslâm'ın kutsal metni Kur'ân, iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca yapılan dinî-mezhebî bir tartışma sürecinde üretilmiş; uydurulmuş ve Arap kökene doğru kurgusal bir biçimde yansıtılmıştır.²⁰⁶ (2) Genel olarak İslâm doktrini, Hz. Peygamber figürü de dahil, Rabbinik Yahudi ilk örnekler modelinde şekillenmiştir. Bu sonuçlardan hareket eden mezhebî çevre erken dönem İslâm tarih yazıcılığını- ya da daha doğrusu bu tarih yazımının temelinde yatan yorumsal mitleri Yeni Ahit'in 'Kurtuluş Tarihi'nin geç bir tezahürü olarak tahlil etmektedir.²⁰⁷ Buna göre Kur'ân, 7. yüzyıl Hicaz bölgesinin ürünü değildir. Sosyal, kültürel ve dinî yönden daha bereketli topraklara sahip olan Mezopotamya bölgesinin bir ürünüdür.²⁰⁸ Wansbrough bu bölgeyi 'mezhebî çevre [sectarian milieu]' olarak adlandırmaktadır.²⁰⁹ Burası, Yahudi geleneğini yaşatmak için aktif bir şekilde çalışan Yahudi alimlerinin bulunduğu ve Abbasilerin kontrolündeki Irak ve Suriye

²⁰⁵ John Wansbrough, *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretatio*, Oxford University Press, Qxford 1977, s. 44

²⁰⁶ R. Stephen Humphreys, *Islamic History: A Framework for Inquiry*, Princeto University Press, Princeton, New Jersey 1991, s. 84; Estelle Whelan, "Forgotten Witness: Evidence for the Early Codification of the Qur'ân", *JAOS* 118/1 (1998): 2-3.

²⁰⁷ R. Stephen Humphreys, *a.g.e.*, s. 84; Estelle Whelan, *a.g.m.*, s. 2-3.

²⁰⁸ John Wansbrough, *a.g.e.*, s. 47-50.

²⁰⁹ Bk. John Wansbrough, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, Oxford University Press, Oxford 1978.

bölgesidir.²¹⁰ Kur'ân'ın kanonik nüshasını 3/9. yüzyılla tarihlendiren Wansbrough, bunu tefsir literatürünün gelişmesi ile doğrulamaktadır. Diğer taraftan Kur'ân tefsir kitabiyatını ise Yahudi yorum literatüründen ödünç alınarak oluşturulmuş olduğunu düşünmektedir.²¹¹

Wansbrough, geleneksel sîre malzemelerinin Kur'ân metninin anlaşılmasında kullanılabilecek müstakil bilgiler sunmadığını da ifade etmektedir. Aksine Kur'ân âyetlerini açıklamak için uydurulduğu iddiasındadır.²¹² Wansbrough'un eserlerinde

²¹⁰ Fred M. Donner, *Narratives of Islamic Origins*, s. 36.

²¹¹ C. H. M. Versteegh, *Arabic Grammar & Qur'anic Exegesis in Early Islam*, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1993, s. 46vd. Claude Gilliot da benzer bir sonuca ulaşmıştır. Ona göre metinlerde daha eski otoritelere dayanan orijinal unsurlar bulunabilir. Ancak bulunan malzemenin genel değeri hangilerinin orijinal olduğunu belirlemeyi imkansız hale getirmektedir. Bk. Versteegh, *a.g.e.*, s. 47. Yeshayahu Goldfeld, İslâm geleneğinde Kur'ân tefsir teorisinin gelişimini, bu teorisinin gelişmesindeki üç temel aşama çerçevesinde ele aldığı makalesinde İslâm öncesi Yahudi-Hıristiyan yorum olarak İbn 'Abbês'ı, İbn Mes'ud ekolünü ve Yahudi ekolü olarak Muâfîl'i değerlendirmiştir. Goldfeld'e göre İslâm geleneğinde erken dönem Tefsir teorilerini takip edebilmek için Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitap yorum teorilerine aşina olmak gerekmektedir. Bunları sınıflandıran Goldfeld, Soferim olarak bilinen Yahudi müfessirlerin, Tora'nın Tora'yla tefsir edilmesi ve dilbilimsel, teolojik ve alegorik yaklaşımlarını İbn 'Abbês'in ve Muâfîl b. Süleym'ın tefsirleriyle bağdaştığını söylemektedir. İkinci bir Yahudi yorum teorisi olan ve hukukî (*Halakah*) ve edebî-tarihsel (*Haggada*) olaylara atfları içeren Middot yaklaşımı da yine İbn 'Abbês tarafından Kur'ân tefsirinde uygulanmıştır. Tefsir teorisinin ikinci ve üçüncü aşamalarında Tâbiûn döneminde Muâfîl gibi Kur'ân'ın tarihsel mahiyetine atflar yer almaktadır. Goldfeld, Yahudi yorum teorisinin temeli olan dört aşamalı yorum teorisinin (PaRDeS olarak adlandırılan bu teori Rabbi 'Aqiva tarafından geliştirilmiştir. Peshat, metnin aşikar anlamı; Remez, metnin imalı anlamı; Derash, metnin ezotik anlamı ve Sod, metnin ezoterik anlamını karşılamaktadır) Sahabe; Iskenderiye ve Antakya olmak üzere iki temel ekolü olan Hıristiyan yorum teorisinin Tâbiûn ve Yahudi ve Hıristiyan yorum teorisinden adapte edilen yorum teorisinin Muâfîl tarafından benimsendiğini ifade etmektedir. Goldfeld, dört aşamalı Yahudi yorum teorisinde yer alan Peshat ve Derash arasındaki ilişkiyi İslâm geleneğindeki Tefsir ve Te'vil arasındaki karşılaştırmaya benzetmektedir. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. Yeshayahu Goldfeld, "The Development of Theory on Qur'anic Exegesis in Islamic Scholarship", *St.I* 67 (1988): 5-27.

²¹² Fred M. Donner, "The Historical Context", *The Cambridge Companion to the Qur'ân*, ed. J. D. McAuliffe, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 33. Oryantalistlerin sîre kaynakları hakkında Muhammad Mohar Ali, iki ciltten oluşan bir eser hazırlamıştır. Bu çalışmada yazar W. Muir, D. S. Margoliouth ve W. M. Watt'ın eserlerini eleştirel bir şekilde analiz etmiştir. Araştırmada Hz. Peygamber'in hayatı ve kişiliği hakkında yazılanlar klasik sîre kaynaklarından hareket ederek çürütülmeye çalışılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısının oryantalistler için sîre yaklaşımı konusunda bir dönüm noktası olduğunu ifade eden yazar, bu üç oryantalisti çalışmanın bu dönemde başlayan ve günümüze kadar ulaşan görüşleri değerlendirmede ve oryantalistlerin sîre konusundaki düşünceleri hakkında fikir sahip olmada önemli olduğunu düşünmektedir. Yazar bu dönüm noktası için tam bir tarih de verebilmektedir. Ona göre bu yeni dönem 8 Mart 1840

kullandığı tartışma biçimi çekici bulunurken; öncülleri ve sonuçları yanlış olarak değerlendirilmiştir. Kitapları ile ilgili eleştiriler genellikle üslubunun kapalı olması, anlaşılmayan teknik terimler ve grameri ağır bir dil kullanması üzerine yoğunlaşmıştır.²¹³

Kur'ân'ın metin düzeninin yeterli görülmemesi sonucunda Kur'ân'ı yeniden tertip etme yaklaşımları 19. yüzyılın ikinci yarısının başlangıcıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemle birlikte birçok Batılı, vahiylerin kronolojik sırasını belirleme konusunda

Cuma günü Thomas Carlyle'nin "Second Lecture on Heroes and Hero Worship" isimli dersini verdiği zaman başlamıştır. Carlyle, Hz. Peygamber'in 'samimiyeti' konusuna dikkatleri çekmiş ve bu iması çağdaşları ve daha sonra gelen Batılı İslâm bilimciler tarafından da kabul görmüştür. Bu dönemin ayrıca Avrupa sömürüsü altında olan Müslümanlara karşı Hıristiyan misyonerliği faaliyetlerine de şahit olduğunu ve dolayısıyla bu dönemde yapılan çalışmalarda bunun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmada Hz. Peygamber'in hayatı Mekke ve Medine olmak üzere iki ayrı dönemde ve iki ayrı ciltte ele alınmıştır. Bk. Muhammad Mohar Ali, *Sîrat al-Nabî (ö) and the Orientalists*, 2 vols, King Fahd Complex for the Printing The Holy Qur'an, Madinah 1997.

²¹³ R. Stephen Humphreys, *Islamic History*, s. 84. Batı oryantalizm tarihinde son zamanlarda en eleştirel çalışmalar çoğunlukla John Wansbrough'nun etkisini taşımaktadır. *Hagarism, the Making of the Islamic World* [Cambridge University Press, Cambridge 1977] isimli çalışmalarında Patricia Crone ve Michael Cook, Wansbrough'dan çok daha radikal bir adım atmışlardır. Onlar, İslâm tarihinin kabul edilen mevcut bütün anlatısının -en azından ,Abdu'l-Melik dönemine (65-86/685-705) kadarki kısmının- sonradan uydurulmuş olduğunu ileri sürerek, Arap fetihlerini ve hilafetin oluşumunu 'vaad edilen toprakları' geri kazanmaya çalışan Yahudi Mesihçiliğinden etkilenen Arapların bir hareketi olarak yeniden inşa etmişlerdir. Bu yorumda İslâm, bağımsız bir din ve kültür olarak, Suriyeli Yakubîler, Irak'lı Nesturî Aramîler, Kıptîler, Yahudiler ve yarımada Araplarından oluşan ve fetihlerle bir araya getirilmiş bulunan farklı halkların uzun kimlik mücadeleleri sürecinde ortaya çıkmıştır (Bk. P. Crone, M. Cook, *Hagarism*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s. 47vd.). Onlara göre Kur'ân, 7. yüzyılın sonuna doğru derlenmiştir (Fred M. Donner, "The Historical Context", *The Cambridge Companion to the Qur'an*, ed. J. D. McAuliffe, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 33vd.). Bu yorumlar gerek Müslüman bilim adamları gerekse Batı oryantalizminin genel kabulüne mahzar olamamıştır. Bu yazarlara yapılan eleştiriler daha çok seçtikleri dil, kullandıkları ima, metafor ve analogiler, Grek ve Süryani kaynakları kullandıkları biçimleri üzerine yoğunlaşmıştır (R. Stephen Humphreys, *Islamic History*, s. 85). Erken dönem Arap tarih yazıcılığının sorunlarına, Patricia Crone iki eserinde değinmiştir: *Slaves on Horses: the Evolution of the Islamic Polity* [Cambridge University Press, Cambridge 1980] isimli çalışmasında ilk halifelikle ilgili yani 60/680'lere kadar tüm Arap geleneğini, bu geleneğin dönemin özelliklerini yansıtan veri külliyatı olarak alınması dışında tamamen reddetmektedir. Ona göre anlatılanlar faydasız kurgulardır; sadece isimler somut tarihsel bilgi olarak günümüze ulaşmıştır. *Meccan Trade and the Rise of Islam* [Basil Blackwell, Oxford 1987] başlıklı çalışmasında tarihsel haber oldukları iddia edilen olayların pek çoğunun anlaşılması zor olan Kur'ân pasajlarının anlaşılır bir hale getirilmesi için yapılan hayalî detaylardan öte bir anlamı olmadığını ileri sürmektedir (Bk. R. Stephen Humphreys, *a.g.e.*, s. 85; Fred M. Donner, *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*, The Darwin Press, Princeton, New Jersey 1998).

denemeler yapmışlardır. Oryantalistlerin sûrelerin kronolojik tertibine ilişkin yaptığı bu denemeler Batı'da Kur'ân üzerine çalışan akademi içerisinde geniş kabul görmüştür.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Kur'ân kronolojisi üzerine Batı'da yapılan çalışmalarda Gustav Weil (1808-1889), Theodor Nöldeke (1836-1930), J. Meadows Rodwell (1808-1900), Régis Blachère (1900-1973), J. William Muir (1819-1905), Hartwig Hirschfeld (1854-1954), Richard Bell (1876-1952) ve W. Montgomery Watt'ın (1909-2006) isimleri öne çıkmaktadır. Bu isimler, Kur'ân kronolojisi konusunda müstakil eserler kaleme almışlar ve her biri kendisine ait bir Kur'ân tertibi veya Mekke-Medine ayırımı önermiştir.

Bu bölümde âyetlerin ve sûrelerin tertibi konusunda yukarıda isimleri zikredilen oryantalistlerin görüşleri muhtemel bir tasnif ile ele alınmıştır. Bu tasnifi belirleyen temel unsur, bu tertip denemelerinin İslâm geleneğindeki genel kabul gören Mekke-Medine ayırımıyla ne kadar uyumlu olduklarıdır.²¹⁴ Buna göre mevcut yaklaşımları iki gruba ayırabiliriz.²¹⁵

1. İslâm Geleneğindeki Tasniflerle Uyumlu Batılı Yaklaşımlar

Âyet ve sûrelerin kronolojik tertibine ilişkin Batı'da yapılan çalışmalar 19. yüzyılın ikinci yarısında Gustav Weil, Theodor Nöldeke, John Meadows Rodwell ve Régis Blachère ile başlamıştır. Bu isimler, sûrelerin kronolojik sıralaması konusunda genel

²¹⁴ Batılı yaklaşımlar, *Ek I*'de verilen listeye göre değerlendirilmiştir.

²¹⁵ Oryantalistlerin âyet ve sûre tertiplerini *Ek III*'de ayrıntılı bir şekilde verdiğimizden dolayı bölüm içerisinde tertiplerin sadece dönemlerini ve sûre numaralarını vermekle yetineceğiz.

olarak Müslüman alimler tarafından yapılan Mekke-Medenî ayırımını kabul etmişlerdir. Geleneksel İslâm kronolojisi ile bu kategoride yer alan oryantalist tertibin büyük bir eksikliği paylaşmakta oldukları göze çarpmaktadır. Bu da her ikisinin de sûreleri bir bütün olarak ele almalarıdır. Bazı Müslüman alimler Kur'ân âyetlerinin kısa pasajlar halinde vahyedildiğini kabul etmelerine rağmen, birçoğu bir sûrenin hemen hemen aynı zamanda vahyolduğunu söylemişlerdir. Aynı durumu oryantalistlerin tertip denemelerinde de görmekteyiz.²¹⁶

1.1. Gustav Weil (1808-1889)

Alman oryantalist Gustav Weil, kariyerinin başlarında hahamlık mesleğine yönlendirilmiştir. İbranice ve Latince öğrenimi görmüş; on iki yaşında Talmud çalışmaya başlamıştır. 1828 yılında Heidelberg Üniversitesinde felsefe ve tarih okumuştur. Arap dili üzerine çalışmaları bu döneme denk gelmektedir. Zira bu dönemde askerlik görevi sebebiyle gittiği Cezayir'den Mısır'a geçmiş (1831) ve böylece Arap dilcilerle çalışma imkanı bulmuştur. Burada ayrıca Farsça ve Türkçe öğrenmiş ve 1835 yılına kadar Mısır'da kalmıştır. Weil, *Binbir Gece Masalları*'nın orijinal metninden Almancaya ilk tam tercümesini yapmıştır.²¹⁷ Weil'in ikinci en önemli eseri olan *Mohammed der Prophet*²¹⁸, Hz. Peygamber'in Avrupa'da o dönemde ulaşılabilen en eski kaynaklara dayanılarak yazılmış ilk eserdir. Eser, Hz. Peygamber'in psikolojik karakterini inşa etme teşebbüsünün bir ürünüdür. Akabinde Weil, Ullman'ın Kur'ân tercümesine bir ek olarak *Historisch-Kritische Einleitung in*

²¹⁶ Herbert Berg, "Context: Muḥammad", *The Blackwell Companion to the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 192.

²¹⁷ Birinci baskı: 4 cilt, 1837-41; İkinci baskı: 1866; Dördüncü baskı: 1871-72.

²¹⁸ Stuttgart 1843.

den Koran²¹⁹ isimli giriş çalışmasını ve Hz. Peygamber'in biyografisinin orijinal kaynaklarından biri olan İbn İsÜÊâ'ın eserini, *Leben Mohammed's nach Muhammed ibn IsÜaâ, Bearbeitet von Abd el-Malik ibn HischÊm*²²⁰ ismiyle yayımlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sara hastası olduğu ve okuma-yazma bilip bilmediği konularında yazdığı makaleleri mevcuttur.²²¹ Bu makaleleri Weil'in Yahudiliğin İslâm üzerine etkileri konusunu ele aldığı *Biblische Legenden der Mohammedaner*²²² isimli çalışmasında bir araya getirilmiştir. Weil'in en kapsamlı çalışması *Geschichte der Chalifen*²²³ birçoğunun el yazma nüshaları kullanılarak erken dönem Hz. Peygamber biyografileri üzerine yazılmıştır. Bu çalışmasını Doğu'nun Ortaçağ tarihi hakkında olan *Geschichte der Islamischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultans Selim*²²⁴ isimli kitabı takip etmiştir.²²⁵

MuÜammed'i bağışlayamayacağımız bir konu şudur ki, kendisi hayatta iken vahiylerini kronolojik veya içeriğine göre bir bütünlük içinde düzene koymamıştır²²⁶... Sonradan Kur'ân'ın ikinci bir redaksiyonunu yaptıran Halife ,UómÊn da Kur'ân'ın içeriğinin düzeltilmesi ve sıralanması için hiç gayret göstermemiş. Sadece onun bütünlüğünü tekrar tesis etmeye dikkat göstermiştir.²²⁷

²¹⁹ Bielefeld 1844.

²²⁰ 2 cilt, Stuttgart 1864.

²²¹ Bk. *Journal Asiatique*, July, 1842; *Journal Asiatique*, May, 1849.

²²² Frankfurt 1845.

²²³ 5 cilt, Heidelberg and Stuttgart 1846-51.

²²⁴ Stuttgart 1866.

²²⁵ E. O. Alber Marx, "Weil, Gustav", *JE* XII (1906): 491.

²²⁶ Gustav Weil, "Der Qoran", *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, Bielefeld 1844, s. 42.

²²⁷ Weil, *a.g.e.*, s. 47.

Müslüman olmayan Batılılar tarafından geliştirilen Kur'ân kronolojileri, 19. yüzyılın ikinci yarısında Gustav Weil ile başlamıştır. Kur'ân'ı Hz. Peygamber dönemi ve onun hayatı için temel kaynak kabul eden Weil, kronoloji bakımından yararlanılması güç bir kitap olarak değerlendirmiştir. Ona göre Hz. Peygamber ve Kur'ân metnini kitap haline getiren ashabı Kur'ân'a eklemelerde bulunmuşlar veya bazı konuları Kur'ân'dan çıkarmışlardır.

... Bizim Kur'ân'ımızda var olan karışıklık sadece Muḫammed'in hayatını iyi bir şekilde bilse de sadece güçlü Avrupalı bilginleri değil, en güçlü Müslüman tefsircileri bile ümitsizliğe düşürür. Onlar da her zaman çare bulamayıp hem bazı âyetler hem bazı sûrelerin tamamı hakkında, hangi vesileyle nazil olduğu, ne zaman, nerede Mekke'de ya da Medine'de mi, hicretten önce mi sonra mı nazil olduğu konusunda tartışmaktadırlar. Oysa bir vahyin nüzûl zamanını ile sebebini kesinlikle söyleseler bile her zaman güven içinde değiller. Çünkü çoğu zaman yanlış olan bir rivâyetin cansız harflerine bağımsız, dinç ve uyanık bir ruhtan daha fazla güveniyorlar.²²⁸

Weil'e göre Kur'ân'ın kronolojik şekilde düzenlenmemesi Müslüman müfessirler için de sorun olmuştur. Âyetlerin tarihî bağlamlarının müfessirlerin âyetleri açıklamada başvuru kaynakları olması bakımından önemini vurgulayan Weil, diğer taraftan müfessirlerin bu bilgileri aktaran rivâyetlerin güvenilirliğini araştırmadan kullanmalarını da eleştirmektedir.

Alman oryantalistin Kur'ân metnini tarihlendirmesi temel olarak Mekke-Medine ayırımına dayanmaktadır. Bu ana dönemler içerisinde sûrelerin kronolojisi aşağıdaki şekildedir:

²²⁸ Weil, "Der Qoran", *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, s. 53.

Mekkî Dönem

Birinci Dönem: [96, 74, 73, 26, 106, 111, 81, 53, 15, 68, 87, 92, 89, 93, 94, 103, 100, 108, 102, 107, 109, 105, 113, 114, 112, 80, 97, 91, 85, 90, 95, 101, 75, 104, 77, 86, 70, 78, 79, 82, 84, 56, 88, 52, 69, 83, 99]²²⁹

İkinci Dönem: [1, 51, 36, 50, 54, 44, 19, 20, 21, 23, 25, 67, 37, 38, 43, 71, 55, 76]²³⁰

Son Dönem: [7, 72, 35, 27, 28, 17, 10, 11, 12, 6, 31, 34, 39, 40, 32, 42, 45, 46, 18, 16, 14, 41, 30, 29, 13, 64]²³¹

Medenî Dönem

[2, 98, 62, 65, 22, 4, 8, 47, 57, 3, 59, 24, 63, 33, 48, 110, 61, 60, 58, 49, 66, 9, 5]²³²

Weil, sûreleri, Mekkî dönemi üç alt-dönem ve Medenî vahiyler olmak üzere dört döneme taksim etmiştir. Mekkî birinci dönemde 47; ikinci dönemde 18; üçüncü dönemde 26 ve Medenî dönemde 23 sûre bulunmaktadır. Weil, *Mohammed der Prophet* isimli çalışmasında sûrelerin sıralamasını genel bir rehber olarak ve İslâm geleneğine göre bildirmekle yetinmiştir.²³³ Kendisinden görüşünü bildirmesi ve daha ayrıntılı bilgiler vermesi beklendiğini düşünen Weil, bu konuda yeniden araştırmalar yapmış ve her seferinde farklı sonuçlara ulaşmıştır.²³⁴

²²⁹ Weil, "Der Qoran", *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, s. 55-61.

²³⁰ Weil, *a.g.e.*, s. 61-62.

²³¹ Weil, *a.g.e.*, s. 63-67.

²³² Weil, *a.g.e.*, s. 68-80.

²³³ Bk. *Mohammed der Prophet*, s. 361-362. Weil'in burada verdiği listede 1 Fâtîûa, 68 "alem ve 73 Muzemmil sûreleri yer almamaktadır.

²³⁴ Weil, "Der Qoran", *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, s. 53-54.

1844 yılında Ullman'ın Kur'ân tercümesine bir ek olarak *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran* isimli giriş çalışmasında Weil, Medenî sûreleri alt dönemlere ayırmadan vermektedir. Mekkî sûreleri ise genelliği ve benzerlikleri bakımından üç döneme taksim etmiştir.²³⁵

Weil'in Kur'ân'ı dönemlere ayırmada başlıca kriterleri sûrelerin konuları ve edebî özellikleri olmuştur. Genel olarak Mekkî sûrelerde Hz. Peygamber'in peygamberliği, Allah'a iman ve ahiret konuları vurgulanmıştır. Bu sûrelerde şiirsel özellik ve kısa âyetler dikkat çekerken, ayrıntılara yer verilmemiştir. Özellikle ikinci dönemde şiirsel bakımdan çok güçlü sûreler bulunmaktadır.²³⁶ Son dönem Mekkî vahiyler normal nesri aşan ama daha çok dil ve üslup güzelliğini yansıtan sûrelerdir.²³⁷ Medenî sûreler ise edebî özellikleri bakımından Mekkî sûrelerin gerisinde uzun âyetlerden oluşmaktadır.²³⁸

Weil'in tertibinde İslâm geleneğinde Medenî olarak kabul edilen 99 Zilzâl²³⁹, 55 Ra'ûm²⁴⁰, 76 İnsân²⁴¹, 13 Ra'd²⁴² ve 64 Te'ûbun²⁴³ sûreleri Mekkî sayılmıştır.

²³⁵ Weil, "Der Qoran", *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, s. 54.

²³⁶ Weil, *a.g.e.*, s. 61.

²³⁷ Weil, *a.g.e.*, s. 62.

²³⁸ Weil, *a.g.e.*, s. 54.

²³⁹ Weil, *a.g.e.*, s. 61.

²⁴⁰ Weil, *a.g.e.*, s. 62.

²⁴¹ A.y.

²⁴² Weil, *a.g.e.*, s. 63.

²⁴³ A.y.

İslâm geleneğinde 13 Ra,d sûresinin Medenî sayılmasında bir sebep olmadığını belirten Weil, 15. âyetinde “Ey İnsanlar!” ifadesinin yer aldığı ve bunun da Medenî sûrelerde kullanılan bir hitap olmasından dolayı 64 Teûbun sûresinin Medenî sayıldığı görüşündedir. Ona göre henüz Mekke’de de Hz. Peygamber sadece İslâm’a girenleri ilgilendiren bir konu vahyettiğinde bu hitabı kullanmış olabilir. Dolayısıyla bu hitab sadece Medine dönemine özgü değildir.²⁴⁴ Diğer taraftan 96 ,Alaâ, 73 Muzemmil, 111 Tebbet, 81 Tekvîr, 86 ¼Êriâ, 63 MunÊfiâön ve 9 Tevbe sûreleri Weil’in tertibinde ve İslâm geleneğindeki nüzûl sıralamasında aynı sıraya sahiptirler.

Kronolojik tespitleri için ana fikir olarak başka biyografik kaynaklardan zamanı bilinen tarihî olaylar, Mekke’den hicretle değişen vahyin özellikleri ve üslubu belirleyici olmuştur.²⁴⁵ Bu anlamda Weil’in niyeti, Müslüman geleneğinin yapısında zaten var olan sûrelerin Mekke-Medenî ayırımlarını ince bir şekilde çalışarak Kur’ân’ı tarihsel bağlamına yerleştirmektir.²⁴⁶

1.2. Theodor Nöldeke (1836-1930)

Kur’ân kriticizminin babası olarak bilinen Theodor Nöldeke Alman bir oryantalisttir. Göttingen, Viena, Leiden ve Berlin’de bulunan farklı üniversitelerde araştırmalar yapmıştır. 1859 yılında *Geschichte des Qur’ân* eseri ile Paris Academy of Inscriptions ödülünü kazanmıştır. Bu çalışmasını 1860 yılında gözden geçirilmiş

²⁴⁴ Weil, “Der Qoran”, *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, s. 63.

²⁴⁵ Weil, *a.g.e.*, s. 54-55.

²⁴⁶ Krş. Andrew Rippin, “Western Scholarship and the Qur’ân”, *The Blackwell Companion to the Qur’ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 240-241; Hüseyin Yaşar, “Aydınlanma Döneminde Batı’da Kur’ân Algısı”, *DÜİFD* 25 (2007): 121.

şekliyle Göttingen’de yeniden yayımlamıştır. Nöldeke’nin çalışmaları Sami dilleri ve İslâm tarihi ve medeniyeti üzerinde yoğunlaşmıştır. Birçok çalışması Ibn Warraq tarafından İngilizce’ye çevrilmiştir.²⁴⁷ Kendisinin yazdığı çok sayıda makale de ilk önce *Encyclopedia Britannica*’da; Kur’ân ve diğer konularda yazdığı makaleleri *Oriental Sketches* ismiyle müstakil bir cilt olarak yeniden yayınlanmıştır. Doğu Filolojisi üzerine araştırmalar yapan Nöldeke, özellikle Farsça, Arapça ve Süryanice ve bunların haricinde Eski Ahit araştırmalarının birçok alanında da çalışmıştır.²⁴⁸

Muhammed’in Medine’deki tarihine ilişkin bilgimiz oldukça tamam olduğundan dolayı Medine dönemine geldiğimiz zaman daha önce vurgulandığı gibi vahiyleri tarihsel bağlamlarında anlamak çok daha kolay hale gelmektedir.²⁴⁹

Medenî dönemin kronolojisini belirlemenin çok daha kolay olduğunu belirten²⁵⁰ Nöldeke, âyetlerin kronolojisinin ve bağlamlarının belirlenmesiyle Hz. Peygamber’in hayatı arasında bir bağ olduğunu düşünmektedir. Bu dönemdeki sûrelerin üslup olarak son dönem Mekki vahiylerine benzediğini ifade etmektedir. Nöldeke’nin öğrencisi Friedrich Schwally (1863-1919) tarafından yeniden gözden geçirilerek hazırlanan çalışmasında sûrelerin kronolojileri aşağıdaki şekildedir:

²⁴⁷ Bk. *The Origins of The Koran: Classic Essays on Islam’s Holy Book*, ed. Ibn Warraq, Prometheus Books, Amherst 1998.

²⁴⁸ Joseph Jacobs, “Nöldeke, Theodor”, *JE* IX (1905): 325-326; Hilal Görgün, “Nöldeke, Theodor”, *DİA* 33 (2007): 217-218.

²⁴⁹ Theodor Nöldeke, “The Koran”, *The Origins of the Koran*, ed. Ibn Warraq, Prometheus Books, New York 1998, s. 53.

²⁵⁰ Nöldeke, “The Koran”, s. 49.

Mekkî Dönem

Birinci Dönem: [96, 74, 111, 106, 108, 104, 107, 102, 105, 92, 90, 94, 93, 97, 86, 91, 80, 68, 87, 95, 103, 85, 73, 101, 99, 82, 81, 53, 84, 100, 79, 77, 78, 88, 89, 75, 83, 69, 51, 52, 56, 70, 55, 112, 109, 113, 114, 1]²⁵¹

İkinci Dönem: [54, 37, 71, 76, 44, 50, 20, 26, 15, 19, 38, 36, 43, 72, 67, 23, 21, 25, 17, 27, 18]²⁵²

Üçüncü Dönem: [32, 41, 45, 16, 30, 11, 14, 12, 40, 28, 39, 29, 31, 42, 10, 34, 35, 7, 46, 6, 13]²⁵³

Medenî Dönem

[2, 98, 64, 62, 8, 47, 3, 61, 57, 4, 65, 59, 33, 63, 24, 58, 22, 48, 66, 60, 110, 49, 5]²⁵⁴

Nöldeke, Mekkî sûreleri üç alt guruba ayırmıştır. Mekkî birinci dönemde 48 sûre bulunmaktadır. Bu sûrelerin âyet sayısı diğer dönemlerden daha azdır. Bu dönemdeki sûrelerde kafiyelerin varlığı dikkat çekicidir. Mekkî ikinci dönem, birinci dönemde yer alan âyetlerden daha uzun 21 sûreden oluşmaktadır. Mekkî üçüncü dönem 21 sûreden oluşmaktadır. Âyetlerin ve sûrelerin uzunluğu bakımından ikinci dönemle çok büyük farklılık bulunmamaktadır. Kafiyeler ve üslupta bir önceki dönemle hemen hemen aynıdır. Medenî dönemde 24 sûre bulunmaktadır. Bu dönemdeki âyetlerin ve sûrelerin uzunluğu dikkat çekicidir. İslâm geleneğinde Medenî olarak kabul edilen 99 ZilzÊl, 55 RaÛmÊn, 76 İnsÊn ve 13 Ra,d sûreleri Nöldeke tarafından

²⁵¹ Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Yay. Haz. Friedrich Schwally, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York 2000, s. 74-117.

²⁵² Nöldeke, *a.g.e.*, s. 117-143.

²⁵³ Nöldeke, *a.g.e.*, s. 143-164.

²⁵⁴ Nöldeke, *a.g.e.*, s. 164-234.

Mekkî sayılmıştır. Diğer taraftan 96 ,Alaà, 94 İnşiraÛ ve 9 Tevbe sûreleri Nöldeke'nin tertibinde ve İslâm geleneğindeki nüzûl sıralamasında aynı sıraya sahiptirler.

Nöldeke tasnifinde iki önemli ölçütü esas almaktadır. Birincisi, âyet ve sûrelerin kısalık ve uzunluğu; ikincisi âyet ve sûrelerin üslup ve tarz özellikleridir. Sûrelerdeki teolojik kavramlar gibi bazı teknik kavramların gelişimi de Nöldeke'nin tasnifini belirleyen unsurlardan biri olmuştur. Bu ölçütlere göre Mekkî sûreler, şiirsel, yeminlerin çok sık bulunduğu, kısa ve vurgulu âyetlerden oluşmaktadır. Erken dönem Mekkî âyetlerdeki bu özellikler orta dönemde farklılaşmaktadır. Ne çok kısa ne de çok uzun âyet ve sûrelerin bulunduğu bu dönem bu özelliğiyle bir geçiş dönemidir. Son dönem Mekkî âyetler daha uzun ve Medenî döneme yakındır. Bu dönemde Medenî sûreler için bir geçiş dönemidir. Medenî sûreler daha çok hukukî ve uzun âyetlerden oluşmaktadır.²⁵⁵

Nöldeke, İslâm kaynaklarını kullanmak konusunda ihtiyatlı davranmıştır. Ancak vahiylerin içeriğine ve üslubuna da özel dikkat göstermiştir. Nöldeke'ye göre geleneksel Mekkî-Medenî ayırımı temel olarak sağlamdır. Medine'ye hicretin Hz. Peygamber'in üslubunda keskin bir değişime sebep olduğunu da ifade etmektedir.²⁵⁶ Nöldeke, M.S. II. yüzyılda derlenmiş ve yazıya geçirilmiş olan Yahudi Mişna'sının

²⁵⁵ Nöldeke, "The Koran", s. 49-53.

²⁵⁶ Neal Robinson, *Discovering the Qur'an*, s. 76.

bölümlerinin azalan uzunluğa göre sıralanmış olduğunu da hatırlatmıştır.²⁵⁷ Böylece Kur’ân’ın tertibinde de aynı ilkenin gözetilmiş olduğunu ima ettiği söylenebilir.

1.3. John Medows Rodwell (1808-1900)

John Medows Rodwell’in hayatına ilişkin İngiliz bir İslâm bilimcisi olmasının ötesinde herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu anlamda tek bildiğimiz eseri de sûrelerin kronolojisi bütünlüğünde Arapça’dan İngilizce’ye çevirdiği ve burada ele aldığımız çalışması *The Koran*’dır.²⁵⁸ Bu çalışması ilk kez 1861 yılında Londra’da basılmıştır. Bu tercümeye Kitâb-ı Mukaddes ve Şarkiyat uzmanı ve bir dönem İngiltere Kilisesi’nin rahipliğini yapmış olan George Margoliouth (1853-1954) bir giriş yazmıştır.

Âyetlerin ne zaman ve ne hakkında nâzil olduğuna ilişkin bilgilerde Rodwell’in kaynakları Müslüman otoriteler olmuştur. VÊaid²⁵⁹ (207/823), İbn HişÊm²⁶⁰ (213/828), ¼aber²⁶¹ (310/923), VÊÜid²⁶² (468/1076), ZemaÛser²⁶³ (538/1144) ve Suy00²⁶⁴ (911/1505) en fazla atıfta bulunduğu İslâm kaynaklarıdır.

²⁵⁷ Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, s. 64.

²⁵⁸ John Medows Rodwell, *The Koran*, Everyman’s Library, London 1963.

²⁵⁹ Rodwell, *a.g.e.*, s. 46.

²⁶⁰ Rodwell, *a.g.e.*, s. 29, 210.

²⁶¹ Rodwell, *a.g.e.*, s. 29, 210.

²⁶² Rodwell, *a.g.e.*, s. 124, 259.

²⁶³ Rodwell, *a.g.e.*, s. 170.

²⁶⁴ Rodwell, *a.g.e.*, s. 110, 144, 151

Rodwell'in verdiği sûrelerin kronolojik sıralaması aşağıdaki şekildedir:

Mekke Dönemi

[96, 74, 73, 93, 94, 113, 114, 1, 109, 112, 111, 108, 104, 107, 96, 74, 73, 102, 92, 68, 90, 105, 106, 97, 86, 91, 80, 87, 95, 103, 85, 101, 99, 82, 81, 84, 100, 79, 77, 78, 88, 89, 75, 83, 69, 51, 52, 56, 53, 70, 55, 54, 37, 71, 76, 44, 50, 20, 26, 15, 19, 38, 36, 43, 72, 67, 23, 21, 25, 17, 27, 18, 32, 41, 45, 16, 30, 11, 14, 12, 40, 28, 39, 29, 31, 42, 10, 34, 35, 7]²⁶⁵

Medine Dönemi

[2, 98, 64, 62, 8, 47, 3, 61, 57, 4, 65, 59, 33, 63, 24, 58, 22, 48, 66, 60, 110, 49, 9, 5]²⁶⁶

Bu çevirideki sûrelerin sıralaması, temel olarak Weil'in *Mohammed der Prophet* isimli çalışmasında verdiği İslâm geleneğindeki listeye dayanmaktadır.²⁶⁷ Rodwell, sûreleri Mekke ve Medine olmak üzere iki ana döneme ayırmaktadır. Mekke döneminde 90; Medine döneminde 24 sûre bulunmaktadır. Mekke dönemini alt-dönemlere taksim etmemekle birlikte Weil ve Nöldeke'nin tertibini izlemiştir. Buna göre Weil ve Nöldeke'nin tertibinde Mekke ikinci, üçüncü, dördüncü dönemlere rastlayan sûrelerin ve Medine döneminin sıralaması birebir aynıdır. Ancak Rodwell, Weil ve Nöldeke'nin Mekke ilk döneme yerleştirdiği sûrelerin tertibinde farklı tercihlerde bulunmuştur. Rodwell, İslâm geleneğinde Medine olarak kabul edilen 99 Zilzâl, 55 Ra'um, 76 İnsan ve 13 Ra'd sûrelerini Mekke saymıştır. Diğer taraftan 96 ,Ala, 73 Muzemmil, 105 Fâl ve 9 Tevbe sûreleri Rodwell'in tertibinde ve İslâm geleneğindeki nüzül sıralamasında aynı sıraya sahiptirler.

²⁶⁵ Rodwell, *The Koran*, s. 19-293.

²⁶⁶ Rodwell, *a.g.e.*, s. 338-485.

²⁶⁷ Rodwell, *a.g.e.*, s. 3.

Rodwell'in sûrelerin kronolojilerini belirlerken müracaat ettiği kaynaklar ve tercih ölçütleri bulunmaktadır. Weil ve Nöldeke'nin listesini takip etmesine rağmen özellikle Mekke ilk döneme ilişkin tertibindeki farklılıklara işaret etmiş ve Weil²⁶⁸, Nöldeke²⁶⁹ ve Muir'in²⁷⁰ tarihlendirmeleriyle karşılaştırmalar yapmıştır. Bu karşılaştırmaları sadece kendi listesiyle değil, Weil, Nöldeke ve Muir'in tertipleri arasında da yapmış olduğunu görmekteyiz. Örneğin 74 Mudeşîr sûresini Muir'in Mekke ikinci dönemle, Weil'in fetret döneminden hemen sonraki zamanla tarihlendirdiğini belirtmiştir.²⁷¹

Âyetlerin üslup özellikleri, konuları ve sebab-i nüzûlleri Rodwell'in sûrelerin kronolojini belirlemede başvurduğu ölçütlerindedir. Ona göre kısa, özet bir şekilde anlatım ve müphem ifadeler erken dönem sûrelerin özellikleridir.²⁷² Kafiyeleşen oluşumlar ve âyetlerin uzunluğu sûrelerin daha geç döneme ait olduğunu göstermektedir. Medine döneminde ise kapalı ifadeler yer almamaktadır.²⁷³

Rodwell'in sûrelerin kronolojik sırasına göre hazırladığı bu tercümede dikkat çeken bir başka unsur Yahudi ve Hıristiyan kaynaklara yapılan atıflardır. İlgili âyetler hakkında eserin dipnotlarında verdiği açıklamalar, Kur'ân'ın özellikle Yahudi kutsal metinleriyle ilişkisini ortaya koyma çabasına işaret etmektedir. Bu özelliğiyle

²⁶⁸ Rodwell, *The Koran*, s. 21, 153, 155, 335.

²⁶⁹ Rodwell, *a.g.e.*, s. 21, 25, 28, 191, 208, 261, 335.

²⁷⁰ Rodwell, *a.g.e.*, s. 28, 64, 208.

²⁷¹ Rodwell, *a.g.e.*, s. 21.

²⁷² Rodwell, *a.g.e.*, s. 48.

²⁷³ Rodwell, *a.g.e.*, s. 43.

bu çeviri, sûrelerin kronolojik sıralamasını vermenin ötesinde âyetlerin kaynağı ve Yahudi metinleriyle benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkarmaya çalışan bir görünüme sahiptir.²⁷⁴

1.4. Régis Blachère (1900-1973)

Régis Blachère, Arap uygarlığı uzmanı Fransız bir oryantalisttir. Orta öğrenimini Fas'ta, yüksek öğrenimini de Cezayir'de tamamlamıştır. Fas Yüksek İnceleme Enstitüsü'nde araştırma müdürlüğü yapan (1930-1935) Blachère, Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nda (1935-1950) ve Sorbonne'da (1950-1970) Arap Dili ve Edebiyatı profesörü olarak görev yapmıştır. Blachère, Paris İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nü yönetmiş (1956-1965) ve Ortadoğu ülkelerinin Batı'da tanınmasına ve İslâm'la ilgili araştırmaların gelişmesine katkılarda bulunmuştur. Başlıca yapıtları arasında *Le Coran* (Kur'ân'ın Fransızca Çevirisi, 1947), *Histoire de la Litterature Arabe* (Arap Edebiyatı Tarihi, 1952-1965) ve *Grammaire de l'Arabe Classique* (Klasik Arapça Dilbilgisi, 1961) yer almaktadır.²⁷⁵

Blachère'in 1949 yılında neşrettiği Kur'ân tercümesinde sûreler tarihsel sıraya göre düzenlenmiştir. Blachère, genellikle bir âyeti iki farklı aşamada tercüme etmektedir. Birinci aşamada âyetin sembolik anlamını; ikinci aşamada vahye yönelik mesajını açıklamaktadır. Müslüman âlimler genel olarak bilimsel anlayış ve nesnel yaklaşımından ötürü bu tercümenin en kaliteli Kur'ân çevirisi olduğu

²⁷⁴ Bk. Rodwell, *The Koran*, s. 35, 37, 51, 114, 171, 200, 249, 253, 262, 394, 450.

²⁷⁵ Hidâyet Nuhoğlu, "Blachere, Regis", *DİA* 6 (1992): 244-245.

görüştüğüdürler. Bu bakımdan Fransızca Kur'ân tercümelemleri arasında en yaygın ve en çok tercih edilen bir tercüme olmuştur.²⁷⁶

Blachère kendisinden önce Batı'daki denemelere özellikle Nöldeke'ye müracaat etmekte ve karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu grubun genel özelliği olan İslâm kaynaklarını kullanma eğilimini Blachère'de de görmekteyiz. Her sûrenin başında verdiği bibliyografya bilgilerinde ¼aber, RÊz (606/1209), VÊÛid, BuÛÊr (256/870), BeyÑav (685/1286) ve Neseî (710-1310) İslâm kaynakları içerisinde en çok müracaat ettiği isimlerdir.²⁷⁷

Blachère'in önerdiği sûrelerin kronolojileri aşağıdaki şekildedir:

Mekkî Dönem

Birinci Mekkî Dönemi: [96: 1-5. âyetler, 74: 1-7. âyetler, 106, 93, 94, 103, 91, 107, 86, 95, 99, 101, 100, 92, 82, 87, 80, 81, 84, 79, 88, 52, 56, 59, 77, 78, 75, 60, 97, 53, 102, 96: 6-19. âyetler, 70, 73, 76, 83, 74: 8-56, 111, 108, 104, 90, 105, 89, 85, 92, 109, 1, 93, 114]²⁷⁸

İkinci Mekkî Dönemi: [51, 54, 68, 37, 71, 44, 50, 20, 26, 15, 19, 38, 36, 43, 72, 67, 23, 21, 25, 27, 18]²⁷⁹

Üçüncü Mekkî Dönemi: [32, 4, 45, 17, 16, 30, 11, 14, 12, 40, 28, 39, 29, 42, 10, 34, 35, 7, 46, 6, 13]²⁸⁰

²⁷⁶ Mahmûd er-Rabdâvî, "Tarih Boyunca Kur'ân Tercümelerinin Amaçları ve Çeşitleri", trc. Zafer Kızıklı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008): 288.

²⁷⁷ Örneğin bk. Régis Blachère, *Le Coran*, Librairie Orientale et Americaine, Paris 1949, I, 9, 11, 70, 114, 140, 225, 314, 523; II, 546, 656, 729, 854, 982, 1029.

²⁷⁸ Blachère, *Le Coran*, I, 9-130.

²⁷⁹ Blachère, *a.g.e.*, I, 135-327.

Medenî Dönem

[2, 98, 64, 62, 8, 47, 3, 61, 57, 4, 65, 59, 33, 63, 24, 58, 22, 48, 66, 60, 105, 49, 9, 5]²⁸¹

Kendisinden önceki tertipleri esas alarak Mekke dönemini üç alt-döneme taksim eden Blachère, Mekke birinci döneme 49; ikinci döneme 21; üçüncü döneme 21 ve Medine dönemine 24 sûre yerleştirmektedir. Birinci dönemde yer alan 49 metnin ardı ardına gelmesi, Alman Oryantalistler Nöldeke ve Schwally'nin kabul ettiğiyle hissedilir ölçüde değişiklik sunmaktadır. Blachère, Mekke birinci ve ikinci dönemi Nöldeke'nin tertibinden oldukça farklı sıralamaktadır. Mekke üçüncü dönem 17 İsrâ²⁸² sûresi hariç aynıdır. Medenî dönemde yer alan âyetlerin tertibi ise, Nöldeke'nin sıralamasıyla birebir aynıdır. Blachère'e göre bu ayırım, başlayan tebliğ ile beraber, ortak yön sunan bazı sûreleri aynı seride gruplandırmanın uygun gözükmemesinden ve bu serileri uyumlu bir şekilde art arda düzenlemekten dolayı kaynaklanmaktadır.²⁸³ Blachère'in 96 ,Alaà 1-5 ve 74 Mudeóóir 1-7 âyetlerini en erken; 96 ,Alaà 6-19 ve 74 Mudeóóir 8-56 âyetlerini aynı dönemde içerisinde daha geç bir zamana yerleştirmesi en ayrıntılı tarihlendirmesidir. 31 LuàmÊn, 112 İÜİÊò, 113 Felaà sûreleri Blachère'in tertibinde yer almamaktadır. Sadece 96 ,Alaà sûresi, Blachère'in tertibinde ve İslâm geleneğindeki nüzûl sıralamasında aynı sıraya sahiptirler.

²⁸⁰ Blachère, *Le Coran*, I, 354-II, 705.

²⁸¹ Blachère, *Le Coran*, Librairie Orientale et Americaine, Paris 1950, II, 729-1110.

²⁸² Sûre, Nöldeke'nin tertibinde Mekke 2. dönem 67. sırada; Blachère'in tertibinde Mekke 3. dönem 74. sıradadır.

²⁸³ Blachère, *a.g.e.*, I, 6.

Blachère'e göre genel olarak bir bütün içinde Mekke sûrelerin biçimleri çok karakteristiktir. Âyetler, genelde kısa olup, emsalsiz kafiyeleleriyle ses uyumu ve zenginlik bütünlüğü oluşturmaktadırlar. Bu biçim daha çok eliptik, hitabetle ilgili ve yeminlerle kesilmiş sorulardır. Blachère, Mekke birinci dönemi dört ayrı seriye ayırmaktadır: Birinci seri, 1. sûreden 8. sûreye kadar olan metinleri içermektedir. Bu sûrelerde temizlik, merhamet ve sabır konuları vurgulanmıştır. Sadece vahyin başında yer alan 96 ,Alâ 1-5 ve 74 Mudeóir 1-7 âyetlerinin dışındaki metinler kendilerini ayrı bir şekilde göstermektedirler. Bu âyetlerin çok kısa ve karakteristik işleyişleri bulunmaktadır.²⁸⁴ İkinci seri, 9. sûreden 31. sûreye kadar daha çeşitli ve zengin bir içeriği bulunan sûreleri kapsamaktadır. Öldükten sonra tekrar dirilme, ahiret hayatına ilişkin konular, bu dünyanın sonunun olduğu hatırlatması ve kıyametteki yargı günü bu seride vurgulanan hususlardır. İslâm'ın ana dogması olan tevhit henüz bu seride söz konusu değildir. Mekke kadar materyalist bir ortamda, 7. yüzyılda, bu resim tarafından tahrik edilen yeni tebliğ, bu serinin sûrelerinde ortaya çıktığı gibi, aynı zamanda çoktanrıçılıktan (Paganizm) yani eski kùltten vazgeçirme çabası taşımaktadır.²⁸⁵ Üçüncü seride, 32. sûreden 43. sûreye kadar, önceki sûrelerin konuları tekrar yer almaktadır. Ancak bu seride Hz. Peygamber'in tebliğinde bir gelişme hissettiren yeni bir unsur eklenmiştir. Bu da metinlerde, toplum içerisinde saf bir uzlaştırma aşamasının geride kalmış olmasıdır. Bu seride eklenen önemli bir konu da geçmişte Peygamberlerin çağrısına karşı sağır kalanları bulacak olan dünya cezası hakkında hatırlatmalardır. Blachère'e göre bu kanıt aynı zamanda Allah'ın kudretini ve elçilerini destekleme kaygısını anımsatması bakımından çok

²⁸⁴ Blachère, *Le Coran*, I, 6.

²⁸⁵ A.y.

önemlidir.²⁸⁶ Dördüncü seride, Blachère, Nöldeke ve Schwally'yi birçok tereddütle birlikte takip ederek, içeriklerinden dolayı, diğerlerinden net olarak kesilip ayrılan, 44. sûreden 48. sûreye kadar olan beş sûreyi birleştirmiştir. Bunlar çok kısa metinlerdir ve hangi döneme dayandıklarını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Blachère bu beş sûreden üç tanesinin İslâmi tefsirin inandığı kadar olmasa da eski; diğer ikisinin daha sonraki bir döneme ait gibi görüldüğünü ifade etmektedir.²⁸⁷

Blachère, Mekke ikinci dönemin tertibinde Nöldeke ve Schwally'nin sıralamasından biraz ayrılmış bulunmaktadır. Bu iki Alman müsteşrikin Mekke birinci döneme ait gördüğü 51 Çeriyât ve 68 'alem sûrelerinin sonraki döneme daha uygun olduğunu düşünmektedir.²⁸⁸ Bu dönemde birinci dönem sonlarında açıklanmış tevhit dogması artık ana mesele haline gelmektedir. Aynı zamanda sahte tanrılara karşı taşlamalar çoğalmaktadır.²⁸⁹

Mekke ikinci dönem sûrelerinin üslubu birinci dönemden çok açık bir şekilde farklılaşmaktadır. Âyetler uzamasına rağmen genellikle ritmik düzenini kaybetmemektedir. Blachère'e göre ikinci dönemde yer alan sûreler yine farklı unsurların birleşmesiyle üç bölümden oluşturulmuştur. Birincisi çok uzun olmayan öğreti, tehdit veya kâfirlere çağrı içermektedir. İkinci bölüm çoğunlukla uzun geçmişe ait meselelerle kâfirlerin dünya ve ahiretteki akıbetlerini göstermektedir. Genellikle ilk bölümde geçenlerin anlatımıyla oluşturulan bir sonuç verilip son

²⁸⁶ Blachère, *Le Coran*, I, 7.

²⁸⁷ Blachère, *a.g.e.*, I, 8.

²⁸⁸ Blachère, *a.g.e.*, I, 131.

²⁸⁹ Blachère, *a.g.e.*, I, 132vd.

bulmaktadır. Bu üçlü planlama ise, kesinlikle başta olan bir şekil değil sonraları yapılan bir düzenlemedir.²⁹⁰

Üçüncü dönem Mekke sûrelerin sıralaması için, Blachère, Nöldeke ve Schwally tarafından ikinci döneme yerleştirilen 17 İsrâ sûresi haricinde Nöldeke ve Schwally'nin belirledikleri sıralamayı seçmiştir.²⁹¹ Ona göre bu dönemde yer alan 22 sûre ikinci dönemin devamı niteliğindedir ve 622 sonrasında ait olan Medine sûrelere geçişi sağlamaktadır. Bu dönemin sûrelerinde, önceki döneme ait olan tevhit, insanlık ve ahlak gibi konular yer almaktadır. Diğer taraftan cennet ve cehennem anlatımı azalmakta ve ikinci Mekke dönemiyle aynı uzunlukta kalarak eski peygamberler de anlatılmaktadır.²⁹²

Medine sûrelerinde Muhammed'in bulunduğu yeni koşullardan doğan yeni bir üslup oluşuyor. Mekke sûrelerin üçüncü döneminde zaten sık sık görünen "De ki!" Emri, daha fazla görünüyor. Çok defa Allah'ın cevap verdiği bir diyalogdan doğuyor... Genellikle, sık sık görünen Mekke üçüncü döneme ait sözlerden, yerlerini alan az sayıda söz ve formüller ortaya çıkıyor. Mesela "kalplerinde hastalık olan" ve "Allah ve resulüne itaat edin" âyetlerinde olduğu gibi. Bazıları sıkıntılı sorunlar çıkarıyor. "Namazı kılın ve zekatı verin" gibi emri bunlardan. Hakikaten bu emir hicretten önce olan âyetlerde geçiyor. Sonradan eklenmiş olduğunu mu anlamamız gerekir? Olabilir. Ancak Mekke dönemin sonlarında ortaya çıkmış ve Medine döneminde gittikçe çoğalan bir söz olarak düşünmemiz gerekebilir.²⁹³

²⁹⁰ Blachère, *Le Coran*, I, 349.

²⁹¹ Blachère, *a.g.e.*, I, 350vd.

²⁹² Blachère, *a.g.e.*, I, 351.

²⁹³ Blachère, *a.g.e.*, II, 726-727.

Blachère, Medenî âyetleri ise, Hz. Peygamber'in 622-632 arası risaleti boyunca vuku bulan olayların birikimi olarak görmektedir. Bu dönemde yer alan 24 sûre İslâm hukuku için önemli âyetleri içermektedir. Blachère, çok değişken uzunlukta olan bu sûrelerin en kısıları hariç, kısa vahiylerden oluşup, yan yana koyulmuş veya başta olmayan ancak yazı tekniğiyle az çok birbirine yakın şekilde bağlanmış olduğunu düşünmektedir.²⁹⁴ Medenî sûrelerde yeni olan ancak fazla kullanılmayan bir uygulama Allah'ı çift isimleriyle sıfatlandırmaktır. Bu çift sıfatlandırma uygulamasının getirdiği izlenim Mekki sûrelerinin sonlarındaki gibi, sûrenin geniş ve sesli kapatılmasını sağlamakta ve bu bazen ritimsiz sûrelerde vazgeçilmez olmaktadır.²⁹⁵ İslâm geleneğinde Medenî olarak kabul edilen 99 Zilzâl, 55 Raûm, 76 İnsân ve 13 Ra,d sûreleri Blachère tarafından Mekki sayılmıştır. Bu özelliğiyle Blachère'in bu tercümesi genel olarak kendisinden önceki müsteşriklerin çalışmalarını yansıtmaktadır.

2. İslâm Geleneğindeki Tasniflerden Farklı Olan Batılı Yaklaşımlar

Âyet ve sûrelerin kronolojik tertibine ilişkin ikinci grup Batılı denemeler J. William Muir, Hartwig Hirschfeld, Richard Bell ve W. Montgomery Watt tarafından yapılmıştır. Bu isimler, sûrelerin kronolojik sıralaması konusunda genel olarak Müslüman alimler tarafından yapılan Mekki-Medenî ayırımını eleştirmişler ve farklı tertipler önermişlerdir.

²⁹⁴ Blachère, *Le Coran*, II, 720.

²⁹⁵ Blachère, *a.g.e.*, II, 728.

2.1. Sir William Muir (1819-1905)

Sir William Muir, 1819'da Glasgow'da doğmuş İskoçyalı oryantalist ve İslâm tarihçisidir. Glasgow ve Edinburgh Üniversite'lerinde öğrenim görmüştür. Muir, 1837'den itibaren Hindistan'da İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin çeşitli yönetim kademelerinde, Hindistan Genel Valiliği hükümetinin Dışişleri Bakanlığı'nda ve koloninin kuzeybatı eyaleti başkan yardımcılığında bulunmuştur. Bu görevleri otuz dokuz yıl sürmüştür. Muir'e 1867'de şövalye unvanı verilmiştir. Royal Asiatic Society'nin başkanlık (1884) ve Edinburgh Üniversitesi rektörlük görevlerini (1885-1903) yapmıştır. Edinburgh Üniversitesi'nde Arap ve İslâm araştırmaları yapan Muir adına bir enstitü açılmıştır. Uzmanlık alanı, Sanskrit dili ve edebiyatı olan ve Edinburgh Üniversitesi'nde bu dalın kürsüsünü kuran (1862) Muir, kendini daha çok Arap ve İslâm araştırmalarına vermiştir.

Muir'in *The Life of Mahomet and History of Islam to the Era of Hegira*²⁹⁶ isimli çalışması, Batı'da genel kabul görmüş ve ilk elden Arapça kaynaklara dayanarak yazılmış Hz. Peygamber'in biyografisidir. Bu çalışmasında Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından yazıldığını ve Onun gerçek bir peygamber olmadığını iddia etmektedir.

Muir'in Kur'ân üzerine düşüncelerini *The Corân. Its Composition and Teaching and the Testimony it Bears to the Holy Scriptures*²⁹⁷ isimli kitabında bulmaktayız. Bu çalışmasında sûre ve âyetlerinin tertibi konusunu ele alan Muir, bir

²⁹⁶ Smith, Elder & Co., London 1858-1864.

²⁹⁷ Society for Promoting Christian Knowledge, London 1896.

sûre kronolojisi de önermektedir.²⁹⁸ Bu düzenlemesinde temel aldığı üç ölçüt bulunmaktadır:

(1) Üslup: Birinci dönem güvenilir ve aşırı övgüsel; ikinci dönem sıradan ve öyküsel; üçüncü dönem resmî ve emir veren tarzda âyetlerden oluşmaktadır.

(2) Öğretinin ve hükümlerin gelişimi: Mekkeli putperestler, Hıristiyan veya Yahudiler, asi Medinelilere hitaplardan anlaşılmaktadır.

(3) Metnin dönemini belirginleştiren ve tarihi imgeleri apaçık ifade eden sözlerdir.²⁹⁹

Buna göre Muir'in belirlediği sûrelerin muhtemel kronolojisi ve açıklamaları aşağıdaki şekildedir:

Birinci Dönem **18 Sûre:** 103, 100, 94, 91, 106, 1, 101, 102, 104, 82, 92, 105, 89, 90, 93, 94, 108.

Bunlar kısa, övgüsel ve bir veya iki satırdan oluşan sûrelerdir. Bu sûreleri, Muḫammed ilahî misyonla ikna edilmeden veya kendisine doğrudan Allah'tan vahiy iletilmeden önce oluşturmuş olabilir. Hiçbiri Allah'tan gelen bir mesaj formatında değildir.³⁰⁰

İkinci Dönem **Muḫammed'in Elçiliğinin Başlangıcı:** 96, 113, 74, 111.

'Allah'ın adıyla oku!' emrini içeren âyet; Muḫammed'in Allah'tan kendine vahiy geldiğini zannettiği 'âul: de ki' kelimesiyle başlayan âyet; dine davet, kıyamet günü,

²⁹⁸ Christine Woodhead, "Muir, Sir William", *DİA* 31 (2006): 94.

²⁹⁹ Sir William Muir, *The Corân. Its Composition and Teaching and the Testimony it bears to the Holy Scriptures*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1896, s. 42.

³⁰⁰ Muir, *a.g.e.*, s. 43.

yeniden diriliş, Mekke kabile ve reislerinden birbirlerine iğneleyici suçlamalar; inanmayanları cehennemle tehdit eden âyetleri içerir.³⁰¹

Üçüncü Dönem **Muhammed'in Elçiliğinin Başlangıcından Habeşistan'a Hicrete Kadar:** 87, 97, 88, 80, 81, 84, 86, 110, 85, 83, 78, 77, 76, 75, 70, 109, 107, 55, 56.

Muhammed'in elçilik görevinden başlar, Habeşistan'a göç ile son bulur. Bu sûreler genel olarak yeniden dirilişin, Cennet ve Cehennem'in tanımlarından oluşmuştur.³⁰²

Dördüncü Dönem **Muhammed'in Elçiliğinin 6. Yılından 10. Yılına Kadar:** 67, 53, 32, 39, 73, 79, 54, 34, 31, 69, 68, 41, 71, 52, 50, 45, 44, 37, 30, 26, 15, 51.

Muhammed'in başkanlığının altıncı yılından onuncu yılına kadar olan dönemdir. Bu dönem sûreleri Yahudi Kutsal Kitabı'ndan öyküler, Yahudilerin yaptıkları ve Arap efsanelerinden bahseder.³⁰³

Beşinci Dönem **Peygamber'in Elçiliğinin 10. Yılından (Yasağın Kalktığı Dönem) Mekke'den Kaçışa Kadar:** 46, 72, 35, 36, 19, 18, 27, 42, 40, 38, 25, 20, 43, 12, 11, 10, 14, 6, 64, 28, 23, 22, 21, 17, 16, 13, 29, 7, 113, 114 (son ikisi belirsiz).

Bu dönem sûreleri İncil'den bazı öyküler aktarır. Hac farızası eklenmiştir. Yeniden diriliş ve hesaba çekilmek, Cennet ve Cehennem delilleriyle Allah'ın birliği, gücü ve lütufları hakkında gözlerimiz önüne canlı resimler sunuluyor. Aşama aşama sûreler daha uzun oluyor ve bazıları birçok sayfayı dolduruyor. Bu dönemin sonraki sûrelerinde, ilgili konulara dayanan araya eklenmiş Medine pasajlarına çok sık

³⁰¹ Muir, *The Corân*, s. 43.

³⁰² Muir, *a.g.e.*, s. 43.

³⁰³ Muir, *a.g.e.*, s. 43-44.

rastlamıyoruz. Örneğin 22 j acc sûresinde 41. âyet; 17 İsrâ sûresinde 33. âyet; 16 Naûl sûresinde 110. âyet.³⁰⁴

Son Dönem **Medine’de Vahyolunan Sûreler:** 98, 2, 3, 8, 47, 62, 5, 59, 4, 58, 65, 63, 24, 33, 57, 61, 48, 60, 66, 49, 9.

Medine’de nâzil olan sûrelerdir. Yahudilerden ve Hıristiyanlardan bahseden ve çoğunlukla uzun pasajlardan oluşmaktadır. 48 Fetû, 60 Mumte’ene, 66 Taûrîm, 49 j ucurât ve 9 Tevbe sûreleri Peygamber’in hayatının son beş yılına aittir.³⁰⁵

Muir, kronolojik sıralamasında önce Mekke âyetlere, sonra Medine âyetlere yer vermektedir. 18 sûrenin vahiy olmadığını iddia eden ve bunları Kur’ân metni dışında tutan Muir, bu sûrelerin Hz. Peygamber tarafından oluşturulduğuna inanmakta ve bu yüzden kronolojide bu sûreleri ilk sıraya yerleştirmektedir. Hz. Peygamber’in elçilik görevi, Habeşistan’a ve Medine’ye hicret gibi İslâm tarihi açısından önemli dönem noktaları ve özellikle sûrelerin ihtiva ettiği konular Muir için kronolojide belirleyici olmuştur. İslâm geleneğinden farklı olarak 99 Zilzâl, 110 Naûr, 76 İnsân, 55 Raûmân, 64 Teûbun ve 13 Ra’d sûrelerini Mekke dönemiyle tarihlendirmektedir. Oldukça farklı bir tertip yaklaşımı bulunmasına rağmen 59 j aşr ve 61 °aff sûresi Muir’in tertibinde ve İslâm geleneğindeki nüzüül sıralamasında aynı sıraya sahiptirler. Muir diğer oryantalistlerden farklı olarak 110 Nas ve 64 Teûbun sûrelerini de Mekke döneme yerleştirmiştir.

³⁰⁴ Muir, *The Corân*, s. 44. Oryantalist literatürde Mekke’den Medine’ye Hicret için, İngilizce’de bu ifadeyi karşılayan ‘emigration’ kelimesi olmasına rağmen kaçış anlamına gelen ‘flight’ kavramının tercih edildiğini görmekteyiz. Bu tercih oryantalistlerin İslâm tarihini veya Hz. Peygamber’in hayatını nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından anlamlı bir örnektir. Örneğin, Muir, Habeşistan’a Hicret için ‘emigration’ kavramını kullanırken (Bk. Muir, *The Corân*, s. 43), Mekke’den Medine’ye Hicret için ‘flight’ kelimesini tercih etmiştir (Bk. Muir, *The Corân*, s. 44).

³⁰⁵ Muir, *a.g.e.*, s. 44-47.

Zamanımıza kadar gelen mevcut Kur'ân ne konu ne zaman açısından pek çok bölümü anlaşılabilir bir düzenleme takip etmez. Mu'ammed'in sıralamayı bu şekilde yapmış olması inanılır gibi değildir. Şu anda elimizde olduğu gibi âyetlerin ya da sûrelerin numaralarının Mu'ammed tarafından belirlenip belirlenmediğinden şüphe duyabiliriz. Medine'de inen bir bölüm ardından daha önce Mekke'de inmiş bir bölüm gelebiliyor. Bir başka taraftan, tıpkı Mu'ammed'in bize bıraktığı gibi en azından sûreler aynı şekilde ve aynı sıralamadır.³⁰⁶

Kur'ân'ı İncil ile kıyaslayan Muir, İncil'deki konuların oldukça düzenli olduğunu buna karşın Kur'ân'ın karmaşık ve anlaşılmasının güç olduğunu ifade etmektedir. Kur'ân'ın, zaman ya da konu bütünlüğü olmaksızın düzensiz bir şekilde sıralanmış olmasını bunun sebebi olarak görmektedir. Muir, Hz. Peygamberden sonra korunan ve geçerli olan âyetlerin çok büyük ihtimalle kaybolduğunu, zarar gördüğünü ve terk edildiğini düşünmektedir.³⁰⁷ Ona göre, Kur'ân'ın metinleşme sürecinde içeriğinin değişip değişmediğinden emin olamayız. Çünkü özellikle kısa olan bazı sûreler, şiirsel anlatımlar ve kıssalar daha bütün ya da daha eksik olmaktadır.³⁰⁸

Muir'e göre şu anda mevcut Kur'ân'ın birçok kısmı ne konu ne de zaman açısından anlaşılabilir değildir. Kur'ân'ın büyük bölümünde kronolojik bir sıralama bulunmamaktadır. Konularda eksiklikler ve boşluklar dikkat çekmektedir. Bölümler kabaca ve tesadüfi bir araya getirilmiş olduğundan karmaşık bir durum söz konusudur. Sûrelerin dizilişinde ise uzunlukları ölçüt olmuştur.³⁰⁹

³⁰⁶ Muir, *The Life of Mahomet*, Smith, Elder & Co., London 1861, s. xx.

³⁰⁷ Muir, *a.g.e.*, s. XVI.

³⁰⁸ Muir, *The Corân*, s. 38-39.

³⁰⁹ Muir, *a.g.e.*, s. 40-41.

2.2. Hartwig Hirschfeld (1854-1954)

İngiliz bir oryantalist olan Hartwig Hirschfeld, Prusya’da doğmuştur. Polonya, Berlin, Strasburg ve Paris’de Joseph Derenbourg danışmanlığında öğrenim görmüştür. 1887 yılında Yehuda HaLevi’nin (1075-1141) *al-Kuzari* isimli felsefi eserini Arapça ve İbranice yayına hazırlamış ve Almanca’ya tercüme etmiştir. Hirschfeld, 1889-1896 yılları arasında İngiltere’de Montefiore Koleji’nde (Ramsgate) Kitab-ı Mukaddes tefsiri, Sami dilleri ve felsefe profesörü olarak çalışmıştır. *Revue des Etudes Juives*³¹⁰, *Jewish Quarterly Review*³¹¹ ve *Journal of the Royal Asiatic Society*³¹² dergilerinde Arapça ve Yahudi alanlarında çok sayıda makale yazmıştır.³¹³

Hirschfeld’i diğer oryantalist denemelerden farklı kılan, kronolojisini süre bütünlüğünde yapmamış olmasıdır. Bu anlamda Kur’ân’ın tarihlendirilmesinde belirleyici olan âyet pasajlarıdır.

Hirschfeld’e göre vahiylerin muhtemel kronolojik sırası aşağıdaki şekildedir:

Mekke Âyetler

I. İlk İlân: [96: 1-5]³¹⁴

³¹⁰ Soci  t   des   tudes Juives, Paris 1880.

³¹¹ *Jewish Quarterly Review (JQR)*, University of Pennsylvania Press, 1889.

³¹² *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland (JRAS)*, Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London, t.y.

³¹³ Victor Rousseau Emanuel, “Hirschfeld, Hartwig”, *JE VI* (1904): 420.

³¹⁴ Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, Royal Asiatic Society, London 1902, s. 143.

II. Teyid Edici Vahiylar: [87; 68: 1-33; 112; 69: 40-52; 26: 221-228; 52: 29-49; 74: 1-30, 35-55; 73: 1-14; 76; 94; 96: 6-19; 111; 104; 79: 15-26; 53: 1-18, 24-62; 93: 1-8; 109]³¹⁵

III. Hitabî Vahiylar: [81; 82; 84; 99; 80; 86; 75; 83; 88; 79: 1-14; 77; 69: 1-39; 78; 56; 52: 1-28; 70; 100; 101; 106; 107; 108; 90; 92; 91; 105; 102; 97; 98; 89; 72; 85: 1-8, 12-22; 103; 95]³¹⁶

IV. Öyküsel Vahiylar: [68: 34-52; 51; 26: 1-220; 54; 37; 44; 38; 27: 1-59; 28; 15; 18; 12; 19; 43: 25-89; 21; 14; 20; 11; 34; 7: 1-27, 57-155, 186-205; 17: 1-8, 103-111; 73: 15-19; 40: 1-6, 24, 57; 29: 13-42; 10: 72-109; 23: 23-52; 46: 20-35; 5: 23-38, 109-120; 2: 200-210; 6: 74-91; 1]³¹⁷

V. Tasvirî Vahiylar: [79: 27-46; 71; 55; 50; 45; 42; 41; 35; 32; 67; 25: 1-63; 23: 1-22, 53-118; 16: 1-115; 43: 1-24; 13; 113; 114; 10: 1-57, 58-71; 31: 1-10, 19-34; 36; 27: 60-95; 30; 39; 22: 1-13, 62-71; 40: 7-23, 58-85; 2: 158-162; 29: 43-69; 17: 87-102; 6: 92-117]³¹⁸

VI. Teşriî Vahiylar: [6: 1-45, 46-73; 93: 9-11; 25: 64-72; 31: 11-18; 7: 28-56; 29: 1-12; 46: 1-19; 17: 9-86; 6: 152-165; 9: 129-130; 85: 9-11]³¹⁹

Medenî Âyetler

[2: 1-19, 19-37, 38-58, 59; 5: 71-88; 2: 60-97, 98-115, 116-147, 163-184, 211-223, 244-268, 269-281; 8: 1-41, 42-76; 3: 1-29, 30-75, 76-90; 47; 3: 91-113 (?), 114-137, 139-200; 57; 7: 174-185; 59; 61; 62; 16: 116-128 (?); 64; 4: 1-45, 126-129, 46-72, 73-86; 2: 148-157, 87-95; 5: 56-63; 2: 282-284; 4: 96-105, 106-125, 130-138 (?), 139, 140-145, 146-151, 152-175; 33; 2: 224-243 (?); 65; 24; 66; 63; 58; 22: 14-61, 72-78; 5: 39-44; 2: 285-286; 48: 18-28; 2: 185-196, 196-199; 60; 110; 49; 9: 23-27, 38-73; 48: 1-17; 9: 74-94, 120-128,

³¹⁵ Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, s. 143.

³¹⁶ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 143.

³¹⁷ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 144.

³¹⁸ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 144.

³¹⁹ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 144.

95-119, 1-12, 36-37, 13-22, 28-35; 7: 156-172; 5: 1-4, 5-7, 8-14, 15-17, 109-120, 18-22, 45-55, 64-70, 89-104, 105-108 (?); 6: 117-151 (?); 73: 20 (?); 74: 31-34 (?)]³²⁰

İlave Edilmiş ve Belirsiz Olanlar

[53: 19-23; 3: 138; 33: 40; 47: 2; 48: 29; 61: 6; 5: 73 (?), 101 (?)]³²¹

Tasnifini temelde Mekke ve Medine olmak üzere iki döneme taksim eden Hirschfeld, Mekke döneminde nâzil olan âyetleri altı alt-dönemle tarihlendirmektedir. Hirschfeld'in kronolojik sıralamasında 112 adet Mekke sûre veya âyet grubu bulunmaktadır. Mekke dönemi ilk ilan, teyid edici vahiyler, hitabî vahiyler, öyküsel vahiyler, tasvirî vahiyler ve teşriî vahiyler şeklinde altı dönemden oluşmaktadır. Kronolojik sıralamada 96 ,Alaà sûresi 1-5. âyetlerini diğer dönemlerden ayrı tutularak ilk nâzil olan âyet grubu olarak verilmektedir. İslâm geleneğinden farklı olarak 76 İnsân, 99 Zilzâl, 98 Beyyine, 5 Mâide (23-38, 109-120), 2 Baàara (200-210), 55 Raûman, 13 Ra,d, 22 ğ acc (1-13, 62-71) ve 9 Tevbe (129-130) Mekke; 7 Ar,rf (174-185, 156-172), 16 Naûl (116-128), 6 En,Em (117-151), 73 Muzemmil (20) ve 74 Mudeóir (31-34) Medine vahiyler olarak kabul edilmiştir. Diğer oryantalist denemelerde gördüğümüz 76 İnsân, 99 Zilzâl, 55 Raûman ve 13 Ra,d sûreleri aynı şekilde Hirschfeld'in sıralamasında da Mekke döneminde dir. Diğer taraftan oryantalistler arasında Mekke olarak genel kabul gören 73 Muzemmil ve 74 Mudeóir sûrelerinin bazı âyetlerini Medine dönemiyle tarihlendirmiştir. Hirschfeld önceki denemelerden farklı olarak bazı âyetleri sonradan ilave edilmiş olarak veya zamanının belirsiz olduğunu kabul etmektedir.

³²⁰ Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, s. 144-145.

³²¹ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 145.

Kur'ân'ı bütün ilimlerin kaynağı olarak görmenin şaşırtıcı olmadığını³²² ifade eden Hirschfeld'e göre Mekke ve Medine vahiylerin az da olsa ortak özellikleri bulunmaktadır. Buna göre her iki döneme ait sûreler benzer ifade ve kelime seçimi, üslubu, aynı mütecaviz tarzı, dinî akideleri ve ahlakî öğretileri ihtiva etmektedir. Hirschfeld bu görüşünü daha ileri bir noktaya taşıyarak eğer eleştirel bir amaç yoksa Mekke ve Medine vahiyler arasında ayırım yapmanın imkansız olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu iki dönem arasındaki temel ayırım, Mekke vahiylerden farklı olarak Medine âyetler hukukî ve idarî kanunlar arasındaki bağı gözler önüne sermektedir.³²³ Diğer taraftan Hirschfeld, Kur'ân ve Hadisler arasında üslup bakımından bir fark olmadığını düşünmekte ve bu sebeple Hz. Peygamber'in bazı sözlerinin Kur'ân'da yer almış olduğunu ifade etmektedir.³²⁴

2.3. Richard Bell (1876-1952)

Richard Bell, Arapça uzmanı İskoçyalı bir oryantalisttir. Edinburgh Üniversitesi'nde edebiyat ve ilâhiyat okuyarak başladığı yüksek öğrenimini Almanya'da tamamlamıştır. Daha sonra Edinburgh Üniversitesi'nde İbranice Kürsüsü asistanlığına tayin edilmiş ve aynı zamanda Arapça dersleri vermiştir. Üniversitedeki görevini bırakarak bir taşra kasabasında papazlık görevine başlamıştır. 1921 yılında tekrar Edinburgh Üniversitesi'ne dönerek Arapça dersleri vermeye devam etmiştir.³²⁵ 1937-1939 yılları arasında Kur'ân tercümesini yayınlamıştır. 1953 yılında

³²² Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, s. 9

³²³ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 102.

³²⁴ Hirschfeld, *a.g.e.*, s. 132-133.

³²⁵ M. Manazır Ahsan, "Bell, Richard", *DİA* 5 (1992): 423-424.

Introduction to the Qur'an isimli çalışmasını neşretmiştir. Bu çalışması 1970 yılında W. Montgomery Watt tarafından gözden geçirilerek yeniden basılmıştır. Richard Bell'in çalışmaları, Batı'daki yapılan Kur'ân çalışmaları üzerine etkili olmuştur.³²⁶

Richard Bell, Nöldeke'nin kronolojisini kendi çalışmalarına başlangıç noktası olarak almış, sûrelerin Nöldeke'nin gösterdiğinden daha karmaşık olduğunu fark edince kendi kronolojisini geliştirmiştir. Böylece âyet ve sûrelerin tertibi konusunda Batılı yaklaşımlar içerisinde en detaylı ve en radikal yaklaşımı Richard Bell ortaya koymuştur.³²⁷

Bell, Nöldeke ile 24 sûrenin Medenî dönemde sınıflandırılması konusunda aynı fikirdedir. Kur'ân'ı tarihlendirme girişiminde, Hz. Peygamber'in hayatının kronolojik çerçevesini İbn Hişem'in biyografisinde verdiği şekilde kabul etmiştir. Bell, 622-632 kadar geçen Medine dönemi kronolojisinin, özellikle Bedir ve Uûud savaşları veya Mekke'nin fethi gibi olaylarla daha kesin olarak tarihlendirilebileceğini ancak önceki dönemlerle ilgili tarihlerin daha az ve belirsiz olduğunu düşünmektedir.³²⁸

Bell'in tarihlendirmesinin altında yatan iki temel prensip bulunmaktadır:

1. Vahyin normal birimi kısa pasajlardır.

³²⁶ Andrew Rippin, "Reading the Qur'ân with Richard Bell", *JAOS* 112/4 (1992): 639.

³²⁷ W. Montgomery Watt, *Bell's Introduction to the Qur'ân*, Edinburgh 1970, s. 114; Neal Robinson, *Discovering the Qur'an*, s. 83.

³²⁸ Watt, *a.g.e.*, s. 114.

2. Kur'ân metni Mu'ammed tarafından revize edilmiştir.³²⁹

Bell, bizzat Hz. Peygamber tarafından oluşturulduğunu düşündüğü Kur'ân'ın kompozisyonu üç döneme ayırmaktadır:

İşaret (Sign) Dönemi: Allah'a ibadet etmeyi teşvik eden erken dönem âyetler.³³⁰

Kur'ân (the Qur'ân) Dönemi: Hz. Peygamberin daha sonraki Mekke dönemi ve Medine'deki ilk iki yılını içermektedir. Bu dönemde Mu'ammed Arapça bir Kur'ân üretmektedir.³³¹

Kitap (Book) Dönemi: Hicrî 2. yıldan Mu'ammed'in yazılı metin formülasyonunu oluşturma sürecini kapsamaktadır.³³²

Richard Bell, orijinal vahiy birimlerinin kısa ve parça parça olduğunu ve Hz. Peygamber'in bunları sûreler halinde bir araya getirdiğini iddia etmektedir. Bell için hicrî ikinci yılda gerçekleşen Bedir savaşı Kur'ân'ın kutsal bir kitap olarak oluşmasında kilit olaydır. Bu dönem Bedir savaşından sonra, Hz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkilerinin bozulmasıyla başlayıp hiçbir zaman son bulmayan bir süreçtir. Bell'e göre Hicret sûrelerin dönemlerini belirlemek için uygun bir ayırıcı hat değildir.³³³

³²⁹ Watt, "The Dating of the Qur'ân: a Review of Richard Bell's Theories", *Early Islam: Collected Articles*, Edinburgh University Press, Edinburg 1990, s. 24.

³³⁰ Richard Bell, *The Qur'ân: Translated, with a Critical Re-arrangement of the Surahs*, 2 cilt, T. & T. Clark, Edinburgh 1937-1939, s. VII.

³³¹ A.y.

³³² A.y.

³³³ Gerhard Böwering, "Recent Research on the Construction of the Qur'ân", *The Qur'ân in its Historical Context*, ed. Gabriel Said Reynolds, Routledge, Abingdon, Oxon 2008, s. 72-73.

Bir başka muasır oryantalist Tilman Nagel “Tarihî Araştırma Konusu Olarak Kur’ân” isimli çalışmasında, Bell’in vahiylerin kronolojilerini çıkarmada muhtevaya ağırlık vermiş olması bakımından Hz. Peygamber’in düşünce dünyasını Batı’daki Kur’ân araştırmalarının öncelikli konusu haline getirmiş olduğunu ifade etmektedir.³³⁴ Ancak bununla birlikte Nagel, Bell’in tarihlendirme yaklaşımını eleştirmektedir:

Kur’ân çevirisinde örneğin Allah’ın tabiattaki tasarrufunun yad edildiği bütün âyet gruplarını Muhammed’in Peygamberliğinin başlangıcına göndermesi gibi, sık sık çok ileri gitmiştir. Oysa, Kur’ân’ın –yaratıcı Allah ve lütfettiği nimetler, inkarcı toplulukların inkarı gibi- büyük konularının, yeni bir konu ön plana çıktığında önceki konunun tamamen ortadan kalkması tarzında birbirlerinin yerini aldığını düşünmek oldukça zordur. Ne var ki Bell, tam da böyle bir varsayım ile hareket ettiğinden, muahhar sûreleri, çoğu erken dönemlere atfedilmesi gereken birçok parçaya ayırıyordu. Böylece Bell’in teorisi, esasen açıklığa kavuşturmayı hedeflediği Kur’ân’ın bütünsüzlüğünün büyük bir bölümünü kendisi üretmiş oluyordu. Gerçekte ise vahyin konu zenginliği, zaman içerisinde öyle bir gelişim göstermiştir ki, eski konular hiçbir zaman tamamen sönmemiştir. Bu yüzden, Bell’in çalışmalarında, bütün büyük katkılarına rağmen biraz keyfilik vardır ve kendisine -en azından kısmen- bir kısır döngü içerisinde hareket ettiği şeklinde bir eleştiri yöneltilebilir.³³⁵

Bell, Kur’ân tercümesinde sûreleri kronolojik olarak değil, mushaf tertibine uygun olarak sıralamış; her sûrenin veya âyet gruplarının başında Mekke veya Medine olduğu hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiler kullanılarak tarafımızdan bir sıralama oluşturulmuştur. Richard Bell’in tertibi, Batılı yaklaşımlar içerisinde

³³⁴ Tilman Nagel, “Tarihî Araştırma Konusu Olarak Kur’ân”, trc. Ali Dere, *İslâmî Araştırmalar* 9/1-4, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Yöntem Sorunu” Özel Sayısı, ed. Ömer Özsoy, (1996): 56.

³³⁵ Tilman Nagel, a.g.m., s. 56.

Kur'ân'ı kronolojik sırasına göre düzenleyen son teşebbüs olarak sayılabilir. Buna göre Bell'in tertibi aşağıdaki şekildedir:³³⁶

Mekkâ Âyetler

51: 1-6; **53:** 1-18; **69:** **73:** 1-19; **74:** 1-30, 35-40, 50-55; **80:** 1-32; **84:** 1-12, 16-19, **86:** 1-14; **90:** 1-11, 17-20; **92;** **93;** **94;** **95;** **96;** **103:** 1-2; **4:** 84 (veya); **6:** 1-11, 12a-13-14a (?), 17, 18, 19-28, 35-38, 40-49, 56-66, 72-73, 74 (?), 80-82 (?), 84-90, 95-107, 108, 134-135, 137-141, 142-145, 155 (veya erken Medenî); **7:** 5-8 (?), 9-33, 36-34-35-37 (?), 50-51, 52, 53-54, 55-56, 179 (?), 186-187, 198-201 (?), 202-203 (erken Medenî), 204-205; **9:** 71 (?); **10:** 7-11 (?), 12-15, 16-18, 19-20, 21 (?), 22 (?), 23-25 (?), 32-37, 38-46, 47-48, 49-58, 59-61, 62-66-63-64-65, 67-68, 69-71, 94, 101-103-102 (Medenî?); **11:** 10-14, 15-17, 20-26b-21a-22a-21b-22b-26a, 27-35, 37-36, 38-42, 43-51, 52-63, 64-71, 85-98; **12:** 3-1-2vd; **13:** 7, 9-12, 13-16, 17, 18, 19-22-24-20-21-25, 26 (?), 27-28, 33-34, 35-37-39-41-42; **15:** 16-24, 26-27, 78-79; **16:** 13-9, 10-16, 20-22, 17-19, 50-52 (?), 53-57 (?), 58-62, 67-71, 63-66, 76-89, 72-83, 92-99; **17:** 1, 9-16, 23-42, 47-52-53-54-48-49-50-51 (?), 58-60-59, 61-62, 63-65, 67-68-66 (erken Medenî), 69-74; **18:** 9-11 (?), 45-47 (?), 48-49 (?), 50-51 (?), 59-81 (?), 99-101 (?), 102 (?), 107-108 (?); **19:** 65-66 (erken Medenî), 74-79 (?), 80-83 (?), 84-90, 91-98 (?); **20:** 128-132; **21:** 26-30, 34-36, 37-38-39-42-40-41, 43-44 (?), 46-4 (?); **22:** 43 (?); **23:** 12-16, 17-22, 80-82; **25:** 32, 47-54, 55-61, 62-63 (?); **26:** 192-197; 210-220; **27:** 7-14, 73-77, 89-92, 93-95; **28:** 57, 62-64 (veya erken Medenî), 65-67 (?), 71-73 (?); **29:** 18-20 (?), 54-55-53 (?), 61-63-65 (veya erken Medenî), 66-67; **30:** 5-7 (?), 10-15, 32-34, 39-41, 47-50, 53; **31:** 5-6, 9-10, 11-12, 27-31, 32-34 (?); **32:** 9-14, 26 (?), 27 (?), 28-30 (?); **34:** 10-13, 14-18; **35:** 19-21; **36;** **37;** **38;** **39:** 24 (veya erken Medenî); **40:** 1-6, 15-23, 59-70 (?), 71-76 (?), 77-85 (?); **41;** **42:** 50-53; **43:** 2-4, 15-17, 18-29 (?), 81-89 (?); **44;** **45:** 2-4 (?), 10 (?), 11-12 (?), 19 (?); **46:** 20-27; **51:** 7-9 (?), 56-58; **52;** **54;** **55;** **56:** 1-9, 26-33, 40-45, 46-56, 57-73; **67:** 5-12; **68:** 1-9, 17-43, 44-45, 46-52; **70;** **71:** 5-19; 27-29 (?); **72;** **75:** 1-19, 31-40; **76:** 1-22, 23-26 (?), 29-31; **77:** 1-13; **78:** 6-16, 17-41; **79:** 1-14; **80:** 33-42; **81;** **82;** **83:** 1-5, 7, 8-9, 18, 19-21; **87;** **88;** **89;** **91;** **97;** **99;** **100;** **101;** **104;** **105;** **106;** **109;** **113;** **114;** **2:** 21-22 (veya); **7:** 57-62, 63-70, 71-77, 78-82, 83-91, 99-100, 189-192 (veya erken Medenî), 193-197; **13:** 8, 29-32, 36-38-40-43(?); **14:** 48-51 (erken Medenî); **15:** 6-15, 25, 28-48, 49-50, 51-77, 80-84, 85-86 (erken Medenî), 87-93, 94-99; **17:** 55-57 (veya erken

³³⁶ Bell, *The Qur'ân*, I, 1-336; II, 353-687.

Medenî); **19**: 67-73; **20**: 133-135 (?); **21**: 1-10, 19-20, 21-25, 31-33, 52-73 (?), 74-75 (?), 77-77 (?), 78-82 (?), 83-84 (?), 85-86 (?), 87-88 (?), 89-90 (?), 91-94 (?), 104-106; **23**: 114-117a (erken Medenî); **25**: 1-4 (veya erken Medenî), 8-9-11-10, 1-17 (?), 22, 23-26, 27-28, 29-31, 34-36-35 (?), 37-42, 43-44 (veya erken Medenî), 45-46, 64-77 (veya erken Medenî); **30**: 54-57; **32**: 15-22 (veya erken Medenî); **34**: 30-32 (veya erken Medenî), 33-37 (veya erken Medenî), 42-45 (veya erken Medenî), 50-54; **43**: 45-56, 60-62 (veya erken Medenî); **45**: 23-25 (veya erken Medenî), 26-36 (veya erken Medenî); **46**: 9-13 (veya erken Medenî), 18-19, 32-35 (veya erken Medenî); **50**; **51**: 10-14 (?), 15-19, 20-23, 47-51; **53**: 19-26, 34-56 (?), 27, 57-58; **75**: 20-30 (veya erken Medenî); **77**: 14-50 (veya erken Medenî); **79**: 15-26, 27-33, 42-46; **86**: 15-17; **103**: 3 (veya erken Medenî).

Medenî Âyetler

1; **2**; **3**; **4**; **5**; **6**: 12b, 14b, 15, 16 (?), 33-34, 39, 50-55, 67-71 (?), 75-79, 83, 91 (?), 92-94, 109-113, 114a, 115-120, 114b, 119, 122, 121, 123-124, 126-127, 125, 128 (?), 129, 130, 131, 136, 132-133, 146-148, 149-151, 152-153, 154, 156-159, 160-165; **7**: 1-4, 38-40b-41a-39-40a, 41b-42a-44-42b-45-46-47-43-48-49, 92-94 (?), 95-98 (?), 101-133, 134-155, 157-158-156, 159-160a, 160b-163a-163c-163b-166a-163d-164-165-166b-167-168, 171-172-173-169-170 (?), 177 (?), 178 (?), 174, 175, 176, 180 (?), 181-185; **8**; **9**; **10**: 1-6, 29-31, 72-74, 75, 76-93, 95-100, 104-108-105-106-107 (?); **11**: 1-4, 5-9 (?), 18-19, 72-84, 99-101 (?), 102-104, 105-111, 112-120, 121-123 (?); **13**: 1-6; **14**; **15**: 1-5; **16**: 1-2, 23-26, 27-30-31-24-28-29-32-35-33-34-36, 37-39, 40-42, 45-46, 43-44, 47-49, 90-91, 100-102 (geç Mekke), 103, 104, 105 (geç Mekke), 106, 107, 108-110, 113-114, 115-118, 127-128b, 111-112, 119-120, 121-124, 125-126-128a; **17**: 2-8, 19-22 (?), 17-18-22, 43 (erken Medenî?), 44-46, 75-79 (?), 80-83(?), 84-86 (?), 87-89 (?), 90-95(?), 96-101 (?), 102 (?); **18**: 1-8, 12-20a, 20b-25, 26-30, 31-42, 43-44-52-53-55-57-58, 82-97, 103-106, 109(?), 110(?); **19**: 1-15, 16-37, 38-41, 42-51, 52-58, 59-64; **20**: 1-127; **21**: 11-18, 45 (?), 49-51, 95-103, 107-112; **22**; **23**: 1-11, 23-31, 32-43, 44-50 (?), 51-79, 83-85, 86-91 (?), 92-94, 95-100, 101-102, 103-113, 117b-118; **24**; **25**: 5-7, 18-21, 33; **26**; **27**; **28**; **29**; **30**: 1-4, 8-9, 16-26, 27-31, 35-36, 37, 42-44, 45, 46, 51-52, 58-60; **31**: 1-8, 13-14, 15-18, 19-20, 21-26; **32**: 1-8, 23-25; **33**; **34**: 1-9, 19-20, 21-22 (?), 23-29, 38, 39-41 (?); **35**: 1-18, 22-24, 25-29, 30-35, 36-39, 40-45; **36**: 46-47, 53-54; **37**: 48-59, 100-107; **39**; **40**: 7-14, 24-58; **41**: 18-22 (?), 25-28, 52 (?), 53-54 (?); **42**; **43**: 5-14, 30-44, 57-66, 67-78, 79-80; **45**: 1, 5-9, 13-14, 15-18, 20-21, 22; **46**: 1-8, 14-17, 28-32; **47**; **48**; **49**; **51**: 24-37, 38-46, 52-55, 59-60; **53**: 28-32 (?), 33; **56**: 10-23, 34-39, 74-96; **57**; **58**; **59**; **60**; **61**; **62**; **63**; **64**; **65**; **66**; **67**: 1-4, 13-17, 20-21; **68**:

10-16; **71**: 1-4, 20-26; **73**: 20; **74**: 31-34, 41-49; **76**: 27-28 (?); **78**: 1-5; **79**: 34-41 (?); **83**: 6, 10-14, 15-17, 22-27, 28-36; **84**: 13-15; **85**; **90**: 12-16; **98**; **102**; **107**; **108**; **110**; **111**; **112**.

Tarihleri Belirsiz Olanlar

2: 184, 185, 190, 191; **4**: 52; **5**: 3b; **6**: 22, 23, 24; **9**: 65-69; **21**: 48; **33**: 69-71, 72-73; **34**: 46-48; **61**: 9-10; **67**: 10-12, 18-19, 22, 23-30; **84**: 20-25.

Bell, Kur'ân'ın kısa pasajlar halinde vahyedildiğini ve bu pasajların Hz. Peygamber'in kendisi veya ashabı tarafından toplandığına ilişkin Müslüman geleneğinin sahip olduğu yaygın görüşü kabul etmektedir. Diğer taraftan Bell'in temel ilgisi Kur'ân'ın üslubunda yer alan uygunsuzlukların birbirinden bağımsız pasajların bir araya getirilmesinden kaynaklandığını vurgulamaktır. Bu görüşünü daha ileri taşıyarak Bell, vahiylerin toplanması sürecinde Hz. Peygamber'in daha sonra nâzil olan âyetlere göre bir düzenleme yaptığını iddia etmektedir.³³⁷ Diğer Batılı yaklaşımlarla kıyasladığımız zaman İslâm geleneğinde Mekke'de kabul edilen sûrelerin Bell tarafından Medine'de tarihlendirdiği âyet grubu ve sûre sayısı daha fazladır.

Bell, âyetlerin kronolojilerini belirlemede rehber olabilecek bazı düşünceler de önermektedir. Örneğin âyetlerin anlatım biçimleri, kelime ve ibarelerin kullanımı öğretide yeni bir vurgunun ortaya konulmasına işaret edebilir.³³⁸ Aynı şekilde tarih göstergesi olabilecek kelimelerde pasajların dönemlerine dair bilgiler verebilir.

³³⁷ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, trc. Mehmet Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yay., Ankara 1995, s. 16.

³³⁸ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'ân*, s. 115.

Örneğin savaşı tavsiye eden bütün âyetler Medenî; ‘kuffër’ kelimesi ise sadece Mekke dönemine ait bir kullanımdır.³³⁹

Âyet gruplarının dönemine ilişkin üç defa ‘veya geç Medenî’; otuz defa ‘veya erken Medenî’, yüz bir farklı yerde soru işareti (?) kullanması ve bağlantılarının şüpheli veya muhtemel olduğu âyet gruplarını göstermesi³⁴⁰ Bell’in kronolojisine ilişkin tesbit ettiğimiz önemli tenkit noktalarıdır. Bununla birlikte bazı sûrelerin başında işaret, Kur’ân veya kitab dönemine ait olduğunu yazdığı halde bazılarında göstermemiştir.

Kur’ân tercümesinde Mushaf tertibini esas alan Bell, sûreleri belirlediği tarihlendirmelere göre sıralamamıştır. Bell’in sûrelerin “yeni ve eleştirel düzenlemesi” olarak nitelediği ve iddia ettiği eserini âyet gruplarının tarihlerine göre düzenlememesi ve 1 FËtiÛa’dan 114 NËs’a kadar Kur’ân tertibini takip etmesi bakımından çok orijinal ve özgün bir çalışma olmadığı söylenebilir. Âyetleri parçalayarak veya birbirlerinden ayırarak yerlerini değiştirmesi tercümesini anlaşılabilir ve kullanılmaz bir hale getirmiştir. Âyet gruplarının arasına yerleştirdiği çizgilerin takibi ise çok kolay ve anlaşılır olmamaktadır. Özellikle *Bell’s Introduction to the Qur’ân* isimli çalışmada Watt, Kur’ân kronolojisini müstakil bir başlıkta³⁴¹ ele almasına ve kitabın sonunda Muir, Nöldeke, Hubert Grimme (1864-1942) ve Mısır nüshasına göre karşılaştırmalı olarak sûrelerin kronolojik

³³⁹ Watt, *Bell’s Introduction to the Qur’ân*, s. 120.

³⁴⁰ Örneğin bk. Bell, *The Qur’ân*, I, 30, 51, 380; II, 479, 497, 521, 554.

³⁴¹ Bk. Watt, “The Chronology of the Qur’ân”, *Bell’s Introduction to the Qur’ân*, s. 108-120.

sıralamasına³⁴² yer vermesine rağmen ne müstakil bölüm içerisinde ne de tabloda Bell'in sıralamasına yer vermemiştir. Bugüne kadar Bell'in sistematik bir şekilde kronolojisini gösteren bir listenin oryantalist literatürde olmaması bu konudaki kanaatimizi doğrular mahiyettedir.

2.4. William Montgomery Watt (1909-2006)

William Montgomery Watt, Batı'da İslâm üzerine çalışan isimler arasında en iyi bilinen İskoçyalı bir oryantalisttir. Edinburgh Üniversitesi ve Almanya'da Jena Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. 1934 yılında Edinburgh Üniversitesi'nde Arapça ve İslâmî ilimler alanında dersler vermeye başlamıştır. Üniversitedeki görevinin yanı sıra papazlık görevinde de bulunmuştur.³⁴³ İslâm ve Hıristiyanlık temel çalışma alanları olan Watt'ın bu konularda birçok eseri bulunmaktadır. *Muhammad at Mecca*³⁴⁴ ve *Muhammad at Medina*³⁴⁵ İslâm çalışmaları arasında klasik eserler olarak kabul edilmiştir.

Watt, Kur'ân tercümesinde sûreleri kronolojik olarak değil, mushaf tertibine uygun olarak sıralamıştır. Her sûrenin başında Mekke veya Medine olduğu hakkında verdiği bilgiler kullanılarak tarafımızdan bir tasnif oluşturulmuştur. Bu sıralamada esas olan sûrenin Mekke veya Medine olmasıdır. Sûrenin bulunduğu sıra, onun bulunduğu dönem içerisindeki kronolojik sırasını göstermemektedir.

³⁴² Bk. Watt, "Table of suras with chronology", *Bell's Introduction to the Qur'ân*, s. 205-212.

³⁴³ Bilal Gökkır, *Western Attitudes to the Origins of the Qur'an*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester, Manchester 2002, s. 82-84.

³⁴⁴ Oxford 1953.

³⁴⁵ Oxford 1956.

Buna göre Watt'ın sûrelerin Mekkî veya Medenî olmalarına göre tasnifi aşağıdaki şekildedir:

Mekkî Dönem

[1, 52, 53, 56, 69, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 103, 106, 36, 37, 38, 43, 44, 50, 51, 54, 71, 83, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 25, 26, 27, 30, 35, 39, 40, 42, 45, 46, 67, 16 (bir kısmı), 18, 20, 21, 23, 28, 29 (kısmen), 31, 32, 41, 55, 68, 70, 72, 76, 80, 81, 100, 101, 102, 104, 105, **107**: 1-3, 108, 109, 111, 112, 113, 114]³⁴⁶

Medenî Dönem

[2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 16 (bir kısmı), 22, 24, 29, (kısmen), 33, 34, 47, 48, 49, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 98, **107**: 4-7, 110]³⁴⁷

Watt, İngilizce tercümesinde öncelikle amacı sûrelerin kronolojik sırasını belirlemek olmasa da sûrelerin Mekkî-Medenî olduklarını belirlemiştir. Her iki dönem sûreleri için erken, orta ve geç dönem şeklinde daha ayrıntılı tayinlerde de bulunmuştur. Ancak bu belirlemeleri her sûre için geçerli değildir. Örneğin 29 sûreyi erken, 10 sûreyi orta, 20 sûreyi geç dönem Mekkî şeklinde tarihlendirmiş; ancak geri kalan 29 sûrenin sadece Mekkî olduğunu belirtmiştir. Tercümesinde Mushaf tertibini takip eden Watt, sûrelerin başlarında daha çok sûrelerin Mekkî ya da Medenî olmalarına dair bilgiler vermekle birlikte bazı sûre ve âyet pasajlarının nüzûllerini daha net

³⁴⁶ W. Montgomery Watt, *Companion to the Qur'ân*, Oxford 1994, s. 13-334.

³⁴⁷ Watt, *a.g.e.*, s. 13-334.

olarak tarihlendirmiştir.³⁴⁸ Bununla birlikte 107 MÊ,øñ ve 108 Kevóer sûrelerinin tarihlerinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁹

Watt, İslâm geleneğinde Medenî olarak kabul edilen 99 ZilzÊl, 55 RaÛmÊn, 76 İnsÊn, 13 Ra,d, 6 En,Êm ve 107 MÊ,øñ (4-7) sûrelerini Mekkî olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde İslâm geleneğinde Mekkî sayılan 16 NaÛl ve 29 ,Ankebøt sûrelerinin de bir kısmını Medenî olarak vermiştir.

Watt, tarihlendirmede Müslümanların tercihlerine de yer vermiştir.³⁵⁰ İslâm geleneğindeki tercihlerle Avrupalı alimleri kıyaslamıştır.³⁵¹ Âyetlere ilişkin tarih bilgisi için İbn HişÊm'in eserine müracaat etmiştir.³⁵²

Watt'ın sûrelerin nâzil olduğu dönemlere ilişkin verdiği bilgilerde göz ardı edilmemesi gereken bazı konular bulunmaktadır. Bunlardan ilki birçok yerde “bazı âyetleri” veya “birkaç âyeti” Mekkî'dir veya Medenî'dir şeklinde ifadelerin yer almasıdır. Örneğin 10 Yønus sûresinin geç Mekkî ama birkaç âyetinin Medenî olduğunu söylerken bu âyetlerin hangileri olduğunu belirtmemiştir.³⁵³ 53 Necm sûresinin de en az bir âyetinin Medenî olduğunu ancak bu âyetin hangisi olduğunu

³⁴⁸ Watt, *Companion to the Qur'ân*, s. 188.

³⁴⁹ Watt, *a.g.e.*, s. 327-328.

³⁵⁰ Watt, *a.g.e.*, s. 158, 281, 315, 324, 325, 327, 328, 332.

³⁵¹ Watt, *a.g.e.*, s. 80.

³⁵² Watt, *a.g.e.*, s. 12.

³⁵³ Watt, *a.g.e.*, s. 111. Diğer örnekler için bk. *a.g.e.*, s. 115, 134, 153, 170, 226, 228.

vermemiştir.³⁵⁴ Watt'ın bu ifadeleri ve değerlendirmeleri bir belirsizlik oluşturmakta ve bu eksiklik ise bizim için bir tenkit hususu olmaktadır.

Bir diğler husus sûrelerin dönemlerini tayin ederken birçok kez 'muhtemelen',³⁵⁵ 'veya',³⁵⁶ ve 'bir kısmı',³⁵⁷ ifadelerinin kullanılmış olmasıdır. Benzer şekilde bu ifadeler de Watt'ın değerlendirmelerini zayıflatmaktadır.

³⁵⁴ Watt, *Companion to the Qur'ân*, s. 244.

³⁵⁵ Watt, *a.g.e.*, s. 119, 127, 146, 167, 174, 210, 240, 254, 287, 291, 299, 302, 313.

³⁵⁶ Watt, *a.g.e.*, s. 124, 142, 218, 238.

³⁵⁷ Watt, *a.g.e.*, 130, 181.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİCRÎ 1 (REBġ, U'L-EVVEL)–4 (REBġ, U'L-EVVEL) PERİYODU

ÖZELİNDE NÂZİL OLAN KUR'ÂN ÂYETLERİNE

KRONOLOJİK-OLGUSAL YAKLAŞIM

Bu son bölüm, önceki iki bölümün tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir. Âyetlerin tarihlendirilmesi konusu birinci bölümde İslâm geleneği; ikinci bölümde oryantalist yaklaşımlar açısından ele alınmıştır. Bu bölümde ise, hicrî 1 (Rebġ, u'l-evvel)–4 (Rebġ, u'l-evvel) süresi kapsamında gelişen olaylar ve bu olaylarla ilişkilendirilen âyetler sîre literatüründe yer alan bilgilere göre tertib edilmiş ve âyetlerin tarihî bağlamlarına işaret eden rivâyetler ışığında muhtemel kronolojik sıralaması belirlenmeye çalışılmıştır.

Hicrî 1 (Rebġ, u'l-evvel)–4 (Rebġ, u'l-evvel) süresi içerisinde nâzil olan âyetlerin muhataplarını üç farklı gruba ayırabiliriz:

- i. Hz. Peygamber, ashabı ve ensar
- ii. Mekkeli müşrikler
- iii. Yahudiler

Âyetler genel olarak Yahudilerle ilişkileri belirleyen ve savaşları konu alan tarihî bağlamlara sahiptir. Örneğin savaşa izin verilen âyet bu dönemde nâzil olmuş, Bedir ve UÛud savaşları gibi İslâm tarihi açısından önemli tarihî olaylarla ilgili âyetler de bu dönem içerisinde vahyedilmiştir. Yine teşrî tarihi içerisinde oruç ibadetini farz kılan ve açıklayan âyetler, zekatın farz kılınması, fitır sadakasının emredilmesi ve ilk

kez uygulanan bayram ve teravîh namazları, miras gibi hukukî hükümler de bu döneme rastlamaktadır. Yahudilerle ilk ilişkiler ise bizzat Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle başlamaktadır.

Mekke'den farklı olarak tek tanrıcılık, ahiret, ilahî bir vahye inanmak Medine'de bulunan Yahudiler için daha bilinen hususlardı. Mekke'de sadece Kureyş kabilesi varken, Medine'de Evs ve Fazrec olmak üzere iki Arap kabilesi ve Benû Naşîr (Evs kabilesinin müttefiki), Benû 'aynuâa, (Fazrec kabilesinin müttefiki) ve Benû 'ureyyâ (Evs kabilesinin müttefiki), olmak üzere üç Yahudi kabilesi bulunmaktaydı. Bu anlamda Medine'nin vahiy ortamı Mekke'de sahip olunandan oldukça farklıydı.

Giriş: Hicret Öncesi Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

Ay	Olay	İlişkilendirilen Âyetler
°afer	Müşriklerin Hz. Peygamber'i Öldürme Planı	8 Enf'el 30 52 ¼ør 30-31
	Hz. Peygamber'in Hicreti	28 ' ' aâa 85 47 Mu'ammed 13

A. Müşriklerin Hz. Peygamber'i Öldürme Planı (8 Enf'el 30; 52 ¼ør 30-31)

Müslümanlar, İkinci Akabe Biâd'ından sonra Mu'arrem ayında Medine'ye hicret etmeye başlamışlar; Hz. Peygamber ise hicret eden ashabından sonra Mekke'de kalmıştır. Müslümanların Mekke'den başka bir yerde ashabının çoğaldığını ve

kuvvetli olmaya başladıklarını anlayan Kureyşli müşrikler, Hz. Peygamber'in onlara katılmasını engellemek için Dêru'n-Nedve'de³⁵⁸ toplanmışlardı.³⁵⁹

Hız. Peygamber'in hicretini engellemek için hazırlık yapan Kureyşliler ile ilgili İbn HişÊm (213/828), İbn İsÛÊà'a (150/767) dayanan ve "o gün Allah'ın, Kur'ân'dan nâzil ettiği âyetler" ifadeleriyle 8 EnfÊl 30 ve 52 ¼ør 30-31 âyetlerinin nâzil olduğunu nakletmektedir.³⁶⁰

8 EnfÊl 30

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٣٠﴾

Âyetin nüzûl sebebini aktaran rivâyetler, Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinin Dêru'n-Nedve'ye gitmek üzere toplandıklarını, birçok farklı görüşün sonucunda her kabileden kuvvetli, kavminde nesebi yüksek genç birer kişi seçip; bu gençlerin Hz. Peygamber'i kılıçla vurmalarına karar verdiklerini ve böylece bu iş yapıldığı zaman suçun bütün kabilelere dağılacağını ve bunun diyeti için ashabın bütün kavimlerle savaşmaya güçleri yetmeyeceğini düşündüklerini belirtirler. Rivâyetler, Cebrail'in

³⁵⁸ Dêru'n-Nedve, "Kureyş kabilesinin önemli meseleleri görüşüp karara bağladığı toplantı yeri"dir. Kureyş kabilesinin kararlar aldığı tek meclistir ve bu özelliğiyle asiller meclisidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Dârünnedve", *DİA* 8 (1993): 555-556.

³⁵⁹ İbn HişÊm, I, 480.

³⁶⁰ İbn HişÊm, I, 484. 52 ¼ør 30-31. âyetleri için ayrıca bk. Suyøøø, *LubÊbu'n-nuàøø*, s. 260.

inerek kavminin hazırladığı bu planı Hz. Peygamber'e bildirdiğini ve Mekke'den ayrılmasını söylediğini nakletmektedir.³⁶¹

Âyetle ilgili farklı rivâyetler aktaran ¼aberþ (310/923), Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden sonra bu âyetin nâzil olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu âyet, Allah'ın hicretten evvel müşriklerin, Hz. Peygamber hakkında neler düşündüklerini, buna karşılık kendisinin de Rasûlünü nasıl koruduğunu ve ona olan nimetlerinin bir hatırlatmasıdır.³⁶² ¼aberþ, bu âyetin bir 'hatırlatma' olduğunu belirterek daha sonraki bir zamanda nâzil olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Ebø Ca,fer İbn Cerþr der ki: Bana Muammed b. İsm,l el-Barþ, Mualib b. Ebø Veda'dan rivâyet etti ki: Ebø ¼lib, Allah Rasûlüne: Kavmin senin hakkında ne düzen kuruyor? diye sormuştu. Allah Rasûlü: Beni büyülemek veya öldürmek veya çıkarmak istiyorlar, dedi. Ebø ¼lib: Bunu sana kim haber verdi? diye sordu da Allah Rasûlü: Rabbim, diye cevap verdi. Ebø ¼lib: Senin Rabbin ne güzel Rab. O'na hayır tavsiye et, dedi de Hz. Peygamber: Ben mi O'na tavsiye edeceğim? Bilakis O bana tavsiye eder, dedi. Bunun üzerine Enfl 30. âyet nâzil oldu.³⁶³

Tarihsel-eleştirel yöntem ve rivâyet eleştirileri açısından İbn Kebr'in (774/1373) bu rivâyeti değerlendirmesi örnek bir yorumdur. İbn Kebr, ¼aberþ'den naklettiği³⁶⁴ bu hadiste Ebø ¼lib'in zikredilmiş olmasını garib bulmaktadır. Çünkü İbn Kebr'e göre âyet, Medine'de nâzil olmuştur. Hz. Peygamber'in tutulup bağlanması veya sürgün edilmesi veya öldürülmesine dair Kureys'in bir araya toplanıp mücadele etmesi ve

³⁶¹ Mutl b. Suleymn, I, 112; ¼aberþ, XI, 134-135; Zemaşerþ, II, 575; Rzþ, XV,  urubþ, IX, 494; İbn Kebr, VII, 60; 159-160.

³⁶² ¼aberþ, XI, 135.

³⁶³ İbn Kebr, VII, 59.

³⁶⁴ Bk. ¼aberþ, XI, 133.

düzen kurması olayı ise hicret gecesinde gerçekleşmiştir. Bu olay, Ebø ¼Élib'in ölümünden yaklaşık üç sene sonra meydana gelmiştir. Diğer taraftan Kureyşliler Hz. Peygamber'i koruyan, ona yardım eden ve yükümlülüklerini taşıyan amcası Ebø ¼Élib'in ölümünden sonra ona karşı cüret kazanmışlar ve güç kuvvet bulmuşlardır.³⁶⁵ Diğer taraftan İbn Keølr bu düşüncelerine İbn İsÜÊà'ı kaynak olarak getirmekte ve böylece rivâyeti tarihî bağlamında değerlendirmektedir.

Kur'ân'ın tamâmını âyet sırasına göre içine alması özelliğiyle bize kadar ulaşan ilk tefsir olarak kabul edilen eserin müellifi MuàÊtil b. SuleymÊn (150/767) âyetin nüzûl sebebini aktardıktan sonra ne zaman vahyolduğunu şöyle ifade etmektedir:

...Nebî (ø) de aynı gece Mekke'den çıkıp mağaraya sığındı. Bunun üzerine Allah, "Hani küfredenler sana mekr ediyorlardı" buyruğunu indirdi.³⁶⁶

MuàÊtil b. SuleymÊn'in âyetin dilsel özelliğine ve tarihî bağlamına dikkat etmeyerek Hz. Peygamber'in hicret ettiği gece nâzil olduğunu ifade etmesi âyeti tarihî bağlamıyla irtibatlandırmadığını göstermektedir.

Suyøøø (911/1505), bu âyeti müstesna âyetler içerisinde vermesine rağmen EnfÊl 30. âyet için MuàÊtil b. SuleymÊn'in Mekke'de nâzil olduğunu söylediğini; ancak kendisinin esbÊbu'n-nuzøøl eserinde zikrettiği İbn ,AbbÊs'ın rivâyetini³⁶⁷ esas alarak MuàÊtil'in âyetin Mekke'de nâzil olduğuna ilişkin sözünün kabul edilemez

³⁶⁵ İbn Keølr, VII, 59.

³⁶⁶ MuàÊtil b. SuleymÊn, II, 112.

³⁶⁷ Suyøøø, *LubÊbu'n-nuzøøl*, s. 132.

olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁸ Bu yüzden Suyûḥ, ¼aberḥ gibi, âyetin Hz. Peygamber’in Medine’ye geldikten sonra Allah’ın nimetlerini ‘hatırlatmak’ için nâzil olduğunu belirtmektedir.³⁶⁹

Âyetin daha geç dönemde nâzil olduğuna işaret eden bir başka lisânî delil, âyetin ‘iy’ kelimesiyle başlamasıdır. ‘İy’ geçmiş zamanda gerçekleşmiş bir olaya işaret eden, takdîri hatırlatma olan bir kelimedir.³⁷⁰ Kur’ân, bir olay hakkında bahsederken cümleye, “hani o an ki veya o zaman ki” anlamlarına gelen ‘iy’ kelimesiyle başlamış ise, yakın veya uzak geçmişte gerçekleşmiş bir olaya işaret ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimeyle başlayan âyetleri, geçmişte yaşanmış olaylardan bahseden veya onları hatırlatan âyetler olarak görmek gerekir.³⁷¹

Sonuç olarak; Hz. Peygamber’e kurulan tuzağa işaret eden 8 Enf’el 30. âyetin daha geç dönemde Medine’de Bedir Gazvesi zamanında “hatırlatma” amacıyla nâzil olduğunu düşünmekteyiz.

52 ¼aḫr 30-31

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ تَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ ﴿٣٠﴾ قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبَّصِينَ ﴿٣١﴾

³⁶⁸ Suyûḥ, *el-İtâEn*, s. 49.

³⁶⁹ Suyûḥ, *LubÊbu’n-nuâḫl*, s. 132.

³⁷⁰ Ealḫ b. AÜmed, *KitÊbu’l-ayn*, DÊru İhyÊi’t-TurfÊi’l-Arabḥ, Beyrut 2001, s. 21; Cevherḥ, *eḫhÊh*, Mısır 1956-57, II, 560; İbn Manÿör, *LisÊnu’l-lisÊn: tehÿḫbu’l-lisÊni’l-Arab*, DÊru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 20; MuÜammed Seyyid ¼anâEvḥ, *Nöru’l-yaâḫn: mu,cemu vashô ḫḫrÊbi’l-urÊni’l-Kerḫm*, Mektebetu LubnÊn, Kahire 2003, s. 348.

³⁷¹ Krş. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hız. Peygamber ve Kur’ân Dış Vahiy*, OTTO Yay., Ankara 2009, s. 34.

Tefsirlerde bu âyetlerin nüzûl sebebini aktaran rivâyetler, 8 Enf l 30. âyetle benzer bir tarih  bağlam resmektedirler. Örneğın Muc hid (103/721) – İbn ,Abb s (68/687) tarikiyle gelen bir riv yet Kureyşlilerin, Hz. Peygamber’in durumunu görüşmek üzere D ru’n-Nedve’de toplandıkları zaman i lerinden birisinin “Onu bağlayıp hapsedin, sonra ondan  nceki Őairlerden Zuheyr, N bi a ve emsalinin helak olduğu gibi O da helak olup ölünceye kadar Onu g zetleyin. Zira O da onlardan birisi gibidir” dediğini ve bunun üzerine onların sözlerini hik yeyle bu âyetlerin n zil olduğunu belirtir.³⁷²

Öncelikle âyetin n zil olmasına sebep olan olayı aktaran bu riv yetin [fe enzelall h] kalıbı ile bağlanmış olması riv yetin bu konuda delil olduğu ve âyetin inmesine ‘gerçekten’ neden olan olayı aktardığını göstermektedir.³⁷³

Riv yette geçen “Hz. Peygamber’in durumunu görüşmek üzere D ru’n-Nedve’de toplandıkları zaman” ifadesi âyetin tarih  bağlamını ve zamanını belirlemektedir. Zira Mekkeli müşriklerin birçok konuyu görüşmek üzere bir araya geldikleri D ru’n-Nedve’de Hz. Peygamber’in durumunu görüşmek ve öldürülmesine karar vermek için tesbit edebildiğimiz kadarıyla Mekkeli müşrikler sadece hicret öncesi bir araya gelmektedirler. Dolayısıyla bu riv yetten ve 8 Enf l 30. âyette olduğu gibi lis n  bir delil olmamasından dolayı bu âyet grubunun Kureyşlilerin Hz. Peygamber’i öldürmek amacıyla bir araya geldikleri zaman n zil olduğu söylemek mümkündür.

³⁷²  aber , XXI, 593; İbn Ke br, XIII, 237; Suy  , *Lub bu’n-nu  l*, s. 260.

³⁷³ Zer  n , *Men hilu’l-irf n f  ul mi’l- ur n*, Beyrut 1998, s. 87.

Burada eklemek istediğimiz bir husus söz konusudur. Sîre alimleri bu olaya ilişkin sadece 30 ve 31. âyetlerin nâzil olduğunu ifade etmektedirler. Ancak âyetlerin bağlam ve konu bütünlüğü sûrenin 29. âyetinin de bu bağlam içerisinde yer alması gerektiğini önermektedir.

B. Hz. Peygamber'in Hicreti (28 ' a0a0 85; 47 MuÛammed 13)

Hiz. Peygamber, Medine'ye hicret etmeye karar verdiği zaman Hiz. Ebu Bekir'in (13/634) evine daha önce hiç gitmediği bir zaman diliminde gidince bunun yeni ve önemli bir iş olduğunu anlayan Hiz. Ebu Bekir'e Hiz. Peygamber, Allah'ın hicret için izin verdiğini söylemiştir.³⁷⁴ Kaynaklar bu olayın gerçekteştiği tarihte 28 ' a0a0 85³⁷⁵ ve 47 MuÛammed 13³⁷⁶ âyetlerinin nâzil olduğunu nakletmektedirler.

28 ' a0a0 85

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى مَعَادِ قُلُوبِ رَبِّي أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَى وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٨٥﴾

Âyetin sebab-i nüzûlünü aktaran ve ~ aUÛEk'tan (105/723) nakledilen bir rivâyet Hiz. Peygamber'in, Mekke'den çıkıp el-CuÛfe'ye vardığı esnada Mekke'yi özlemesi üzerine bu âyetin nâzil olduğunu [fe·enzelellÊh] belirtmektedir.³⁷⁷

³⁷⁴ İbn HişÊm, I, 484-485.

³⁷⁵ Suy000, *LubÊbu'n-nuà0l*, s. 208.

³⁷⁶ Suy000, *LubÊbu'n-nuà0l*, s. 249.

³⁷⁷ ' ur00b, XVI, 329; İbn Ke00r, X, 490; Suy000, *LubÊbu'n-nuà0l*, s. 208. Bu rivâyet, VaÛid'de bulunmamaktadır. Bk. VaÛid, s. 259-260.

Âyete ilişkin tefsirlerde yer alan öncelikli ve temel tartışma Hz. Peygamber'in döndürüleceği yerin ne olduğu konusudur. Bununla ilgili tefsirlerde dört farklı görüş bulunmaktadır. Birincisi, Hz. Peygamber'in döndürüleceği yer cennettir. Bu görüş İkrime (105/723), İbn ,AbbÊs, MucÊhid ve Sudd'den (127/745) nakledilmiştir.³⁷⁸ İkinci görüşe göre Hz. Peygamber'in döndürüleceği yerden maksat, kıyamet günü ve âhirettir. Bu görüş, Zuhri, ,AôÊ, İkrime, Mucaid ve ¨atÊde'den (117/735) nakledilmiştir.³⁷⁹ Üçüncü görüşe göre Hz. Peygamber'in döndürüleceği vaadedilen şeyden maksat ölümdür. Bu görüş de yine İbn ,AbbÊs, Sudd ve Sad b. Cubeyr'den (95/714) nakledilmiştir.³⁸⁰ Dördüncü görüşe göre ise, Hz. Peygamber'in döndürüleceği yerden maksat, doğum yeri olan Mekke'dir. Bu görüş İbn ,AbbÊs, Sudd, İkrime, MucÊhid ve Sad b. Cubeyr'den nakledilmiştir.³⁸¹ ¨aber ise, son iki görüşten birinin tercihe şayan olduğunu söylemiştir.³⁸²

İbn ,AbbÊs dedi ki: Bu âyet el-Cufe'de inmiştir. Ne Mekke'dir, ne de Medine'dir.³⁸³

H. Peygamber (), Mekke'den çıkıp el-Cufe'ye ulaştığında, Mekke'ye karşı bir özlem duymuştu. Bunun üzerine Allah Telâ ona: "Kur'ân'ı sana farz kılan Allah, elbette seni döneceğin yere döndürecektir" âyetini indirdi.³⁸⁴

³⁷⁸ ¨aber, XVIII, 346, 347; İbn Ker, X, 489, 490.

³⁷⁹ ¨aber, XVIII, 347, 348; İbn Ker, X, 489, 490.

³⁸⁰ ¨aber, XVIII, 349.

³⁸¹ ¨aber, XVIII, 349, 350; İbn Ker, X, 490.

³⁸² ¨aber, XVIII, 351.

³⁸³ ¨urub, XVI, 329.

³⁸⁴ İbn Ker, X, 490.

‘‘urtub’ nin (671/1273) İbn ‚AbbĒs’ dan ve İbn Ke’l’ in ~ a‘‘Ēk’ tan rivâyetle naklettiği bu rivâyetler, âyetin Medine’ de nâzil olmasını gerektirir. Ancak bu bilgiyi aktaran İbn Ke’l’ “halbuki sūrenin tamamı Mekke’ de nâzil olmuştur; en doğrusunu Allah bilir” ifadeleriyle naklettiği rivâyetin âyetin Medine’ ye hicret esnasında nâzil olduğuna işaret edeceği gibi diğer taraftan sūrenin Mekke’ olmasından dolayı daha erken bir dönemde de nâzil olma ihtimali olduğunu hatırlatmaktadır.³⁸⁵

MuâĒtil şöyle der: “Hz. Peygamber ( ), mağaradan çıkıp peşine düşölme endişesinden dolayı, esas yolun dışında yürüyüp gidiyordu. Kendisini emniyette hissedince, tekrar anayola döndü ve Mekke ile Medine arasındaki el-Cu‘fe’ ye indi. Mekke’ ye giden yolu tanıdı ve Mekke’ yi özledi. Kendisinin ve babasının doğduğu yerleri hatırladı. Bunun üzerine Cebrail gelerek, “Sen, beldene ve doğum yerine arzu duyuyorsun, değil mi?” deyince, Hz. Peygamber ( ), “Evet” dedi. Bunun üzerine Cebrail, “Allah Teâlâ, “Her halde o Kur’ân’ ı sana farz kılan, seni dönölüp-varılacak yere, döndürecektir” buyuruyor...” dedi. Yani, “Mekke’ ye, hem de onlara galip olarak...”³⁸⁶

Bu rivâyeti nakleden RĒz’ , her ne kadar diğer izahlar da ihtimal dahilinde ise de, doğruya en yakın olanın “me,Ēd” sözünden anlaşılanın ilk önce Hz. Peygamber’ in Mekke’ de bulunması, sonra Mekke’ den ayrılması, daha sonra yine Mekke’ ye dönmesi anlamında olmasından dolayı Mekke’ ye uygun düşeceğini belirtmektedir. RĒz’ nin de naklettiği bu rivâyet ve açıklamaları âyetin hicret esnasında nâzil olduğunu göstermektedir.

RĒz’ (606/1209), ‘‘urub’ , İbn Ke’l’ , ve Suy ’ de yer alan el-Cu‘fe rivâyeti tesbit edebildiğimiz kadarıyla ‚aber’ de yer almamaktadır. ‚aber’ âyetin nâzil

³⁸⁵ İbn Ke’l’ , X, 490.

³⁸⁶ RĒz’ , XXV, 22.

olmasına ilişkin bu rivâyeti nakletmemiş; sadece “me,Ed” kelimesi hakkında görüşleri naklederek tercihini belirterek³⁸⁷ ölüm veya Mekke görüşlerinin “me,Ed” için daha uygun olduğunu ifade etmiştir.³⁸⁸ Mekke görüşünü tercih etmesine rağmen buna kaynak olabilecek el-CuÛfe rivâyetine yer vermemesi ¼aber’ nin âyetin tarihî bağlamından daha çok âyette geçen bir kelimenin nasıl anlaşılmasıyla ilgilendiğini göstermektedir.

Bu âyetin hicret esnasında nâzil olduğuna delil olarak kaynakların verdiği diğer bir bilgi bu âyetin müstesnâ âyetlerden biri olmasıdır.³⁸⁹ Buna göre Mekke olan ‘‘ aada sûresinin sadece 85. âyetinin Medine’ de olduğu söylenmiş ve bu konuda ihtilaf söz konusu olmamıştır.

47 MuÛammed 13

وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْنَاكَ أَهْلَكُنَاهُمْ فَلَا تَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾

İbn ,AbbÊs diyor ki: “Rasûlullah Mekke’den çıkıp »evr dağındaki mağaraya gelince Mekke’ye doğru döndü ve şöyle dedi: “Sen bana, Allah’ın memleketlerinin en sevimli olanısın. Eğer müşrikler beni senden çıkarmamış olsalardı ben senden hiç çıkmazdım. Düşmanların en kötüsü, mukaddes topraklarında Allah’a karşı düşmanlık edendir veya katilden başkasını öldürendir. Yahut cahiliyye intikamı ile bir kimseyi öldürendir.” Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.³⁹⁰

³⁸⁷ Bk. ¼aber’, XVIII, 346-352.

³⁸⁸ ¼aber’, XVIII, 351.

³⁸⁹ Suyûb, *el-ÎtâEn*, s. 52.

³⁹⁰ ¼aber’, XXI, 198.

Âyetin sebab-i nüzûlünü aktaran bu rivâyet, Hz. Peygamber'in Mekke'den çıkıp mağaraya vardığı zaman Mekke'ye doğru baktığını ve “sen bana, Allah'ın memleketlerinin en sevimli olanısın. Eğer müşrikler beni senden çıkarmamış olsalardı ben senden hiç çıkmazdım” ifadeleri üzerine bu âyetin nâzil olduğunu [fe•enzelellÊh] belirtir.

¼aber'ın naklettiği bu rivâyet âyetin tarihî bağlamına açıkça işaret etmektedir. İbn Ke'bir aynı rivâyeti İbn Eb'î Êtim – İbn ,AbbÊs tarihiyle³⁹¹, ‘‘urûbb ise ‘‘atÊde – İbn ,AbbÊs tarihiyle³⁹² nakletmektedir.

Ayrıca âyette geçen “senin şehrinden [min àaryetin]” ifadesi de tefsirlerde “Mekke” olarak açıklanmıştır.³⁹³ Hz. Peygamber'in çıkarıldığı şehrin Mekke olarak açıklanması âyetin tarihine işaret etmekte ve hicret zamanında 28 ‘‘ada 85. âyetten sonra »evr mağarasında nâzil olduğunu göstermektedir.

1. Hicrî 1. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

<u>Ay</u>	<u>Olay</u>	<u>İlişkilendirilen Âyetler</u>
7/RamañÊn	Savaşa İzin Verilmesi	22 j acc 39-41
	Yahudilerle İlişkiler	2 Baàara 1-79; 80-100

³⁹¹ İbn Ke'bir, XIII, 67.

³⁹² ‘‘urûbb, XIX, 258.

³⁹³ ¼aber', XXI, 198; İbn Ke'bir, XIII, 67.

1.1. Rebh,u'l-evvel (h.1/1) Ayındaki Gelişmeler

Hz. Peygamber, Akabe Biâd'ından üç ay sonra Pazartesi günü Medine'ye hicret etmek üzere Mekke'den çıkmıştır.³⁹⁴ Evinden çıktıktan 12 gün sonra 8 Rebh,u'l-evvel günü 'ubÊ'ya varmıştır.³⁹⁵ Hz. Peygamber'in 'ubÊ'da kaç gün kaldığı konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır.

Sîre kaynakları Hz. Peygamber'in, Medine'ye Pazartesi gününde Rebh,u'l-evvel ayından on iki gecenin geçmiş olduğu bir zamanda Pazartesi gecesi³⁹⁶ geldiğini bildirmektedir.³⁹⁷ Hz. Peygamber Medine'ye gelince Mescid-i Nebevi'nin inşasına başlanmıştır.³⁹⁸

1.2. Rebh,u'l-Êûir (h.1/2) Ayındaki Gelişmeler

Namazın iki rekattan dörde tamamlanması³⁹⁹ ve zekâtın farz olması Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden bir ay sonra gerçekleşmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁴ Hz. Peygamber'in Mekke'den çıktığı günün Perşembe olduğuna ilişkin rivâyetlerin de olmasından dolayı bazı alimler bu iki rivâyeti birleştirmişlerdir. Buna göre Hz. Peygamber, Mekke'den Perşembe günü çıkmış; üç gece mağarada kalmış (Cuma, Cumartesi ve Pazar) ve sonra Pazartesi gecesinin içinde mağaradan çıkıp Medine'ye varmıştır. Bk. 'asôallÊn, I, 288.

³⁹⁵ İbn HişÊm, I, 493; 'asôallÊn, I, 305.

³⁹⁶ MøsÊ b. Uâbe, s. 111; ÊalÛfe b. ÊayyÊû, s. 54-55; BelÊÿur, I, 304vd; Maàriz, I, 59.

³⁹⁷ İbn İsûÊà, s. 110; İbn HişÊm, I, 590; ¼aber, TÊrÛ, II, 395-396.

³⁹⁸ İbn HişÊm, I, 496.

³⁹⁹ ¼aber, TÊrÛ, II, 400; Maàriz, I, 69-70.

⁴⁰⁰ Maàriz, I, 69-70.

1.3. Receb (h.1/5) Ayındaki Gelişmeler

Mekkeli Müslümanlar olan muhacirlerle Medineli Müslümanlardan oluşan Evs ve İ azrec topluluklarıyla bir toplum bina etmeye başladığı zaman, ilk yapılan bu gruplar arasında bir kardeşlik tesis etmek olmuştur.⁴⁰¹ Medine'ye geldikten beş ay sonra Hz. Peygamber muhacir ve ensarı birbirlerine hak üzerine olacakları ve mirasçı olmaları şartları ile kardeş kılmıştır.⁴⁰² Kardeşlik bağı (el-mu'âfât), mescidin inşası sırasında Enes b. M'elik'in evinde yapılmıştır. Tesis edilen bu kardeşlik bağı her türlü ortaklığı teşmil ediyordu. Kardeş ilan edilen Müslümanlar birbirlerine varis olabileceklerdi.⁴⁰³

Medine vesikasının tanzimi ve Medine haremının sınırlarının belirlenmesi hicretin beşinci ayında gerçekleşmiştir. Medine de sadece Müslümanlar değil müşrikler ve Yahudiler de bulunmaktaydı. Dolayısıyla nüfusun diğer kısmını gayr-i Müslimler oluşturuyordu. Hz. Peygamber, hem Müslümanlar arasında hem Müslümanların diğer gruplarla aralarındaki ilişkileri düzenlemek için bir anlaşma yapmaya karar vermiştir. Bu anayasa tarafların temsilcileri ile görüşülerek hazırlanmıştır. Böylece aynı toplumda birlikte yaşamının şartları belirlenmiş olmaktadır.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ İbn Hişem, I, 504; Bu'ûr, "Hibe", 35; Muslim, "Ci'ûd ve's-Siyer", 70.

⁴⁰² 'asâllîn, I, 320-321; Bel'ÿur, I, 318; Ma'riz, mu'âfâtın sekiz ay sonra gerçekleştiği kaydetmektedir. Bk. Ma'riz, I, 69.

⁴⁰³ Bu anlaşma ile kardeş olanların sayısı ile ilgili rivâyetler farklıdır. Kaynaklar yaklaşık 50 civarında çiftin kardeş olduğunu bildirmektedir. Varislik konusu iki yıl kadar sonra Bedir Savaşının sonunda 8 Enf'el 75. âyetin nâzil olması ile birlikte iptal edildi. Bk. 'asâllîn, I, 321; Ma'riz, I, 69.

⁴⁰⁴ İbn Hişem, I, 504vd.

1.4. RamañÊn (h.1/7) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

1.4.1. Savaşa İzin Verilmesi (22 ; acc 39-41)

Bu zamana kadar Hz. Peygamber ve ashabına Mekkeli müşriklerle savaşıma izni henüz verilmemişti. Hz. Peygamber İslâm'ı tebliğ ederken Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'e uyanlara işkence yapıyorlardı. Bundan dolayı Medine'ye hicret başlamıştı. Kureyşlilerin muameleleri hicrete rağmen artınca savaşmak Müslümanlar için kendilerini "savunmak" için bir zorunluluk haline gelmişti.

Savaşa izin verilmesinin hicretten önce Mekke'de veya hemen sonra olduğuna ilişkin kaynaklarda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Örneğin tam zamanını zikretmeyen İbn HişÊm, savaşa izin verilmesine Hz. Peygamberin hicretinden hemen önce yer vermektedir.⁴⁰⁵ Bizim bu olayı RamañÊn (h.1/7) ayı içerisinde yer vermemizin iki sebebi vardır. Birincisi Maðrizî'nin "savaşın farz olması" konusundaki açıklamalarından sonra "savaşın farz olmasından sonra ilk livâ" olarak yedinci ayın başında gerçekleşen ; amza b. 'Abdi'l-Muûalib'in olayına yer vermesidir.⁴⁰⁶ İkincisi eğer müşriklerle savaşa izin veren âyet Mekke'de nâzil olmuş olsaydı Hz. Peygamber ve ashabı kendilerine huzur vermeyen Kureyşlilerle Medine'ye hicret etmeden henüz Mekke'deyken savaşır ve kendilerini savunurlardı. Bu durumda hicretin gerçekleşmesi savaşın Medine döneminde nâzil olduğuna da tarihî bir delil olabilir.

⁴⁰⁵ İbn HişÊm, I, 467.

⁴⁰⁶ Maðrizî, I, 71.

Kaynaklar savaşa izin veren ilk âyetlerin 22 j acc 39-41 olduğunu nakletmektedirler.⁴⁰⁷

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ الَّذِينَ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

Sa,bd b. Cubeyr (r)'den rivâyete göre, şöyle demiştir: Rasûlullah (ö), Mekke'den çıkarıldığında bir adam: Peygamberlerini çıkardılar” dedi de Allah, j acc sûresi 39. ve 40. âyetini indirdi: “Kendileriyle savaşa girilen mü'minlere, zulme uğramalarından dolayı, savaş izni verildi. Şüphesiz Allah, onlara yardım ulaştıracak güçtedir. Onlar ki, sadece “Bizim Rabbimiz Allah'tır” dedikleri için, haksızlıkla yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, şüphesiz o zaman içlerinde Allah'ın isminin çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler çoktan yıkılıp gitmiş olurdu. Ve şüphesiz Allah, kendi dinine yardım edenlere, mutlaka yardım edecektir. Şüphesiz ki Allah, çok üstündür, çok güçlüdür.” Haksızlıkla yurtlarından çıkarılanlar peygamber ve ashabdır.⁴⁰⁸

İbn ,AbbÊs'tan: Hz. Peygamber (ö) Mekke'den çıkarıldığında Ebø Bekir (r): “Peygamberlerini çıkardılar. Biz Allah içiniz ve muhakkak Allah'a döneceğiz. Şüphesiz onlar helak olunacaklar” demiştir. İbn ,AbbÊs der ki: Bunun üzerine Allah Teâlâ : “Zulüm edildikleri için kendilerine savaş açılanlara izin verildi. Allah, onlara yardım etmeye elbette kâdirdir” âyetini indirdi ve Ebø Bekir (r): Savaş olacağını bildim, dedi.⁴⁰⁹

Hadis kaynaklarının ve ¼aber' nin naklettiği bu rivâyetler âyetlerin tarihine referanslar içermektedir. Rivâyetlerde yer alan “Mekke'den çıkarıldığında” ifadeleri

⁴⁰⁷ İbn Hişem, I, 467-468;

⁴⁰⁸ Tirmizî, “Tefsîru'l-`ur-En”, 22; İbn j anbel, I, 216.

⁴⁰⁹ ¼aber', XVI, 573-574; İbn Keðbr, X, 73-74.

hicret zamanından sonra bir dönemi belirlemektedir. Bu destekler mahiyette ‘‘ urûuḅ, İbn ,AbbÊs’den naklettiği rivâyete dayanarak bu âyetlerin Hz. Peygamber’in Me-dine’ye hicret etmesinden sonra nâzil olduğunu bildirmektedir.⁴¹⁰ İbn Keôbr, bu haberi İmÊm AÜmed - İSÜÊà b. Yøsusuf el-EzrÊà’dan rivâyet etmiş olup, İmÊm AÜmed’in rivâyetinde şu fazlalık bulunmaktadır:

İbn ,AbbÊs, bu, savaş hakkında nâzil olan ilk âyettir, dedi.⁴¹¹

¼abeṛ ise, İbn ,AbbÊs’ın yukarıda zikredilen bu ifadelerini Ma,mer – ‘‘ atÊde – İbn Mes,ød (32/652) tarikiyle cihad hakkında inen ilk âyetin bu âyet olduğunu nakletmektedir.⁴¹² ‘‘ urûuḅ, Ebø Bekr eò-iddihâ’den rivâyet ederek i acc s^resi 39. âyetin savaş hakkında nâzil olan ilk âyet olduğunu nakletmektedir.⁴¹³

Tefsirlerde savaşa izin veren ilk vahiylerin 2 Baàara 190-193. âyetleri olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴¹⁴

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ
وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُواكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُواكُمْ فِيهِ فَإِنْ
قَاتَلُواكُمْ فاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا
تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾

⁴¹⁰ ‘‘ urûuḅ, XIV, 406.

⁴¹¹ Bk. İbn Keôbr, X, 74.

⁴¹² ¼abeṛ, XVI, 576; Ayrıca bk. ‘‘ asóallÊṇ, I, 334.

⁴¹³ ‘‘ urûuḅ, III, 237.

⁴¹⁴ Bk. ¼abeṛ, III, 289; RÊẓ, V, 137; İbn Keôbr, II, 214.

Rivâyetlere göre Hz. Peygamber umre yapmak⁴¹⁵ amacıyla Mekke'ye giderken İ udeybiye'de konaklamış ve Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'in ve ashabının Mekke'ye girmesini engellemişlerdir. Bunun üzerine bu yıl Hz. Peygamber geldiği şekilde geri dönmesi, ertesi yıl ise Mekke'nin kendisine üç gün süreyle boşaltılması ve aralarında on yıl savaş olmaması üzerine bir anlaşma yaptılar. Ertesi yıl kaza umresi yapmak üzere yola çıkan Hz. Peygamber ve ashabı müşriklerin sözlerinde duramayacaklarından korktular ve aynı zamanda haram aylar içerisinde savaşmaktan çekindiler. Bunun üzerine Allah'ın onlara gerektiği takdirde nasıl savaşmalarını açıklayan bu âyetler nâzil oldu.⁴¹⁶ Aslında bu âyetlerde vurgulanan savaş ancak müşrikler savaştıkları takdirde Müslümanlar da savaşabilirler. Buna göre âyetlerin nüzûl sebeplerine ilişkin bu rivâyetler, âyetleri açıkca hicrî altıncı yılın sonunda gerçekleşen⁴¹⁷ İ udeybiye anlaşmasından bir sene sonrası ile tarihlendirmektedir.

Hicretin yedinci ayında savaşa izin verilen âyetin nâzil olmasından hemen sonra Medine'deki Müslümanlara huzur vermedikleri, umre yapmalarını engelledikleri ve münâfıkları mü'minler aleyhine kışkırttıklarından dolayı Mekkelilerin, Sûriye'ye gittikleri ticâret yollarını keserek, onları ticârî ve iktisâdî bakımdan sıkıntıya düşürmek için İ amza b. 'Abdi'l-Mu00alib'in himayesinde Seyfu'l-Ba0ur Seriyyesi hicretinin yedinci ayı sekizinci gününde gerçekleşmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ RÊz0, bu çıkışın hac yapmak amacıyla olduğunu nakleder. Bk. RÊz0, V, 137.

⁴¹⁶ RÊz0, V, 137-138; " ur0ub0, III, 238.

⁴¹⁷ İbn HişÊm, II, 308.

⁴¹⁸ VÊaid0, I, 20; İbn HişÊm, I, 595; ¼aber0, TÊr00, II, 402; Maàriz0, I, 71; " as0allÊn0, I, 336; Maàriz0, I, 71; Bu0Êr0, "Me0Êz0", 2; Eb0 DÊv0d, "İ arÊc", 22-23.

Ayrıca kaynaklarda hicretin yedinci ayına kadar Ebø Eyyøb'un evinde ikamet eden Hz. Peygamberin bu ayda evini değiştirmiş olduğu nakledilmektedir.⁴¹⁹

1.5. ŞevvÊl (h.1/8) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin sekizinci ayında Mescid-i Nebevî'nin inşası ve Suffa'nın teşekkülü tamamlanmıştır.⁴²⁰ ŞevvÊl ayının başında⁴²¹ Medineli Müslümanları rahatsız eden Mekkelilere karşı 'Ubeyde b. j Êrió'in RÊbiŖ Seriyyesi gerçekteşmiştir.⁴²²

1.6. Zi'l-ka,de (h.1/9) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin dokuzuncu ayının başında yine Müslümanlara huzur vermeyen Kureyşlilerin kervanlarını kesmek için Sa,d b. Ebø VaààÊs'ın ÊarrÊr Seriyyesi gerçekteşmiştir.⁴²³ Bu ay içerisinde gerçekteşen bir diğer olay Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile evliliğidir.⁴²⁴

⁴¹⁹ Maàrizø, I, 70; BelÊyurø, I, 314.

⁴²⁰ Maàrizø, I, 70.

⁴²¹ VÊaidø, I, 22; İbn Sa,d, II, 6; Maàrizø, I, 72; 'asøallÊnø, I, 337.

⁴²² İbn HiřÊm, I, 591.

⁴²³ VÊaidø, I, 23; İbn Sa,d, II, 7; Maàrizø, I, 73; 'asøallÊnø, I, 338. İbn HiřÊm, İbn İsŖÊà'dan yaptığı rivâyetle, bu seriyyenin ,Uřeire ve Birinci Bedir gazvelerinin arasında bir dönemde gerçekteştiğini bildirmektedir. Bk. İbn HiřÊm, I, 600.

⁴²⁴ Ÿaberø, TÊrøŖŖ, II, 398; Maàrizø, I, 70.

1.7. Hicrî 1. Yılda Nâzil Olan ve Bir Aya Yerleştirilemeyen Âyetler

1.7.1. Yahudilerle İlişkiler (2 Baàara 1-79; 80-100)

urûub, Baàara sûresinin Medine’de ve değişik sürelerde [f mudedin şett] nâzil olmuş bir sûre olduğunu belirtmektedir.⁴²⁵ urûub’nin bu ifadelerinden sûrede yer alan âyetlerin tarihî bağlamlarının ve ardılıklarının da farklı zamanlara ait olduğunu anlayabiliriz. Baàara sûresinin Medine’de nâzil olan ilk sûre olduğu konusunda alimler arasında bir ittifak olmakla birlikte Baàara 281 âyetinin Veda Haccında Kurban bayramının birinci gününde indirildiğini ve yine faizin yasağını belirten âyetlerin de (Baàara 275, 280) Kur’ân’dan son nâzil olmuş âyetler arasında olduğunu kaynaklar nakletmektedir.⁴²⁶ Bu bilgiler sûrenin Medine dönemine yayılmış yaklaşık on yıllık gibi uzun bir nüzûl sürecine sahip olduğunu göstermektedir.

2 Baàara 1-79

Baàara sûresi ilk yüz âyetinin muhatapları genel olarak mü’minler, müşrikler, münafıklar ve Yahudilerdir. Örneğin ilk dört âyetinin mü’minler; onlardan sonra gelen iki âyetin kafirler; on dokuzuncu âyetten sonra gelen on üç âyetin de münafıklar hakkında indiği nakledilmiştir.⁴²⁷

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْتَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

⁴²⁵ urûub, I, 234.

⁴²⁶ Bk. urûub, I, 234; Suyûb, *el-Îtâen*, s. 80.

⁴²⁷ VÊuid, *EsbÊbu’n-nuzûl*, s. 25; Suyûb, *LubÊbu’n-nuàl*, s. 17.

6. âyette zikredilen “kafirler”den kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler zikredilmiştir. İkrime ve Sa,ıd b. Cubeyr’in İbn ,AbbEs’tan naklettiklerine göre, burada zikredilen “kafirler”den maksat, Hz. Peygamber döneminde Medine çevresinde yaşayan Yahudilerdir.⁴²⁸

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

,Alàame’den (62/682) gelen rivâyete göre 25. âyet mü’minler hakkında nâzil olmuş ve mü’minlerin mükafatı bildirilmiştir.⁴²⁹ 26. âyet için ‘atÊde’den nakledilen habere göre Allah kitabında sinekle örümceği zikredip bununla müşriklere misal getirince, Yahudiler gülmüş ve “bu Allah kelamına benzemiyor” demişlerdi.⁴³⁰ Bunun üzerine Yahudiler hakkında bu âyet nâzil olmuştur.

وإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾

¼aber½ 34. âyetin önceki âyetlerle irtibatını şöyle izah etmiştir:

Allah, Hz. Peygamber’in hicret ettiği Medine’nin çevresinde yaşayan Yahudilere ve onların atalarına verdiği nimetleri hatırlatmaktadır.⁴³¹

⁴²⁸ ¼aber½, I, 258.

⁴²⁹ VÊÜid½, *EsbÊbu’n-nuzøl*, s. 26.

⁴³⁰ VÊÜid½, *EsbÊbu’n-nuzøl*, s. 26; Suyø½, *LubÊbu’n-nuàøl*, s. 18.

⁴³¹ ¼aber½, I, 535.

¼aberﷺ'nin âyetin bir hatırlatma olduğu bu ifadelerinden âyetin hicretten sonra Müslümanların çoğalmasından ve Medine anayasası ve kardeşlik bağından rahatsız olan Yahudilere bir uyarı olduğunu anlayabiliriz.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

Tarihî bilgiler 40. âyette Yahudi âlimlerine hitab edildiğini aktarmaktadır.⁴³² Ehl-i kitab olmaları sebebiyle son peygamberin kendilerinden geleceğine inanyorlar ve bu yüzden Hz. Peygamber'i yalanlıyorlardı. 34. âyette olduğu gibi ¼aberﷺ, bu âyetin Hz. Muhammed'in lisanıyla, İsrailoğullarına verilen nimetlerin bir hatırlatması olduğunu ifade etmektedir.⁴³³

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43. âyetin tefsirinde ¼aberﷺ şu satırlara yer vermektedir:

Bu âyetler, Allah tarafından, İsrail oğulları âlimlerine ve münafıklarına, tövbe edip Allah'a yönelmeleri, Müslümanlarla birlikte İslâm'a girmeleri, itaat ederek Allah'a boyun eğmeleri için bir emirdir. Yine bu âyetler, onlara, deliller ortaya çıktığı ve uyarıldıkları halde, Muhammed'in Peygamberliğini bile bile gizlemelerini yasaklamaktadır.⁴³⁴

Dolayısıyla bu âyetler, Yahudilere, onların geçmiş kavimlerine, Allah'ın bir lütuf olarak vermiş olduğu nimetleri hatırlatmakta ve artık bu konuda herhangi bir bahane bulamayacaklarını ilan etmektedir. Bununla birlikte İslâm'a açıkça bir davet söz

⁴³² ¼aberﷺ, I, 593.

⁴³³ ¼aberﷺ, I, 593-594.

⁴³⁴ ¼aberﷺ, I, 613.

konusudur. Bu âyetin devamında gelen 44. âyet için İbn ,AbbÊs’a dayanan bir rivâyet Medineli Yahudiler hakkında indiğini bildirmektedir.⁴³⁵

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾

¼aber½ 55. âyetin tefsirinde bu ve bundan önceki âyetlerle, Hz. Peygamber’in hicret ettiği zaman Medine’nin çevresinde bulunan ve Hz. Peygamber’in hak Peygamber olduğuna inanmayan Yahudileri kınanmakta olduğunu ve onların, Hz. Peygamber’e yaptıklarının, atalarının Hz. Musa’ya yaptıklarına benzediğini bildirmektedir.⁴³⁶

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾

¼aber½ aynı yorumunu 65. âyetin tefsirinde yinelemektedir.⁴³⁷ ¼aber½’nin yorumunda yer alan “hicret ettiği zaman” ifadesi tarihlendirme için zamansal bir referans olmaktadır.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

Bu âyet Yahudi hahamları hakkında inmiştir. Öyle ki onlar, Râsulullah’ın sıfatını, gözlerinin sürmeli, saçlarının kıvrıkcık, yüzünün güzel olduğunu Tevrat’ta yazılı olarak bulmuşlardı. Hased ve haddi aşmaları sebebiyle bu sıfatları değiştirerek: “Bizler onun vasıflarını uzun boylu, mavi gözlü ve kısa saçlı bulduk.” diyorlardı.⁴³⁸

⁴³⁵ VÊÜid½, *EsbÊbu’n-nuzøl*, s. 27; Suyø½, *LubÊbu’n-nuàøl*, s. 19.

⁴³⁶ ¼aber½, I, 687.

⁴³⁷ ¼aber½, II, 59.

⁴³⁸ Suyø½, *LubÊbu’n-nuàøl*, s. 20.

79. âyetin nâzil olma sebebini açıklayan İbn ,AbbÊs'ın rivâyeti bu âyet grubunun Yahudi din adamları hakkında nâzil olduğunu göstermektedir.

Burada sûrede yer alan âyetlerin kronolojik ardılığını belirlemenin zorluğu konusunda bazı âyet ve rivâyetlere yer vermek istiyoruz:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

Allah, hicret yurdu olan Medine'de Hz. Peygamber'i yerleştirip muzaffer kılınca ve onun davetini yayıp Müslümanlar çoğaltınca Müslümanlar, putlara tapan müşrikleri ve ehl-i kitab olan kâfirleri mağlup edince Yahudi hahamları, sırf kıskançlıklarından ve azgınlıklarından dolayı Hz. Peygamber'e kin ve düşmanlık beslediler.⁴³⁹

¼aber' nin, 8. âyetin tarihî bağlamına ilişkin bu düşünceleri ve âyetin münafıklar hakkında olduğuna ilişkin bize aktardığı diğer rivâyetler⁴⁴⁰ bu âyetin daha geç dönemlerde nâzil olduğuna işaret etmektedir. Zira rivâyet metninde geçen “muzaffer kılınca ve müşrikleri ve ehl-i kitab olan kâfirleri mağlup edince” ifadeleri Bedir Savaşını kastediyor olabilir. Dolayısıyla birçok konunun yer aldığı Baàara sûresinde yer alan ve özellikle Yahudilerle ilgili olan âyetlerin tam ardılığını belirlemenin çok kolay olmadığını da göstermektedir.

6. ve 7. âyetlerin ~ aÜÜak - Reb' , b. Enes (140/757) tarikiyle bu âyetler hicrî beşinci yılın Zi'l-ka,de ayında gerçekleşen⁴⁴¹ i endeà (AÜzÊb) savaşında nâzil

⁴³⁹ ¼aber' , I, 277.

⁴⁴⁰ ¼aber' , I, 275-276.

⁴⁴¹ VÊaid' , I, 377.

olduğunu bildiren rivâyetler mevcuttur.⁴⁴² Bu rivâyete göre bu âyetler hicrî beşinci yılın Zi'l-ka,de ayında nâzil olmuştur.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِعَضُوبِهِمْ إِلَىٰ بَعْضِ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾

Bu âyet grubu içerisinde 76. âyete ilişkin MucËhid'den nakledilen bir rivâyet dikkat çekicidir:

MucËhid dedi ki: “Rasûlullah (ð)   urayya oğullarını fethedince kalelerinin altında ayağa kalkıp şöyle dedi: “Ey Maymunların kardeşleri, ey domuzların kardeşleri, ey tağuta tapanlar!” Bunun üzerine onlar da birbirlerine dediler ki: “Bunları MuĤammed’e kim haber verdi? Bunları ancak siz söylediniz. Allah’ın sizlere açtığı şeyleri aleyhinizde hüccet olsun diye mi onlara haber veriyorsunuz.” Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.⁴⁴³

Benø   urayya gazvesi hicrî beşinci yıl Zi'l-ka,de ayının sonunda gerçekleşmiştir.⁴⁴⁴

Dolayısıyla bu rivâyet, 76. âyetin hicrî beşinci yıl Zi'l-ka,de ayının sonunda Benø   urayya gazvesinden sonra nâzil olduğuna işaret etmektedir. İbn ,AbbËs, ~ a  ak ve Sudd 'den nakledilen rivâyetler, Yahudilerin “iman ettik diyen” münafıkları hakkında nâzil olduğunu bildirmektedirler.⁴⁴⁵ Bu rivâyetler farklı iki zamana işaret ediyor olabilir. MucËhid’in rivâyeti âyeti daha geç bir dönemle, İbn ,AbbËs, ~ a  ak ve Sudd 'den nakledilen rivâyetler ise çok belirleyici olmamakla birlikte âyeti daha erken bir zamanla tarihlendirmeyi önermektedir.

⁴⁴² Bk. Suy  , *LubËbu'n-nu  l*, s. 16.

⁴⁴³ Suy  , *LubËbu'n-nu  l*, s. 20.

⁴⁴⁴ VË id , II, 3.

⁴⁴⁵  aber , II, 145; Suy  , *LubËbu'n-nu  l*, s. 20.

¼aber ve İbn Kebr, âyetlerin manasına dair rivâyetleri vermekle yetinmişler; tarihsel bağlamlarına ilişkin bilgilere yer vermemişlerdir. Bu âyetlerin nüzûl sebeplerine ilişkin rivâyetlerin olmadığından olabileceği gibi müfessirlerin sûrenin başında Bakara sûresinin Peygamber'in hicretinden hemen sonra Medine'de nâzil olan ilk sûrelerden olması şeklinde açıklamanın yeterli olabileceğine dair kanaatlerinden kaynaklanabilir.

2 Baàara 80-100

İbn HişEm, Yahudilerin ahirette azabın azlığını iddia etmeleri ve Allah'ın onlara karşı bu fikirlerini reddetmesi üzerine 2 Baàara 80-100 âyetleri nâzil olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁶

وإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

Sûrenin 83. âyeti İbn ,AbbEs ve ~ aÜÜak'tan nakledilen tarihî bilgi âyetin sözlerinde durmayan Yahudilere ilgili olduğunu belirtmektedir.⁴⁴⁷ Diğer bir kısım âlimlere göre ise bu âyetin tümü, Hz. Peygamber'in hicreti sırasında mevcut olan İsrailoğullarına hitap etmektedir.⁴⁴⁸ Yahudilere Tevrat'ta kendilerinden alınan ahitlerini bozduktan hatırlatılmakla ve bu yüzden kınanmaktadırlar.

⁴⁴⁶ İbn HişEm, I, 530; BelEÿur, I, 341 (80-90. âyetler).

⁴⁴⁷ ¼aber, II, 199.

⁴⁴⁸ ¼aber, II, 200.

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ
 أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَكُفِّرُونَ بَعْضُ الْكُتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ
 مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

Allah, Yahudilere Tevrat'ta birbirlerinin kanlarının dökmelerini haram kılmış ve esirlerini fidye vererek kurtarmalarını da farz kılmıştı. Yahudiler iki fırkaya ayrılmaktaydılar. Bunlardan ı̄aynuàĒ, oğulları, Araplardan, müşrik olan j azrec kabilesiyle anlaşma yapmışlardı. Bu müşrik Arap kabileleri birbirleriyle savaşırken, her biriyle sözleşme yapan Yahudi kabileleri de onlara, düşmanlarına karşı yardım ediyorlardı. Böylece Yahudiler, ellerindeki Tevrat'ta bulunan, Allah'ın kan dökme yasağını bilmelerine rağmen, dolaylı yollardan birbirlerinin kanlarının döküyorlardı. Evs ve j azrec kabileleri müşrik olduklarından putlara tapıyorlardı. Cennet ve cehenneme inanmıyorlardı. Öldükten sonra dirilip hesap vermeye de inanmıyor, haram helal bilmiyorlardı. Buna rağmen, ehl-i kitab olan Yahudiler onlara destek oluyorlardı. Fakat Yahudiler, savaş bittikten sonra, kendi dindaşlarından esir düşenleri fidye vererek kurtarıyorlardı. Bu davranışlarıyla da Tevrat'ın hükümlerine uyduklarına inanıyorlardı. İşte bu sebeple Allah, onları bu âyette “Siz kitabın bir kısmına iman ediyor, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?” buyurarak kınadığını beyan etmektedir.⁴⁴⁹

85. âyet için İbn ,AbbĒs'dan nakledilen bu rivâyet Müslümanların hicret ettiği zaman Medine'deki siyasi ve dinî durumu özetler mahiyettedir. Devamında gelen 86. âyetle birlikte bu âyetler Yahudilerden ı̄aynuàĒ, ı̄urayya ve NaĒroğulları hakkında nâzil olmuştur.⁴⁵⁰

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

⁴⁴⁹ ı̄aberĒ, II, 207.

⁴⁵⁰ ı̄urûbĒ, II, 238.

94. âyetin hicret ettiği bölgede yaşayan Yahudilere karşı Hz. Peygamber'e bir delil olarak göndermiş olduğu belirtilmektedir. Çünkü Allah bu âyette, Rasûlullah'a karşı çıkan Yahudileri, onunla muhakeme olmaya ve açık tartışmaya davet etmektedir.⁴⁵¹

Ele aldığımız bu örnekler sonucunda bu âyet gruplarını hicretten sonra ilk yıl içerisine yerleştirmemizdeki temel ölçütleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İbn Hişem'in, Yahudiler hakkında nâzil olan âyetleri ele aldığı bölümün Hz. Peygamber'in hicretinden hemen sonra gelmesi,⁴⁵²
2. Âyetlerin muhataplarının yeni hicret eden Müslümanlar, hicret etmelerine rağmen Müslümanlar için hâlâ tehdit olan Mekkeli müşrikler ve ehl-i kitab olan Yahudiler olması,
3. Özellikle Yahudiler hakkında olan âyetlerin hicrî ikinci yıl on yedinci ayda kiblenin değişmesine kadar devam edecek olan nüzûl tarihine ve Yahudiler'in Müslümanlara olan tutumuna temel olması,
4. Bu âyetlerde yer alan Yahudilerle tartışmaların kiblenin değişikliğine zemin oluşturması,
5. Yahudileri İslâm'a davet eden âyetlerin bulunması,
6. Yahudilerle ortak öze sahip olduğunu ifade eden âyetlerin yanı sıra İslâm'ın farklılıklarının âyetlerde vurgulanması
7. Baàara sûresinin Medine'de nâzil olan ilk sûre olması

⁴⁵¹ ¼aber, II, 267.

⁴⁵² İbn Hişem, I, 530; BelËyur, I, 337 (6-7. âyetler).

8. Âyetlerin sebab-i nüzûllerinde yer alan bilgilerde bu âyetlerin “Hz. Peygamber’in Medine’ye hicret ettiği zaman” veya “hicret ettiği bölgede” nâzil olduğunun belirtilmesinin bir zamana referans olmasıdır.

2. Hicrî 2. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

<u>Ay</u>	<u>Olay</u>	<u>İlişkilendirilen Âyetler</u>
17/Receb	Naûle Seriyyesi	2 Baàara 217-218
	Kıblenin Tahvili	2 Baàara 142-152
18/Şa,bÊn	Savaşa İzin Verilmesi II	2 Baàara 190-193
18/Şa,bÊn	Orucun Farz Kılınması	2 Baàara 183-184; 185; 186-187
19/ RamaÑÊn	Bedir Gazvesi	8 EnfÊl Sûresi; 22 j acc 19-22 4 NisÊ• 97-100; 29 ,Ankebøt 10-12 3 Ş1-ø ,İmrÊn 161
20/ ŞevvÊl	“aynuàÊ, Gazvesi	3 Ş1-ø ,İmrÊn 12-13 5 MÊ•ide 51-56

2.1. Muàarrem (h.2/11) Ayındaki Gelişmeler

Bize SufyÊn Eyyøb - Sa,hd b. Cubeyr - İbn ,AbbÊs: Rasûlullah (ø) Medine’ye gelmiş de Yahudileri aşûre günü oruç tutarlarken bulmuş Bunun üzerine onlara: “Oruç tuttuğunuz bu gün nedir? diye sormuş. Yahudiler: “Bu çok büyük bir gündür. Bu günde Allah, Musa ile kavmini kurtardı da Firavun ile kavmini (suda) gark etti. Musa da buna şükür için oruç tuttu. İşte biz de bu günün orucunu tutuyoruz.” demişler. Bunun üzerine Rasûlullah (ø): “Öyle ise biz Musa’ya sizden daha yakın ve daha evlâyız.” buyurmuş, ondan sonra o gün Rasûlullah (ø) hem kendisi oruç tutmuş hem de tutulmasını emir buyurmuştur.⁴⁵³

⁴⁵³ Muslim, “oıyÊm”, 128; BuÛÊrø, “Tefsîr: Yønus”, 1; BuÛÊrø, “Tefsîr: ¼ÊhÊ”, 2; BuÛÊrø, “EÛÊdiøu’l-EnbiyÊ”, 24. Ayrıca bk. Tirmizø, “oavm”, 48; Ebø DÊvød, “oıyÊm”, 53.

Şiše (r) şöyle demiştir: Müslümanlar, Ramazân farz kılınmadan evvel aşûre günü oruç tutarlardı. Ve o günü Ka'be'ye (yeni) örtü örterlerdi. Allah RamañÊn orucunu farz kılınca Rasûlullah (ö): “Aşûre orucunu tutmak isteyen, onu yine tutsun; onu terk etmek isteyen de onu ter ketsin” buyurdu.⁴⁵⁴

Rivâyetlerin bize verdiği bilgilere göre Hz. Peygamber Medine'de Yahudilerle birlikte aşûre orucunu tutmuş ve Müslümanlara da tutmalarını tavsiye etmiştir. Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra Müslümanlar aşûre orucunu tutmak konusunda serbest bırakılmışlardır.

2.2. °afer (h.2/12) Ayındaki Gelişmeler

Savaşa izin veren âyetlerin nâzil olmasından sonra Hz. Peygamber'in ilk gazvesini hicretin on ikinci ayının başında °afer ayında VeddÊn Gazvesi (el-EbvÊ,) ile gerçekleşmiştir.⁴⁵⁵ Gazvenin sonunda müşriklerle karşılaşmadan Medine'ye dönen Hz. Peygamber, °afer ayının kalan kısmında ve Reb,u'l-evvel ayının ilk günlerinde Medine'de ikamet etmiştir.⁴⁵⁶

2.3. Reb,u'l-evvel (h.2/13) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin on üçüncü ayının başında BuvÊô Gazvesi gerçekleşmiştir.⁴⁵⁷ Hz. Peygamber bu gazveden sonra herhangi bir karşılaşma ve çarpışma olmadan Medine'ye dönmüş,

⁴⁵⁴ BuÛÊr, “j acc”, 47; Tirmiz, “°avm”, 49; Ebø DÊvød, “°ıyÊm”, 64; BuÛÊr, “Tefsr: Baðara”, 24. Ayrıca bk. BuÛÊr, “°avm”, 1; BuÛÊr, “°avm”, 69; Muslim, “°ıyÊm”, 113, 114, 115, 116, 117.

⁴⁵⁵ MøsÊ b. ,Uàbe, s. 119; VÊàid, I, 24; İbn Sa,d, II, 7; Êalfe b. ÊayyÊô, s. 56; BelÊÿur, I, 343; ¼aber, TÊrÛ, II, 403; Maàriz, I, 73; ``asallÊn, I, 321.

⁴⁵⁶ İbn HişÊm, I, 591.

⁴⁵⁷ VÊàid, I, 25; İbn Sa,d, II, 8-9; BelÊÿur, I, 343; ¼aber, TÊrÛ, II, 405; Maàriz, I, 73; ``asallÊn, I, 321. Êalfe b. ÊayyÊô, bu gazvenin Reb,u'l-ÊÛir ayında gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bk. Êalfe b. ÊayyÊô, s. 57.

Rebbü'l-Ûira ayının kalanında ve CumÊde'l-ØlÊ'nın bir kısmında Medine'de ikamet etmiştir.⁴⁵⁸

VÊaid (207/823), Medine'ye üç mil uzaklıktaki CemmÊ Dağı'nda yayılmakta bulunan deve ve sığırları sürüp götüren Kurz bin CÊbir'i yakalamak için Birinci Bedir (SefevÊn) gazvesinin Rebbü'l-evvel ayının başında gerçekleşmiş olduğunu bildirmektedir.⁴⁵⁹ Kurz b. CÊbir kaçmış olduğu için Hz. Peygamber Medine'ye dönmüştür ve sonra CumÊde'l-Ûira ayının kalanı ile Receb ve Şaban ayında Medine'de ikamet etmiştir.⁴⁶⁰

2.4. CumÊde'l-Ûira (h.2/16) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin on altıncı ayının başında ,Uşeyre gazvesi (El-,Aşra) gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, Mudlicoğulları ve müttelikleriyle anlaşma yapılarak geri dönmüştür.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ İbn HişÊm, I, 598.

⁴⁵⁹ VÊaid, I, 26; İbn Sa,d, II, 9; BelÊyur, I, 343; Maàriz, I, 74; `` asòallÊn, I, 340. ÊalÊfe b. ÊayyÊ, bu gazvenin CumÊde'l-Ûira ayında gerçekleştiğini belirtmektedir. Bk. ÊalÊfe b. ÊayyÊ, s. 57. Aynı şekilde İbn HişÊm bu gazveyi ,Uşeyre gazvesinden sonraki bir dönemle tarihlendirmektedir. İbn İsuÊâ'tan gelen bir rivâyete dayanarak Hz. Peygamber'in ,Uşeyre gazvesinden geldiği zaman Medine'de sadece on gece kaldığını ve Birinci Bedir gazvesini gerçekleştirdiğini nakletmektedir. Bk. İbn HişÊm, I, 598-600.

⁴⁶⁰ İbn HişÊm, I, 601.

⁴⁶¹ VÊaid, I, 27; İbn Sa,d, II, 9-10; BelÊyur, I, 344; ¸aber, TÊr, II, 408; Maàriz, I, 74; `` asòallÊn, I, 321. ÊalÊfe b. ÊayyÊ, bu gazvenin CumÊde'l-ØlÊ ayında gerçekleştiğini (Bk. ÊalÊfe b. ÊayyÊ, s. 57); İbn HişÊm ise ,Uşeyre gazvesinin Rebbü'l-evvel ayında BuvÊ Gazvesinden sonra yapıldığını nakletmektedir. Bk. İbn HişÊm, II, .

2.5. Receb (h.2/17) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

2.5.1. Na'ile Seriyesi (2 Baàara 217-218)

Abdullah b. Caûş'ın Seriyesi olarak da kaynaklarda yer alan bu olay hicretin on yedinci ayının başında Receb ayında gerçekleşmiştir.⁴⁶² Hicretin on altıncı ayının başında Uşeyre Gazvesi (El-'Aşpra)'nden sonra kontrol için Abdullêh b. Caûş'ın komutasında bir birlik Batn-ı Na'ile'de Mekkelilerin kervanını vurmıştır. Bunu bahane eden müşrikler bu olayın haram aylardan Receb ayında gerçekleşmiş olmasından dolayı Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara yüklenmişlerdir.⁴⁶³ Kaynaklar bu seriye üzerine 2 Baàara 217-218. âyetlerin nâzil olduğunu nakletmektedirler.⁴⁶⁴

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَن دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

2 Baàara 217-218

217. âyette zikredilen “haram ayın” Receb ayı oluşu bu âyetin, nüzûl sebebinin, Receb ayında meydana gelen bir olay olmasındandır. Müfessirler bu âyetin nüzûl sebebinin, Hz. Peygamber'in gönderdiği bir müfrezenin, Receb ayının birinci günü

⁴⁶² VÊaidî, I, 28; İbn HişEm, I, 601; İbn Sa,d, II, 9; ¼aberî, TÊrîû, II, 410; Maàarizî, I, 75; ¼asallÊnî, I, 341. Møse b. Uàbe (bk. Møse b. Uàbe, s. 120) ve İbn Şebbe (bk. İbn Şebbe, II, 472) bu seriyyenin hicrî 2. yıl 14. ayda gerçekleştiğini kaydetmektedir.

⁴⁶³ İbn HişEm, I, 601vd.

⁴⁶⁴ VÊaidî, I, 32; İbn HişEm, I, 604; İbn Şebbe, II, 476; ¼aberî, TÊrîû, II, 413; ¼asallÊnî, I, 341.

Batn-ı Na'ile'de, müşriklerden biri olan ,Amr b. el-Ha'lem'yi öldürmesi ve iki müşriki de esir etmesi hadisesi olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁵ Bu olay, ¼aber'nin rivâyetine göre, ,Urve b. Zubeyr, Sudd, Mucahid, İbn ,Abbês, ' ' Êtade, ,İkrime, ~ aÜÜÊk ve Şa,bi tarafından kısmen de olsa farklı şekillerde nakledilmiştir.

Bu âyete ilişkin tefsirlerde yer alan bir diğer tartışma bu âyetin nes' edilmesi hususudur. Müfessirler bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Cumhur nes' olduğunu ve haram aylarda müşriklerle savaşın mubah olduğunu belirtmektedirler. Ancak bunu hangi âyetin nesh ettiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler.⁴⁶⁶

¼aber, Tevbe sûresinin otuz altıncı âyetinin bu âyeti nes' ettiği, Hz. Peygamber'in haram aylarda savaşmasından anlaşılmış olduğunu düşünmektedir. Çünkü Hz. Peygamber haram aylarında ; uneyn'de Hev'zin kabilesiyle, ¼Ê'if'te Sa'ib kabilesiyle savaşmış, Ebø Şmir de, Ev'ês denen yere, orada bulunanlarla savaşmak üzere göndermiştir. Şâyet bu aylarda savaşmak yasak olsaydı Hz. Peygamber bunu yapmazdı.⁴⁶⁷ ¼aber, şöyle devam etmektedir:

Sîre alimleri, ; udeybiye barışından önce Hz. Osman'ı müşriklerin öldürdüğü haberi gelmesi üzerine Hz. Peygamber'in ashabıyla birlikte müşriklerle savaşmak üzere biât-ı rıdvan yaptığı ve bu biâtın da bir haram ay olan Zi'l-ka,de ayında yapıldığı hususunda ittifak etmişlerdir. Barıştan sonra Hz. Peygamber savaştan vazgeçmiştir. Bu vakia, açıklamakta olduğumuz âyette zikredilen, haram aylarında savaşmanın yasak olduğu hükmünden sonra gerçekleşmiştir. Zira, AbdullÊh b. Ca'ş olayı hicretin

⁴⁶⁵ ¼aber, III, 648-649, 650; ' ur'ub, III, 423; İbn Ke'br, II, 285.

⁴⁶⁶ ¼aber, III, 662; ' ur'ub, III, 427.

⁴⁶⁷ ¼aber, III, 664.

ikinci yılında, İ udeybiye barışı ise hicretin altıncı yılında, İ uneyn ve İİif olayları ise hicretin sekizinci yılında meydana gelmişlerdir.⁴⁶⁸

İaberİ'nin bu açıklamalarında tarihsel-eleştirel yöntemin temel özelliklerinden biri olan kanıtı yorumlamanın bir örneğini görmekteyiz. İaberİ, âyetle ilgili rivâyetleri sadece nakletmekle yetinmeyip rivâyetlerin tarihî gerçeklerle uygunluğunu gözetmiştir.

218. âyetin tarihî bağlamına ilişkin tefsirlerin verdiği bilgiler 217. âyette zikredilen olayı tamamlamaktadır:

İabdullİh b. Caİş'ın komutasındaki müfreze, mukaddes ay olan Receb ayında, Kureyş müşriklerinden İAmr b. el-İ adremİ'yi öldürünce müslümanlar bu müfreze hakkında "Eğer bunlar günah işlemedilse sevapları da yoktur." demişler ve bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁴⁶⁹

Sîre kaynaklarıyla tefsirlerin aynı tarihî bağlama işaret etmeleri ve âyetlerin sebeb-i nüzûlünde aktarılan bilgilerde yer alan isimler (İabdullİh b. Caİş ve İAmr b. el-Haİremİ) yer (Batn-ı Naİle) ve dönem (Receb) bu âyetlerin hicretin on yedinci ayında nâzil olduğunu göstermektedir.

⁴⁶⁸ İaberİ, III, 664-665.

⁴⁶⁹ İaberİ, III, 668; İurûbİ, III, 423vd; İbn Keİr, II, 285vd.

2.5.2. Kiblenin Tahvili (2 Baàara 142-145)

İbn ,Umer'den (r): İnsanlar    ub 'da sabah namazı kılarlarken bir kişi geldi ve şöyle dedi: 'Bu gece Ras lullah'a ( ) Kur' n  yeti indi ve Ka,be'ye dönmesi emredildi, siz de o yöne d n n!' O anda namaz kılanların yüzü şam bölgesine dönüktü ve birlikte Ka,be'ye döndüler.⁴⁷⁰

Hiz. Peygamber'in Kudüs'e yönelerek ne kadar süre namaz kıldığı ihtilaflıdır.⁴⁷¹ Kaynaklarda Hiz. Peygamber'in hicretten sonra kaç ay sonra kiblenin değiştiği ile ilgili farklı riv yetler bulunmaktadır. Riv yetler on  ⁴⁷², on altı⁴⁷³, on yedi⁴⁷⁴, on altı veya on yedi⁴⁷⁵ ay sonra değiştiğini söylemektedir. İbn Hiş m, İbn İsu  a'a dayanan riv yetle, ise bu değişikliğin Hiz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden itibaren on sekiz ayın geçmesi üzerine şa,b n ayında gerçekleştiğini nakletmektedir.⁴⁷⁶

Kiblenin değişikliğine neden olan en önemli durum Yahudilerin genel tutumudur. Hicr  birinci yıldan bu zamana kadar Yahudilerle ilgili n zil olan  yetlerden ilişkilerin bozulmaya başlamış olduğunu görmekteyiz. Bu sürecin

⁴⁷⁰ İbn j anbel, II, 114.

⁴⁷¹ Bk.  aber , II, 618.

⁴⁷² Eb  D v d, " al t", 28.

⁴⁷³ M s  b. ,U be, s. 116;  al fe b.  ayy  , s. 64; Ma riz , I, 78;    as all n , I, 343-347; İbn j anbel, I, 350.

⁴⁷⁴ ,Abdull h b. Vehb (197/812), *el-C mi*, thk. Miklos Muranyi, Harrassowitz-Wiesbaden 1992, s. 40/252; İbn İsu  a, s. 279;  aber , II, 619.

⁴⁷⁵ Bu  r , " m n", 30; Bu  r , " al t", 31; Bu  r , "A b ru'l-ş  d", 1; Bu  r , "Tefs r: Ba ara", 12; Bu  r , "Tefs r: Ba ara", 18; Muslim, "Mes cid ve Mev iu' - al t", 12; Tirmiz , " al t", 138; Tirmiz , "Tefs ru'l- ur n", 2; İbn j anbel, IV, 283.

⁴⁷⁶ İbn Hiş m, I, 606.  aber  de aynı tarihi vermektedir. Bk.  aber , *Türü*, II, 416.

devamında kiblenin değişmesine ilişkin 2 Baðara 142-145. âyetlerin nâzil olduğu nakledilmiştir.⁴⁷⁷

2 Baðara 142-145

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِن كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِن الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَئِن أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنتَ بِتَابِعٍ قِبَلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِن بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

atÊde'den: “Kible olayı bir imtihan ve safları netleştirmedir. En0Er, Hz. Peygamber'in hicretinden önce iki yıl Kudüs'e doğru namaz kılmıştı. Hz. Peygamber ve ashabı, Medine'ye gelişinden sonra da on yedi ay yine Kudüs'e doğru namaz kıldılar. Daha sonra Allah, kibleyi Ka,be tarafına çevirdi. Bunun üzerine bir kısım insanlar: “Bunları daha önce buldukları kiblede çeviren nedir?” Bu adam mutlaka doğduğu yeri özledi.” dediler. Bunun üzerine Allah: “Ey Muhammed, de ki: “Doğu da Allah'ındır batı da. Allah, dilediğini hidâyete erdirir.” âyetini indirdi.⁴⁷⁸

¼aber½, atÊde'den naklettiği bu rivâyet âyetlerin zamanına açıkça gönderme yapmaktadır. Rivâyette yer alan “on yedi ay Kudüs'e doğru namaz kıldılar. Daha sonra, Daha sonra Allah, kibleyi Ka,be tarafına çevirdi” ifadeleri 142 ve 143. âyetlerin hicretin on yedinci ayda nâzil olduğunu bildirmektedir.

⁴⁷⁷ Eal½fe b. EayyÊ0, s. 64 (144. âyet); ¼aber½, TÊr½U, II, 416.

⁴⁷⁸ ¼aber½, II, 624.

İbn Zeyd'den nakledilen rivâyete göre “Nereye yönelirseniz Allah’ın yüzü oradadır” âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber “Bunlar, Allah’ın evlerinden biri olan Kudüs’e doğru yönelen bir kavimdir. Biz de oraya yönelsek nasıl olur?” demiş ve on altı veya on yedi ay oraya doğru yönelerek namaz kılmışlardır. Ancak Yahudiler “Muhammed ve arkadaşları kiblelerinin neresi olduğunu bilemediler. Onlara kiblelerini biz gösterdik.” şeklinde konuşmaya başlayınca Hz. Peygamber Kudüs’e doğru yönelmeyi hoş görmüyor ve yüzünü göğe doğru çevirip kiblenin Ka,be tarafına çevrilmesini istiyordu. Bunun üzerine 144. âyet nâzil olmuştur.⁴⁷⁹ Bu rivâyette aktarılan tarihî bilgiler önceki âyetlerle bağlantılı olduğunu göstermekte ve âyetin zamanını belirlemektedir.

479 İbn Zeyd, 145. âyetin nâzil olma sebebine ilişkin Suddî’den, kiblenin Kudüs’ten Ka,be’ye çevrildikten sonra Yahudiler’in “Muhammed babasının memleketini ve doğduğu yeri özledi. Şayet bizim kiblemize yönelmeye devam edecek olsaydı biz onun, gelmesini beklediğimiz adamımız olduğunu ümit ederdik” şeklinde sözlerinin üzerine nâzil olduğunu nakletmektedir.⁴⁸⁰

144 ve 145. âyetlerin nüzûl sebeplerine dair yukarıda verdiğimiz rivâyetler de âyetlerin nâzil oldukları zamanları belirlemektedir. Dolayısıyla 142. âyetten itibaren kiblenin değişmesini konu edinen bu âyetlerin hicretin on yedinci ayında nâzil olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁷⁹ İbn Zeyd, II, 658.

⁴⁸⁰ İbn Zeyd, II, 668.

2.6. Şa,bĒn (h.2/18) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

2.6.1. Orucun Farz Kılınması (2 Baàara 183-184; 185; 186-187)

Sîre kaynakları hicretin ikinci yılı, on sekizinci ayında kıblenin Ka,be'ye çevrilişinden sonra Şa,bĒn ayının sonlarına doğru orucun farz kılınmasını⁴⁸¹ konu edinen 2 Baàara 183-184. âyetlerinin nâzil olduğunu bildirmektedir.⁴⁸²

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

Mu,az b. Cebel'den (18/639): Râsulullah Medine'ye geldiğinde aşûre gününde ve her ayın üç gününde oruç tutuyordu. Sonra Allah, RamaĒĒn ayında oruç tutmanın farz olduğunu bildiren âyeti indirdi.⁴⁸³

¼aber¼'nin ve İbn Ke¼r'in naklettiği bu bilgi âyetlerin RamaĒĒn ayında oruç tutmak üzere nâzil olduğunu kaydetmektedir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

Sonra sağlam ve seferde olmayana 2 Baàara 185 âyetiyle oruç farz kılındı. Oruç tutamayan ihtiyar için bir fakiri doyurmak hükmüyse baki kalmıştır.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ ¼aber¼, *TĒrĒŪ*, II, 417.

⁴⁸² İbn İsuĒà, s. 278; İbn Sa,d, I, 248; Maàriz¼, I, 79; Ebø DĒvød, “°alĒt”, 28.

⁴⁸³ ¼aber¼, III, 156.

⁴⁸⁴ İbn İsuĒà, s. 278.

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ وَأَبْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُمْ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

Ensar'dan bir adamın Hz. Peygamber'e sorduğu soru üzerine de 2 Baðara 186-187 âyeti nâzil olmuştur.⁴⁸⁵

Tefsirlerde bu âyetlere dair yapılan temel tartışma 183. âyette geçen sizden önce geçen ve kendilerine oruç farz kılman ümmetlerden maksadın kim olduğudur. Suddh'ye göre bunlar Hıristiyanlardır. Onların oruçları günde bir defa ve yatsıdan sonra iftar edilmek sûretiyle tutulan oruç şeklindeydi. Bu oruç şekli, Müslümanlara önceleri farz kılınan oruç şekliydi. Hıristiyanlara da Ramaññen orucu tutmak farz kılınmıştı.⁴⁸⁶ MucËlid'e göre ise "bizden önce kendilerine oruç farz kılınanlardan" maksat, ehl-i kitabtır.⁴⁸⁷ atÊde'ye göre ise bunlardan maksat, Müslümanlardır. Çünkü Ramaññen orucu farz kılınmadan önce her aydan üç gün oruç tutmak Müslümanlara farz kılınmıştır. Daha sonra Ramaññen orucu farz kılınınca bu oruçlar kaldırılmıştır.⁴⁸⁸ Tesbit edebildiğimiz kadarıyla tefsirlerin yer alan açıklamalarda âyetlerin nâzil olduğu zamana ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır.

⁴⁸⁵ İbn İsuÊà, s. 278. Ebø DÊvød, "alÊt", 28.

⁴⁸⁶ ¼aberð, III, 154.

⁴⁸⁷ ¼aberð, III, 155.

⁴⁸⁸ ¼aberð, III, 156.

Sonuç olarak; sîre kaynaklarının verdiği bilgi ve rivâyetlerden hareket ederek ve âyetler arasındaki konu bütünlüğünden dolayı 185. ve 186-187. âyetlerin de bu ay içerisinde nâzil olduğunu düşünmekteyiz.

Bu aya ilişkin diğer önemli gelişmelerden biri ezanın teşriidir. Ezan ikinci yılda uygulanmaya başlamıştır.⁴⁸⁹ İbn İSÛÊÀ'dan nakledilen bilgiye göre Hz. Peygamber Medine'de sükuna kavuştuğu zaman, muhacir sahabeler ve ensar onun etrafında toplandı. Bu zamana kadar namaz kaim oldu, zekat ve oruç farz kılındı. Hz. Peygamber namaz vakitleri için bir davet şekli istedi.⁴⁹⁰ Çünkü namaz vakitlerinde Müslümanların mescide nasıl çağırılacakları konusu sorun olmuştu. Farklı teklifler öne sürüldü ancak aralarında Hz. Ömer'in teklifi Hz. Peygamber tarafından kabul edildi. Buna göre özel olarak görevlendirilen biri Müslümanları çağırarak namaza çağıracaktı. Bunun üzerine BilÊl bu işle tanzif edildi. Bir süre sonra ,AbdullÊh b. Zeyd rüyasında bu çağrıda kullanılacak sözleri rüyasında gördüğünü Hz. Peygamber'e anlatmış ve bu ezanın oluşmasını sağlamıştır.⁴⁹¹ İbn İSÛÊÀ'dan nakledilen rivâyetten ezanın zekat ve orucun farz kılınmasından sonraki dönemde uygulanmaya başladığı anlaşılmaktadır.⁴⁹²

⁴⁸⁹ BelÊyur, I, 323; Maâriz, I, 70.

⁴⁹⁰ İbn Hişem, I, 508; BuÛÊr, "EyÊn", 1; Muslim, "°alÊt", 1; Tirmiz, "°alÊt", 25.

⁴⁹¹ Ebø DÊvød, "°alÊt", 27, 28; Tirmiz, "°alÊt", 25; İbn j anbel, IV, 43; İbn j anbel, V, 233, 247.

⁴⁹² İbn Hişem, I, 508.

Kaynaklar fitr sadakasının da bu dönemde emredilmiş olduğunu nakletmektedir.⁴⁹³

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla sîre alimlerinden sadece Ealþfe b. EayyÊ0 (240/854), NÊÜiyet-u cehþne isminde bir gazvesinin bu ayın ortasında gerþekleþtiğini belirtmekte;⁴⁹⁴ ancak gazve ile ilgili ayrıntılı bilgiye yer vermemiþtir.

2.7. RamaÑÊn (h.2/19) Ayındaki Geliþmeler ve İliþkilendirilen Âyetler

2.7.1. Bedir Gazvesi (8 EnfÊl Sûresi 1-75; 22 j acc 19-22; 4 NisÊ· 97-100; 29 ,Ankeb0t 10-12; 3 Şl-0 ,İmrÊn 161)

Bedir Gazvesi, hicretin on dokuzuncu ayında gerþekleþmiþtir.⁴⁹⁵ Hz. Peygamber, Pazartesi günü RamaÑÊn ayının sekizinci gecesinde bu savaþ için yola çıkmıþtır. Hz. Peygamber ile müşrikler Bedir günü, RamaÑÊn ayının on yedisine rastlayan Cuma sabahı karþılaþmıþlardır.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Maârizþ, I, 79.

⁴⁹⁴ Ealþfe b. EayyÊ0, s. 57.

⁴⁹⁵ VÊaidþ, I, 33; Ealþfe b. EayyÊ0, s. 58; Bazı sîre alimlerine göre RamaÑÊn ayının 12. gecesinde gerþekleþmiþtir. Bk. M0sÊ b. ,Uâbe, s. 117; İbn Sa,d, II, 11; Maârizþ, I, 79; `` as0allÊnþ, I, 343-347.

⁴⁹⁶ İbn İsuÊâ, s. 110. Bedir Savaþı için ayrıntılı bilgi için bk. VÊaidþ, I, 33-160; İbn Sa,d, II, 10-25; ,aberþ, TÊrþÜ, II, 421-479; Maârizþ, I, 79vd.

Sîre kaynakları Bedir günü Enfâl sûresinin⁴⁹⁷, 22 j acc 19-22⁴⁹⁸, 4 NisÊ 97-100⁴⁹⁹, 29 ,Ankebôt 10-12⁵⁰⁰ ve 3 Šl-ø ,İmrÊn 161.⁵⁰¹ âyetlerin nâzil olduğunu belirtmektedirler.

8 EnfÊl Sûresi 1-75

İbn İSÜÊâ dedi ki: Bedir savaşı son bulduğu zaman, Allah onun hakkında Kur'ân'dan el-EnfÊl sûresini baştan başa indirdi.⁵⁰²

Sa,ðd b. Cubeyr dedi ki: Ben İbn ,AbbÊs (r)'a: el-EnfÊl Sûresi'nin inmesi sebebi nedir? diye sordum. O: "Bedir gazvesi hakkında indi" dedi.⁵⁰³

EnfÊl sûresinde yer alan âyetlerin nâzil olma sebepleriyle ilgili rivâyetler bu sûrenin tarihî bağlamını Bedir savaşıyla belirlemektedir. Bu sûreden 19. ve 1. âyetlerin tarihî bağlamlarına işaret eden rivâyetlere yer vermek istiyoruz:

Zuhr, ,Aôıyye, ,AbdullÊh b. Sa,lebe, İbn İSÜÊâ, ve benzerlerinden rivâyet edildiğine göre Bedir günü Ebø CeUl, şöyle demiştir: "Ey Allah'ım, O, akrabalık bağı

⁴⁹⁷ 8 EnfÊl 9 (VÊâid, I, 68; Tirmiz, "Tefsîru'l-'ur-Ên", 8; Muslim, "CiÛEd ve's-Siyer", 58); 8 EnfÊl 7 (¼aber, TÊrÛ, II, 421); 8 EnfÊl 9-10 (¼aber, TÊrÛ, II, 447); 8 EnfÊl 19 (VÊâid, I, 78); 8 EnfÊl 42 (¼aber, TÊrÛ, II, 423); 8 EnfÊl 48 (VÊâid, I, 79); 8 EnfÊl 49 (VÊâid, I, 80); 8 EnfÊl 55-63 (VÊâid, I, 80); 8 EnfÊl 12 (VÊâid, I, 86; İbn Sa,d, II, 23); 8 EnfÊl 1 (VÊâid, I, 101; 106; İbn Sa,d, II, 23); 8 EnfÊl 41 (VÊâid, I, 101; İbn Sa,d, II, 24); 8 EnfÊl 17 (BelÊyur, I, 344); 8 EnfÊl 45-57 (VÊâid, I, 52, 79, 80; İbn İSÜÊâ, s. 285; BelÊyur, I, 348; [47. âyet] ¼aber, TÊrÛ, II, 424); 8 EnfÊl 58-59 (İbn Sa,d, II, 26; BelÊyur, I, 372); 8 EnfÊl 60-66 (VÊâid, I, 80; İbn İSÜÊâ, s. 286); 8 EnfÊl 67-70 (İbn İSÜÊâ, s. 287); 8 EnfÊl 72-75 (İbn İSÜÊâ, s. 287); 8 EnfÊl 68-75 (¼aber, TÊrÛ, II, 475); 8 EnfÊl 1-75 (İbn HişÊm, I, 666-677).

⁴⁹⁸ VÊâid, I, 78; İbn Sa,d, II, 16.

⁴⁹⁹ VÊâid, I, 81; İbn İSÜÊâ, s. 289; İbn HişÊm, II, .

⁵⁰⁰ VÊâid, I, 81.

⁵⁰¹ VÊâid, I, 104.

⁵⁰² İbn HişÊm, I, 666.

⁵⁰³ İbn Keør, VII, 5; BuÛÊr, "Tefsîr: EnfÊl", 1.

kopardı. Bizlere bilmediğimiz şeyleri getirdi. Yarın sen onu helak et.” Ebø Ce’lî işte böyle söyleyerek fetih istemişti. Bunun üzerine âyetin sonuna kadar olmak üzere bu âyet nâzil oldu.⁵⁰⁴

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِيَ عَنْكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ
وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾

19. âyete ilişkin nakledilen bu rivâyet âyetin Ebø Ce’lî’in sözleri üzerine nâzil olduğunu belirtmektedir. Rivâyette geçen “Bedir günü” ifadesi âyetin nâzil olma zamanına doğrudan işaret etmektedir. Ebø Ce’lî’in sözlerine cevap olarak nâzil olan bu âyet [Eğer, fetih istiyor idiyse, işte size fetih gelmiştir. Eğer vazgeçerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Yok tekrar dönerseniz biz de döneriz. Topluluğunuz çok da olsa hiç bir şeye yaramaz. Çünkü muhakkak Allah mü’minlerle beraberdir.] savaşa açılış yapmakta ve bu özelliğiyle sûreden ilk nâzil olan âyet olduğu kanaatindeyiz.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١﴾

Sûrenin 1. âyetinin nüzûl sebebi hakkında farklı görüşler zikredilmektedir. Ancak âyetin genel anlamı bütün bu görüşleri kapsamaktadır. Buna göre âyet, Bedir savaşına katılanların, ganimet malının kime ait olacağı hakkında ihtilaf etmeleri üzerine nâzil olmuştur:

İbn ,AbbÊs ve ,İkrime’den: Bu husuta ,UbÊde b. °Ëmit diyor ki: Biz, Rasûlullah (ö) ile Bedir savaşına gittik. Savaşa ben de katıldım. Çatışma başladı. Allah, düşmanı mağlup etti. Müslümanların bir kısmı kaçan düşmanları kovalayıp onları yakalıyor ve öldürüyorlar, bazıları da savaş almanda ganimet topluyorlar, bir kısmı da Rasûlullah’ı düşmandan korumak için onun etrafına toplanmışlardı. Gece olunca herkes biraraya toplandı. Ganimet toplayanlar, “Bunları biz topladık, kimsenin

⁵⁰⁴ ¼aber¶, XI, 91; İbn Keøbr, VII, 43.

bunlarda hakkı yoktur.” dediler. Düşmanı kovalayanlar da “Siz, ganimete bizden daha lâyük değilsiniz. Zira düşmanın o malları alıp götürmelerine biz mani olduk, onları biz mağlup ettik.” Dediler. Rasûlullah’ın (ö) çevresinde bulunup onu koruyanlar ise: “Siz, ganimete bizden daha layık değilsiniz. Çünkü biz, Rasûlullah’a, düşmandan bir zarar geleceğinden korkarak onun etrafında toplandık ve bundan dolayı ganimet toplayamadık.” dediler. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu ve Rasûlullah, ganimet mallarını Müslümanlar arasında eşit bir şekilde taksim etti.⁵⁰⁵

Âyetin nâzil olma sebebini açıklayan bu tarihî bilgi âyetin savaş bittikten sonra nâzil olduğuna “Allah düşmanı mağlup etti” ifadeleriyle işaret etmektedir. Bu sebeple sûrenin ilk âyetinin tarihî ardıllık bakımından daha sonra nâzil olduğunu düşünmekteyiz. Âyetin genel konusunun ganimetler olması, bunun savaş sonunda nâzil olduğuna delildir.

22 j acc 19-22

هَذَا اِنْ خَصَمَانِ اِخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ نِيَابٌ مِّنْ نَّارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِّنْ حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كَلَّمَا ارَادُوا اَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ اَعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

19. âyette zikredilen iki hasımdan kimlerin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikredilmektedir:⁵⁰⁶

Ebø Zer el-• ifrø de Bedir savaşında birbirleriyle teke tek vuruşanlar hakkında nâzil olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁷ Başkaları da bu görüşü nakletmişlerdir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ ¼aberø, XI, 14.

⁵⁰⁶ ¼aberø, XVI, 489.

⁵⁰⁷ ¼aberø, XVI, 489-490.

⁵⁰⁸ ¼aberø, XVI, 490.

‘‘atÊde ise burada zikredilen iki hasımdan maksadın Müslümanlarla ehl-i kitab olduklarını söylemiştir. Zira kendilerine kitab verilenler: ‘‘bizim Peygamberlerimiz ve kitaplarımız sizden önce gönderilmişlerdir. O halde biz Allah’a sizden daha yakınız’’ demişler. Müslümanlar ise ‘‘bizim kitabımız bundan önceki bütün kitapların hükümlerini kaldırmıştır. Peygamberimiz ise bütün Peygamberlerin sonuncusudur. Biz, Allah’a sizden daha yakınız.’’ demişlerdir. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirerek Müslümanların hasmı olan ehl-i kitabı susturmuştur.⁵⁰⁹ MucÊÛid ve ‚AôÊ- ise burada zikredilen iki hasımdan maksadın, mü’minler ve kafirler olduklarını söylemişlerdir. Çünkü mü’minler, öldükten sonra tekrar dirilmenin meydana geleceğini söylerken kâfirler bunu inkâr ederek onlara karşı çıkmışlardır.⁵¹⁰

‚Alb b. Eb¢ ¼Êlib (r): Kıyamet gününde ben RaÛmÊn’ın huzurunda müşriklerle muhakeme olmak üzere duruşmak için ilk diz çöken kişi olacağım, demiştir. Bu hadîsin râvîsi ‘‘ays ibn ‚UbÊd da: ‘‘Bu iki zümre, Rableri hakkında birbirleriyle davlaşan iki hasım zümredir’ âyeti bunlar hakkında (yani j amza ve iki arkadaşı ile ‚Utbe ve iki arkadaşı hakkında) indi, demiştir. Yine ‘‘ays: Bedir gününde birbirlerine karşı cenkleşmeğe çıkan kimseler bunlardır: ‚Alb, j amza b. ‚Abdilmu  alib, ‚Ubeyde ibnu’l-j Êri  b. ‚Abdilmu  alib, (bu üçü müslümandır); Şeybe b. Rab a, b. ‚Abdi’ş-Şems, kardeşi ‚Utbe b. Rab a, ve el-Vel d b. ‚Utbe’dir.⁵¹¹

‘‘ays b. ‚UbÊd şöyle demiştir: Ben Eb  Zer el-• ifÊr¢ (r)’den işittim; o yemin ederek: Şu âyetler (el-j acc: 19-22) elbette Bedir günü birbirleriyle cenkleşen bu altı kişi hakkında indi, demiş ve yukarıda geçen hadisteki gibi o altı ismi saymıştır.⁵¹²

⁵⁰⁹ ¼aber¢, XVI, 491.

⁵¹⁰ ¼aber¢, XVI, 492.

⁵¹¹ Bu Êr¢, ‘‘Tefs r: j acc’’, 3.

⁵¹² Bu Êr¢, ‘‘Me  z ’’, 8.

BuÛEr de âyet ile ilgili Bedir günü mübareze iki taraf hakkında nâzil olduğunu nakletmektedir. ¼aber'nin Ebø Zer el-• ıfr'den naklettiği görüŖü ve BuÛEr rivâyetlerine dayanarak bu âyet grubunun Bedir savaŖı sırasında nâzil olduğu kanaatindeyiz.

4 NisE 97-100

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ
وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا
يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾ فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ
يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاجِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ
الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

¼aber'nin İbn Ebø j Êtim – İbn ,AbbEs tarikiyle verdiği rivâyete göre Mekke halkından bir kavim Müslüman olmuştu ve Müslümanlıklarını gizliyorlardı. Bedir günü müşrikler onları beraberlerinde çıkardılar ve onlardan bazıları yaralanıp öldüler. Bedir savaŖına katılan Müslümanların ve bunların Müslüman olduğunu bilenler için bu durum zor geldi ve onlar için bağışlanma dilediler. Bunun üzerine 97. âyet ve devamı nâzil olmuŖtur.⁵¹³

~ aÛÛÊk'dan nakledilen tarihî bilgiye göre bu âyet Hz. Peygamber ile birlikte hicret etmeyip Mekke'de kalan bazı münafıklar hakkında nâzil olmuŖtur. Bunlar Bedir günü müşriklerle birlikte çıktılar ve ölenler içinde bunlar da öldü. Bunun

⁵¹³ ¼aber, VII, 381.

üzerine bu âyet genel olarak dinini yaşama imkanı olmadığı ve hicrete gücü yettiği halde müşriklerin arasında kalanlar hakkında nâzil olmuştur.⁵¹⁴

İbn ,AbbÊs - ,İkrime'den: Bunlar İslâm'a girmiş bîr topluluk idi. Müşrikler onları kendileri ile birlikte Bedir'e çıkmaya zorladılar. Bazıları Bedir'de öldürüldü. Bunun üzerine yüce Allah: "Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler..." (en-NisÊ• 97) buyruğunu indirdi.⁵¹⁵

urub'nin naklettiği bu tarihî bilgiler bu âyette kastedilenlerin Hz. Peygamber hicret edince, kavimleriyle birlikte kalmaya devam eden Mekkeli Müslümanlar olduğunu ve onlardan bir kısmının dinleri dolayısıyla fitneye (azap ve işkenceye) maruz bırakılmalarından dolayı Bedir savaşı sırasında kafirlerle birlikte savaşa katılmaları üzerine bu âyetin nâzil olduğunu belirtmektedir.

İbn Ebî İtim - Ebø Zura, - Zubeyr b. ,AvvÊm'-dan rivâyetine göre: İ Êlid b. HizÊm Habeş ülkesine hicret etti ve yolda onu bir yılan soktu, öldü. Onun hakkında: "Allah'a ve Rasûlü'ne hicret ederek evinden çıkan kimseye, ölüm gelirse; onun ecrini vermek Allah'a düşer. Ve Allah gafûrdur, rahîmdir." âyeti nâzil oldu.⁵¹⁶

Bu hadisi garîb olarak nitelendiren ¼aber rivâyeti tarihsel açıdan eleştirmektedir:

İ Êlid b. HizÊm'ın Habeşistan'a hicret etmesi Mekke'de olmuştur. Ancak bu âyet, Medine'de nâzil olmuştur. Şâyet bu hadise bu âyetin nüzûl sebebi değilse bile herhalde Zubeyr, bu âyetin hükmünün başkalarıyla birlikte ona da şâmil olmak üzere nâzil olduğunu kastetmek istemiştir.⁵¹⁷

⁵¹⁴ ¼aber, VII, 383.

⁵¹⁵ urub, VII, 55, 56.

⁵¹⁶ ¼aber, VII, 383.

⁵¹⁷ ¼aber, VII, 385.

Buna göre âyetin nâzil olma sebeplerinden biri olarak nakledilen bu rivâyeti zikretmesine rağmen ¼aber, rivâyetin tarihsel olarak doğru olmayacağını da belirtmektedir.

29 ,Ankebt 10

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوْلَىٰ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾

İbn ,AbbÊs ile   at de'ye ait iki görüşten birisine göre bu sre tümüyle Medine'de inmiştir. Diğer görüşlerine göre ise başındaki ilk on âyet dışında Mekke'de inmiştir. Bu ilk on âyet Medine'de, Mekke'de bulunan Müslümanlar hakkında inmiştir.⁵¹⁸

¼aber,'nin İbn ,AbbÊs ve ,İkrime'den naklettiği tarihî bilgi bu âyetin, Mekke'de iken müslüman olup hicret etmek isteyen, daha sonra da müşrikler tarafından hicretleri engellenen ve dinden çıkmaya zorlanan, bunun üzerine tekrar inkarcılığa dönen ve Bedir günü müşriklerle birlikte çıkan insanlar hakkında nâzil olduğunu belirtmektedir. Bunlar arasında lenleri Müslümanlar tanıyınca onlar için bağışlanma dilenmiler ve bu âyet nâzil olmuştur.⁵¹⁹

Bu âyetle ilgili tefsirlerin naklettikleri bilgiler 4 Nis  97. âyet ve devamıyla benzer bir bağlam resmetmektedirler. Hz. Peygamber ile birlikte hicret edemeyen ve Mekke'de kalan Müslümanların yaşadıkları işkencelerden dolayı tekrar eski inançlarına dönmüşlerdir. 10. âyette onların bu durumları anlatılmaktadır.

⁵¹⁸   urub, XVI, 333.

⁵¹⁹ ¼aber, XVIII, 366.

3 Şl-ø ,İmrĒn 161

﴿١٦١﴾ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلَّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

Âyetin tarihî bağlamına ilişkin tefsirlerde yer alan görüşe göre bu âyet Bedir savaşındaki ganimet mallarından, kırmızı renkli bir kadife kumaşın kaybolmasından dolayı bir kısım insanların “belki de onu Rasûlullah almıştır” demeleri üzerine nâzil olmuştur.⁵²⁰ Bu görüş İbn ,AbbĒs ve Sa,hd b. Cubeyr’den nakledilmiştir.

urûub’ye göre bu âyet UÛud günü okçuların -önceden açıklandığı şekilde- konumlarını, müslümanlar ganimetlerini ele geçirir ve kendilerine bir şeyler verilmez korkusuyla yerlerini bırakıp gitmeleri üzerine, Allah’ın Hz. Peygamber’i paylaştırmada haksızlık etmeyeceğini beyanıdır.⁵²¹

Kelb (146/763) ve MuâĒtil şöyle demişlerdir: “Bu âyet UÛud günü o okçular, ganimet elde etme arzusu ile mevzîlerini terk edip de, “Biz Allah Rasûlünün, “Kim birşey alırsa o, onundur” demesinden ve Bedir gününde yaptığı gibi, burada da ganimetleri taksim etmemesinden korkuyoruz” dedikleri, bunun üzerine de Peygamber’in (ö) “Siz, bizim hainlik edip size ganimetten pay vermeyeceğimizi mi zannettiniz” demesi üzerine nâzil olmuştur.⁵²²

Rivâyetlerin verdiği tarihî bilgiler bu âyetin Bedir savaşı sonunda ganimetlerin taksiminde gerçekleşen bir olaya referans olduğunu ve UÛud savaşı esnasında nâzil olan âyet grubunun içinde olduğunu göstermektedir.

⁵²⁰ ¼aberĒ, VI, 195; Krş. Ebø DĒvød, “CiÛĒd”, 144, 145; TirmizĒ, “TefsĒru’l-urĒn”, 3.

⁵²¹ urûub, V, 387.

⁵²² RĒzĒ, IX, 72.

Hicretin on dokuzuncu ayına ilişkin kaynakların kaydettiği bir diğer olay ,Umeyr b. ,Adiyy'in RamañÊn ayının 25. gününde gece yarısında ,AsmÊ bint MervÊn'ı öldürülmesidir. Ramañan'ın bitmesinden beş gün önce bu olay gerçekleşmiştir.⁵²³

2.8. ŞevvÊl (h.2/20) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

Bedir savaşından sonra ilk Ramazan bayramı⁵²⁴ ve Ebø ,Afk'ın öldürülmesi seriyyesi yirminci ayın başında ŞevvÊl ayında gerçekleşmiştir.⁵²⁵

2.8.1. Benø 'aynuâÊ, Gazvesi (3 Şl-ø ,İmrÊn 12-13)

ŞevvÊl ayının ortasında Cumartesi günü⁵²⁶ gerçekleşen bu gazve sonucunda Yahudiler sürgün edilmişlerdir. Bu sürgünün asıl sebebi Medine'nin iç huzurunu bozmaları, düşmanlıklarını açığa vurmaları ve Hz. Peygamber'in artık onlarla barış içinde yaşayamayacağını anlamasıdır. Benø 'aynuâÊ, Hz. Peygamber'le aralarında bulunan anlaşmayı bozan, Bedir ve UÛud savaşları arasında onunla savaşan ilk

⁵²³ VÊaidþ, I, 161; İbn Sa,d, II, 25; Maàrizþ, I, 120; 'asóallÊnþ, I, 378.

⁵²⁴ 'asóallÊnþ, I, 378.

⁵²⁵ VÊaidþ, I, 163; İbn Sa,d, II, 25; Maàrizþ, I, 121; 'asóallÊnþ, I, 379.

⁵²⁶ VÊaidþ, I, 165; İbn Sa,d, II, 26; BelÊyurþ, I, 371; ,aberrþ, TÊrþÛ, II, 480; Maàrizþ, I, 122; 'asóallÊnþ, I, 380. Êalþfe b. ÊayyÊò, bu olayın üçüncü yılda gerçekleştiğini belirtmektedir. Bk. Êalþfe b. ÊayyÊò, s. 66.

Yahudilerdir.⁵²⁷ Sîre kaynakları 3 Şî-ø ,İmrËn 12-13. âyetlerin bu olay üzerine nâzil olduğunu kaydetmektedirler.⁵²⁸

3 Şî-ø ,İmrËn 12-13

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سِتْرٌ مِّنْهُمْ وَنَحْشُرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيَبْسُ الْعَهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ النَّصْرَةِ فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِّثْلِهِمْ رَأَىٰ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾

12. âyete dair nakledilen tarihî bilgilere göre Hz. Peygamber Bedir savaşında Kureyşlilere ağır kayıplar verdirdikten sonra Medine'ye dönmüş; bütün Yahudileri Benø ‘‘aynuâË, çarşısında toplamış ve onlara şunları söylemiştir: “Ey Yahudi topluluğu, Kureyşin başına gelenler sizin de başınıza gelmeden Müslüman olun” Yahudilerin “Ey Muhammed, savaşmasını bilmeyen acemi Kureyşlilerden birkaç kişiyi öldürmen seni gururlandırmasın. Eğer sen, bizimle savaşacak olsan bizim ne olduğumuzu ve bizim gibileriyle karşılaşmamış olduğunu anlarsın” şeklinde mukabelede bulunmaları üzerine bu âyet nâzil olmuştur.⁵²⁹ Bu rivâyet tefsirlerde MuËammed b. İsuËË (151/768) kanalıyla İbn ,AbbËs ve ,İkrime'den nakledilmiştir.

13. âyette zikredilen, iki topluluktan ve Allah yolunda savaşanlardan maksat, MuËammed b. İsuËË kanalıyla İbn ,AbbËs, ,İkrime ve MucËËid'e göre Bedir savaşında, Kureyş müşriklerine karşı savaşan Rasûlullah ve sahabileridir. Kafir

⁵²⁷ İbn İsuËË, s. 295; EalËfe b. EayyËò, s. 66.

⁵²⁸ İbn HişËm, I, 552; Ebø DËvød, “EarËc, Fey• ve ,İmËre”, 21, 22.

⁵²⁹ ¼aberË, V, 239; ‘‘urøubË, V, 36, 37; RËzË, V, 202; İbn KeøËr, III, 23.

topluluktan maksat ise bu savaşta Hz. Peygamber'e karşı savaşan müşriklerdir.⁵³⁰ Bu âyet için verilen tarihî kayıt bir önceki âyetle bağlantılı ve Yahudilere cevap olduğunu göstermektedir.

Bu rivâyette verilen bilgiler âyetin Bedir savaşından sonra nâzil olduğuna ve Benî Nadiyyân'a, kabilesiyle ilgisine işaret etmektedir.

2.9. Zi'l-Ücce (h.2/22) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin yirmi ikinci ayının başı beşinci günü es-Sevâ Gazvesi gerçekleşmiştir. Bedir gazvesinin intikamını almak üzere Ebû Sufyân'ın Müslümanların üzerine yaptığı bir harekettir.⁵³¹ Ayrıca ilk Kurban Bayramının hicretin ikinci (10 Zi'l-Ücce) yılında gerçekleşmiş olduğu kaydedilmektedir.⁵³²

3. Hicrî 3. Yıllarındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

<u>Ay</u>	<u>Olay</u>	<u>İlişkilendirilen Âyetler</u>
25/ Rebîu'l-evvel	KÊb b. el-Eşref'in Öldürülmesi	NisÊ• 51
25/ Rebîu'l-evvel	• aâafÊn Gazvesi	5 MÊ•ide 11
32/ řevvÊl	UÛud Gazvesi	8 EnfÊl 36 8 EnfÊl 17 16 NaÛl 126 3 şl-ø ,İmrÊn 121-200

⁵³⁰ ¼aberþ, V, 242.

⁵³¹ MøsÊ b. ,Uâbe, s. 179-180; İbn Sa,d, II, 27; Êalþe b. ÊayyÊô, s. 59; BelÊyurþ, I, 373; ¼aberþ, TÊrþÛ, II, 483; Maârizþ, I, 123; ``asôallÊnþ, I, 382.

⁵³² ¼aberþ, TÊrþÛ, II, 481-482; Maârizþ, I, 124.

3.1. Mu'arrem (h.3/23) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin yirmi üçüncü ayının ortasında " ar'ratu'l-kudr gazvesi gerçekleşmiştir.⁵³³

3.2. Reb'l-u'l-evvel (h.3/25) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

Hicretin yirmi beşinci ayının on dördüncü günü Yahudi Ka,b b. el-Eşref'in öldürülmesi gerçekleşmiştir.⁵³⁴ Mu'ammed b. Mesleme'nin Seriyyesi olarak da bilinmektedir.⁵³⁵

3.2.1. • a'af'ên Gazvesi (5 M'ê·ide 11)

Hicretin yirmi beşinci ayının on sekizinci günü olan Perşembe günü gerçekleşmiştir.⁵³⁶ Çø-Emr veya Necid gazvesi olarak da bilinmektedir. Sîre kaynakları bu olan üzerine 5 M'ê·ide 11. âyetin nâzil olduğunu nakletmektedirler.⁵³⁷

⁵³³ V'ê·aid'ê, I, 171; İbn Sa,d, II, 28; Bel'ê·yur'ê, I, 375; ¼aber'ê, T'ê·r'ê·, II, 482; Ma'àriz'ê, I, 124. " as'âll'ên'ê, bu gazvenin hicretin yirminci ayında gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bk. " as'âll'ên'ê, I, 379.

⁵³⁴ M'ôs'ê b. ,U'abe, s. 181; V'ê·aid'ê, I, 173; İbn Sa,d, II, 29; ¼aber'ê, T'ê·r'ê·, II, 487; Ma'àriz'ê, I, 125; " as'âll'ên'ê, I, 386. Krş. Uri Rubin, "The Assasination of Ka,b b. al-Ashraf", *Oriens* 32 (1990): 65-71; Michael Lecker, "W'ê·qid'ê's Account on the Satatus of the Jews of Medina: A Study of Combined Report", *JNES* 54/1 (1995): 15-32.

⁵³⁵ Bu'û·er'ê, "Ci'û·êd", 158, 159; Bu'û·er'ê, "Me'û·êz'ê", 15; Muslim, "Ci'û·êd ve's-Siyer", 119; Ebø D'ê·v'ød, "Ci'û·êd", 157; Ebø D'ê·v'ød, "Êar'êc, Fey' ve ,İmare", 21, 22.

⁵³⁶ İbn İ's'û·ê·à, s. 293; İbn Sa,d, II, 31; Bel'ê·yur'ê, I, 377; ¼aber'ê, T'ê·r'ê·, II, 487; Ma'àriz'ê, I, 128; " as'âll'ên'ê, I, 388. Êal'ê·fe b. Êayy'ê·ô, bu gazveyi Mu'arrem ayı ile tarihlendirmektedir. Bk. Êal'ê·fe b. Êayy'ê·ô, s. 65.

⁵³⁷ V'ê·aid'ê, I, 181; Bel'ê·yur'ê, I, 378.

5 MÊide 11

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَن يَسْطُورَ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

Müfessirler, Allah'ın bu âyette mü'minlere lütfettiğini beyan ettiği nimetten hangi nimetin kastedildiği hususunda farklı görüşler zikretmişlerdir. Bu görüşler ise âyetin ne zaman nâzil olduğu konusunda da bilgiler içermektedir.

atÊde, MucÊÜid, İkrime ve Ebø MÊlik'ten nakledilen bir görüşe göre burada zikredilen nimetten maksat, Allah'ın yanlışlıkla öldürülen Âmir oğullarından iki kişinin diyetlerini ödemedeki yardımcı olmaları için Benø NaÑr Yahudilerine gittiği zaman onların Hz. Peygamber'e suikast düzenlemeleri, Allah'ın da vahiy ile bunu Hz. Peygamber'e bildirip O'nu bu saldırıdan kurtarmasıdır.⁵³⁸

İbn ,AbbÊs'tan nakledilen diğeri bir görüşe göre ise Allah'ın burada zikrettiği nimetten maksat, Hz. Peygamber'e, içine zehir kattıkları bir yemekle öldürmek isteyen Yahudilerin suikastından kurtarmasıdır.⁵³⁹

Bu hususta atÊde'den gelen bir rivâyet farklı bir tarihî bağlama işaret etmektedir:

Bu âyet Rasûlullah'a, yedinci gazve olan Batn-ı NaÛle gazvesinde nâzil olmuştur.⁵⁴⁰

⁵³⁸ ¼aber¶, VIII, 228, 230.

⁵³⁹ ¼aber¶, VIII, 229.

⁵⁴⁰ ¼aber¶, VIII, 232.

Buna göre Allah'ın bu âyette zikrettiği nimetten maksat, Batn-ı Naûle gazvesinde Hz. Peygamber'e düşmanlarının, kendileri namaz kılarlarken saldırıya geçeceklerini bildirmesi ve korku anlarında nasıl namaz kılacağını beyan etmesidir. Bu rivâyet âyetin hicretin on yedinci ayı olan Receb ayında gerçekleşen Batn-ı Naûle gazvesinde nâzil olduğunu belirtmektedir. Sîre kaynaklarında buna ilişkin bir bilginin olmaması ve 'atÊde'nin âyetle ilgili Yahudiler tarafından Hz. Peygamber'e yapılan suikast üzerine nâzil olduğuna ilişkin bir başka haber nakletmesi, kendisinin bu konuda elde ettiği rivâyetleri naklettiğini ve doğruluğuna dikkat etmediğini göstermektedir.

¼aber, bu görüşlerden birinci görüşün tercihe şayan olduğunu, buradaki nimetten maksadın, Allah'ın, Hz. Peygamber'i, Benø Nañr Yahudilerinin suikastından kurtarması olduğunu söylemiştir. Zira bundan sonra gelen âyetlerde Yahudilerin çirkin sıfatlan zikredilmekte, Allah'a ve Peygamberlerine ihanet ettikleri bildirilmektedir. Hz. Peygamber'e onların yaptıkları bu kötülükler karşılığında onlara dokunmaması da emredilmektedir.⁵⁴¹

Sîre kaynaklarının bize verdiği bilgilere göre bu gazvede Du,ór b. el-j Êrió Hz. Peygamber'e suikasta teşebbüs etmiştir.⁵⁴² Tefsirlerde verilen bilgilerde bu suikastın Hz. Peygamber'e bir "nimet" olarak haber verildiğini ve bunun üzerine bu âyetin nâzil olduğunu belirtmektedirler. Sîre ve Tefsir kaynaklarının verdiği bu bilgiler birleştirilerek bu âyetin hicretin yirmi beşinci ayında nâzil olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁴¹ ¼aber, VIII, 233.

⁵⁴² VÊaid, I, 180.

3.3. CumÊde'l-ØlÊ (h.3/27) Ayındaki Gelişmeler

BuÛrÊn Gazvesi (BenÛ Suleym) hicretin yirmi yedinci ayının altıncı gününde gerçekleşmiştir.⁵⁴³ Bu gazveden sonra Hz. Peygamber, Kureyş ve Suleymoğulları ile savaşmak üzere Hicaz'da bir maden yatağı olan BuÛrÊn'a varmıştır. RebÛ,u'l-ÊÛir ve CumÊde'l-ØlÊ aylarını BuÛrÊn'da geçiren Hz. Peygamber herhangi bir savaş yapmadan Medine'ye geri dönmüştür.⁵⁴⁴

3.4. CumÊde'l-ÊÛira (h.3/28) Ayındaki Gelişmeler

Hicretin yirmi sekizinci ayının başında El-'' arde Seriyyesi gerçekleşmiştir.⁵⁴⁵ Hz. Peygamber'in gönderdiği Zeyd b. HÊrió'in başında bulunduğu bu seriyye, Ebø SufyÊn'in önderi olduğu Kureyş kfilesiyle Necid sularından bir su olan el-'' arde'de yapılmıştır.⁵⁴⁶

3.5. Şa,bÊn (h.3/30) Ayındaki Gelişmeler

H. Peygamber, Hz. ğ afða ile hicretin otuzuncu ayında UÛud Gazvesinden önce evlenmiştir.⁵⁴⁷

⁵⁴³ İbn Sa,d, II, 32; BelÊÿurÛ, I, 379; ¼aberÛ, *TÊrÛÛ*, II, 487; MaàrizÛ, I, 129; '' asòallÊnÛ, II, 389. ÊalÛfe b. ÊayyÊò, gazveyi RebÛ,u'l-evvel ayı ile tarihlendirmektedir. Bk. ÊalÛfe b. ÊayyÊò, s. 65.

⁵⁴⁴ İbn İsuÊà, s. 294; İbn HişÊm, II, 46.

⁵⁴⁵ VÊaidÛ, I, 183.

⁵⁴⁶ İbn İsuÊà, s. 296; İbn Sa,d, II, 32; ¼aberÛ, *TÊrÛÛ*, II, 492; MaàrizÛ, I, 129; '' asòallÊnÛ, II, 390. İbn İsuÊà, Ka,b b. Eşref'in katlinden önce gerçekleştiğini zikretmektedir.

⁵⁴⁷ Møse b. ,Uàbe, s. 178; ¼aberÛ, *TÊrÛÛ*, II, 499.

3.6. RamañÊn (h.3/31) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

Hz. Peygamber, Zeyneb b. Huzeyme ile hicretin otuz birinci ayında evlenmiştir.⁵⁴⁸

Hz. Fatıma ve Hz. Ali'nin oğlu, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan bu ayın on beşinci günü Medine'de doğmuştur.⁵⁴⁹

3.7. ŞevvÊl (h.3/32) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

3.7.1. UÙud Gazvesi (8 EnfÊl 36; 8 EnfÊl 17; 16 NaÙl 126; 3 Şl-ø ,İmrÊn 121-200)

Hicretin otuz ikinci ayının yedinci⁵⁵⁰ veya on birinci gününde gerçekleşmiştir.⁵⁵¹

Kaynaklar 8 EnfÊl 36⁵⁵², 8 EnfÊl 17⁵⁵³, 16 NaÙl 126⁵⁵⁴ [müöle âyeti⁵⁵⁵] âyetlerinin ve 3 Şl-ø ,İmrÊn sûresinin 120. âyetinden itibaren geri kalanların (121-200)⁵⁵⁶ UÙud gününde nâzil olduğunu kaydetmektedir.⁵⁵⁷

⁵⁴⁸ Êalİfe b. ÊayyÊó, s. 66; BelÊÿurİ, II, 564.

⁵⁴⁹ Êalİfe b. ÊayyÊó, s. 66; ¼aberİ, TÊrİÙ, II, 537.

⁵⁵⁰ İbn Sa,d, II, 33; BelÊÿurİ, I, 381.

⁵⁵¹ MösÊ b. ,Uäbe, s. 117; VÊàidİ, I, 185; Êalİfe b. ÊayyÊó, s. 67; ¼aberİ, TÊrİÙ, II, 499vd; Maàrizİ, I, 130; " asóallÊnİ, I, 391vd.

⁵⁵² İbn İSÜÊà, s. 301-302; VÊàidİ, I, 186; İbn Sa,d, II, 33.

⁵⁵³ VÊàidİ, I, 222; İbn Sa,d, II, 43.

⁵⁵⁴ VÊàidİ, I, 250; İbn İSÜÊà, s. 314-315; İbn HişÊm, III, .

⁵⁵⁵ Müöle, ölümlere kulak ve burun kesme cezasına verilen isimdir.

⁵⁵⁶ VÊàidİ, I, 271-280; İbn HişÊm, II, 106; (121-179. âyetler); İbn Sa,d, II, 43 (144. âyet); Maàrizİ, I, 177 (124-125. âyetler); BelÊÿurİ, I, 385 (167. âyet); BuÙÊrİ, "MeóÊzİ", 26 (122. âyet).

⁵⁵⁷ Ayrıca krş. İbn Sa,d, II, 42; BelÊÿurİ, I, 392; BuÙÊrİ, "MeóÊzİ", 21, 22; Tirmizİ, "Tefsİru'l- "urÊn", 3.

8 Enf'el 36

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿٣٦﴾

Müslümanlar, Bedir savaşında Kureyş kafirlerinden ileri gelenlerini öldürüp kuyuya doldurmaları üzerine, geriye kalan perişanları Mekke'ye döndüler. Ebø SufyEn da ticaret kervanıyla Mekke'ye varmıştı. Kureyşlilerden Rabba,'nın oğlu ,AbdullÊh, Ebø CeUl'in oğlu ,İkrime ve ,Umeyye b. j alef'in oğlu °afvEn gibi babaları, oğulları ve kardeşleri Bedir'de öldürülenler, Ebø SufyEn'in ve kervanında eşyası bulunan diğer Kureyşli tüccarların yanına gittiler. Onlara: “Ey Kureyş topluluğu MuÜammed sizi helak etti. Seçkinlerinizi öldürdü. Siz bu kervan malıyla, onun taraflanna karşı bize yardım edin. Belki biz, ölenlerimizin intikamını onlardan alırız.” dediler. Onlar da bunların isteklerini yerine getirdiler. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.⁵⁵⁸

Zuhrϕ - ‘‘ atÊde - Mu,az’dan nakledilen bu rivâyete göre âyet Bedir savaşı sırasında nâzil olmuştur. Aynı şekilde ~ aÜÜÊk, âyetin Bedir ehli hakkında nâzil olduğunu söylemektedir.⁵⁵⁹

¼aberϕ'nin Suddϕ ve MucÊÜid⁵⁶⁰ ve RÊzϕ'nin Sa,ıd b. Cubeyr ve MucÊÜid'den⁵⁶¹ rivâyet ettiğine göre bu âyet, Ebø SufyEn'in UÜud'da Hz. Peygamber ile savaş için mallarını harcaması hakkında nâzil olmuştur. Müfessirlerin naklettikleri bu rivâyetler ise âyeti başka bir zaman dilimi ile tarihlendirmektedir. Buna göre âyet Bedir'de değil, UÜud'da nâzil olmuştur. Ancak biz Enf'el sûresindeki

⁵⁵⁸ ¼aberϕ, XI, 173; Krş. İbn Ke0br, VII, 73.

⁵⁵⁹ ¼aberϕ, XI, 174; İbn Ke0br, VII, 74.

⁵⁶⁰ ¼aberϕ, XI, 172.

⁵⁶¹ RÊzϕ, XV, 166.

âyet akışını dikkate alarak âyetin Bedir kıssası hakkında olduğunu ve Bedir savaşı zamanında nâzil olduğunu düşünmekteyiz.

8 Enfâl 17

فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٧﴾

Bu âyetle ilgili iki farklı tarihî bağlam nakledilmiştir. Bunlardan birincisi âyetin Bedir gazvesi zamanında nâzil olduğuna işaret eden rivâyettir:

Suddb'den: Allah Rasûlü (ö) Bedir günü ,Alb' ye (r): “Yerden bana çakıl ver, buyurdu. ,Alb (r), üzerinde toprak olan çakılları ona verdi de Hz. Peygamber bunu müşriklerin yüzlerine attı. Gözlerine bu topraktan bir parça girmedi hiç bir müşrik kalmadı. Sonra mü'minler peşlerine düştüler, onları ya öldürdüler ya da esir ettiler. Bunun üzerine Allah “siz öldürmediniz onları, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, ancak Allah attı.” âyetini indirdi.⁵⁶²

İkinci rivâyet ise âyetin Uûud zamanında nâzil olduğu hakkında bilgi vermektedir:

MusÊ b. ,Uâbe, İbn ŞihÊb'dan naklederek: Uûud gününde ,Ubey, atı üzerinde demirlerle örtülmüş (zırh giyinmiş) halde: Eğer Muhammed kurtulursa ben kurtulmayayım diyerek geldi. Rasûlullah'ı (ö) öldürmek kastıyla üzerine bir hamle yaptı. MusÊ b. ,Uâbe der ki: Sa,hd b. el-Museyyeb dedi ki: Mü'minlerden bir grup yiğit, onun karşısına çıkınca, Rasûlullah'ın onlara verdiği emir üzere yolunu açtılar. Bu sefer, Mus,ab b. ,Umeyr, Rasûlullah'ı (ö) koruyarak onun karşısına çıktı. Mus,ab b. ,Umeyr şehid edildi. Rasûlullah (ö) da ,Ubey b. j alef'in miğfer ile zırhın arasında boğazını ortaya çıkartan bir boşluk gördü, elindeki harbesini ona sapladı. ,Ubey, atından düştü ve bu aldığı yaradan da kan çıkmadı. Sa,hd dedi ki: Kaburga

⁵⁶² İbn Keôlr, VII, 40.

kemiklerinden bir kemik de kırıldı. İşte yüce Allah'ın: "Attığın zaman da sen atmadın. Ama, ancak Allah attı" buyruğu bunun hakkında nâzil olmuştur.⁵⁶³

Âyetin Bedir savaşı akabinde nâzil olduğunu belirten   ur  b   bu açıklamayı zayıf bulmaktadır.⁵⁶⁴ Dolayısıyla biz de 8 Enf  l 17 ve 36.  yetleri U ud savaşı ile iliŐkilendiren alimlerin bu  yetlerin hepsini içine aldığını kastetmiŐ oldukları;  yetlerin, bu olaylar hakkında n zil olduğunu kastetmedikleri kanaatindeyiz.

16 Na l 126

و ن  اقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به ولكن صبرتم لهو خير للصائرين ﴿١٢٦﴾

 aber  'nin tercih ettiği görüşe göre U ud savaşında müşrikler, Hz. Hamza ve diğer Müslümanlardan  ld rd kleri kimselerin vücutlarının çeşitli uzuvlarını kesip parçalamıŐlardır. Bunu gören Müslümanlar: "Yemin olsun ki Allah bizi onlara galip getirdiği zaman biz de onlara Őoye Őoye yapacağız" demişler ve bunun üzerine bu  yet (m  le) n zil olmuştur.⁵⁶⁵

Mu ammed b. İ     - ,A    b. Yess r riv yetine göre Na l s resi bütünüyle Mekke'de n zil olmuştur. S re Mek 'dir. Ancak sonundan    yet (126-127-128) Medine'de U ud savaşından sonra n zil olmuştur. SavaŐta Hz. Hamza öldürülmüŐ ve ona işkence edilmiŐti. Hz. Peygamber "Ő ayet biz onlara galip gelirse mutlaka onlardan otuz kişiye işkence edeceğiz" buyurmuŐtu. Müslümanlar Hz. Peygamber'in bu sözünü iŐittiklerinde "Allah'a yemin olsun ki eğer biz onlara galip gelirse onlara

⁵⁶³   ur  b  , IX, 477-478.

⁵⁶⁴   ur  b  , IX, 478.

⁵⁶⁵   aber  , XIV, 402.

öyle bir işkence edeceğiz ki; Araplardan hiç kimse, kimseye böyle bir işkence yapmamıştır” dediler. Bunun üzerine Allah sûrenin sonuna kadar: “Ceza verecek olursanız, size nasıl ceza verildi ise siz de öylece ceza verin...” âyetlerini indirdi.⁵⁶⁶

Tefsir bilginlerinin büyük çoğunluğu, bu âyet Medine’de indiğini kabul etmektedirler. Buna göre 126, 127 ve 128. âyetler Uûud günü Hz. Hamza’ya müöle yapılması hakkında inmiştir. Anlamı itibariyle de kendisinden önce Mekke’de inmiş buyruklar ile bir bağlantısı olduğu için Mekkl bir sûrenin sonunda yer almıştır.

3 Şl-ø ,İmrÊn 121-200

إِن تَمَسَّكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا
يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾ وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾

¼aberl, 121. âyetin 120. âyetle bağlantılı olduğunu ifade ederek 121. âyette zikredilen, Hz. Peygamber’in savaşçıları yerlerine yerleştirmesi olayında hangi savaşın kastedildiği hakkında iki görüş zikretmektedir. Birincisi İbn ,AbbÊs, MucÊÜid, ‘‘aôÊde ve Suddl’ye göre, bu âyette işaret edilen savaş, Uûud’dur.⁵⁶⁷

İkincisi ise j asan Baðr’ye dayanan görüştür ve buna göre bu savaş j endeà’tir.⁵⁶⁸

¼aberl, birinci görüşün tercihe şayan olduğunu söylemiştir. Zira bundan sonra gelen âyetteki “nerdeyse bozguna uğrayacak” olan iki topluluktan maksat, bütün müfessirlere göre ensardan, Benø Seleme ve Benø j Êriøe kabileleridir. Bunların, neredeyse bozguna uğrama halleri, ,AbdullÊh b. ,Ubey b. Seløl’un, Uûud savaşında,

⁵⁶⁶ ¼aberl, XIV, 403; İbn Keðbr, VIII, 369.

⁵⁶⁷ ¼aberl, VI, 6, 7.

⁵⁶⁸ ¼aberl, VI, 7.

Hız. Peygamber'in ordusundan ayrılıp gitmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bu da göstermektedir ki bu âyet UÛud savaşına işâret etmektedir.⁵⁶⁹

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ ﴿١٢٤﴾ بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْتَسِبُهُمْ فَيُنْقَلِبُوا خَائِبِينَ ﴿١٢٧﴾

¼aber½, bu noktada yaptığı açıklamalarda âyeti tarihî bağlamıyla ilişkilendirmekte ve âyetin UÛud savaşından hemen önce nâzil olduğunu göstermektedir. Bu âyeti müteakiben 123, 124, 125, 126, 127. âyetler Bedir savaşına atıflarla UÛud savaşına katılacak Müslümanlara destek içeren âyetlerdir. Dolayısıyla bu âyetler Hız. Peygamber UÛud'a çıkmadan önce nâzil olmuştur.⁵⁷⁰

Rasûlullah'ın UÛud savaşında yüzünün yaralanması ve dişinin kırılması sebebiyle, müşriklerin iman edeceklerinden ümit keserek şu hadis-i şerifini buyurması üzerine nâzil olmuştur: “Bu hususta Enes b. MÊlik diyor ki: “Rasûlullah'ın yüzü yaralandı, ön dişi kırıldı. Omzuna bir ok isabet etmişti. Öyle ki yüzünden kan akmaya başlamıştı. Rasûlullah yüzünü siliyor ve şöyle diyordu. “Kendilerini Allah'a davet eden Peygamberlerine bunu yapan bir ümmet nasıl iflah olabilir?” İşte bunun üzerine Allah “Senin elinde bir şey yoktur. Allah, ya onların tövbelerini kabul eder veya onlara azap eder. Çünkü onlar zalimlerdir.” âyetini indirdi.⁵⁷¹

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾

⁵⁶⁹ ¼aber½, VI, 7.

⁵⁷⁰ Bk. VÊâid½, I, 272.

⁵⁷¹ ¼aber½, VI, 45, 46.

128. âyetin tarihî bağlamına ilişkin Hz. Peygamber'in UÛud savaşında yaralanmasını anlatan bu rivâyet âyetin UÛud günü nâzil olduğuna işaret etmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ
لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾ وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَحَنَّةٍ عَرْضُهَا
السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ
النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ
وَمَن يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاءُ هُم مَّغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ
تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

Faizin yasaklanmasını konu edinen 130-136. âyetlerde yer alan “kat kat faiz yemeyin” buyruğundaki bu faiz yasağı, “urûub”ye göre UÛud ile ilgili açıklamalar arasına gelmiş bir ara cümlesi gibidir.⁵⁷² “urûub” bunu “eğer faizden sakınmayacak olursanız, bozguna uğrar ve öldürülürsünüz” şeklinde UÛud savaşına referansla yorumlamıştır.⁵⁷³ Bu yoruma göre bu âyetlerin de UÛud savaşı zamanında nâzil olduğunu söylemek mümkündür.

137-179. âyetlerle ilgili bilgiler UÛud savaşıyla ilgili tarihî bağlam belirtirler. Bu âyetler UÛud savaşında müşriklere galip gelemeyen Müslümanları teselli etmekte ve müşriklerin akıbetlerinin kötü olacağını bildirmektedir. Böylece Müslümanlara UÛud savaşında verdikleri kayıplardan dolayı üzülmemeleri vurgulanmıştır.

Ancak özellikle VÊaid’ nin nâzil olduğunu naklettiği 180-200. âyetlerin Yahudileri konu edinen tarihi bağlamları olduğu ve tesbit edebildiğimiz kadarıyla

⁵⁷² “urûub”, V, 310.

⁵⁷³ “urûub”, V, 311.

tefsirlerde bu âyetlerle UÛud savaşı arasında bir bağlantı kurulmamasından dolayı UÛud'dan daha sonra bir zaman diliminde nâzil olduğunu düşünmekteyiz.

Bu sûrenin ilk seksen üç âyetinin, Necr'ın Hıristiyanlarından bir heyetin, hicrî 9. yılda Medine'ye gelişleri sırasında nâzil olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁴ İbn Ke'bir'in sûrenin ilk seksen üç âyetiyle ilgili verdiği bu tarihî bilgiler bu âyetlerin Necr'ın heyetinin geldiği yıl olan hicrî 9. yılda nâzil olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Ş1-ø ,İmr'ın sûresinde UÛud savaşı hakkında ve zamanında nâzil olan bu âyetlerin sûre tertibi açısından kronolojik olarak daha önce yer almaktadır.

3.7.2. j amr'ın'l-Esed Gazvesi (3 Ş1-ø ,İmr'ın 172-173)

UÛud savaşının ertesi sabahı 8 Şevv'el'de gerçekleşmiştir.⁵⁷⁵ 3 Ş1-ø ,İmr'ın 172-173. âyetlerin bu olay üzerine nâzil olduğu nakledilmektedir.⁵⁷⁶

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ الَّذِينَ قَالُوا
لَهُمُ النَّاسُ إِنَّا نَاسٌ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

¼aber, 172. âyet hakkında nakledilen tarihî bilgiler mü'minlerin UÛud savaşı bittikten sonra müşrikler oradan uzaklaşınca, Hz. Peygamber düşmanın tekrar geri dönebileceğini düşünmesi üzerine Hz. Ebu Bekir ve Zubeyr b. ,Avv'ın da içinde bulunduğu yetmiş kişi kadar olan bir grup j amr'ın'l-Esed'e kadar yürüdüklerini ve

⁵⁷⁴ İbn Ke'bir, III, 5.

⁵⁷⁵ Møse b. ,Uâbe, s. 193vd; İbn Sa,d, II, 45; ¼aber, T'Er'ü, II, 534; Maâriz, I, 178; 'as'all'ın, I, 413. Eal'fe b. Eayy'ê, Şevv'el'den 18 gün geçtikten sonra olayın vuku bulduğunu (Bk. Eal'fe b. Eayy'ê, s. 73); Bel'ÿur ise, Şevv'el ayının sekizinci veya dokuzuncu günü gerçekleşmiş olduğu kaydetmektedir (Bk. Bel'ÿur, I, 413).

⁵⁷⁶ V'âid, I, 288.

bunları gören müşriklerin kalbine Allah'ın korku salmasından dolayı mağlup bir şekilde kaçmaları üzerine Müslümanların emniyet içinde Medine'ye döndüklerini belirtirler.⁵⁷⁷

173. âyet hakkında nakledilen tarihî bilgi bir önceki âyetle bağlantılıdır. Buna göre Müşrikler, UÛud savaşının sona ermesinden sonra Mekke'ye doğru yola çıktıklarında Ebø SufyËn: "Medine'ye dönüp Müslümanların kökünü kazımadan niçin geri dönüyoruz?" diyerek geri dönüp tekrar hücum etmek istemiş ve yanlarından geçen bir bedeviye bahşış vererek "git MuÛammed'e söyle tekrar geliyoruz" demiştir. Bu sırada Allah durumu Hz. Peygamber'e bildirmiş ve O da ordusunu hazırlayarak j amrËu'l-Esed'e doğru yürümüş ve orada bedevi ile karşılaşmıştır. Bedevi kendisine söyleneni onlara iletmiştir. Bu haber üzerine mü'minlerin aldıkları tavır 173. âyette beyan edilmiştir.⁵⁷⁸

İkrime, 'atËde ve başkaları da aynı şekilde bu âyetlerin j amrËu'l-Esed vakası hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷⁹

Hız. Peygamber ve ashabın düşmanı j amrËu'l-Esed'e kadar takip ettikten sonra, kendilerine hiçbir eziyet ve kötülük dokunmadan, Allah'ın nimeti ve lütfuyla Medine'ye geri döndüklerine işaret eden 174. âyetin de konu bütünlüğünden dolayı bu âyet grubu ile birlikte nâzil olduğunu düşünmekteyiz.

⁵⁷⁷ ¼aberË, VI, 239-240.

⁵⁷⁸ ¼aberË, VI, 244.

⁵⁷⁹ ¼aberË, VI, 240, 241.

4. Hicrî 4. Yıldaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

<u>Ay</u>	<u>Olay</u>	<u>İlişkilendirilen Âyetler</u>
36/°afer	Er-Recb, Gazvesi	2 Bakara 204-208
37/ Rebb,u'l-evvel	Benø en-Naŕŕr Gazvesi	59 j aŕr 1-19

4.1. Muŕrem (h.4/35) Ayındaki Gelişmeler

Sîre kaynakları hicretin otuz beşinci ayında Ebø Seleme b. ,Abdilesed'in °aadan Seriyyesi'nin⁵⁸⁰ ve ,Abdullah b. Uneys'in NubeyÛ Seriyyesi'nin⁵⁸¹ gerçekteştiğini aktarmaktadır.

4.2. °afer (h.4/36) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

4.2.1. Er-Recb, Gazvesi (2 Baàara 204-208)

,AbdullÈh b. °Èbit'in Seriyyesi olarak da bilinen Er-Recb, Gazvesi hicretin otuz altıncı ayında gerçekteşmiştir.⁵⁸² İbn HişEm, İbn İsuÈà'dan rivâyetle Er-Recb, Seriyyesi ile ilgili 2 Baàara 204-208 âyetlerinin nâzil olduğunu nakletmektedir.⁵⁸³

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلْدُّ الْحَصَامِ ﴿٤٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ﴿٤٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ

⁵⁸⁰ VÈaidb, I, 289; İbn Sa,d, II, 46; °asøallÈnb, I, 414.

⁵⁸¹ İbn Sa,d, II, 47.

⁵⁸² Møse b. ,Uàbe, s. 201; VÈaidb, I, 300; İbn Sa,d, II, 51; ¼aberb, TÈrbÛ, II, 538; Maàrizb, I, 184; °asøallÈnb, I, 416. Èalŕfe b. ÈayyÈø, bu olayın UÛud savaşından sonra olduğunu belirtmektedir. Bk. Èalŕfe b. ÈayyÈø, s. 74.

⁵⁸³ İbn HişEm, II, 174.

الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٧﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَعُوفٌ
بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

Rasûlullah'ın, j ubeyb ve arkadaşlarından oluşan müfrezesi Mekke ile Medine arasında UofEn denen yerde müşrikler tarafından mağlup edilince münafıklardan bir kısım insanlar şunları söylemişlerdir: “Vay haline bu öldürülen zavallıların! Bunlar ne evlerinde oturup sağ kaldılar ne de arkadaşlarının davasını tebliğ edebildiler.” İşte bu âyet, bu münafıklar hakkında, bundan sonra gelen âyet müfrezede bulunan mü'minler hakkında nâzil olmuştur.⁵⁸⁴

İkrime ve İbn ,AbbÊs tarikiyle gelen bu rivâyete göre 204 ve 205. âyetler Hz. Peygamber'in Recb, isimli yerde öldürülen ve esir alınan müfrezesi aleyhinde konuşan münafıklar hakkında nâzil olmuştur.

urûub, İbn ,AbbÊs ve DaÜÜÊk'tan rivâyet edilen habere göre âyetin tarihî bağlamını şöyle aktarmaktadır:

Kureyş kafirleri, Hz. Peygamber'e, “Biz müslüman olduk! Bunun için bize ashabından bir grup alim gönder!” diye haber yolladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara bir topluluk yolladı. Onlar Ba0n-ı Recb,'de konaklayınca, bu haber kafirlere ulaştı. Bunun üzerine onlardan yetmiş kişi ata bindiler ve bu müslüman topluluğunu kuşatarak, onları öldürüp astılar. İşte bunun üzerine bu âyet (2/207) nâzil oldu.⁵⁸⁵

Bu âyetin peşine, Ba0n-ı Recb,'de şehid edilen kimselerin durumuna dikkat çekmek için, “insanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek için, kendi canını satar” (2/208) âyeti nâzil olmuştur.

⁵⁸⁴ ¼aberb, III, 576vd; RÊzb, V, 221; İbn Ke0br, II, 268-269.

⁵⁸⁵ urûub, III, 281.

Dolayısıyla tefsirlerin âyetlerin tarihî bağlamlarına ilişkin naklettikleri bilgilere göre âyetlerin Batn-ı Reçb'de gerçekleşen olaya referans olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.2. Birru Ma,øne Gazvesi

İbn İsÜÊà'dan rivâyetle Hz. Peygamber, ŞevvÊl ayının geri kalan kısmı ile Zi'l-ka,de, Zi'l-Ûicce ve MuÛarrem ayında Medine'de ikamet etmiş ve sonra Birru Ma,øne ashabını °ofer ayında, UÛud'dan dört ay geçtiği bir sırada göndermiştir.⁵⁸⁶

Hz. Peygamber, kendilerine kurrâ denilen (kırk veya yetmiş kişilik) bir birliği Necd halkının isteği üzerine, onlara dîni öğretmek üzere göndermiştir. Ma,øne kuyusu başında pusuya düşürülünce kurrâlar öldürülmüştür.⁵⁸⁷ Bu konuda nakledilen haberler, Hz. Peygamber'in onların öldürülmelerine üzüldüğü kadar hiçbir şeye üzülmeyi bildirmemektedir.⁵⁸⁸

İsmÊ,l b. ,AbdillÊh - MÊlik - İsÜÊà b. ,AbdillÊh b. Ebb ¼alÛa - Enes b. MÊlik şöyle demiştir: Rasûlullah (ö) otuz sabah namazında, Ma,øne Kuyusu sahiblerini öldüren, Allah'a ve Rasûlü'ne isyan etmiş olan kimseler aleyhine Rı,l, ÇekvÊn ve ,Uòayya kabileleri aleyhine beddua etti. Enes dedi ki: Ma,øne Kuyusu'nda öldürülen kimseler hakkında Kur'ân indirildi. Biz onu okuduk. Bir zaman sonra (tilâveti) nesÛ olundu: "Bizden kavmimize haber götürün: Şüphesiz biz Rabbimize ulaştık ve o bizden razı oldu, biz de O'ndan razı olduk."⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ İbn HişÊm, II, 183; Êalfe b. ÊayyÊò, s. 76.

⁵⁸⁷ BuÛÊr, "CiÛÊd", 9; Muslim, "MesÊcid ve Meviu'ò-òalÊt", 302, 303, 307.

⁵⁸⁸ BuÛÊr, "Da,avÊt", 58; İbn j anbel, III, 116.

⁵⁸⁹ BuÛÊr, "CiÛÊd", 19, 184; BuÛÊr, "MeòÊz", 29; İbn j anbel, III, 110, 111.

Birru Ma,øne gazvesinin Kur'ân tarihi açısından önemi BuÛErþ ve İbn j anbel'in Enes b. MÊlik'ten naklettikleri rivâyete göre Ma,øne Kuyusu'nda öldürülen kimseler hakkında "Bizden kavmimize haber götürün: Şüphesiz biz Rabbimize ulaştık ve o bizden razı oldu, biz de O'ndan razı olduk" meâlinde bir âyetin nâzil olduğunu ve nesÛ olunana kadar onu okuduklarını nakletmektedir.⁵⁹⁰ Ancak bu âyet, mevcut Kur'ân mushafımızda bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu âyet 3. grup nesÛe (tilaveti mensÛ, hükmü bâki âyetler) girmektedir.⁵⁹¹

Sîre alimlerinden Møse b. ,Uàbe, bu aya ilişkin olaylar içerisinde Son Bedir Gazvesi'nin gerçekleşmiş olduğunu bildirmektedir.⁵⁹²

4.3. Rebþ,u'l-evvel (h.4/37) Ayındaki Gelişmeler ve İlişkilendirilen Âyetler

4.3.1. Benø en-NaÑr Gazvesi (59 j aşr 1-19)

Hicretin otuz yedinci ayında gerçekleşmiştir.⁵⁹³ Yahudi kabilesi Benø en-NaÑr ile yapılan bir gazvedir.⁵⁹⁴ RÊzþ'nin kaydettiğine göre Benø NaÑr Yahudilerinin çıkışı ile ilgili tarihî çerçeve şu şekildedir:

⁵⁹⁰ Ayrıca bk. VÊaidþ, I, 297; İbn Sa,d, II, 49; Maàrizþ, I, 183.

⁵⁹¹ NesÛ konusu Tefsir Us=li'nde en çok tartışılan alan olmuştur. Bu konuda tatmin edici araştırmaların yapılmasının Kur'ân'ın metinleşme tarihinin anlaşılması bakımından önemli ve gerekli olduğunu düşünmekteyiz.

⁵⁹² Møse b. ,Uàbe, s. 209.

⁵⁹³ Møse b. ,Uàbe, s. 210; Vâaidi, I, 308; İbn HişÊm, II, 190; İbn Sa,d, II, 35; BelÊyurþ, I, 410; Maàrizþ, I, 188; 'asøallÊnþ, I, 428. Maàrizþ, bu gazvenin Bedir'den altı ay sonra gerçekleştiğine dair İbn ŞiÛEb'a dayanan bir haber nakletmektedir. Bk. Maàrizþ, I, 188.

⁵⁹⁴ BuÛErþ, "CiÛEd", 80; Ebø DÊvød, "E.arfc, Fey ve ,İmÊre", 22, 23.

Benø Nañbr Hz. Peygamber ile olumlu veya olumsuz çatışmamak üzere anlaşma yapmıştı. Bedir savaşı olduğunda onlar, “Muñammed, Tevrat’da zafer ile nitelenen peygamberin kendisidir” dediler. Müslümanlar Uñud’da hezimete uğrayınca da, şüpheyeye düşüp, anlaşmalarını bozdular. Sonra Hz. Peygamber, askerleriyle onların yanına varıp, onlara “Medine’den çıkın” dedi. Buna mukabil Benø Nañbr “ölüm bize, çıkmaktan daha hoş gelir” dediler ve harb ilan ettiler.⁵⁹⁵

Bir başka rivâyete göre Benø Nañbr yol hazırlığı yapmak ve çıkmak için, Hz. Peygamber’den on gün müsaade istediler. AbdullÊh b. Ubey onlara “Sakin kalenizden çıkmayın. Eğer Müslümanlar sizinle çarpışırlarsa, bilin ki biz de sizinle beraberiz. Sizi yardımsız bırakmayız. Yemin olsun ki eğer çıkar giderseniz, biz de sizinle çıkıp gideriz” şeklinde haber göndermiştir. Hz. Peygamber 21 gün onları muhasara etmiş; Yahudiler, Allah’ın yardımından ümitlerini kesince, Hz. Peygamber’den barış talebinde bulunmuşlardır. Hz. Peygamber de, ancak her üç evin, diledikleri eşyaları seçip sadece bir deveye yüklemeleri şartı ile sürgüne gitmelerine razı olmuştur. Onlar, Şam bölgesine ve İ ayber’e yerleşmişlerdir. Bir başka küçük grup da Hire’ye iltica etmişti.⁵⁹⁶

Sîre kaynakları Benø Nañbr hakkında bütünüyle 59 İ aşr sûresinin nâzil olduğunu nakletmektedirler.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ RÊzİ, XXIX, 279.

⁵⁹⁶ RÊzİ, XXIX, 279.

⁵⁹⁷ VÊaidİ, I, 321-323; İbn Sa,d, II, 55; İbn HişÊm, II, 192; BelÊyurİ, I, 415-416 (1-5. âyetler); İbn Şebbe, II, 489; BuÛÊrİ, “MeÛÊzİ”, 14 (5. âyet).

Sa,ḥd b. Manðør - Sa,ḥd b. Cubeyr'den nakledilen bir rivâyet İbn ,AbbEs'in "j aşr sûresi kimin için nâzil olmuştur?" sorusuna "Benø NaÑbr için nâzil olmuştur" şeklinde cevap vermiş olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁸

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ
مَانَعْتَهُمْ حُصُونَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ
وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾

Müfessirler 2. âyette zikredilen ehl-i kitabın, Hz. Peygamber'e suikast teşebbüslerinden dolayı, onun tarafından Medine'den sürgün edilen ve gidip j ayber ve Şam'a yerleşen Benø NaÑbr Yahudileri olduğunu söylemişlerdir. Bu sûrede bu kabile ve bu olay hakkında nâzil olmuştur.⁵⁹⁹

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

5. âyete ilişkin nakledilen tarihî bilgiler Hz. Peygamber'in Benø NaÑbr kabilesine ait hurma ağaçlarını kestirip yaktırınca, Benø NaÑbr kabilesi "Ey MuḤammed, sen, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı yasaklıyorsun ve ayıplıydın. Şimdi sana ne oldu da hurmalarımızı kestirip yaktırıyorsun?" demişler ve bunun üzerine Allah bu âyeti nâzil ederek Hz. Peygamber'in bu işi Allah'ın izniyle yaptığını bildirdiğini belirtirler.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ ḥurūb, XX, 334; İbn Keḥr, XIII, 471.

⁵⁹⁹ Ḥaber, XXII, 497.

⁶⁰⁰ Ḥaber, XXII, 510; ḥurūb, XX, 340.

وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

6. âyette “Allah’ın onların mallarından peygamberine fey• olarak nasip ettiği şey” Hz. Peygamber ile, her üç ev için, silah hariç, diledikleri mallarından bir deve yükü eşya alıp, gerisini terk etmek üzere Benø Nañbr kabilesiyle anlaşma yaptıkları bu mal, “fey•”dir.⁶⁰¹

2-17. âyetler Medine’deki Müslümanlar ile Benø Nañbr kabilesi arasındaki çekişmeyi ve bu kabilenin Medine’den sürülmesini konu almaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla tefsir rivâyetleri bu âyetleri Benø Nañbr kabilesinin sürgünü ile ilişkilendirmişler ancak olayın gerçekleştiği tarihe ilişkin bir bilgi nakletmemişlerdir.

İ aşr sûresindeki âyet akışı sûrenin Benø Nañbr kabilesi hakkında olduğunu göstermektedir. İlgi çekici bir husustur ki İ aşr sûresi Mushaf’ta 24 âyettir. Sîre kitaplarında ise Benø Nañbr hakkında bütünüyle Haşr sûresinden nâzil olan âyetler 1-19. âyetler olarak verilmiştir. Sîre kaynakları 20-24. âyetleri zikretmemişlerdir. 19. âyetten sonra gelen âyetlerin konuları sûrenin ilk âyetlerinde zikredilenden farklı bir konu bütünlüğüne sahiptir. Kur’ân edisyonu açısından bu önemlidir. Zira 20-24. âyetlerin farklı bir zaman dilimine ve tarihî bağlama ait olduğu anlamına gelmektedir.

⁶⁰¹ RÊzþ, XXIX, 285.

SONUÇ

Bu araştırmada İslâmî ve Batılı kaynaklara göre âyetlerin tarihlendirilmesi sorunu irdelenmeye ve hicrî 1 (Rebb, u'l-evvel)–4 (Rebb, u'l-evvel) süresi kapsamında nâzil olan âyetlerin Sîre ve Tefsir literatürü karşılaştırılarak muhtemel kronolojik sırası belirlenmeye çalışılmıştır. Alanında ilk olan bu çalışmada klasik ve ilk elden kaynaklara müracaat edilerek konular tartışılmıştır. Tezimizin özellikle ülkemizde bu konunun daha önce ele alındığı çalışmalardan farklı olarak İslâmî ve oryantalist kaynakları değerlendirmesi ve vahiy süreci içerisinde özel bir dönemi tarihlendirme denemesi olması bakımından mesele bütün açılardan ele alınmaya çalışılmıştır. Buna göre bu çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda maddeler halinde sunulmuştur:

Birinci Bölüm

1. Kur'ân metninin tarihlendirilmesi meselesinin İslâm geleneğinin perspektifinden yeterince teorize edilmemiş olması, Kur'ân âyetlerinin nüzûl tarihini tespit etmeye çalışığımızda karşımıza bir sorun olarak çıkmıştır.
2. Klasik kaynaklarda Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin tevkîfî olduğuna ilişkin rivâyetlerin yanı sıra âyet ve sûre tertibinin tarihsel olarak tevkîfî olmadığına ve Kur'ân tertibinde sahabenin rolü bulunduğunu gösteren rivâyetler mevcuttur. Ayrıca yine kaynaklarda yer alan ve özellikle sahabeye dayanan Mekke-Medenî olmalarına ilişkin farklı sûre tertipleri, sûrelerin tertibinin tevkîfî olmadığına işaret ettiği görüşünü güçlendirmektedir.
3. İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren alimler Kur'ân kronolojisine ilişkin ilimler geliştirmişlerdir: Öncelikle Kur'ân'ın içinden nesûl teorisi Kur'ân âyetlerinin

hangisinin daha önce veya daha sonra nâzil olduğunu ortaya koyması bakımından tarihlendirme için bir ölçüttür. Özel olarak Kur'ân'ın âyet veya âyetleriyle ilişkili olan esb'ebu'n-nuzûl, tarihlendirme için geliştirilmiş bir başka kriterdir. Her iki yöntem de Kur'ân'ın sûrelerini bir bütün olarak değil tek tek müstakil âyetleri incelemiştir. Daha sonraki dönemlerde alimler hicreti esas alarak sûreleri Mekke ve Medine olarak iki döneme ayırmışlardır. Nesû ve esb'ebu'n-nuzûl konularından farklı olarak Mekke ve Medine bilgisi sûre bütünlüğünü esas alarak tarihlendirme için bir ölçüt olmuştur. Klasik kaynaklarda yer alan bu konular erken dönemlerden itibaren İslâm alimlerinin Kur'ân'ın âyet ve sûrelerinin tarihine ve bağlamına ilişkin ilgilerinin birer ürünüdür.

4. Kur'ân kronolojisinde en erken yöntemlerden biri olarak nesû, hangi âyetin önce ve hangi âyetin daha sonra nâzil olduğuna ilişkin bilgiler içermesi bakımından kronolojik anlayışın olduğu bir alan olmaktadır. Âyetlerin kronolojik ardılığı bakımından ise, birinci (hüküm ve tilaveti mensûl âyetler) ve üçüncü (tilaveti mensûl, hüküm bâki âyetler) nesû türü Kur'ân metninde yer almamasından dolayı âyetlerin tarihlendirilmesi konusunda malzeme sunmamaktadır. İkinci tür (hüküm mensûl, tilaveti bâki âyetler nesû) metin içi âyetlerin ardılığı ve kronolojisi hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla bu özelliği ile nesû, en basit sıralamayı sunmaktadır.
5. Kur'ân kronolojisi konusunda bir diğer kaynak olan esb'ebu'n-nuzûl, nâzil olma sebeplerini dikkate alması bakımından âyetlerin tarihin belli bir dönemi ile bağlantılı olduğunu göstermektedir. Esb'ebu'n-nuzûl rivâyet metinlerinde bulunan isim, mekan ve zamana ilişkin referanslar kullanılarak kronoloji için malzeme sağlanmaktadır.

6. Kur'ân kronolojisini belirlemede bir diğerk ölçüt, Mekke-Medenî bilgisidir. Müslüman alimler sûreleri Mekke-Medenî şeklinde iki gruba ayırmakla Kur'ân kronolojisine ilişkin bir kaynak geliştirmişlerdir. Bu özelliğıyle âyetlerin tarihlerini belirlemede en genel ve en karakteristik bilgiyi Mekke-Medenî ilmi vermektedir.
7. Kur'ân âyetlerinin kronolojisi için bilgi kaynağı olmaları bakımından esEbü'n-nuzûl ve Mekke-Medenî Kur'ân dışı; nesû Kur'ân içi bilgi vermektedir.

İkinci Bölüm

8. Batılı bilim adamları 19. yüzyılın ortasından itibaren Kur'ân üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Onlar, Hz. Peygamber'in hayatı ve peygamberlik kariyeri ile ilişkilendirerek Kur'ân sûrelerinin ve pasajlarının kronolojik sırasını belirlemek için bilimsel çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarını İslâm geleneğindeki tasniflerle uyumlarına göre iki kategoriye ayırabiliriz:
9. Birinci kategori genel olarak İslâm geleneğıyle uyumlu tertiplere sahiptir. Bu kategori içerisinde yer alan Theodor Nöldeke (1836-1930), John Medows Rodwell (1808-1900) ve Régis Blachère'in (1900-1973) tertipleri temelde Gustav Weil'in (1808-1889) tertibine dayanmaktadır. Weil, Nöldeke'ye; Nöldeke'de Rodwell ve Blachère'e kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla bu kategori için bir tane tertip olduğunu söyleyebiliriz. Bu kategoride sûre bütünlüğü esas alınarak sadece sûreler arası bir kronoloji yapılmaya çalışılmıştır.
10. İkinci kategoride yer alan Batılı teşebbüsler İslâm geleneğinden farklı tasnifler önermişlerdir. John William Muir (1879-1931), Hartwig Hirschfeld (1854-1954), Richard Bell (1876-1952) ve William Montgomery Watt (1909-2006) eleştirel

yöntemle Kur'ân pasajlarını ele alarak birer tertip düzenlemişlerdir. Bu kategori, birinci kategoriden farklı olarak sûreler arası bir kronoloji yerine âyetlerin bütünlüğünü esas alarak bir kronoloji tesbit etmeye çalışmıştır.

11. İslâm geleneğinde genel olarak sûreler Mekke ve Medine olarak iki kısma ayrılmışken oryantalist çalışmalar Mekke dönemini üç veya daha fazla alt-döneme ayırmışlardır. Medine dönemi ise son dönem olarak tertiplerde yer almakta ve sûreler alt-dönemlere ayrılmadan sıralanmaktadır. Bu bakımdan Batılı çalışmalar Mekke döneminde nâzil olan âyetleri üslup ve konu özellikleri bakımından daha çeşitli bulmakta ve bu değişikliğe göre alt-dönemler belirlemektedir. Ancak onlara göre Medine döneminde nâzil olan sûrelerin dilsel yapısı ise bu alt-tasnifleri gerektirmemektedir.

12. Oryantalistler için âyetlerin uzunluk kısalıkları, edebî özellikleri ve konuları kronoloji için ölçüt olmuştur.

13. Batılı araştırmacılar [özellikle ikinci kategori] eleştirel ve şüpheli olsalar da İslâm geleneğinin aslî kaynaklarına müracaat etmişlerdir ve kronolojileri de temel olarak Mekke ve Medine dönemine dayanmaktadır.

14. Hz. Osman (36/656) tertibine göre Medine kabul edilen 99 Zilzâl, 55 Raûm, 76 İnsân ve 13 Ra,d sûrelerinin Mekke olduklarına dair oryantalistler içinde bir ittifak söz konusudur. Aynı şekilde bütün tertiplerde ilk nâzil olan sûre 96 ,Alaà'tır. Muir hariç tüm tertipler 2 Baàara sûresini ilk Medine sûre olarak göstermektedir. Oryantalist gelenek bu sûrelere ilişkin sıralamada tamamen aynı yaklaşımla, kolektif olarak hareket etmişlerdir.

15. 19. ve 20. yüzyıl Batılı araştırmacılar Kur'ân kronolojisi konusunda kesin neticelere ulaşamamışlardır. Belki de kolektif bir şekilde hareket ederek kendilerinden önceki müellifleri takip etmeleri bunun sebeplerinden biri olabilir. Dolayısıyla birinci kategorinin İslâm geleneğiyle uyumlu çalışmalar ortaya koymasından; ikinci kategoride yer alan çalışmaların yöntemsel yaklaşım ilkeleri olmadığından dolayı oryantalist literatürün âyetlerin tarihlendirilmesi konusunda katkısının çok fazla olmayacağı kanaatindeyiz.

16. Oryantalistlerin Kur'ân kronolojisine ilişkin ulaştıkları bilgiler ve görüşleri telif ettikleri Kur'ân tercümelerinde (Rodwell, Blachère, Bell, Watt) veya müstakil kitap çalışmalarında (Weil, Nöldeke, Muir, Hirschfeld) yer almaktadır.

Üçüncü Bölüm

17. Kur'ân kronolojisini tesbit edebilmek, büyük ölçüde sîre kaynaklarına müracaat edilerek yapılmalıdır. Tefsir kaynaklarında yer alan âyetlerin tarihî bağlamlarına işaret eden rivâyetler âyetlerin nüzûl dönemine ilişkin önemli sayıda bilgi içermektedir. Dolayısıyla böyle bir çalışmanın üzerinde seyredeceği bir zemine sahip olduğumuzu düşünmekteyiz.

18. Kur'ân, belirli bir zamanda ve belirli durumlar altında belirli bir gruba Allah'ın hitabıdır. Mekke'de ve Medine'deki 23 yıllık vahiy sûreci olgusu bunun bir göstergesidir. Her âyet, Hz. Peygamber ve ashabının karşı karşıya geldikleri özel bir durumla ilişkilidir. Âyetlerin arkasındaki mesajı ancak Hz. Peygamber'in vahyi aldığı sebepleri ve şartları bilirsek anlayabiliriz.

19. Tarihî bağlamı bilmek, Kur'ân âyetlerini değerlendirmede, lafızların anlaşılmasında açıklık sağlamaktadır. Dolayısıyla Kur'ân tamamen tarihî bağlam içerisinde anlaşılabilir. Bu bağlamda Kur'ân'a tarihsel bakışın en erken dönemden itibaren başladığını söyleyebiliriz. Klasik ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında tarih alanına ilişkin yer alan konular, bu konular çerçevesinde aktarılan görüşler ve tartışmalar Kur'ân ve tarihî bağlamı arasında kurulan bağlantıyı göstermektedir.

20. Kaynaklarda bulunan veriler çerçevesinde tesbit edebildiğimiz kadarıyla hicrî 1 (Rebî'u'l-evvel)–4 (Rebî'u'l-evvel) süresi kapsamında nâzil olan âyetlerin muhtemel kronolojik sırası aşağıdaki şekildedir:

Yıl	Ay	Olay	Âyetler
	°afer	Hz. Peygamber'i Öldürme Planı	52 ¼ør 29-31
	°afer	Hz. Peygamber'in Hicreti	28 °° a0a0 85 47 MuÜammed 13
h.1	7/RamaÑĒn	Savaşa İzin Verilmesi	22 j acc 39-41
h.1		Yahudilerle İlişkiler	2 Baàara 1-79; 80-100

Yıl	Ay	Olay	Âyetler
h.2	17/Receb	NaÜle Seriyyesi	2 Baàara 217-218
h.2	17/Receb	Kıblenin Tahvili	2 Baàara 142-145
h.2	18/Şa,bĒn	Orucun Farz Kılınması	2 Baàara 183-184; 185; 186-187
h.2	19/RamaÑĒn	Bedir Gazvesi	8 EnfĒl 1-75 22 j acc 19-22 4 NisĒ• 97-100 29 ,Ankeb0t 10-12

h.2 20/ŞevvÊl   aynu  , Gazvesi 3 Şl- , İmr n 12-13

Yıl	Ay	Olay	�yetler
h.3	25/Rebb�,u'l-evvel	• a�af�n Gazvesi	5 M��ide 11
h.3	32/ŞevvÊl	U�ud Gazvesi	16 Na�l 126-127-128 3 Şl-�, İmr�n 121-200
h.3	32/ŞevvÊl	j amr�u'l-Esed Gazvesi	3 Şl-�, İmr�n 172-173-174
Yıl	Ay	Olay	�yetler

h.4. 36/ afer Er-Recb, Gazvesi 2 Ba ara 204-208

h.4 37/Rebb ,u'l-evvel Ben  en-Na r Gazvesi 59 j aŐr 1-19

21.2 Ba ara 1-79 ve 80-100.  yetler tarih  ardılıklarını belirlemeye çalıŐtıĐımız  yetler içerisinde riv yetlerin ve s re kaynaklarının  yetlerin n zil olma zamanlarına ilişkin en az detayı aktardıkları  yet grubudur. Bu  yetleri belirli bir ay içerisine yerleştirmek kolay ve kesin olmadığı için özellikle  yetlerin yeni bir durumun söz konusu olduğuna işaret etmesinden hareket ederek  yet gruplarını hicr  birinci yıl içerisinde tarihlendirmeyi uygun bulduk. Bu sebeple 2 Ba ara, 3 Şl- , İmr n, 4 Nis  ve 5 M  ide gibi uzun ve birçok konuyu içeren s relerde  yetler arasında konusal bir bütünlük ve münasebet aranmaması gerektiği kanaatindeyiz.

22. Aynı s rede yer alan her bir  yetin kronolojisi s relerin kronolojik kapsamından farklı olabilmektedir.

23. Müfessirler riv yet malzemesinin el verdiği  l de kronolojiyi göz önüne alarak  yetleri yorumlamıŐlardır. Dolayısıyla bu çalışmada yapılmaya çalıŐılan  yetlerin

tarihî bağlamlarını belirlemek Tefsir geleneğimizde yapılmıştır. Ancak burada müfessirlerin yaptığını daha sistematik bir hale getirilmesi gerektiğini özellikle belirtmek isteriz. Müfessirler açıklamalarında çoğunlukla âyeti tarihî bağlamıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu anlamda tarihî ve toplumsal gerçekler müfessirlerin te'vil tercihlerinden biri olmuştur.

24. ¼aber'ye (310/923) nazaran İbn Ke'bir (774/1373) âyet veya sûrelerin kronolojisi ve rivayetleri değerlendirme konusunda daha eleştireldir. Aynı zamanda tarih eserlerinin müellifleri olmaları sebebiyle ¼aber ve İbn Ke'bir âyetleri tarihte gerçekleşmiş olaylarla daha fazla ilişkilendirmişlerdir. Örneğin Bedir ve U'ud gibi İslâm tarihi açısından önemli olaylara çok detaylı bir şekilde yer vermişlerdir. Dirâyet yönleriyle öne çıkan R'ez (606/1209) ve 'urûb (671/1273) için âyetlerin sebab-i nüzûlleri tefsir kaynaklarından biridir.

25. Sûre alimleri tefsir alimlerden daha belirgin tarihî bakış açısına sahiptirler. Âyetin ne demek istediği tefsir alimleri için daha öncelikli olmuşken sûre alimleri olayla ilişkili buldukları bir âyet varsa onu zikretmişlerdir. Ele aldığımız dönem bağlamında sûre alimleri içerisinde en fazla V'âid (207/823) ve İbn Hiş'm (213/828); en az ¼aber (310/923) olaylarla âyetler arasında bağlantı kurmaktadır. ¼aber'nin kronolojisi senelere göre; diğer sûre alimlerinininki ise olgulara göre sıralanmaktadır.

26. Ele aldığımız döneme ilişkin müracaat ettiğimiz Hadis koleksiyonlarının ilgili bölümlerinin (Kit'bu'l-me'ez, Kit'bu'l-ci'ûd, Kit'bu's-siyer) kronolojik bir sıralama vermeyi amaçlamadıkları görülmektedir.

27. Bu araştırmamız sonucunda, hadislerin tarihlerinin tesbit edilmesinin öncelikli bir çalışma alanı olduğuna işaret etmek isteriz. Zira hadislerin ne zaman söylendiği tesbit edilebilirse özellikle âyet ve sûrelerin tertibine ilişkin rivâyetlerin daha iyi anlaşılması söz konusudur.

28. Olana ve koşula göre vahyin inmesi, herkese aynı vahyin gelmemesi ve vahiylerin tarih içerisinde olup biteni dikkate alması, koşullardan bağımsız olmayan bir Kur'ân tasavvuru önermektedir. Bu anlamda Kur'ân'ın formu tarihseldir ancak hakikatı, özü ve içeriği değişmez evrensel değerlerden oluşmaktadır. Tarih içerisinde âyetleri tarihî bağlamlarından kopararak anlama çabasının yeni bir Kur'ân tasavvuru oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu Kur'ân tasavvurunun eksik bir anlamaya dayandığını ifade etmek isteriz. Çünkü böyle bir anlamada söz konusu âyet; bağlamını, konusunu, öznelerini, nüzûl sebebini ve amacını kaybetmektedir. Kur'ân'ı anlamada, âyetin anlamına tarihsel bağlamı içinde ulaşmak ve dilsel analizler yapmak Tefsir ilminin temel ilkesi olmuştur.

29. Araştırmanın boyutları çerçevesinde nüzûl sürecinin tarihlendirilmesi çalışması, erken dönem ve klasik kaynakların kendi bütünlüğü içerisinde bilgisel örgünün sağlamlığını teyid etmektedir.

30. Konuyla ilgili ele aldığımız hicrî 1 (Rebı,u'l-evvel)–4 (Rebı,u'l-evvel) periyodunun öncesine ve sonrasına ilişkin çalışmaların yapılmasıyla Kur'ân'ın nüzûl kronolojisi ve buna dayalı Kur'ân yorumları hususunda daha açık ve anlaşılır değerlendirmeler yapılabileceği, sonuçlara ulaşılabileceği ve konunun daha iyi açıklanabileceği kanaatindeyiz.

Ek I

NÜZÛL SIRASINA GÖRE MEKKİ VE MEDENİ SÛRELER

Ek I, İslâm geleneğinde genel kabul gören nüzûl sırasına göre Mekke-Medine sûrelerin listesine tahsis olunmuştur.

Sûrelerin Mekke-Medine olmalarına ilişkin görüşler içerisinde en fazla kabul gören Mekke'den Medine'ye hicretin esas alınmasına göre yapılan ayırımdır. Buna göre hicretten önce nâzil olanlar Mekke, hicretten sonra nâzil olanlar Medine sayılmıştır. Ancak Mekke ve Medine sûrelerin sayısında alimler ittifak edememişlerdir. Günümüzde yaygın olan görüşe ve Hz. Osman'a (36/656) dayanan tertibe göre 86 sûre Mekke; 28 sûre Medine'dir.¹ *Ek I* de bu tertip esas alınmıştır.

¹ Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 193-194; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997, s. 62, 86-97; Abdulhamit Birişik, "Kur'an: II. Tarihi", *DİA* 26 (2002): 385.

Tablo 1. Nüzûl Sırasına Göre Mekke ve Medine Sûreleri

MEKKE SÛRELERİ				MEDİNE SÛRELERİ	
1	96 El-Âla	44	19 Meryem	87	2 El-Bakara
2	68 El-Calem	45	20 Âl İmrân	88	8 El-Enfâl
3	73 El-Muzemmil	46	56 El-Vâkıa	89	3 Şûrâ İmrân
4	74 El-Mudessir	47	26 Eş-Şuarâ	90	33 El-Azâb
5	1 El-Fâtıha	48	27 En-Neml	91	60 El-Mumteine
6	111 Tebbet	49	28 El-Câa	92	4 En-Nisâ
7	81 Et-Tekvîr	50	17 El-İsrâ	93	99 Ez-Zilzâl
8	87 El-Aİ	51	10 Yûnus	94	57 El-j ad
9	92 El-Leyl	52	11 j od	95	47 Muâammed
10	89 El-Fecr	53	12 Yûsuf	96	13 Er-Ra,d
11	93 En-Nâzîat	54	15 El-j icr	97	55 Er-Raûm
12	94 El-İnşirâ	55	6 El-En,Em	98	76 El-İnsân
13	103 El-Âdr	56	37 Eö-°aff	99	65 Eö-¼alâ
14	100 El-Şadiyat	57	31 Luâm	100	98 El-Beyyine
15	108 El-Kevâer	58	34 Sebe	101	59 El-j aşr
16	102 Et-Tekvîr	59	39 Ez-Zumer	102	24 En-Nör
17	107 El-Mâün	60	40 El-Mu-min	103	22 El-j acc
18	109 El-Kâfirîn	61	41 Fuûilet	104	63 El-Munfîrîn
19	105 El-Fil	62	42 Eş-Şor	105	58 El-Mucdile
20	113 El-Fela	63	43 Ez-Zuûruf	106	49 El-j ucur
21	114 En-Nâs	64	44 Ed-Duûn	107	66 Et-Taûrîm
22	112 El-İlâ	65	45 El-Câiye	108	64 Et-Teûbun
23	53 En-Necm	66	46 El-Aûâf	109	61 Eö-°aff
24	80 Âbese	67	51 Ey-Çeriyat	110	62 El-Cumu,a
25	97 El-Câdr	68	88 El-¼eşiyeye	111	48 El-Fetû
26	91 Eş-Şems	69	18 El-Kehf	112	5 El-Mâide
27	85 El-Burûc	70	16 En-Naûl	113	9 Et-Tevbe
28	95 Eö-¼în	71	71 Nû	114	110 En-Naûr
29	106 El-Cûreş	72	14 İbrâhîm		
30	101 El-Câri,a	73	21 El-Enbiyâ		
31	75 El-Câiye	74	23 El-Mu'minîn		
32	104 El-Humeze	75	32 Es-Secde		
33	77 El-Murselât	76	52 Eö-¼ör		
34	50 El-Câf	77	67 El-Mulk		
35	90 Beled	78	69 El-j Ââa		
36	86 Eö-¼erîâ	79	70 El-Me,ric		
37	54 El-Câmer	80	78 En-Nebe		
38	38 El-Câd	81	79 En-Nâzîat		
39	7 El-A,râf	82	82 El-İnfîr		
40	72 Cinn	83	84 El-İnşîâ		
41	36 Yâ Sîn	84	30 Er-Rûm		
42	25 El-Furâen	85	29 El-,Ankebût		
43	35 El-Fâür	86	83 El-Muâaffîîn		

Ek II

MUSHAF TERTİBİNE GÖRE MEKKİ VE MEDENİ SÛRELERDEKİ

MÜSTESNÂ ÂYETLER

Müstesnâ âyetlerin listesi hazırlanırken Suy   'nin (911/1505) *el-İt  n*'da verdiği bilgiler esas alınmıştır.¹ Tabloda ayrıca Zerkeş 'nin (794/1392) *el-Burh n*'da yer verdiği muişterek ve farklı muiştesn  âyetlere işaret edilmiştir.² Dipnotlarda zikredilen isimler, Suy   'nin naklettiği haberin kaynağına işaret etmektedir.  yetin Mekki veya Medeni olması hususunda ihtilaflar da -varsa- belirtilmiştir.³

¹ Bu eser, dipnotlarda ' ' rumuzuyla gösterilecektir.

² Bu eser, dipnotlarda 'B' rumuzu ile gösterilecektir.

³ Muiştesn  âyetlerle ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "Birinci Bölüm: Ul mu'l-Kur' n ve Hadis Literatürü  er evesinde Kur' n  yetlerinin Tarihlendirilmesi Meselesi", s. 95-96.

Tablo 1. Mushaf Tertibine Göre Mekke ve Medine Sûrelerindeki Müstesnâ Âyetler

DÖNEM	SIRA	SÛRE	MÛSTESNÂ ÂYETLER
Mekke	5	1 El-Fetih	
Medine	87	2 El-Bakara	[190, 272] ⁴
Medine	89	3 Şi'r-İmrân	
Medine	92	4 En-Nisâ	
Medine	112	5 El-Mîde	
Mekke	55	6 El-Enâm	[151 ⁵ -153] ⁶ , [20, [21-22] ⁷ , 91 ⁸ , 114] ⁹
Mekke	39	7 El-Araf	[163] ¹⁰ , [163-171] ¹¹
Medine	88	8 El-Enfâl	[30] ¹² , 33 ¹³ , [64] ¹⁴
Medine	113	9 Et-Tevbe	[113] ¹⁵ , [128 ¹⁶ -129] ¹⁷
Mekke	51	10 Yunus	[40, 94-95] ¹⁸
Mekke	52	11 Zûr	[12-14, 17, 114] ¹⁹
Mekke	53	12 Yusuf	[1-3] ²⁰
Medine	96	13 Er-Rad	[31] ²¹
Mekke	72	14 İbrâhîm	[28, 29] ²²

⁴ İ, s. 38.

⁵ El-Firyâb'ın Sufyân – Leyû (148/765) – Bîşr tarihiyle, İ, s. 49.

⁶ İbn Abbâs (68/687), İ, s. 48.

⁷ İbn Ebî j' Êtim (327/939), İ, s. 49.

⁸ Ebø'ş-Şeyû'ın el-Kelb'den (146/763) rivâyeti, İ, s. 49; B, s. 199.

⁹ İbn Ebî j' Êtim, İ, s. 49.

¹⁰ Ebø'ş-Şeyû b. j' ayyân'ın 'atfede'den (117/735) rivâyeti, İ, s. 49.

¹¹ Diğerleri, İ, s. 49; B, s. 200.

¹² Muâtl (150/767), İ, s. 49. İbn Abbâs'a göre bu âyet Medine'de nazil olmuştur. Bk. İ, s. 49.

¹³ B, s. 202.

¹⁴ İbnu'l-Arabî ve diğerleri, İ, s. 49.

¹⁵ Bazıları, İ, s. 49.

¹⁶ B, s. 202.

¹⁷ İbnu'l-Fers, İ, s. 49.

¹⁸ İbnu'l-Fers ve es-Seûv (643/1254), [Cem'lu'l-âurrÊ], sûrenin başından 40. âyete kadar Mekke, diğer âyetlerin Medine olduğunun söylendiğini nakletmişlerdir. Bk. İ, s. 49.

¹⁹ İ, s. 49.

²⁰ Ebø j' ayyân'ın rivâyeti; Suyûb'ye göre bu söz dikkate alınmayacak kadar asılsızdır. Bk. İ, s. 50.

²¹ Ebø'ş-Şeyû'ın 'atfede'den rivâyeti, İ, s. 50; B, s. 202.

²² Ebø'ş-Şeyû'ın 'atfede'den rivâyeti, İ, s. 50; B, s. 200.

DÖNEM	SIRA	SÛRE	MÜSTESNÂ ÂYETLER
Mekkî	54	15 El-ı icr	[87] ²³ , [24] ²⁴
Mekkî	70	16 En-Na'ıl	[128] ²⁵ , [126-128] ²⁶ , [41-128] ²⁷
Mekkî	50	17 El-İsrâ'	[85] ²⁸ , [60, 73 ²⁹ -81, 88, 107] ³⁰
Mekkî	69	18 El-Kehf	[1-8, 28 ³¹ , 107-110] ³²
Mekkî	44	19 Meryem	[58, 71] ³³
Mekkî	45	20 Hâcê	[30, 131] ³⁴
Mekkî	73	21 El-Enbiyâ'	[44] ³⁵
Medenî	103	22 El-ı acc	[52-55] ³⁶
Mekkî	74	23 El-Mu'minûn	[64-77] ³⁷
Medenî	102	24 En-Nör	
Mekkî	42	25 El-Furâc	[68-70] ³⁸
Mekkî	47	26 Eş-Şu'arâ'	[224-227] ³⁹ , [197] ⁴⁰
Mekkî	48	27 En-Neml	
Mekkî	49	28 El-`âdâ	[52 ⁴¹ -55; 85] ⁴²

²³ Bazıları, İ, s. 50.

²⁴ Tirmizî (279/892), İ, s. 50.

²⁵ İbn ,AbbÊs, İ, s. 50.

²⁶ Ebø'ş-Şeyû'ın eş-Şa,b'ıden (104/723) rivâyeti, İ, s. 50.

²⁷ `âfÊde ve CÊbir b. Zeyd (93/711) rivâyeti, İ, s. 50-51; B, s. 200. Suyøø, bunu AÜmed b. j anbel'ın (241/855) ,UómÊn b. Ebø el-Şö'dan naklettiği, sûrenin 90. âyetinin nüzûlü hakkındaki rivâyetin reddettiğini ifade etmektedir. Bk. İ, s. 51.

²⁸ BuÜÊr'ın (256/870) İbn Mes,ød'dan (32/652) rivâyeti, İ, s. 51.

²⁹ Zerkeş, 73. âyeti müstesnâ göstermiştir. Bk. B, s. 201.

³⁰ İ, s. 51.

³¹ B, s. 201.

³² İ, s. 51.

³³ İ, s. 51.

³⁴ İ, s. 51.

³⁵ İ, s. 51.

³⁶ İ, s. 43; B, s. 203.

³⁷ İ, s. 52.

³⁸ İ, s. 52.

³⁹ İbn ,AbbÊs, İ, s. 52.

⁴⁰ İbnu'l-Fers, İ, s. 52.

⁴¹ B, s. 201.

⁴² İ, s. 52.

DÖNEM	SIRA	SÛRE	MÜSTESNÂ ÂYETLER
Mekkî	85	29 El-,Ankebût	[1-11] ⁴³ , [60] ⁴⁴
Mekkî	84	30 Er-Røm	
Mekkî	57	31 LuãmËn	[27-29] ⁴⁵
Mekkî	75	32 Es-Secde	[18-20] ⁴⁶ , [16] ⁴⁷
Medenî	90	33 El-AÛzËb	
Mekkî	58	34 Sebe'	[6] ⁴⁸
Mekkî	43	35 El-Fãôir	
Mekkî	41	36 YË Sbn	[12] ⁴⁹ , [47] ⁵⁰
Mekkî	56	37 Eð-°affËt	
Mekkî	38	38 °Ëd	
Mekkî	59	39 Ez-Zumer	[53 ⁵¹ -55] ⁵² , [10] ⁵³ , [23] ⁵⁴
Mekkî	60	40 El-Mur-min	[56-57] ⁵⁵
Mekkî	61	41 Fuððilet	
Mekkî	62	42 Eş-ŞørË	[24-27] ⁵⁶ , [39-41] ⁵⁷
Mekkî	63	43 Ez-ZuÛruf	[45] ⁵⁸
Mekkî	64	44 Ed-DuÛËn	
Mekkî	65	45 El-CËóiyeye	[14] ⁵⁹
Mekkî	66	46 El-AÛâËf	[10] ⁶⁰ , [15-18, 35] ⁶¹

⁴³ İbn Cerîr eð-¼aberî (310/923), İ, s. 52.

⁴⁴ İbn Ebî jËtim, İ, s. 52.

⁴⁵ İbn ,AbbËs, İ, s. 52.

⁴⁶ İbn ,AbbËs, İ, s. 52.

⁴⁷ El-BezzËr'ın BilËl j abeşî'den (21/641) rivâyeti, İ, s. 52.

⁴⁸ İ, s. 52.

⁴⁹ Tirmizî ve el-jËkim'in (405/1014) Ebø Sa,ð'den rivâyeti, İ, s. 53.

⁵⁰ Bazıları, İ, s. 53.

⁵¹ B, s. 202.

⁵² İbn ,AbbËs, İ, s. 53.

⁵³ Es-SeÛËvî [CemËlu'l-àurrË], İ, s. 53.

⁵⁴ İbnu'l-Cezerî (833/1429), İ, s. 53.

⁵⁵ İ, s. 53.

⁵⁶ İ, s. 53.

⁵⁷ İbnu'l-Fers, İ, s. 53.

⁵⁸ İ, s. 54.

⁵⁹ Es-SeÛËvî [CemËlu'l-àurrË]'de '' atËde rivâyeti, İ, s. 54.

⁶⁰ Âyetin, Mekke'de nazil olduğuna dair rivâyetler mevcuttur. Bk. İ, s. 54; B, s. 202.

⁶¹ Es-SeÛËvî [CemËlu'l-àurrË], İ, s. 54.

DÖNEM	SIRA	SÛRE	MÜSTESNÂ ÂYETLER
Medenî	95	47 Mu'ammed	
Medenî	111	48 El-Fetû	
Medenî	106	49 El-j ucür'et	
Mekkî	34	50 'âf	[38] ⁶²
Mekkî	67	51 Ey-Çeriy'et	
Mekkî	76	52 Eð-¼ør	
Mekkî	23	53 En-Necm	[32] ⁶³
Mekkî	37	54 El-'âmer	[45] ⁶⁴
Medenî	97	55 Er-Ra'ûm'ên	[29] ⁶⁵
Mekkî	46	56 El-V'âi,a	[39-40], [75-82] ⁶⁶
Medenî	94	57 El-j ad'ed	[29] ⁶⁷
Medenî	105	58 El-Muc'edile	[7] ⁶⁸
Medenî	101	59 El-j aşr	
Medenî	91	60 El-Mumte'üne	
Medenî	109	61 Eð-'aff	
Medenî	110	62 El-Cumu,a	
Medenî	104	63 El-Mun'efi'âøn	
Medenî	108	64 Et-Te'ûbun	Sûrenin sonu hariç geri kalanı Mekkî'dir. ⁶⁹
Medenî	99	65 Eð-¼al'â	
Medenî	107	66 Et-Ta'ûr'üm	[10-12] ⁷⁰
Mekkî	77	67 El-Mulk ⁷¹	
Mekkî	2	68 El-'âlem	[17-33, 48-50] ⁷²
Mekkî	78	69 El-j Ê'ââa	
Mekkî	79	70 El-Me,Ëric	
Mekkî	71	71 Nøû	

⁶² İ, s. 54.

⁶³ 33-41. âyetlerin istisna kılındığı söylenir. Bk. İ, s. 54.

⁶⁴ Ayrıca sûrenin 54-55. âyetlerinin istisna kılındığı söylenir. Bk. İ, s. 54.

⁶⁵ Es-Se'ûv' [Cem'elu'l-âurr'ê], İ, s. 54.

⁶⁶ Muslim (261/875) rivâyeti, İ, s. 54.

⁶⁷ İ, s. 54.

⁶⁸ İbnu'l-Fers ve diğerleri, İ, s. 54.

⁶⁹ Bk. İ, s. 54.

⁷⁰ 'âf'de, İ, s. 55.

⁷¹ Cuveybir (150/767), tefsirinde, eÑ-~ a'û'ek (105/723) – İbn ,Abb'Es tarihiyle, sûrenin üç âyeti hariç, Mekkeliler için nazil olduğunu belirtmiştir. Bk. İ, s. 55. Bu üç âyetin hangileri olduğu belirtilmemiştir.

⁷² Es-Se'ûv' [Cem'elu'l-âurr'ê], İ, s. 55.

DÖNEM	SIRA	SÛRE	MÜSTESNÂ ÂYETLER
Mekkî	40	72 Cinn	
Mekkî	3	73 El-Muzemmil	[10-11] ⁷³ , [20] ⁷⁴
Mekkî	4	74 El-Mudeóóir	
Mekkî	31	75 El-`ıyĒme	
Medenî	98	76 El-İnsĒn	[24] ⁷⁵
Mekkî	33	77 El-MurselĒt	[48] ⁷⁶
Mekkî	80	78 En-Nebe•	
Mekkî	81	79 En-NĒzĒĒt	
Mekkî	24	80 ,Abese	
Mekkî	7	81 Et-TekvĒr	
Mekkî	82	82 El-İnfióĒr	
Mekkî	86	83 El-MuóaffifĒn	Sûrenin 1-6 âyetleri hariç Mekkî olduğu söylenir. ⁷⁷
Mekkî	83	84 El-İnşıâĒâ	
Mekkî	27	85 El-Buróç	
Mekkî	36	86 Eó-¼Ērıâ	
Mekkî	8	87 El-A,ĒĒ	
Mekkî	68	88 El-• Ēşıye	
Mekkî	10	89 El-Fecr	
Mekkî	35	90 Beled	Sûrenin 1-4. âyetleri hariç Medenî olduğu söylenir. ⁷⁸
Mekkî	26	91 Eş-Şems	
Mekkî	9	92 El-Leyl	Sûrenin ilk âyetleri hariç Mekkî olduğu söylenir. ⁷⁹
Mekkî	11	93 EĒ-`uĒĒ	
Mekkî	12	94 El-İnşıraĒ	
Mekkî	28	95 Eó-¼Ēn	
Mekkî	1	96 El-,Alaâ	
Mekkî	25	97 El-`adr	
Medenî	100	98 El-Beyyine	
Medenî	93	99 Ez-ZilzĒl	

⁷³ El-İóbehĒnĒ, İ, s. 55.

⁷⁴ İbnu'l-Fers, İ, s. 55. SuyóóĒ, el-ı Ēkim'in, Hz. Şışe'den (58/678) rivâyetine dayanarak İbnu'l-Fers'in sözünün geçersiz olduğunu kaydetmektedir. Hz. Şışe rivâyetine göre, bu âyet İslâm'ın ortaya çıkışında beş vakit namaz farz edilmeden önce, gece ibadeti emredildiği zaman sûrenin ilk âyetlerinden bir sene sonra nazil olmuştur. Bk. İ, s. 55.

⁷⁵ İ, s. 55.

⁷⁶ İbnu'l-Fers ve diğerleri, İ, s. 55.

⁷⁷ İ, s. 55.

⁷⁸ İ, s. 55.

⁷⁹ İ, s. 55.

DÖNEM	SIRA	SÛRE	MÜSTESNÂ ÂYETLER
Mekkə	14	100 El-Şdiyət	
Mekkə	30	101 El-Əri,a	
Mekkə	16	102 Et-TekĖour	
Mekkə	13	103 El-,Aðr	
Mekkə	32	104 El-Humeze	
Mekkə	19	105 El-Fəl	
Mekkə	29	106 Ėureyş	
Mekkə	17	107 El-MĖ,øn	[4-7] ⁸⁰
Mekkə	15	108 El-Kevøer	
Mekkə	18	109 El-KĖfirøn	
Medenə	114	110 En-Naðr	
Mekkə	6	111 Tebbet	
Mekkə	22	112 El-İÜİĖð	
Mekkə	20	113 El-Felaà	
Mekkə	21	114 En-NĖs	

⁸⁰ İ, s. 55; B, s. 203.

Ek III

ORYANTALİSTLERİN ÂYET VE SÛRE TERTİBLERİ

Ek III, “Kur’ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar” başlığı altında tezimizin ikinci bölümünde tesbit edilen ve değerlendirilen oryantalistlerin kronolojik âyet veya sûre tertiplerine tahsis edilmiştir. Böylece oryantalistlerin Kur’ân kronolojisine ilişkin somut ve genel bir fikir vermeyi amaçlıyoruz.

Tablolar oluşturulurken müelliflerin âyet ve sûre verme/gösterme şekilleri esas alınmıştır. Ancak Richard Bell ve W. Montgomery Watt, diğerlerinden farklı olarak, Kur’ân tercümelerinde sûreleri kronolojik olarak değil, mushaf tertibine uygun olarak sıralamışlar; her sûrenin veya âyet gruplarının başında Mekke veya Medine olduğu hakkında bilgi vermişlerdir. Bu bilgiler kullanılarak tarafımızdan bir tasnif oluşturulmuştur. Watt için hazırladığımız tablodaki sıralamada esas olan sûrenin Mekke veya Medine olmasıdır. Sûrenin bulunduğu sıra, onun bulunduğu dönem içerisindeki kronolojik sırasını göstermemektedir. Watt, Mekke döneme ilişkin ya sadece Mekke ya da erken, orta ve geç dönem Mekke şeklinde bir tasnif yapmıştır. Medine dönem için ise, bazı sûreleri erken dönem Medine olarak göstermiştir. Watt’ın tertibinde Mekke dönemde yer alan sûrelerin tasnifi bu alt-dönemler dikkate alınarak yapılmış; ancak Medine sûrelerindeki bu alt-tasniflerin sayısı az olduğu için bizim sıralamamızda dikkate alınmamıştır.

Tablolarda sûre isimlerinden önce gelen ilk sayı İslâm geleneğinde genel kabul gören nüzûl sırasını/sonra gelen sayı sûrenin Kur'ân'daki tertip numarasını göstermektedir. BÜYÜK HARF karakterlerle dizilmiş olan sûre isimleri ise, *Ek I*'de verilen Mekke-Meden tertibinden farklı olanlara işaret etmektedir. Diğerlerine göre daha ayrıntılı âyet ve sûre tertibine sahip Hirschfeld ve Bell'e ait tablolarda, âyet grupları dikkate alınmamış; sûre esas alınarak farklılıklar gösterilmiştir.

Tablo 1. Gustav Weil (1808-1889)¹

MEKKİ	1. DÖNEM	MEKKİ	2. DÖNEM	MEDENİ DÖNEM	
1	1/96 El-,Alaà	48	5/1 El-FËtiÛa	92	87/2 El-Baðara
2	4/74 El-Mudeóóir	49	67/51 Ey-ÇËriyËt	93	100/98 El-Beyyine
3	3/73 El-Muzemmil	50	41/36 YË Şñ	94	110/62 El-Cumu,a
4	47/26 Eş-Şu,arË	51	34/50 ËË	95	99/65 Eò-¼alËà
5	29/106 ËË ureyş	52	37/54 El-ËË amer	96	103/22 El-j acc
6	6/111 Tebbet	53	64/44 Ed-DuÛËn	97	92/4 En-NisË
7	7/81 Et-TekvËr	54	44/19 Meryem	98	88/8 El-EnfËl
8	23/53 En-Necm	55	45/20 ¼Ë HË	99	95/47 MuÛammed
9	54/15 El-j icr	56	73/21 El-EnbiyË	100	94/57 El-j adbd
10	2/68 El-ËË alem	57	74/23 El-Mur-minøn	101	89/3 Şl-u ,İmrËn
11	8/87 El-A,İË	58	42/25 El-FurâËn	102	101/59 El-j aşr
12	9/92 El-Leyl	59	77/67 El-Mulk	103	102/24 En-Nør
13	10/89 El-Fecr	60	56/37 Eò-°affËt	104	104/63 El-MunËfiàøn
14	11/93 EÑ- uÛË	61	38/38 °Ëd	105	90/33 El-AÛzËb
15	12/94 El-İnşiraÛ	62	63/43 Ez-ZuÛruf	106	111/48 El-FetÛ
16	13/103 El-,Aòr	63	71/71 NøÛ	107	114/110 En-Naòr
17	14/100 El-,ŞdiyËt	64	97/55 ER-RAj MŞN	108	109/61 Eò-°aff
18	15/108 El-Kevòer	65	98/76 EL-İNSSN	109	91/60 El-MumtelËne
19	16/102 Et-TekËòur	MEKKİ	3. DÖNEM	110	105/58 El-MucËdile
20	17/107 El-MË,øñ	66	39/7 El-A,rËf	111	106/49 El-j ucurlËt
21	18/109 El-KËfirøn	67	40/72 Cinn	112	107/66 Et-TaÛrËm
22	19/105 El-FËl	68	43/35 El-FËòrr	113	113/9 Tevbe
23	20/113 El-Felaà	69	48/27 En-Neml	114	112/5 El-MË,ide
24	21/114 En-NËs	70	49/28 El-ËË aòað		
25	22/112 El-İÛlËò	71	50/17 El-İsrË		
26	24/80 ,Abese	72	51/10 Yønus		
27	25/97 El-ËË adr	73	52/11 j ød		
28	26/91 Eş-Şems	74	53/12 Yøzuf		
29	27/85 El-Burøc	75	55/6 El-En,Ëm		
30	35/90 Beled	76	57/31 LuàmËn		
31	28/95 Eò-¼ñ	77	58/34 Sebe		
32	30/101 El-ËË Ëri,a	78	59/39 Ez-Zumer		
33	31/75 El-ËË iyËme	79	60/40 El-Mu-min		
34	32/104 El-Humeze	80	75/32 Es-Secde		
35	33/77 El-MurselËt	81	62/42 Eş-ŞorË		
36	36/86 Eò-¼Ërià	82	65/45 El-CËòiyè		
37	79/70 El-Me,Ëric	83	66/46 El-AÛàËf		
38	80/78 En-Nebe	84	69/18 El-Kehf		
39	81/79 En-NËz,Ët	85	70/16 En-NaÛl		
40	82/82 El-İnfiòËr	86	72/14 İbrËhËm		
41	83/84 El-İnşiaËà	87	61/41 Fuòòilet		
42	46/56 El-VËàl,a	88	84/30 Er-Røm		
43	68/88 El-ËË Êşiyè	89	85/29 El-,Ankebøt		
44	76/52 Eò-¼ør	90	96/13 ER-RA,D		
45	78/69 El-j Êààa	91	108/64 ET-TE- ŞBUN		
46	86/83 El-Muòaffifñ				
47	93/99 EZ-ZİLZİL				

¹ Weil, "Der Qoran", *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran*, Bielefeld 1844, s. 55-80; Weil'in tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 115-120.

Tablo 2. Theodor Nöldeke (1836-1930)²

MEKKİ 1. DÖNEM		47	21/114 En-Nefs	MEDENİ DÖNEM	
1	1/96 El-Alaà	48	5/1 El-Fetiûa	91	87/2 El-Baàara
2	4/74 El-Mudeóóir	MEKKİ 2. DÖNEM		92	100/98 El-Beyyine
3	6/111 Tebbet	49	37/54 El-amer	93	108/64 Et-TeóÉbun
4	29/106 ureyş	50	56/37 Eó-°affÉt	94	110/62 El-Cumu,a
5	15/108 El-Kevóer	51	71/71 NøÚ	95	88/8 El-EnfÉl
6	32/104 El-Humeze	52	98/76 EL-İNSŞN	96	95/47 Muúammed
7	17/107 El-MÉ,øn	53	64/44 Ed-DuóÉn	97	89/3 Şl-u ,İmrÉn
8	16/102 Et-TekÉóur	54	34/50 Éf	98	109/61 Eó-°aff
9	19/105 El-FÏl	55	45/20 ¼É HÉ	99	94/57 El-j adÞd
10	9/92 El-Leyl	56	47/26 Eş-Şu,arÉ•	100	92/4 En-NisÉ•
11	35/90 Beled	57	54/15 El-j icr	101	99/65 Eó-¼alfÉa
12	12/94 El-İnşiraÚ	58	44/19 Meryem	102	101/59 El-j aşr
13	11/93 EÑ- uÚÉ	59	38/38 °Éd	103	90/33 El-AÚzÉb
14	25/97 El-adr	60	41/36 YÉ Şbn	104	104/63 El-MunÉfiàøn
15	36/86 Eó-¼Érià	61	63/43 Ez-Zuúruf	105	102/24 En-Nør
16	26/91 Eş-Şems	62	40/72 Cinn	106	105/58 El-MucÉdile
17	24/80 ,Abese	63	77/67 El-Mulk	107	103/22 El-j acc
18	2/68 El-alem	64	74/23 El-Mu-minøn	108	111/48 El-FetÚ
19	8/87 El-A,İÉ	65	73/21 El-EnbiyÉ•	109	107/66 Et-TaÚrÞm
20	28/95 Eó-¼Þn	66	42/25 El-FuràÉn	110	91/60 El-Mumteúene
21	13/103 El-,Aðr	67	50/17 El-İsrÉ•	111	114/110 En-Naðr
22	27/85 El-Burócc	68	48/27 En-Neml	112	106/49 El-j ucürÉt
23	3/73 El-Muzemmil	69	69/18 El-Kehf	113	113/9 Tevbe
24	30/101 El-Éri,a	MEKKİ 3. DÖNEM		114	112/5 El-MÉride
25	93/99 EZ-ZİLZŞL	70	75/32 Es-Secde		
26	82/82 El-İnfióÉr	71	61/41 Fuóóilet		
27	7/81 Et-TekvÞr	72	65/45 El-CÉóiyeye		
28	23/53 En-Necm	73	70/16 En-NaÚl		
29	83/84 El-İnşiaÉa	74	84/30 Er-Røm		
30	14/100 El-,ŞdiyÉt	75	52/11 j ød		
31	81/79 En-NÉzÞ,Ét	76	72/14 İbrÉhÞm		
32	33/77 El-MurselÉt	77	53/12 Yøsub		
33	80/78 En-Nebe•	78	60/40 El-Mu-min		
34	68/88 El-Éşiyeye	79	49/28 El- aóað		
35	10/89 El-Fecr	80	59/39 Ez-Zumer		
36	31/75 El-iyÉme	81	85/29 El-,Ankebøt		
37	86/83 El-MuáaffiÞn	82	57/31 LuàmÉn		
38	78/69 El-j Éàaa	83	62/42 Eş-ŞorÉ		
39	67/51 Ey-ÇÉriyÉt	84	51/10 Yønus		
40	76/52 Eó-¼ør	85	58/34 Sebe•		
41	46/56 El-VÉaı,a	86	43/35 El-FÉør		
42	79/70 El-Me,Éric	87	39/7 El-A,rÉf		
43	97/55 ER-RAj MŞN	88	66/46 El-AÚaÉf		
44	22/112 El-İÚİÉó	89	55/6 El-En,Ém		
45	18/109 El-KÉfirøn	90	96/13 ER-RA,D		
46	20/113 El-Felaà				

² Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Hildesheim-Zürich-New York 2000, s. 74-234; Nöldeke'nin tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'an Áyetlerinin Tarihendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 120-124.

Tablo 3. John Medows Rodwell (1808-1900)³

MEKKE DÖNEMİ				MEDİNE DÖNEMİ	
1	1/96 El-,Alaà	46	23/53 En-Necm	91	87/2 El-Baàara
2	4/74 El-Mudeóóir	47	79/70 El-Me,Éric	92	100/98 El-Beyyine
3	3/73 El-Muzemmil	48	97/55 ER-RAj MŠN	93	108/64 Et-TeóÉbun
4	11/93 EÑ- uÚÉ	49	37/54 El-´´ amer	94	110/62 El-Cumu,a
5	12/94 El-İnşiraÚ	50	56/37 Eò-°affÉt	95	88/8 El-EnfÉl
6	20/113 El-Felaà	51	71/71 NøÚ	96	95/47 MuÚammed
7	21/114 En-NÉs	52	98/76 EL-İNSSN	97	89/3 Šl-u ,İmrÉn
8	5/1 El-FÉtiÚa	53	64/44 Ed-DuÚÉn	98	109/61 Eò-°aff
9	18/109 El-KÉfirøn	54	34/50 ´´ Éf	99	94/57 El-j adÞd
10	22/112 El-İÚlÉo	55	45/20 ¼É• HÉ•	100	92/4 En-NisÉ•
11	6/111 Tebbet	56	47/26 Eş-Şu,arÉ•	101	99/65 Eò-¼alfÉa
12	15/108 El-Kevøer	57	54/15 El-j icr	102	101/59 El-j aşr
13	32/104 El-Humeze	58	44/19 Meryem	103	90/33 El-AÚzÉb
14	17/107 El-MÉ,øn	59	38/38 °Éd	104	104/63 El-MunÉfriaøn
15	16/102 Et-TekÉour	60	41/36 YÉ Šøn	105	102/24 En-Nør
16	9/92 El-Leyl	61	63/43 Ez-ZuÚruf	106	105/58 El-MucÉdile
17	2/68 El-´´ alem	62	40/72 Cinn	107	103/22 El-j acc
18	35/90 Beled	63	77/67 El-Mulk	108	111/48 El-FetÚ
19	19/105 El-FÞl	64	74/23 El-Mu-minøn	109	107/66 Et-TaÚÞm
20	29/106 ´´ ureyş	65	73/21 El-EnbiyÉ•	110	91/60 El-MumteÚene
21	25/97 El-´´ adr	66	42/25 El-FuràÉn	111	114/110 En-Naðr
22	36/86 Eò-¼Érià	67	50/17 El-İsrÉ•	112	106/49 El-j ucufÉt
23	26/91 Eş-Şems	68	48/27 En-Neml	113	113/9 Et-Tevbe
24	24/80 ,Abese	69	69/18 El-Kehf	114	112/5 El-MÉide
25	8/87 El-A,İÉ	70	75/32 Es-Secde		
26	28/95 Eò-¼Þn	71	61/41 Fuóóilet		
27	13/103 El-,Aðr	72	65/45 El-CÉóíye		
28	27/85 El-Burøc	73	70/16 En-NaÚl		
29	30/101 El-´´ Éri,a	74	84/30 Er-Røm		
30	93/99 EZ-ZİLZŠL	75	52/11 j ød		
31	82/82 El-İnfióÉr	76	72/14 İbrÉhÞm		
32	7/81 Et-TekvÞr	77	53/12 Yø suf		
33	83/84 El-İnşiaÉa	78	60/40 El-Mu-min		
34	14/100 El-,ŠdiyÉt	79	49/28 El-´´ aóað		
35	81/79 En-NÉzÞ,Ét	80	59/39 Ez-Zumer		
36	33/77 El-MurselÉt	81	85/29 El-,Ankebøt		
37	80/78 En-Nebe•	82	57/31 LuàmÉn		
38	68/88 El-• Éşiye	83	62/42 Eş-ŞorÉ		
39	10/89 El-Fecr	84	51/10 Yønus		
40	31/75 El-´´ iyÉme	85	58/34 Sebe•		
41	86/83 El-MuóaffiÞn	86	43/35 El-FÉøir		
42	78/69 El-j Éàaa	87	39/7 El-A,rÉf		
43	67/51 Ey-ÇÉriyÉt	88	66/46 El-AÚàÉf		
44	76/52 Eò-¼ør	89	55/6 El-En,Ém		
45	46/56 El-VÉà,i,a	90	96/13 ER-RA,D		

³ Rodwell, *The Koran*, London 1963, s. 20-485; Rodwell'in tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 124-127.

Tablo 4. Régis Blachère (1900-1973)⁴

MEKKİ 1. DÖNEM		47	5/1 El-FētiŪa	MEDENİ DÖNEM	
1	1/96 El-,Alaà 1-5	48	11/93 EŅ- ūŪĒ	92	87/2 El-Baàara
2	4/74 El-Mudeŵŵir 1-7	49	21/114 En-NĒs	93	100/98 El-Beyyine
3	29/106 ūureyş	MEKKİ 2. DÖNEM		94	108/64 Et-TeŵĒbun
4	11/93 EŅ- ūŪĒ	50	67/51 Ey-ÇĒriyĒt	95	110/62 El-Cumu,a
5	12/94 El-İnşiraŪ	51	37/54 El- ūamer	96	88/8 El-EnfĒl
6	13/103 El-,Aòr	52	2/68 El- ūalem	97	95/47 MuŪammed
7	26/91 Eş-Şems	53	56/37 Eò-ŵaffĒt	98	89/3 Şl-u, İmrĒn
8	17/107 El-MĒ,øn	54	71/71 NŵŪ	99	109/61 Eò-ŵaff
9	36/86 Eò-ŵĒrià	55	64/44 Ed-DuŪĒn	100	94/57 El-j adbd
10	28/95 Eò-ŵĒn	56	34/50 ūĒf	101	92/4 En-NisĒ
11	93/99 EZ-ZĒLZĒL	57	45/20 ŵĒĒĒĒĒ	102	99/65 Eò-ŵalĒà
12	30/101 El- ūĒri,a	58	47/26 Eş-Şu,arĒ	103	101/59 El-j aşr
13	14/100 El-,ŞdiyĒt	59	54/15 El-j icr	104	90/33 El-AŪzĒb
14	9/92 El-Leyl	60	44/19 Meryem	105	104/63 El-MunĒfiàøn
15	82/82 El-İnfiŵĒr	61	38/38 ŵEd	106	102/24 En-Nŵr
16	8/87 El-A,İĒ	62	41/36 YĒĒĒn	107	105/58 El-MucĒdile
17	24/80 ,Abese	63	63/43 Ez-ZuŪruf	108	103/22 El-j acc
18	7/81 Et-TekvĒr	64	40/72 Cinn	109	111/48 El-FetŪ
19	83/84 El-İnşiaĒà	65	77/67 El-Mulk	110	107/66 Et-TaŪrĒm
20	81/79 En-NĒzĒĒt	66	74/23 El-Mu' minøn	111	91/60 El-Mumtelene
21	68/88 El- ūĒşiyē	67	73/21 El-EnbiyĒ	112	114/110 En-Naòr
22	76/52 Eò-ŵŵr	68	42/25 El-FurâĒn	113	106/49 El-j ucurfĒt
23	46/56 El-VĒà,a	69	48/27 En-Neml	114	113/9 Et-Tevbe
24	78/69 El-j Ēààa	70	69/18 El-Kehf	115	112/5 El-MĒide
25	33/77 El-MurselĒt	MEKKİ 3. DÖNEM			
26	80/78 En-Nebe'	71	75/32 Es-Secde		
27	31/75 El- ūiyĒme	72	61/41 Fuðŵilet		
28	97/55 ER-RAj MĒN	73	65/45 El-CĒŵiye		
29	25/97 El- ūadr	74	50/17 El-İsrĒ		
30	23/53 En-Necm	75	70/16 En-NaŪl		
31	16/102 Et-TekĒŵur	76	84/30 Er-Rŵm		
32	1/96 El-,Alaà 6-19	77	52/11 j ød		
33	79/70 El-Me,Ēric	78	72/14 İbrĒhĒm		
34	3/73 El-Muzemmil	79	53/12 Yŵsuf		
35	98/76 EL-İNSSN	80	60/40 El-Mu'min		
36	86/83 El-MuàaffiĒn	81	49/28 El- ūadað		
37	4/74 El-Mudeŵŵir 8-56	82	59/39 Ez-Zumer		
38	6/111 Tebbet	83	85/29 El-,Ankebŵt 3		
39	15/108 El-Kevŵer	84	62/42 Eş-ŞŵrĒ		
40	32/104 El-Humeze	85	51/10 Yŵnus		
41	35/90 Beled	86	58/34 SebĒ		
42	19/105 El-FĒl	87	43/35 El-FĒŵr		
43	10/89 El-Fecr	88	39/7 El-A,rĒf		
44	27/85 El-Burŵc	89	66/46 El-AŪâĒf		
45	9/92 El-Leyl	90	55/6 El-En,Ēm		
46	18/109 El-KĒfirŵn	91	96/13 ER-RA,D		

⁴ Blachère, *Le Coran*, I-II, Paris 1949-1950, I, 9-523; II, 546-1110; Blachère'in tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 127-133.

Tablo 5. Sir William Muir (1879-1931)⁶

1. DÖNEM		46	3/73 El-Muzemmil	SON DÖNEM: MEDENİ	
1	13/103 El-,Aör	47	81/79 En-NÊzþ,Ët	94	100/98 El-Beyyine
2	14/100 El-,ŞdiyËt	48	37/54 El-´´ amer	95	87/2 El-Baàara
3	93/99 EZ-ZİLZŞL	49	58/34 Sebe´	96	89/3 Şl-u ,İmrËn
4	26/91 Eş-Şems	50	57/31 LuàmËn	97	88/8 El-EnfËl
5	29/106 ´´ ureyş	51	78/69 El-ı Êàaa	98	95/47 MuUammed
6	5/1 El-FËtiUa	52	2/68 El-´´ alem	99	110/62 El-Cumu,a
7	30/101 El-´´ Êri,a	53	61/41 Fuðõilet	100	112/5 El-MËide
8	28/95 Eò-¼þn	54	71/71 NøÛ	101	101/59 El-ı aşr
9	16/102 Et-TekËður	55	76/52 Eò-¼ør	102	92/4 En-NisË
10	32/104 El-Humeze	56	34/50 ´´ Êf	103	105/58 El-MucËdile
11	82/82 El-İnfioËr	57	65/45 El-CËoıye	104	99/65 Eò-¼alËà
12	9/92 El-Leyl	58	64/44 Ed-DuÛËn	105	104/63 El-MunËfiàøn
13	19/105 El-FËl	59	56/37 Eò-°affËt	106	102/24 En-Nør
14	10/89 El-Fecr	60	84/30 Er-Røm	107	90/33 El-AÛzËb
15	35/90 Beled	61	47/26 Eş-Şu,arË´	108	94/57 El-ı adþd
16	11/93 EÑ-´´ uÛË	62	54/15 El-ı icr	109	109/61 Eò-°aff
17	12/94 El-İnşiralÛ	63	67/51 Ey-ÇËriyËt	110	111/48 El-FetÛ
18	15/108 El-Kevøer	5. DÖNEM MEKKİ		111	91/60 El-MumteUene
2. DÖNEM MEKKİ		64	66/46 El-AÛàËf	112	107/66 Et-TaÛrþm
19	1/96 El-,Alaà	65	40/72 Cinn	113	106/49 El-ı ucurËt
20	20/113 El-Felaà	66	43/35 El-FËður	114	113/9 Et-Tevbe
21	4/74 El-Mudeøøir	67	41/36 YË Şþn		
22	6/111 Tebbet	68	44/19 Meryem		
3.DÖNEM MEKKİ		69	69/18 El-Kehf		
23	8/87 El-A,İË	70	48/27 En-Neml		
24	25/97 El-´´ adr	71	62/42 Eş-ŞørË		
25	68/88 El-• Eşiye	72	60/40 El-Mu-min		
26	24/80 ,Abese	73	38/38 °Ëd		
27	81/81 Et-Tekvþr	74	42/25 El-FuràËn		
28	83/84 El-İnşiaËà	75	45/20 ¼Ë HË		
29	36/86 Eò-¼Ërià	76	63/43 Ez-ZuÛruf		
30	114/110 EN-NA°R	77	53/12 Yøsaf		
31	27/85 El-Burøc	78	52/11 ı ød		
32	86/83 El-Muàaffiþn	79	51/10 Yønus		
33	80/78 En-Nebe´	80	72/14 İbrËhþm		
34	33/77 El-MurselËt	81	55/6 El-En,Ëm		
35	98/76 EL-İNSŞN	82	108/64 ET-TE• ŞBUN		
36	31/75 El-´´ iyËme	83	49/28 El-´´ adaø		
37	79/70 El-Me,Ëric	84	74/23 El-Mu´minøn		
38	18/109 El-KËfirøn	85	103/22 EL-ı ACC		
39	17/107 El-MË,øn	86	73/21 El-EnbiyË´		
40	97/55 ER-RAı MŞN	87	50/17 El-İsrË´		
41	46/56 El-VËàı,a	88	70/16 En-NaÛl		
4. DÖNEM MEKKİ		89	96/13 ER-RA,D		
42	77/67 El-Mulk	90	85/29 El-,Ankebøt		
43	23/53 En-Necm	91	39/7 El-A,rËf		
44	75/32 Es-Secde	92	20/113 El-Felaà		
45	59/39 Ez-Zumer	93	21/114 En-NËs		

⁶ Muir, *The Corân*, London 1896, s. 43-47; Muir'in tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşım", s. 134-138.

Tablo 6. Hartwig Hirschfeld (1854-1954)⁵

MEKK; ÂYETLER I: İlk İlan		48	40/72 Cinn
1	1/96 El-,Alaà 1-5	49	27/85 El-Burøc 1-8; 12-22
MEKK; ÂYETLER II: Teyid Edici Vahiyyler		50	13/103 El-,Aòr
2	8/87 El-A,İÉ	51	28/95 Eò-¼þn
3	2/68 El-'' alem 1-33	MEKK; ÂYETLER IV: Öyküsel Vahiyyler	
4	22/112 El-İÜİÉö	53	2/68 El-'' alem 34-52
5	78/69 El-j Êààa 40-52	54	67/51 Ey-ÇÊriyÉt
6	47/26 Eş-Şu'arÉ• 221-228	55	47/26 Eş-Şu'arÉ• 1-220
7	76/52 Eò-¼ør 29-49	56	37/54 El-'' amer
8	4/74 El-Mudeóóir 1-30; 35-55	57	56/37 Eò-°affÉt
9	3/73 El-Muzemmil 1-14	58	64/44 Ed-DuÜÉn
10	98/76 EL-İNSŞN	59	38/38 °Éd
11	12/94 El-İnşiraÜ	60	48/27 En-Neml 1-59
12	1/96 El-,Alaà 6-19	61	49/28 El-'' aòaò
13	6/111 Tebbet	62	54/15 El-j icr
14	32/104 El-Humeze	63	69/18 El-Kehf
15	81/79 En-NÉzþ,Ét 15-26	64	53/12 Yøusuf
16	23/53 En-Necm 1-18; 24-62	65	44/19 Meryem
17	11/93 EN-~ uÜÉ 1-8	66	63/43 Ez-ZuÜruf 25-89
18	18/109 El-KÉfirøn	67	73/21 El-EnbiyÉ•
MEKK; ÂYETLER III: Hitabî Vahiyyler		68	72/14 İbrÉhþm
19	7/81 Et-Tekvþr	69	45/20 ¼É HÉ
20	82/82 El-İnfióÉr	70	52/11 j ød
21	83/84 El-İnşiaÉà	71	58/34 Sebe•
22	93/99 EZ-ZİLZŞL	72	39/7 El-A,rÉf 1-27; 57-155; 186-205
23	24/80 ,Abese	73	50/17 El-İsrÉ• 1-8; 103-111
24	36/86 Eò-¼Éria	74	3/73 El-Muzemmil 15-19
25	31/75 El-'' iyÉme	75	60/40 El-Mur'min 1-6; 24; 57
26	86/83 El-Muóaffiþn	76	85/29 El-,Ankebøt 13-42
27	68/88 El-• Éşiye	77	51/10 Yønus 72-109
28	81/79 En-NÉzþ,Ét 1-14	78	74/23 El-Mu' minøn 23-52
29	33/77 El-MurselÉt	79	66/46 El-AÜàÉf 20-35
30	78/69 El-j Êààa 1-39	80	112/5 EL-MŞ'İDE 23-38; 109-120
31	80/78 En-Nebe'	81	87/2 EL-BA'' ARA 200-210
32	46/56 El-VÉai,a	82	55/6 El-En,Ém 74-91
33	76/52 Eò-¼ør 1-28	83	5/1 El-FÉtiÜa
34	79/70 El-Me,Éric	MEKK; ÂYETLER V: Tasvirî Vahiyyler	
35	14/100 El-,ŞdiyÉt	84	81/79 En-NÉzþ,Ét 27-46
36	30/101 El-'' Éri,a	85	71/71 NøÜ
37	29/106 '' ureyş	86	97/55 ER-RA; MŞN
38	17/107 El-MÉ,øn	87	34/50 '' Éf
39	15/108 El-Kevøer	88	65/45 El-CÉoiye
40	35/90 Beled	89	62/42 Eş-ŞørÉ
41	9/92 El-Leyl	90	61/41 Fuøøilet
42	26/91 Eş-Şems	91	43/35 El-FÉür
43	19/105 El-Fþl	92	75/32 Es-Secde
44	16/102 Et-TekÉour	93	77/67 El-Mulk
45	25/97 El-'' adr	94	42/25 El-FuràÉn 1-63
46	100/98 EL-BEYYİNE	95	74/23 El-Mu' minøn 1-22; 53-118
47	10/89 El-Fecr	96	70/16 En-NaÜl 1-115

⁵ Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*, London 1902, s. 143-145; Hirschfeld'in tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 139-142.

97	63/43 Ez-ZuŮruf 1-24
98	96/13 ER-RA,D
99	20/113 El-Felaà
100	21/114 En-NĒs
101	51/10 Yønus 1-57; 58-71
102	57/31 LuàmĒn 1-10; 19-34
103	41/36 YĒ Špn
104	48/27 En-Neml 60-95
105	84/30 Er-Røm
106	59/39 Ez-Zumer
107	103/22 EL-j ACC 1-13; 62-71
108	60/40 El-Murmin 7-23; 58-85
109	87/2 EL-BA`ARA 158-162
110	85/29 El-Ankebøt 43-69
111	50/17 El-İsrĒ 87-102
112	55/6 El-En,Ēm 92-117
MEKKĀ; ĀYETLER VI: TešrĀ Vahiylar	
113	55/6 El-En,Ēm 1-45; 46-73
114	11/93 EĒ-`uĒĒ 9-11
115	42/25 El-FurâĒn 64-72
116	57/31 LuàmĒn 11-18
117	39/7 El-A,rĒf 28-56
118	85/29 El-Ankebøt 1-12
119	66/46 El-AĪĀĒf 1-19
120	50/17 El-İsrĒ 9-86
121	55/6 El-En,Ēm 152-165
122	113/9 ET-TEVBE 129-130
123	27/85 El-Burøc 9-11
MEDENĀ; ĀYETLER	
124	87/2 El-Baàara 1-19 ^a ; 19 ^b -37; 38-58; 59
125	112/5 El-MĒ`ide 71-88
126	87/2 El-Baàara 60-97; 98-115; 116-147; 163-184; 211-223; 244-268; 269-281
127	88/8 El-EnfĒl 1-41; 42-76
128	89/3 Šl İmrĒn 1-29; 30-75; 76-90
129	95/47 MuĪammed
130	89/3 Šl İmrĒn 91-113 (?); 114-137; 139-200
131	94/57 El-j adĪd
132	39/7 EL-A,RŠF 174-185
133	101/59 El-j ašr
134	109/61 Eø-`aff 6
135	110/62 El-Cumu,a

136	70/16 EN-NAj L 116-128 (?)
137	108/64 Et-TeŮĒbun
138	92/4 En-NisĒ 1-45; 126-129; 46-72; 73-86
139	87/2 El-Baàara 148-157; 87-95
140	112/5 El-MĒ`ide 56-63
141	87/2 El-Baàara 282-284
142	92/4 En-NisĒ 96-105; 106-125; 130-138 (?); 139; 140-145; 146-151; 152-175
143	90/33 El-AĪzĒb
144	87/2 El-Baàara 224-243 (?)
145	99/65 Eø-`alĒà
146	102/24 En-Nør
147	107/66 Et-TaĪrĪm
148	104/63 El-MunĒfiàøn
149	105/58 El-MucĒdile
150	103/22 El-j acc 14-61; 72-78
151	112/5 El-MĒ`ide 39-44
152	87/2 El-Baàara 285-286
153	111/48 El-FetĪ 18-28
154	87/2 El-Baàara 185-196 ^a ; 196-199 ^b
155	91/60 El-MumteĪene
156	114/110 En-Naør
157	106/49 El-j ucureĒt
158	113/9 Et-Tevbe 23-27; 38-73
159	111/48 El-FetĪ 1-17
160	113/9 Et-Tevbe 74-94; 120-128; 95-119; 1-12; 36-37; 13-22; 28-35
161	39/7 EL-A,RŠF 156-172
162	112/5 El-MĒ`ide 1-4; 5-7; 8-14; 15-17; 109-120; 18-22; 45-55; 64-70; 89-104; 105-108 (?)
163	55/6 EL-EN,ŠM 117-151 (?)
164	3/73 EL-MUZEMMİL 20 (?)
165	4/74 EL-MUDE»İR 31-34 (?)
İLAVE EDİLMİŞ veya BELİRSİZ OLANLAR	
166	23/53 En-Necm 19-23
167	89/3 Šl İmrĒn 138
168	90/33 El-AĪzĒb 40
169	95/47 MuĪammed 2
170	111/48 El-FetĪ 29
171	109/61 Eø-`aff 6
172	112/5 El-MĒ`ide 73 (?); 101 (?)

Tablo 7. Richard Bell (1876-1952)⁷

ERKEN DÖNEM MEKKİ			
1	67/51 Ey-Çeriyât 1-6	30	73/21 El-Enbiyâ 26-30; 34-36; 37-38-39-42-40-41; 43-44 (?); 46-4 (?)
2	23/53 En-Necm 1-18	31	103/22 EL-j ACC 43 (?)
3	78/69 El-j Êââa	32	74/23 El-Mu'minîn 12-16; 17-22; 80-82
4	3/73 El-Muzemmil 1-19	33	42/25 El-Furâñ 32; 47-54; 55-61; 62-63 (?)
5	4/74 El-Mudeûûir 1-30; 35-40; 50-55	34	47/26 Eş-Şu'arê 192-197; 210-220
6	24/80 ,Abese 1-32	35	48/27 En-Neml 7-14; 73-77; 89-92; 93-95
7	83/84 El-İnşîâÊâ 1-12; 16-19	36	49/28 El-` aââ 57; 62-64 (veya erken Medenî); 65-67 (?); 71-73 (?)
8	36/86 Eû-¼Êriâ 1-14	37	85/29 El-,Ankebût 18-20 (?); 54-55-53 (?); 61-63-65 (veya erken Medenî); 66-67
9	35/90 Beled 1-11; 17-20	38	84/30 Er-Röm 5-7 (?); 10-15; 32-34; 39-41; 47-50; 53
10	9/92 El-Leyl	39	57/31 LuâmÊn 5-6; 9-10; 11-12; 27-31; 32-34 (?)
11	11/93 EÑ-` uÜÊ	40	75/32 Es-Secde 9-14; 26 (?); 27 (?); 28-30 (?)
12	12/94 Elem-Neşralû	41	58/34 SebÊ 10-13; 14-18
13	28/95 Eû-¼ñ	42	43/35 El-FÊûir 19-21
14	1/96 El-,Alaâ	43	41/36 YÊ- Şñ
15	13/103 El-,Aör 1-2	44	56/37 Eû-°affÊt
MEKKİ ÂYETLER		45	38/38 °Êd
16	92/4 EN-NİŞŞ 84 (veya)	46	59/39 Ez-Zumer 24 (veya erken Medenî)
17	55/6 El-En,Êm 1-11; 12a-13-14a (?); 17; 18; 19-28; 35-38; 40-49; 56-66; 72-73; 74 (?); 80-82 (?); 84-90; 95-107; 108; 134-135; 137-141; 142-145; 155 (veya erken Medenî)	47	60/40 El-Mu-min 1-6; 15-23; 59-70 (?); 71-76 (?); 77-85 (?)
18	39/7 El-A,rÊf 5-8 (?); 9-33; 36-34-35-37 (?); 50-51; 52; 53-54; 55-56; 179 (?); 186-187; 198-201 (?); 202-203 (erken Medenî); 204-205	48	61/41 Fuûûilet
19	113/9 ET-TEVBE 71 (?)	49	62/42 Eş-ŞorÊ 50-53
20	51/10 Yønus 7-11 (?); 12-15; 16-18; 19-20; 21 (?); 22 (?); 23-25 (?); 32-37; 38-46; 47-48; 49-58; 59-61; 62-66-63-64-65; 67-68; 69-71; 94; 101-103-102 (Medenî?)	50	63/43 Ez-Zuûruf 2-4; 15-17; 18-29 (?); 81-89 (?)
21	52/11 j ød 10-14; 15-17; 20-26b-21a-22a-21b-22b-26a; 27-35; 37-36; 38-42; 43-51; 52-63; 64-71; 85-98	51	64/44 Ed-DuÜÊn
22	53/12 Yøsus 3-1-2vd	52	65/45 El-CÊûiye 2-4 (?); 10 (?); 11-12 (?); 19 (?)
23	96/13 ER-RA, D 7; 9-12; 13-16; 17; 18; 19-22-24-20-21-25; 26 (?); 27-28; 33-34; 35-37-39-41-42	53	66/46 El-AÜâÊf 20-27
24	54/15 El-j icr 16-24; 26-27; 78-79	54	67/51 Ey-Çeriyât 7-9 (?); 56-58
25	70/16 En-NaÜl 3-9; 10-16; 20-22; 17-19; 50-52 (?); 53-57 (?); 58-62; 67-71; 63-66; 76-89; 72-83; 92-99	55	76/52 Eû-¼ør
26	50/17 El-İsrÊ 1; 9-16; 23-42; 47-52-53-54-48-49-50-51 (?); 58-60-59; 61-62; 63-65; 67-68-66 (erken Medenî); 69-74	56	37/54 El-` amer
27	69/18 El-Kehf 9-11 (?); 45-47 (?); 48-49 (?); 50-51 (?); 59-81 (?); 99-101 (?); 102 (?); 107-108 (?)	57	97/55 ER-RAj MŞN
28	44/19 Meryem 65-66 (erken Medenî); 74-79 (?); 80-83 (?); 84-90; 91-98 (?)	58	46/56 El-VÊâi,a 1-9; 26-33; 40-45; 46-56; 57-73
29	45/20 ¼Ê- HÊ 128-132	59	77/67 El-Mulk 5-12
		60	2/68 El-` alem 1-9; 17-43; 44-45; 46-52
		61	79/70 El-Me,Êric
		62	71/71 NøÜ 5-19; 27-29 (?)
		63	40/72 Cinn
		64	31/75 El-` iyÊme 1-19; 31-40
		65	98/76 EL-İNSŞN 1-22; 23-26 (?); 29-31
		66	33/77 El-MurselÊt 1-13
		67	80/78 En-Nebe 6-16; 17-41
		68	81/79 En-NÊzÛ,Êt 1-14
		69	24/80 ,Abese 33-42
		70	7/81 Et-Tekvîr

⁷ Bell, *The Qur-Ên*, Edinburgh 1960, I, 1-336; II, 353-687; Bell'in tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 142-150.

71	82/82 El-İnfiöEr
72	86/83 El-Muâaffifîn 1-5; 7; 8-9; 18; 19-21
73	8/87 El-A,İf
74	68/88 El-• Êşiye
75	10/89 El-Fecr
76	26/91 Eş-Şems
77	25/97 El-•• adr
78	93/99 EZ-ZİLZİL
79	14/100 El-•ŞdiyEt
80	30/101 El-•• Êri,a
81	32/104 El-Humeze
82	19/105 El-Fil
83	29/106 •• ureyş
84	18/109 El-KÊfirön
85	20/113 El-Felaà
86	21/114 En-NÊs (veya erken Medenb)
GEÇ DÖNEM MEKKİ	
87	87/2 EL-BA•• ARA 21-22 (veya)
88	39/7 El-A,rÊf 57-62; 63-70; 71-77; 78-82; 83-91; 99-100; 189-192 (veya erken Medenb); 193-197
89	96/13 ER-RA,D 8; 29-32; 36-38-40-43(?)
90	72/14 İbrÊhîm 48-51 (erken Medenb)
91	54/15 El-• icr 6-15; 25; 28-48; 49-50; 51-77; 80-84; 85-86 (erken Medenb); 87-93; 94-99
92	50/17 El-İsrÊ• 55-57 (veya erken Medenb)
93	44/19 Meryem 67-73
94	45/20 ¼Ê• HÊ• 133-135 (?)
95	73/21 El-EnbiyÊ• 1-10; 19-20; 21-25; 31-33; 52-73 (?); 74-75 (?); 77-77 (?); 78-82 (?); 83-84 (?); 85-86 (?); 87-88 (?); 89-90 (?); 91-94 (?); 104-106
96	74/23 El-Mu•minîn 114-117a (erken Medenb)
97	42/25 El-FurâEn 1-4 (veya erken Medenb); 8-9-11-10; 1-17 (?); 22; 23-26; 27-28; 29-31; 34-36-35 (?); 37-42; 43-44 (veya erken medeni); 45-46; 64-77 (veya erken medeni)
98	84/30 Er-Röm 54-57
99	75/32 Es-Secde 15-22 (veya erken Medenb)
100	58/34 SebÊ• 30-32 (veya erken Medenb); 33-37 (veya erken Medenb); 42-45 (veya erken Medenb); 50-54
101	63/43 Ez-ZuÛruf 45-56; 60-62 (veya erken Medenb)
102	65/45 El-CÊoiye 23-25 (veya erken Medenb); 26-36 (veya erken Medenb)
103	66/46 El-AÛâÊf 9-13 (veya erken Medenb); 18-19; 32-35 (veya erken Medenb)
104	34/50 •• Êf
105	67/51 Ey-ÇÊriyÊt 10-14 (?); 15-19; 20-23; 47-51
106	23/53 En-Necm 19-26; 34-56 (?); 27; 57-58
107	31/75 El-•• iyÊme 20-30 (veya erken Medenb)
108	33/77 El-MursetÊt 14-50 (veya erken Medenb)
109	81/79 En-NÊzÛÊt 15-26; 27-33; 42-46
110	36/86 Eð-¼Êrià 15-17
111	13/103 El-Aør 3 (veya erken Medenb)

MEDENİ ÂYETLER	
112	5/1 EL-FSTİj A
113	87/2 El-Baàara
114	89/3 Şi İmrÊn
115	92/4 En-NisÊ
116	112/5 El-MÊide
117	55/6 EL-EN,ŞM 12b; 14b; 15; 16 (?); 33-34; 39; 50-55; 67-71 (?); 75-79; 83; 91 (?); 92-94;109-113; 114a; 115-120; 114b; 119; 122; 121; 123-124; 126-127; 125; 128 (?); 129; 130; 131; 136; 132-133; 146-148; 149-151; 152-153; 154; 156-159; 160-165
118	39/7 EL-ARŞF 1-4; 38-40b-41a-39-40a; 41b-42a-44-42b-45-46-47-43-48-49; 92-94 (?); 95-98 (?); 101-133; 134-155; 157-158-156; 159-160a; 160b-163a-163c-163b-166a-163d-164-165-166b-167-168; 171-172-173-169-170 (?); 177 (?); 178 (?); 174; 175; 176; 180 (?); 181-185
119	88/8 El-EnfÊl
120	113/9 Et-Tevbe
121	51/10 YÂNUS 1-6; 29-31; 72-74; 75; 76-93; 95-100; 104-108-105-106-107 (?)
122	52/11 j ÂD 1-4; 5-9 (?); 18-19; 72-84; 99-101 (?); 102-104; 105-111; 112-120; 121-123 (?)
123	96/13 Er-Ra,d 1-6
124	72/14 İBRŞHîM
125	54/15 EL-• İCR 1-5
126	70/16 EN-NAj L 1-2; 23-26; 27-30-31-24-28-29-32-35-33-34-36; 37-39; 40-42; 45-46; 43-44; 47-49; 90-91; 100-102 (geç Mekkb); 103; 104; 105 (geç Mekkb); 106; 107; 108-110; 113-114; 115-118; 127-128b; 111-112; 119-120; 121-124; 125-126-128a
127	50/17 EL-İSRŞ• 2-8; 19-22 (?); 17-18-22; 43 (erken Medenb?); 44-46; 75-79 (?); 80-83(?); 84-86 (?); 87-89 (?); 90-95(?); 96-101 (?); 102 (?)
128	69/18 EL-KEHF 1-8; 12-20a; 20b-25; 26-30; 31-42; 43-44-52-53-55-57-58; 82-97; 103-106; 109(?); 110(?)
129	44/19 MERYEM 1-15; 16-37; 38-41; 42-51; 52-58; 59-64
130	45/20 ¼Ş• HŞ• 1-127
131	73/21 EL-ENBİYŞ• 11-18; 45 (?); 49-51; 95-103; 107-112
132	103/22 El-• acc
133	74/23 EL-MU•MİNîN 1-11; 23-31; 32-43; 44-50 (?); 51-79; 83-85; 86-91 (?); 92-94; 95-100; 101-102; 103-113; 117b-118
134	102/24 En-Nør
135	42/25 EL-FUR• ŞN 5-7; 18-21; 33
136	47/26 EŞ-ŞU,ARŞ•
137	48/27 EN-NEML
138	49/28 EL-•• A°A°

139	85/29 EL-ANKEBÂT
140	84/30 ER-RÂM 1-4; 8-9; 16-26; 27-31; 35-36; 37; 42-44; 45; 46; 51-52; 58-60
141	57/31 LU' MŞN 1-8; 13-14; 15-18; 19-20; 21-26
142	75/32 ES-SECDE 1-8; 23-25
143	90/33 El-AÛzËb
144	58/34 SEBŞ 1-9; 19-20; 21-22 (?); 23-29; 38; 39-41 (?)
145	43/35 EL-FŞ¼IR 1-18; 22-24; 25-29; 30-35; 36-39; 40-45
146	41/36 YŞ S;N 46-47; 53-54
147	56/37 E° AFFŞT 48-59; 100-107
148	59/39 EZ-ZUMER
149	60/40 EL-MU·MİN 7-14; 24-58
150	61/41 FU° İLET 18-22 (?); 25-28; 52 (?); 53-54 (?)
151	62/42 EŞ-ŞARŞ
152	63/43 EZ-ZUËRUF 5-14; 30-44; 57-66; 67-78; 79-80
153	65/45 EL-CŞ»İYE 1; 5-9; 13-14; 15-18; 20-21; 22
154	66/46 EL-Aj ŞF 1-8; 14-17; 28-32
155	95/47 MuÛammed
156	111/48 El-FetÛ
157	106/49 El-j ucurËt
158	67/51 EÇ-ÇŞRİYŞT 24-37; 38-46; 52-55; 59-60
159	23/53 EN-NECM 28-32 (?); 33
160	46/56 EL-VŞ I, A 10-23; 34-39; 74-96
161	94/57 El-j adbd
162	105/58 El-MucËdile
163	101/59 El-j aşr
164	91/60 El-MumteÛene
165	109/61 E° aff
166	110/62 El-Cumu,a

167	104/63 El-MunËfiàbn
168	108/64 Et-TeÛËbun
169	99/65 E°-¼alËa
170	107/66 Et-TaÛr¼m
171	77/67 EL-MULK 1-4; 13-17; 20-21
172	2/68 EL- ALEM 10-16
173	71/71 NÄj 1-4; 20-26
174	3/73 EL-MUZEMMİL 20
175	4/74 EL-MUDE»İR 31-34; 41-49
176	98/76 El-İnsËn 27-28 (?)
177	80/78 EN-NEBE 1-5
178	81/79 EN-NŞZ, ŞT 34-41 (?)
179	86/83 EL-MU¼AFFİF;N 6; 10-14; 15-17; 22-27; 28-36
180	83/84 EL-İNŞİ Ş 13-15
181	27/85 EL-BURÂC
182	35/90 BELED 12-16
183	100/98 El-Beyyine
184	16/102 ET-TEKŞ»UR
185	17/107 EL-MŞ, AN
186	15/108 EL-KEV»ER
187	114/110 En-Naðr
188	6/111 TEBBET
189	22/112 EL-İj LŞ°
TARİHLERİ BELİRSİZ OLANLAR	
190	87/2 El-Baàara 184; 185; 190; 191
191	92/4 En-NisË 52
192	112/5 El-MËide 3b
193	55/6 El-En,Ëm 22; 23; 24
194	113/9 Et-Tevbe 65-69
195	73/21 El-EnbiyË 48
196	90/33 El-AÛzËb 69-71; 72-73
197	58/34 SebË 46-48
198	109/61 E° aff 9-10
199	77/67 El-Mulk 10-12; 18-19; 22; 23-30
200	83/84 El-İnşiaËa 20-25

Tablo 8. William Montgomery Watt (1909-2006)⁸

MEKKİ DÖNEM			MEDENİ DÖNEM		
ERKEN DÖNEM MEKKİ	44	96/13 ER-RA,D	89	87/2 El-Baāara	
1	5/1 El-FētiŪa	45	72/14 İbrēhīm	90	89/3 Şl ,İmrēn
2	76/52 Eō-¼ør	46	54/15 El-ı ıcr	91	92/4 En-Nisē
3	23/53 En-Necm	47	50/17 El-İsrē•	92	112/5 El-Mē•ide
4	46/56 El-Vēāı,a	48	44/19 Meryem	93	55/6 EL-EN,ŞM
5	78/69 El-ı ēāāa	49	42/25 El-Furāēn	94	88/8 El-Enfēl
6	3/73 El-Muzemmil	50	47/26 Eş-Şu,arē•	95	113/9 Et-Tevbe
7	4/74 El-Mudeōōir	51	48/27 En-Neml	96	70/16 EN-NAı L (bir kısmı)
8	31/75 El-ııyēme	52	84/30 Er-Rōm	97	103/22 El-ı acc
9	33/77 El-Murselēt	53	43/35 El-Fēōir	98	102/24 En-Nōr
10	80/78 En-Nebe•	54	59/39 Ez-Zumer	99	85/29 EL-,ANKEBĀT (kısmen)
11	81/79 En-Nēzē,ēt	55	60/40 El-Mu•min	100	90/33 El-AŪzēb
12	82/82 El-İnfıōır	56	62/42 Eş-Şōrē	101	58/34 SEBŞ•
13	83/84 El-İnŐiāēā	57	65/45 El-Cēōıye	102	95/47 MuŪammed
14	27/85 El-Burōc	58	66/46 El-AŪāēf	103	111/48 El-FetŪ
15	36/86 Eō-¼ēriā	59	77/67 El-Mulk	104	106/49 El-ı ucırēt
16	8/87 El-A,İē	MEKKİ SŪRELER	105	94/57 El-ı adēd	
17	68/88 El-• ēŐıye	60	70/16 En-NaŪl (bir kısmı)	106	105/58 El-Mucēdıle
18	10/89 El-Fecr	61	69/18 El-Kehf	107	101/59 El-ı aŐr
19	35/90 Beled	62	45/20 ¼ē• Hē•	108	91/60 El-Mumtelēne
20	26/91 Eş-Şems	63	73/21 El-Enbiyē•	109	109/61 Eō-°aff
21	9/92 El-Leyl	64	74/23 El-Mu•minēn	110	110/62 El-Cumu,a
22	11/93 EŪ-ı uŪē	65	49/28 El-ı• aāō	111	104/63 El-Munfēfiāēn
23	12/94 Eş-ŞeraŪ	66	85/29 El-,Ankebōt (kısmen)	112	108/64 Et-Teōēbun
24	28/95 Eō-¼ēn	67	57/31 Luāmēn	113	99/65 Eō-¼aalēā
25	1/96 El-,Alaā	68	75/32 Es-Secde	114	107/66 Et-TaŪırm
26	25/97 El-ı• adr	69	61/41 Fuōōilet	115	100/98 El-Beyyine
27	93/99 EZ-ZİLZİL	70	97/55 ER-RAı MŞN	116	17/107 EL-MŞ,ĀN 4-7
28	13/103 El-,Aōr	71	2/68 El-ı• alem	117	114/110 En-Naōr
29	29/106 ıı ureyş	72	79/70 El-Me,ēric		
ORTA DÖNEM MEKKİ	73	40/72 Cinn			
30	41/36 Yē• Őēn	74	98/76 EL-İNSŞN		
31	56/37 Eō-°affēt	75	24/80 ,Abese		
32	38/38 °ēd	76	7/81 Et-Tekvōr		
33	63/43 Ez-ZuŪruf	77	14/100 El-,Ődiyēt		
34	64/44 Ed-DuŪēn	78	30/101 El-ı• ēri,a		
35	34/50 ıı ēf	79	16/102 Et-Tekēōur		
36	67/51 Ey-Çēriyēt	80	32/104 El-Humeze		
37	37/54 El-ı• amer	81	19/105 El-Fēl		
38	71/71 NōŪ	82	17/107 El-Mē,ōn 1-3		
39	86/83 El-Muāaffiēn	83	15/108 El-Kevōer		
GEÇ DÖNEM MEKKİ	84	18/109 El-Kēfirōn			
40	39/7 El-A,rēf	85	6/111 Tebbet		
41	51/10 Yōnus	86	22/112 El-ıŪİēō		
42	52/11 ı• ød	87	20/113 El-Felaā		
43	53/12 Yōsuf	88	21/114 En-Nēs		

⁸ Watt, *Companion to the Qurān*, Oxford 1994, s. 13-334; Watt'ın tertibi ile ilgili değerlendirmelerimiz için bk. "İkinci Bölüm: Kur'ān Āyetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar", s. 150-153.

Ek IV

TEZDE ELE ALINAN ÂYETLERİN SÛRE BÛTÛNLÛĞÛNE GÖRE KRONOLOJİSİ

Ek IV, “Hicrî 1 (Rebî, u’l-evvel)–4 (Rebî, u’l-evvel) Periyodu Özelinde Nâzil Olan Kur’ân Âyetlerine Kronolojik-Olgusal Yaklaşım” başlığı altında tezimizin üçüncü bölümünde ele alınan âyetlerin, sûre bütünlüğüne göre kronolojisine tahsis olunmuştur. Tablolarda yıl, ay, konu ve âyet tasnifi esas alınmıştır. Konuların verilisinde tezimizin üçüncü bölümündeki sıralamadan faydalanılmıştır. Dolayısıyla erken dönem sûre literatürüne dayanmaktadır. Ayrıca aynı sebepten dolayı tekrar kaynak gösterilmemiştir. Âyetlerin tarihleri ise, araştırmamızın üçüncü bölümünde âyetlerin tarihî bağlarına ilişkin rivayetlerin değerlendirilmesi sonucu belirlenmiştir.

Söz konusu dönem içerisindeki olayların ve âyetlerin kronolojik ardılığını vermekle tezimizin amacının daha anlaşılabilir olacağını ümit ediyoruz.

2 Baàara Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.1	-	Yahudilerle İlişkiler	2 Baàara 1-79; 80-100
h.2	17/Receb	NaÛle Seriyyesi	2 Baàara 217-218
h.2	17/Receb	Kıblenin Tahvil	2 Baàara 142-145
h.2	18/Şa,bÊn	Orucun Farz Kılınması	2 Baàara 183-184; 185; 186-187
h.4.	36/°afer	Er-Recb, Gazvesi	2 Baàara 204-208

3 Şl-ø ,İmrÊn Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.2	20/ŞevvÊl	aynuâÊ, Gazvesi	3 Şl-ø ,İmrÊn 12-13
h.3	32/ŞevvÊl	UÛud Gazvesi	3 Şl-ø ,İmrÊn 121-200
h.3	32/ŞevvÊl	ı amrÊu'l-Esed Gazvesi	3 Şl-ø ,İmrÊn 172-173-174

4 NisÊ• Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.2	19/RamaÑÊn	Bedir Gazvesi	4 NisÊ• 97-100

5 MÊ•ide Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.3	25/Rebb,u'l-evvel	• aâafÊn Gazvesi	5 MÊ•ide 11

8 EnfÊl Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.2	19/RamaÑÊn	Bedir Gazvesi	8 EnfÊl 1-75

16 NaÛl Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.3	32/ŞevvÊl	UÛud Gazvesi	16 NaÛl 126-127-128

22 ı acc Sûresi

Yıl	Ay	Konu	Âyetler
h.1	7/RamaÑÊn	Savaşa İzin Verilmesi	22 ı acc 39-41
h.2	19/RamaÑÊn	Bedir Gazvesi	22 ı acc 19-22

28      S resi

Ay	Konu	�yetler
�afer	H. Peygamber'in Hicreti	28 ���� 85

29 ,Ankeb t S resi

Yıl	Ay	Konu	�yetler
h.2	19/Rama�n	Bedir Gazvesi	29 ,Ankeb�t 10-12

47 Mu ammed S resi

Ay	Konu	�yetler
�afer	H. Peygamber'in Hicreti	47 Mu�ammed 13

52   r S resi

Ay	Konu	�yetler
�afer	H. Peygamber'i �ld�rme Planı	52 ��r 29-31

59   a r S resi

Yıl	Aylar	Konu	�yetler
h.4	37/Rebb�,u'l-evvel	Ben� en-Na�r Gazvesi	59 � a�r 1-19

BİBLİYOGRAFYA

1. KLASİK KAYNAKLAR

1.1. Sîre Kaynakları

BELŞÇUR| EL-, AÙmed b. YaÙyÊ b. CÊbir (279/892), *EnsÊbu'l-eşrÊf*, thk. Süheyl ZekkÊr, RiyaÑ Zirikl, Beyrut 1996.

ÊAL|FE B. ÊAYYŞ¼, Ebø ,Amr eş-ŞeybÊn (240/854), *TÊrÙu ÊalÊe b. ÊayyÊô*, thk. Ekrem ÂiyÊ• el-Umerl, Darø ¼aybe, Riyad 1958.

İBN HİŞŞM, Ebø MuÙammed ,Abdu'l-Melik (213/828), *es-Sbretu'n-nebeviyye*, thk. MuòòafÊ es-SaààÊ, Kahire 1981.

İBN İS• Ş•, MuÙammed (150/767), *Sbretu İbn İsÙÊà*, thk. MuÙammed j amidullÊh, Hakka Hizmet Vakfı, Konya 1981.

İBN SA,D, MuÙammed b. Sa,d b. Menl, ez-Zuhrl (230/845), *KitÊbu eò-òabaàÊti'l-kebbir*, thk. ,Al l MuÙammed ,Amr, Kahire 2001.

İBN ŞEBBE, Ebø Zeyd ,Umer b. Şebbe en-Numeyrl el-Baòrl (262/876), *TÊriÙu'l-medbneti'l-munevvere*, thk. Fehbm MuÙammed Şeltøt, Cidde 1973.

• AS¼ALLŞN| EL-, AÙmed b. MuÙammed (923/1517), *el-MevÊhibu'l-leduniyye bi'l-mineÙi'l-muÙammediyye*, thk. °ÊliÙ AÙmed eş-ŞÊml, el-Mektebetu'l-İslÊmiyye, Beyrut-Şam-Amman 1991.

MA• RİZ| EL-, AÙmed b. ,Al l b. ,Abdu'l-âÊdir b. MuÙammed (845/1442), *İmtÊu'l-esma• bimÊ li'n-nebiyyi (s) mine'l-aÙvÊli ve'l-emvÊli ve'l-Ùafdati ve'l-metai.*, thk. MuÙammed ,Abdu'l-Ùamld en-Nemlsl, DÊru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

MÀŞŞ B. ,U• BE (141/758), *el-MeòÊz l*, Rabat 1994.

¼ABER| E¼-, Ebø Ca,fer Muammed b. Cerþr (310/923), *Tru'l-umem ve'l-muløk*, thk. Muammed Ebø'l-Fal İbrhm, Mısır, ts.

VŠ İD| EL-, Muammed b. ,Umer (207/823), *Kitbu'l-mez*, thk. Muammed ,Abdu'l-kdir Amed A, Beyrut 2004.

1.2. Tefsir Kaynakları

İBN KER, Ebø'l-Fid İmaduddn İsm,il b. ,Umer (774/1373), *Tefsru'l- urni'l-aym*, thk. Muafa es-Seyyid Muammed [ve öte.], Muessesetu urba, Mektebetu'l-Evldu'i-Şey li't-Tur, Kahire 2000.

 UMM| EL-, Ebø'l-ı asan ,Al b. İbrhm (301/913), *Tefsru'l- umm*, Beyrut 1991.

 UR¼UB| EL-, Ebø ,Abdullh Muammed b. Amed el-Ensr (671/1273), *el-Cmi, li-akmi'l- urn*, thk. ,Abdu'l-musin et-Turk, Muessesetu'r-Risle, Beyrut 2006.

MU ŠTİL B. SULEYMŠN, Ebø'l-ı asan Mutil b. Suleymn b. Beşr (150/767), *Tefsru Mutil b. Suleymn*, thk. ,Abdullh Mamud Şate, el-Heyetu'l-Mısırıyetu'l-mme li'l-kitb, Kahire 1979-1988.

RŠZ| ER-, Ebø ,Abdullh Faruddn Muammed b. ,Umer Faruddn (606/1209), *Meftu'l-ayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1981.

¼ABER| E¼-, Ebø Ca,fer Muammed b. Cerþr (310/923), *Cmi,u'l-beyn ,an tevliii'l- urn*, thk. ,Abdu'l-Musin et-Turk, Kahire 2001.

ZEMAŞER| EZ-, Ebø'l-sım Crullh Mamud b. ,Umer b. Muammed (538/1144), *el-Keşşf ,an Őaiki't-tenzl ve ,uyni'l-evl f vuchi't-tevl*, thk. Šdil Amed ,Abdulmevcd [ve öte.], Mektebetu'l-Ubeykn, Riyad 1998.

1.3. Ulûmu'l-Kur'ân Kaynakları

İBNU'L-CEVZî, Ebø'l-Ferec ,AbdurraÛmÊn b. ,Alþ (597/1201), *Funønu'l-efnÊn fþ ,uyøni ulømi'l- ``urÊn*, thk. j asan Âiyaeddin ,Iør, DÊru'l-BeŖÊiri'l-ÎslÊmiyye, Beyrut 1987.

SUYÂ¼î ES-, CelÊluddþn (911/1505), *el-ÎtàÊn fþ ,ulømi'l- ``urÊn*, thk. FevvÊz AÛmed Zemerþ, DÊru'l-KitÊbi'l-,Arabþ, Beyrut 2004.

_____, *LubÊbu'n-nuàøl fþ esbÊbi'n-nuzøl*, Mektebetu'ò-°afÊ, Kahire 2002.

_____, *TenÊsuàu'd-durer fþ tenÊsubi's-suver*, thk. ,Abdu'l-kÊdir AÛmed ,AøÊ, DÊru'l-Kutøbi'l-,Îlmiyye, Beyrut 1986.

VŜj İDj EL-, İmÊm Ebþ j asan ,Alþ İbn AÛmed (468/1076), *EsbÊbu'n-nuzøl*, thk. Emþn °ÊliÛ Ŗa,bÊn, Kahire 2003.

ZERKEŖj EZ-, Bedruddþn MuÛammed b. ,AbdullÊh (794/1392), *el-BurhÊn fþ ,ulømi'l- ``urÊn*, thk. MuÛammed Ebø'l-FaÑl İbrÊhþm, DÊru'l-Ma,rife, Beyrut 1972.

1.4. Hadis Kaynakları

BUÊŖRj EL-, İsmÊþl b. İbrÊhþm (256/870), *eð- °aÛþÛ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.

EBÀ DŜVÀD, SuleymÊn b. el-EŖ,aø (275/889), *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

İBN j ANBEL, AÛmed (241/855), *el-Musned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.

MUSLİM, j accÊc en-NeysÊbørþ (261/875), *eð- °aÛþÛ*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

TİRMİÇj ET-, Ebø ,!sÊ MuÛammed (279/892), *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

1.5. Diġer Kaynaklar

CE°°Š° EL-, Ebø Bekr AÙmed b. ‚Alþ er-RÊzþ (370/981), *el-Fuðul fþ'l-uððl*, Mektebetu'l-İrşÊd, İstanbul 1994.

CEVHER| EL-, İsmÊ,þl b. j ammÊd (400/1009), *eð-°ihÊh tÊcu'l-luða ve ðiÙaÙu'l-arabiyye*, Mısır 1956-57.

ÊAL|L B. A j MED, Ebø ‚AbdurraÙmÊn Êalþl b. AÙmed b. ‚Amr el-FerÊhþð (175/791), *KitÊbu'l-ayn*, DÊru İhyÊi't-TurÊði'l-,Arabþ, Beyrut 2001.

HEREV| EL-, Ebø'l-j asen Nøruddþn ‚Alþ b. °ulÊn MuÙammed el-° Êrþ (1014/1605), *el-EsrÊru'l-merfða, fþ'l-aÙbÊri'l-mevÑða*, thk. MuÙammed es-SabbÊÙ, DÊru'l-EmÊne-Muessesetu'r-RisÊle, Beyrut 1971.

İBN MANÇÂR, Ebø FaÑl MuÙammed b. Mukerrem el-EnðÊrþ (711/1311), *LisÊnu'l-lisÊn: tehÿibu'l-lisÊni'l-arab*, DÊru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.

İBNU°-°ALSĴ j , Taàıyyuddþn Ebø ‚Amr (643/1245), *el-Muàaddime fþ ‚ulømi'l-Ùadþð*, thk. Nøreddþn ‚Itr, DÊru'l-Fikr: Suriye, DÊru'l-Fikr Mu,Êðir: Beyrut 1989.

MŠTUR|D|, MuÙammed b. MuÙammed Ebø Manðør (333/944), *Te vilÊtu'l-°urÊn*, thk. Ahmed Vanlıoġlu-Bekir Topaloġlu, İstanbul 2003.

SERAÊS|, MuÙammed AÙmed (483/1090), *ŞerÙu kitÊbi's-siyeri'l-kebþr li MuÙammed b. el-j asan Eş-ŞeybÊnþ*, thk. ‚Abdu'l-,azþz AÙmed, yy., 1971.

¼AN¼ŠV|, MuÙammed Seyyid *Nøru'l-yaðþn: mu,cemu vasþð fþ þrÊbi'l-°urÊni'l-Kerþm*, Mektebetu LubnÊn, Kahire 2003.

2. MODERN KAYNAKLAR

2.1. Arapça Modern Kaynaklar

‚ABDU'L-BŠ° |, MuÙammed Føad, *Mu'cemu'l-mufehres li elfÊÿi'l-°urÊni'l-Kerþm*, Çaġrı Yayınları, İstanbul 1990.

- Aj MED, AbdurrezzÊà j useyn, *el-Mekkê ve'l-Medenê fêl 'urÊni'l-Kerêem*, DÊr Ibn AffÊn, Kahire 1999.
- ,AKK EL-, j Êlid ,AbdurraÛmÊn, *Teshêlu'l-vusêl ilÊ ma,rifeti esbÊbi'n-nuzêl*, Beyrut 2000.
- ,AL|, İbrÊhêem MuÛammed, *°aÛiÛu esbÊbun'n-nuzêl: dirÊse Ûadiôiyye*, DÊru'l-'alem, Şam 2003.
- CEMEL EL-, BessÊm, *EsbÊbu'n-nuzêl*, el-Merkezu'ê-»eàÊfêl-,Arabê, Beyrut 2005.
- CEM|L EL-, MuÛammed b. FÊris, *en-Nebiyyu (ê) ve Yehêdu'l-Medhneti*, Riyad 2002.
- DERVEZE, MuÛammed İzzet (1404/1984), *et-Tefsêru'l-hadêê*, Mısır 1961-1963.
- j U~ AR| EL-, MuÛammed b. Afifê, *TÊrêÛu't-teşri,il-islÊmê*, Beyrut 1980.
- MEYDŞN| EL-, ,AbdurraÛman j asan, *Me,Êricu't-tefekkur ve deàÊi'ài't-tedebbur*, DÊru'l-'alem, Şam 2000-2002.
- ŞEV'' ŞN|, MuÛammed b. ,Alê (1250/1834), *İrşÊdu'l-fuÛêl ilÊ taÛi'ài'l-Ûaà min ilmi'l-uêêl*, DÊru Ibn Keêr, Şam-Beyrut 2000.
- ,UVRE EL-, SuleymÊn b. j amd, *Es-Sêretu'n-nebeviyye fi'ê-°aÛiÛayni ve inde Ibn İsÛÊà*, CÊmi,atu İmÊm MuÛammed b. Suê,di'l-İslÊmiyye Riyad 1993.
- ZER'' ŞN| EZ-, MuÛammed ,Abdu'l-,azêem (1362/1943), *MenÊhîlu'l-,irfÊn fê ,ulêmi'l-'urÊn*, Beyrut 1998.
- ZEYD, MuêêafÊ, *en-NesÛ fêl-'urÊni'l-Kerêem*, DÊru'l-vefÊ, Mansure 1987.
- ZUj AYL| EZ-, Vehbe, *Uêêlu'l-fîàh*, DÊru'l-Fikr, Şam 1996.

2.2. Batı Dillerinde Modern Kaynaklar

2.2.1. Kitaplar ve Tezler

- AZAMĪ, Mustafa, *The History of the Qur'anic Text*, Islamic Academy, UK 2003.
- ALI, Muhammad Mohar, *Sīrat al-Nabī and the Orientalists*, 2 vols., King Fahd Complex for the Printing of the Holy Qur'an, Madinah 1997.
- BEESTON, F. L. T. M., Johnstone, R. B. Serjeant, G. R. Smith, *Arabic Literature to the End of The Umayyad Period*, Cambridge University Press, Cambridge 1983.
- BELL, Richard (1876-1952), *The Qur'ân Translated with a Critical Re-arrangement of the Surahs*, 2 vols, T. & T. Clark, Edinburgh 1937-1939.
- _____, *Introduction to the Qur'ân*, Haz. W. Montgomery Watt, Edinburgh 1953.
- BERG, Herbert (ed.), *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, Brill, Lieden-Boston 2003.
- BLACHÈRE, Régis (1900-1973), *Le Coran*, I-II, Librairie Orientale et Americaine, Paris 1949-1950.
- BOULLATA, Issa J., *Literary Structures of Religious Meaning in the Qur'an*, Richmond 2000.
- CRONE, Patricia, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Oxford 1987.
- _____; Michael Cook, *Hagarism. The Making of the Islamic World*, Cambridge 1977.
- DONNER, Fred M., *Narratives of Islamic Origins-The Beginnings of Islamic Historical Writing*, The Darwin Press, New Jersey 1998.
- GOLDZIHNER, Ignaz (1850-1921), *Muslim Studies*, 2 vols., trc. C. R. Barber, S. M. Stern, London, 1967-71.

- GÖKKIR, Bilal, *Western Attitudes to the Origins of the Qur'an*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Department of Middle Eastern Studies, University of Manchester, Manchester 2002.
- HIRSCHFELD, Hartwig (1854-1954), *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, Royal Asiaic Society, London 1902.
- IBN WARRAQ (ed.), *The Origins of the Koran*, Prometheus Books, New York 1998.
- _____, *What the Koran Really Says?*, Prometheus Books, New York 2002.
- JEFFERY, Arthur (1892-1959), *Materials for the History of the Text of the Qur'ân*, E.J. Brill, Leiden 1937.
- JUYNBOLL, G. H. A., *Muslim Tradition: Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, Cambridge 1983.
- LANE, Andrew J., *Al-Zamakhsharî (d. 538/1144) and His Qur'ân Commentary Al-Kashshaf-A Late Mu'tazilite Scholar at Work*, University of Toronto, Toronto 2003.
- _____, *A Traditional Mu'tazilite Qur'ân Commentary, The Kashshaf of Jêr Allêh Al-Zamakhsharî (d. 538/1144)*, Brill, Leiden-Boston 2006.
- LECKER, Michael, *Muslims, Jews & Pagans, Studies on Early Islamic Medina*, E. J. Brill, Leiden 1995.
- MOTZKI, Harald (ed.), *The Biography of Muhammad: The Issue of the Sources*, E.J. Brill, Leiden 2000.
- _____, *The Origins of Islamic Jurisprudence. Meccan Fiqh before the Classical Schools*, trc. M. H. Katz, E. J. Brill, Leiden 2002.
- MUIR, Sir William (1819-1905), *The Corân. Its Composition and Teaching and the Testimony it bears to the Holy Scriptures*, Society for Promoting Christian Knowledge, London 1896.

_____, *The Life of Mahomet*, Smith, Elder & Co., London 1861.

NEUWIRTH, Angelika, *Studien zur Komposition der Mekkanischen Suren*, Berlin 1981.

NÖLDEKE, Theodor (1836-1930), *Geschichte des Qorans*, Yay. Haz. Friedrich Schwally, Georg Olms Verlag, Hildesheim-Zürich-New York 2000.

_____, *TÊriÛu'l-`urÊn*, trc. George TÊmir, Konrad-Adenauer-Stiftung, Beyrut 2004.

PETERS, F. E., *Muhammad and The Origins of Islam*, State University of New York Press, Albany 1994.

ROBINSON, Neal, *Discovering the Qur'an-A Contemporary Approach to a Veiled Text*, London 1996.

RODWELL, John Medows (1808-1900), *The Koran*, Everyman's Library, London 1963.

ROSENTHAL, Franz (1914-2003), *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968.

RUBIN, Uri, *The Eye of the Beholder: The Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims: A Textual Analysis*, The Darvin Press, New Jersey 1995.

SCHACHT, Joseph (1902-1969), *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1950.

SCHOELER, Gregor, *The Oral and the Written in Early Islam*, trc. Uwe Vagelpohl, ed. James E. Montgomery, Routledge, London and New York 2006.

VERSTEEGH, Cornelis H. M., *Arabic Grammer&Qur'Ênic Exegesis in Early Islam*, E.J. Brill, Leiden-New York-Köln 1993.

WANSBROUGH, John (1928-2002), *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation*, Oxford University Press, Oxford 1997.

_____, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, London 1978.

WATT, William Montgomery (1909-2006), *Bell's Introduction to the Qur'ân*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1990.

_____, *Companion to the Qur'ân*, Oneworld, Oxford 1994.

WEIL, Gustav (1808-1889), *Mohammed der Prophet*, Stuttgart 1843.

_____, *Historisch-kritische Einleitung in den Koran*, Bielefeld 1844 (Kur'ân bölümünün Türkçe tercümesi: "Kur'an", *Alman Oryantalizminde Kur'an'a Bakış*, haz. ve trc. Hüseyin Yaşar, İzmir 2002, s. 39-68).

WENSINCK, A. J., *Muhammad and the Jews of Medina*, Freiburg 1975.

WILD, Stefan (ed.), *Qur'ân as Text*, E.J. Brill, Leiden 1996.

2.2.2. Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

ABDEL HALEEM, M. A. S., "The Qur'an and Hadith", *The Cambridge Companion to Classical Islamic Theology*, ed. Tim Winter, Cambridge Press, Cambridge 2008, s. 19-32.

BELL, Richard (1876-1952), "A Duplicate in the Koran; the composition of Surah xxiii", *MW* 38 (1928): 227-233.

BERG, Herbert, "Context: Mu'ammad", *The Blackwell Companion to the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 187-204.

BÖWERING, Gerhard, "Chronology and the Qur'ân", *EQ* I (2001): 316-335.

_____, “Recent Research on the Construction of the Qurʿān”, *The Qurʿān in its Historical Context*, ed. Gabriel Said Reynolds, Routledge, Abingdon, Oxon 2008, s. 70-87.

BURTON, John, “The Exegesis of Q. 2: 106 and the Islamic Theories of ‘naskh: mā nansakh min āya aw nansahā na’ti bi khairin minhā aw mithlihā’”, *BSOAS* 48/3 (1985): 452-469.

_____, “Abrogation”, *EQ* I (2001): 11-19.

DONNER, Fred M., “The Historical Context”, *The Cambridge Companion to the Qurʿān*, ed. J. D. McAuliffe, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 23-39.

DĀRĪ, Abdulaziz, “Al-Zuhri, Study on the Beginnings of the History Writing in Islam”, *BSOAS* 19 (1957): s. 1-12.

EMANUEL, Victor Rousseau, “Hirschfeld, Hartwig”, *JE* VI (1904): 420.

FAIZER, Rizwi S., “Muhammad and the Medinan Jews: A Comparison of the Texts of Ibn Ishaq’s *Kitāb Sīrat Rasūl Allāh* with Al-Waqīdī’s *Kitāb al-Maghāzī*”, *IJMES* 28 (1996): 463-489.

FOSTER, H. F., “An Autobiography of Muhammad”, *MW* (1936): 130-152.

GOLDFELD, Yeshayahu, “The Development of Theory on Qurʿānic Exegesis in Islamic Scholarship”, *St.I* 67 (1988): 5-27.

HALLIDAY, Fred, “Orientalism and Its Critics”, *BRIJMES* 20/2 (1993): 145-163.

HARRISON, Timothy P., “*ī adḥó* and the Qurʿān”, *EQ* II (2002): 376-428.

HINDS, Martin, “‘Maghāzī’ and ‘Sīra’ in Early Islamic Scholarship”, *La Vie du Prophete Mahomet: Colloque de Strasbourg, Octobre 1980*, ed. T. Fahd, Paris 1983, s. 57-66 (Yeni Basım: *Studies in Early Islamic History*, ed.

- Martin Hinds, Princeton 1996, s. 188-198; Yeni Basım: *The Life of the Muḩammad*, ed. Uri Rubin, Aldershot 1998, s. 1-10).
- IBN WARRAQ, “Studies on Muhammad and the Rise of Islam, A Critical Survey”, *The Quest for the Historical Muhammad*, ed. ve trc. Ibn Warraq, Prometheus Books, New York 2000, s. 15-88.
- JACOBS, Joseph, “Nöldeke, Theodor”, *JE* IX (1905): 325-326.
- JONES, J. M. B., “The Chronology of the Maghazi: A Textual Survey”, *BSOAS* 19 (1957): 245-280.
- _____, “The MaghÉzḩ Literature”, *Arabic Literature to the end of the Umayyad period*, ed. A.F.L. Beeston ve diğerleri, Cambridge University Press, 1983, s. 344-351.
- JUYNBOLL, G. H. A., “The Date of the Great Fitna”, *Arabica* 20 (1973): 142-59.
- KISTER, M. J., “The Sîrah Literature”, *Arabic Literature to the End of Umayyad Period*, Cambridge 1983, s. 352-357.
- LECKER, Michael, “WÉqidḩ’s Account on the Satatus of the Jews of Medina: A Study of Combined Report”, *JNES* 54/1 (1995): 15-32.
- MARIN, Manuela, “Disciplining Wives: A Historical Reading of Qur’ân 4:34”, *St.I* 97 (2003): 5-40.
- MARTIN, Richard C., “Understanding the Qur’an in Text and Context”, *History of Religions* 21/4 (1982): 361-384.
- MARX, E. O. Alber, “Weil, Gustav”, *JE* XII (1906): 491.
- MCAULIFFE, Jane Dammen, “Preface”, *EQ* I (2001): i-ix.
- MOSHE, Gil, “The Constitution of Medina-A Reconsideration”, *IOS* 4/1 (1973): 44-66.

- MOTZKI, Harald, "Dating Muslim Traditions: A Survey", *Arabica* LII/2 (2005): 204-253.
- NEUWIRTH, Angelika, "Structure and the Emergence of Community", *The Blackwell Companion to the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 140-158.
- NEUWIRTH, Angelika, "Structural, Linguistic and Literary Features", *The Cambridge Companion to the Qur'an*, ed. J. D. McAuliffe, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 97-113.
- NÖLDEKE, Theodor (1836-1930), "The Koran", *The Origins of the Koran*, ed. Ibn Warraq, Prometheus Books, New York 1998, s. 36-63.
- PETERS, F. E., "The Quest of the Historical Muhammad", *IJMES* 23 (1991): 291-315.
- POWERS, David S., "The Exegetical Genre *nâsikh al-Qur'ân wa mansûkhuhu*", *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 117-138.
- RAVEN, Wim, "Sûra and the Qur'ân", *EQ* V (2006): 29-51.
- RIPPIN, Andrew, "The Exegetical Genre *asbab al-nuzul*: A Bibliographical and Terminological Survey", *BSOAS* 48/1 (1985): 1-15.
- _____, "al-Zarkashî and al-Suyûtî on the Function of the Occasion of Revelation Material", *IC* 59 (1985): 243-258.
- _____, "The Function of *Asbab al-Nuzul* in Qur'ânic Exegesis", *BSOAS* LI (1988): 1-20.
- _____, "Reading the Qur'ân with Richard Bell", *JAOS* 112/4 (1992): 639-647.

- _____, “Western Scholarship and the Qur’ân”, *The Blackwell Companion to the Qur’ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 235-251.
- _____, “Tools for the Scholarly Study of the Qur’ân”, *EQ* V (2006): 294-300.
- ROBSON, James, “Ibn Ishaq’s Use of the Isnad”, *BJRL* 38 (1955-1956): 449-465.
- RUBIN, Uri, “The Assassination of Ka,b b. al-Ashraf”, *Oriens* 32 (1990): 65-71.
- SADEGHI, Benham, “A Stylometric Evaluation of Bazargan’s Chronology of the Qur’an”, Yayınlanmamış tebliğ, American Academy of Religion, 18-21 Kasım 2006, Washington D.C., s. 1-62.
- SAEED, Abdullah, “Contextualizing”, *The Blackwell Companion to the Qur’ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s 36-50.
- SCHACHT, Joseph (1902-1969), “On Møse b. ‘Uqba’s Kitâb al-Maghâzî”, *AO* 21 (1950-1953): 288-300.
- SCHOELER, Gregor, “Møse b. ‘Ukbas Maghâzî”, *The Biography of Muḥammed*, ed. Harald Motzki, Brill, Leiden-Boston-Köln 2000, s. 67-97.
- SELHEIM, Rudolf, “Prophet, Chalif, und Geschichte: die Muhammad-Biographie des Ibn Ishâq”, *Oriens* 18-19 (1967): 33-91.
- SONN, Tamara, “Introducing”, *The Blackwell Companion to the Qur’ân*, ed. Andrew Rippin, Blackwell Publishing, Malden 2006, s. 3-17.
- SPEIGHT, Marston, “The Function of *Hadith* as Commentary on the Qur’ân as seen in the six authoritative collections”, *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur’an*, ed. Andrew Rippin, Clarendon Press, Oxford 1988, s. 63-81.

WATT, William Montgomery (1909-2006), "The Dating of the Qur'ân: A review of Richard Bell's theories" *JRAS* (1957): 46-56.

_____, "The Materials Used by Ibn Ishâq", *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis, Oxford University Press, London 1962, s. 23-24.

_____, "The Reliability of Ibn Ishaq's Source" *La Vie du Prophet Mahomet*, Colloque de Strassbourg, Paris 1983, s. 33-43.

_____, "The Dating of the Qur'ân: a Review of Richard Bell's Theories", *Early Islam: Collected Articles*, Edinburgh University Press, Edinburgh 1990, s. 24-33.

WHELAN, Etselle, "Forgotten Witness: Evidence for the Early Codification of the Qur'ân", *JAOS* 118/1 (1998): 1-14.

WOODHEAD, Christine, "Muir, Sir William", *DIA* 31 (2006): 94.

ZAMAN, Muhammad Qasim, "Maghazi and the Muhaddithun: Reconsidering the Treatment of 'Historical' Materials in Early Collections of Hadith", *IJMES* 28/1 (1996): 1-18.

2.3. Türkçe Modern Kaynaklar

2.3.1. Telif Kitaplar ve Tercümeleler

AĞIRAKÇA, Ahmet; ERYARSOY, M. Beşir, *Kur'an-ı Kerim ve Nüzûl Sebepli Türkçe Meali*, Fikir Yayınları, İstanbul 1987.

AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

ALBAYRAK, Halis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1996.

AYDIN, Muhammed, *Kur'an'ın Metni Üzerindeki Tartışmalar*, Değişim Yayınları, Adapazarı 2001.

APAYDIN, Mehmet, *Resullullah'ın Günlüğü*, İstanbul 1995.

- BÂZERGAN, Mehdi, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, Fecr Yayınları, Ankara 1998.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- CÜNDİOĞLU, Dücan, *Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı*, Tibyan Yayınları, İstanbul 1997.
- ÇETİNER, Bedreddin, *Fatiha'dan Nas'a Esbab-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.
- DİMAŞ' | ED-, (eş-ŞÊm̄), Mu'ammed b. SÊliû, *Peygamber Külliyyatı*, 12 cilt+index, trc. Adem Yesinde, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2003-2004.
- DERVEZE, Mu'ammed İzzet b. AbdulhÊd̄ (1404/1984), *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul 1989.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1893-1952), "Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsirine Giriş", *Tanrı Buyruğu*, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1947.
- DÖNMEZ, Kâzım, *Onun Günleri: Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hayatının Kronolojisi*, İstanbul 2004.
- DRAZ, Muhammed (1894/1958), *Kur'ân'a Giriş*, trc. Salih Akdemir, kitâbiyât, Ankara 2000.
- DUMAN, Zeki, *Beyânu'l-Hak: Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara 2006.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Lotus Yayınevi, Ankara 2005.
- EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, trc. Mehmet Emin Maşalı, kitâbiyât, Ankara 2001.
- GÖLCÜK, Şerafettin, *Kur'an ve Mekke*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

- GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- GÜNEŞ, Arif, *Kur'an-ı Kerim'in Ortaya Çıkış Süreci*, Ankara 2000.
- HATİBOĞLU, Mehmed Said, *Müslüman Kültürü Üzerine*, kitâbiyât, Ankara 2004.
- _____, *Hz. Peygamber ve Kur'an Dışı Vahiy*, OTTO Yayınları, Ankara 2009.
- HOROVITZ, Josef (1874-1931), *İslam Tarihçiliğinin Doğuşu-İlk Siyer Meğazi Eserleri ve Müellifleri*, trc. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- ŞDİ EL-, *Abdu'l-fettû (1402/1981), Esbâb-ı Nüzûl*, trc. Salih Akdemir, Fecr Yayınevi, Ankara 1995.
- KARAMAN, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- KOÇ, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: eð-alebi (427/1036) Tefsirinde Muâtil b. Suleymân (150/767) Rivayetleri*, kitâbiyât, Ankara 2005.
- MAŞALI, Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı, Mushaf Tarihi ve Yapısı*, ilâhiyât, Ankara 2004.
- OKUMUŞ, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu -Muhammed İzzet Derveze Örneği-*, Araştırma Yayınları, Ankara 2009.
- ÖZSOY, Ömer, "Çağdaş Bir Sorun Olarak 'Kur'ân'ın Anlaşılması Sorunu", *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı*, 02-06 Ekim 2002, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 41-48.
- _____, *Kur'ân ve Tarihsellik Yazıları*, kitâbiyât, Ankara 2004.
- _____, *Kur'ân'ın Metinleşme Tarihi*, ilâhiyât, Ankara 2002.
- _____; GÜLER, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996.

- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim Meali Surelerin İniş Sırasına Göre*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2000.
- PAÇACI, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2008.
- POLAT, Fethi Ahmet, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- POLAT, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankrara 2007.
- SERİNSU, Ahmed Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994.
- ŞA'BAN, Zekiyüddîn, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.
- ŞÂTİBÎ, Ebû İshak İbrahim b. Musa (790/1398), *el-Muvâfakât*, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- ŞULUL, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- TÜRKMEN, Sadık, *İniş Sırasına Göre Kur'an, Akıl ve Bilimin Işığında Kur'an'ın Türkçe Çevirisi*, Türksad21 Yayıncılık, İstanbul 2009.
- ÜNVER, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekkî-Medenî İlmi*, Samsun 2001.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi (1878-1942), *Nüzûl Sırasına Göre Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*, Sadeleştirme ve Yeni Tertip: Rauf Pehlivan, İstanbul 2004.
- YILDIRIM, Enbiya, *Hadis Problemleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1996.

YILMAZ, Hakkı, *Nüzul Strasına Göre Tebyînü'l-Kur'an: İşte Kur'an*, İşaret Yayınları, İstanbul 2008 –.

WATT, William Montgomery (1909-2006), *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, trc. M. Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

ZERKEŞİ EZ-, Bedruddîn Muhammed b. AbdullÊh (794/1392), *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, trc. Bünyamin Erul, kitâbiyât, Ankara 2000.

2.3.2. Makale, Tebliğ ve Ansiklopedi Maddeleri

AHSAN, M. Manazır, “Bell, Richard”, *DİA* 5 (1992): 423-424.

ALBAYRAK, Halis, “Kur'an'ı Anlamak, Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak”, *1. Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara 1995, s. 165-176.

_____, “Allah'ın Nüzul Dönemindeki Farklı Davranış Tarzının Mü'minin Kur'an Anlayışına Katacağı Boyut Üzerine”, *2. Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara 1996, s. 36-48.

ALBAYRAK, İsmail, “John Wansbrough'nun Kur'ân Tarihi Teorisi ve Batı'da Doğurduğu Tartışmalar”, *İslâmiyât* 4/1 (2001): 163-180.

_____, “Kur'ân-ı Kerim Ayetlerinin Tertibi Hakkında Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, *Marife* 2/3 (2002): 155-164.

BİRİŞİK, Abdulhamit, “Kur'an: II. Tarihi”, *DİA* 26 (2002): 384-388.

_____, “Nesih: Literatür”, *DİA* 32 (2006): 584-586.

ÇETİN, Abdurrahman, “Nesih”, *DİA* 32 (2006): 579-581.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Batıdaki İslam Çalışmaları Üzerine”, *Marife* 2/3 (2002): 39-52.

DEMİRCİ, Muhsin, “Esbâb-ı Nüzûl”, *DİA* 11 (1995): 360-362.

DRAZ, Muhammed (1894/1958), “Kur’ân-ı Kerim’in Nüzûl Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebi Eleştirisi”, trc. Ahmet Nedim Serinsu, *AÜİFD* 38 (1997): 245-263.

EBÛ ZEYD, Nasr Hâmid “Kur’an Hermeneutiğine Doğru: Hümanist Yorum Arayışı”, trc. İsmail Albayrak, *İslâmiyât* 7/1 (2004): 39-60.

FAYDA, Mustafa, “Belâzürî”, *DİA* 5 (1992): 392-393.

_____, “Halîfe b. Hayyât”, *DİA* 15 (1997): 301-303.

_____, “İbn Hişâm”, *DİA* 20 (1999): 71-73.

_____, “İbn İshak”, *DİA* 20 (1999): 93-96.

_____, “İbn Sa’d”, *DİA* 20 (1999): 294-297.

_____, “İbn Şebbe”, *DİA* 20 (1999): 371-372.

_____, “Siyer ve Meg’zi”, *DİA* 37 (2009): 319-324.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Dârünnedve”, *DİA* 8 (1993): 555-556.

GÖRGÜN, Hilal, “Nöldeke, Theodor”, *DİA* 33 (2007): 217-218.

GÜL, Ali Rıza, “Kur’ân Ayetlerini Tarihlendirmede Nüzûl Sebeplerinin Rolü”, *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004): 191-220.

IŞILTAN, Fikret, “%aber%”, *İA* XI (1979): 594-598.

KELEŞ, Ahmet, “Kur’ân’ın Cem’i ve Tertibi-Kur’ân Ayetlerinin Tevkîflîği Konusundaki Buhârî Hadislerine ve Kur’ân İlimlerindeki Rivayetlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslâmî Araştırmalar* 14 (2001): 103-126.

KOÇ, Mehmet Akif, “53/Necm Suresinin Tefsirinde Bazı Tarihî Sorunlar Üzerine”, *İslâmiyât* 6/1 (2003): 165-171.

_____, “Sebeb-i Nüzûle Bağlı Anlamın Aşılmasını Kolaylaştıran Bir Unsur Olarak ‘Kur’ân Metni’ ”, *İslâmiyât* 7/2 (2004): 113-124.

NAGEL, Tilman, “Tarihî Araştırma Konusu Olarak Kur’ân”, trc. Ali Dere, *İslâmî Araştırmalar* 9/1-4, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Yöntem Sorunu” Özel Sayısı, ed. Ömer Özsoy, (1996): 54-61.

NUHOĞLU, Hidâyet, “Blachere, Regis”, *DİA* 6 (1992): 244-245.

OKUMUŞ, Mesut, “Kur’ân-ı Kerim’in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi”, *I. Kur’ân Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum 2007, s. 91-109.

ÖNKAL, Ahmet, “Hicret”, *DİA* 17 (2000): 458-462.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, “Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in *el-Camiu’s-Sahîh*’i”, *AÜİFD* 39 (1990): 287-356.

ÖZDEMİR, Mehmet, “Siyer Yazıcılığı Üzerine”, *Milel ve Nihal* 4/3 (2007): 129-162.

RABDÂVÎ ER-, Mahmûd “Tarih Boyunca Kur’ân Tercümelelerinin Amaçları ve Çeşitleri”, trc. Zafer Kızıklı, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (2008): 279-290.

SEYYİD, Eymen Fuâd, “Markîzî”, *DİA* 27 (2003): 538-584.

ŞENEL, Abdulkadir, “Kastallânî”, *DİA* 24 (2001): 448-451.

YAŞAR, Hüseyin, “Aydınlanma Döneminde Batı’da Kur’an Algısı”, *DÜİFD* 25 (2007): 95-125.

YILDIRIM, Suat, “Âyetlerin Kronolojik Sıralanması”, *Yeni Ümit* 56 (2002), 1-78 Sayılar CD-ROM.

_____, “Âyetlerin Tertibinde Oryantalist Şüphesi”, *Yeni Ümit* 56 (2002), 1-78 Sayılar CD-ROM.

2.3.3. Tezler

AKBAŞ, Necati, *Hz. Peygamber Dönemi Kur'an'ın Yazımı Tarihi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.

AYDIN, Zeynel Abidin, *Hz. Osman ve Sonrası Kur'an'ın Metinleşme Târîhi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

_____, *Kur'an'ın Yazılması ve Cem'i Sorunu*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

FIRAT, Abdulkadir, *Hz. Ebu Bekir Döneminde Kur'an'ın Cemiyle İlgili Rivayetlerin Tahlili*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

HABİBOV, Aslan, *İlk Dönem Şii Tefsiri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

ÖZTÜRK, Hayrettin, *Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler Döneminde Kur'an'ın Yazılması ve Toplanması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1998.

PATTAYEV, Muhittin, *Kur'an'ın Metinleşme Süreci ve Ana Konular*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

SÖĞÜT, Nazmi, *Cihad Ayetlerinin Nüzul Sebepleri ve Ayetlerin Muhtemel Kronolojik Sıralanışı*, Yayımlanmamış Lisans Tezi, Yüksek İslam Enstitüsü Tefsir-Hadis Bölümü, 1979.

ŞEN, Ziya, *Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

3. YÖNTEMSSEL KAYNAKLAR

BARTON, John, "Historical-Critical Approaches", *The Cambridge Companion to Biblical Interpretation*, Cambridge University Press, 1998, 9-20.

BEDARIDA, Francois (der.), *Tarihçinin Sosyal Sorumluluğu*, trc. Ali Tartanoğlu, Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

BIÇAK, Ayhan, *Tarih Düşüncesi*, 3 cilt, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.

BLOCH, Marc, *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği*, Birey ve Toplum, Ankara 1985.

_____, *The Historian's Craft*, Vintage Books, New York 1953.

BRAUDEL, Fernand, *On History*, University of Chicago Press, Chicago 1980.

_____, *Tarih Üzerine Yazılar*, trc. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara 1992.

BURKE, Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, Doğubatı, Ankara 2002.

_____, *History and Social Theory*, Polity Press, Cambridge 1992.

_____, *New Perspectives on Historical Writing*, Polity Press, Cambridge 1991.

_____, *Sociology and History*, George Allen & Unwin, London 1981.

_____, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal, İstanbul 1994.

BRUNS, Gerard, *Antik Hermeneutik*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2001.

CAVAIGNAC, E., *Tarihi Kronolojinin Esasları*, trc. Osman Turan, Ankara 1954.

CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

- CLARK, Stuart, *The Annales School*, Routledge, London 1999.
- COLLINGWOOD, R. G., *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, trc. Erol Özvar, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.
- _____, *Tarih Tasarımı*, trc. Kurtuluş Dinçer, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2007.
- GADAMER, Hans George (1900-2002), *Truth and Method*, Sheed and Word, London 1981.
- GÖKKIR, Necmettin, “Critical Interpretation of Religious Texts in the West and the Reflection on the Study of the Qur’an”, *Milel ve Nihal* 2/2 (2005): 19-63.
- HALKIN, Leon-E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.
- HUMPHREYS, R. Stephen, *Islamic History-A Framework for Inquiry*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1991.
- JEANROND, Werner G., *Theological Hermeneutics: Development and Significant*, SCM Press, London 1994.
- JENKINS, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, trc. Bahadır Sina Şener, Ankara 1997.
- KNAPP, Arthur Bernard, *Archaeology, Annales, and Ethnohistory*, New York: Cambridge University, Cambridge 1992.
- MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998.
- RICOEUR, Paul (1913-2005), *Hermeneutics & the Human Sciences*, ed. ve trc.: John B. Thomson, Cambridge University Press, New York 1981.
- _____, “Metin Modeli: Bir Metin Olarak Anamlı Eylem”, *Hermeneutik ve Hümaniter Disiplinler*, der. ve trc.: Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul 2002, s. 100-125.

SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, “Tarih Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal* 4/3 (2007): 9-17.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

TOSH, John, *Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal, İstanbul 1997.

_____, *The Pursuit of History: Aims, Methods and New Directions in the Study*, Longman, London-New York 1991.

4. GENEL TARAMA KAYNAKLARI

ANDERSON, Margaret; G. K. Hall, *Arabic Materials in English Translation: a Bibliography of Works from the Pre-Islamic Period to 1977*, Boston 1980.

ANEES, Munawar Ahmad; Alia N. Athar, *Guide to Sira and Hadith in Western Languages*, Mansell Publishing Limited, London/New York 1986.

BAKALLA, Muhammed Hasan, *Arabic Culture: Through its Language and Literature*, Kegan Paul International, London 1984.

BEHN, Wolfgang H., *Islamic Book Review Index*, Berlin-Almanya, 1982-1992.

DODGE, Bayard (ed. ve trc.), *The Fihrist of al-Nadīm*, A Tenth-Century Survey of Muslim Culture, II vols, Columbia University Press, New York & London 1970.

GEUTHNER, Paul, *Revue des Etudes Islamiques (Abstracta Islamica)*, [REI] Librairie Orientaliste, Paris-Fransa 1927-1980.

GRIMWOOD, Diana; Jones Derek Hopwood; J. D. Pearson (ed.), *Arab Islamic Bibliography*, Harvester Press, Sussex 1977.

Index Islamicus, Mansell Publishing Limited, London-England, ts.

Index of Islamic Literature Supplement to the Muslim World Book Review (MWBR),
The Islamic Foundation, London-England, ts.

KEġġ ALE, Umer Riġġ, *Muġcemu'l-muellifġn Terġcumu muġannifi'l-kutġbi'l-
arabiyye*, Dġru ġhyġi't-Turġġi'l-Arabġ, Beirut 1957.

KĒTĪP ŒELEBĪ, *Keġfġ'z-Zunġn an Esġmi'l-Kġtġbi ve'l-Fġnun*, trc. Rġġtġ Balcġ,
Tarih Vakfġ Yurt Yayġnlarġ, ġstanbul 2007.

KHANBAGI, Ramin, *Muhammad the Prophet of Islam*, Alhoda, UK 2006.

MCAULIFFE, Jane Dammen (ed.), *Encyclopedia of the Qurġġn*, V+index, Leiden-
Boston-Kġln 2000-6.

MEISELES, Gustav, *Reference Literature to Arabic Studies: a Bibliographical
Guide*, University Publishing Projects, Tel Aviv 1978.

PFANNMULLER, Gustav; Walter De Gruyter, *Handbuch der Islam-Literatur*,
Berlin 1923.

SAUVAGET, Jean; Claude Cahen (ed.), *Introduction to the History of the Muslim
East: a Bibliographical Guide*, University of California, Berkeley 1965.

SEZġĪN, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS): Qur'anwissenschaften,
Hadit Geschichte, Fiqh, Dogmatik, Mystik*, E. J. Brill, Leiden 1967.

Yeni Gelen Dergiler ve ġçindekiler, Latin Harfli ve Arap Harfli, Tġrkiye Diyanet
Vakfġ ġslam Araġtırmalarġ Merkezi (ġSAM) Kġtġphane ve Dokġmantasyon
Mġdġrlġġġ Yayġnlarġ, Œubat 1994-Ocak 2009.

5. TEZ TARAMA KAYNAKLARI

*Abstracts of Doctoral Dissertations of Saudi Faculty: mustahlasatu resaili's-
suudiyyin li dereġeti'd-doktora*, Camiatu'l-Melik Suud, Riyad 1983.

ALY, Kamal Mohamed, *Ph. d. Saudi Dissertation Abstracts: mustehlesatu resaili'd-doktora es-suudiyye*, Kahire 1979.

BIDWELL, Robin L.; Howard Bowen-Jones; B.S.J. Isserlin; John Burton, "Middle Eastern Studies in British Universities", *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), 1/2 (1975): 84-93.

BOWEN-JONES, Howard; Laurence P. Elwell-Sutton; Clement H. Dodd; Walid N. Arafat; B.S.J. Isserlin; Derek Hopwood, "Work in Progress in British Universities", *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), 2/1 (1975): 23-39.

ELWELL-SUTTON, Laurence P.; J. Derek Latham, "Middle Eastern Studies in British Universities and Work in Progress", *Bulletin* (British Society for Middle Eastern Studies), 8/2 (1981): 132-135.

ERÜNSAL, İsmail; Fatih Çardaklı; Mustafa Birol Ülker, *İlâhiyat Fakülteleri Tezler Katalogu I (1953-2000); İlâhiyat Fakülteleri Tezler Katalogu II (2001-2007)*, İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, İstanbul 2008.

Orta Doğu Üniversitelerinde Tefsir Alanında Yapılan Tezler Bibliyografyası (2005 yılına kadar), Ürdün Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Merkezinden alınan Esra Gözeler'in özel kütüphanesindeki nüsha.

SELIM, George Dimitri, *American doctoral dissertations on the Arab world: supplement 1975-1981*, Library of Congress, Washington 1983.

SLUGLETT, Peter, *Theses on Islam the Middle East and North-West Africa 1880-1978*, Mansell Publishing, London 1983.

6. ELEKTRONİK TARAMA KAYNAKLARI

<http://library.ju.edu.jo/search>

www.altafsir.com/et-tefsir

www.ankara.edu.tr/E-kütüphane/Veri tabanları/ProQuest Dissertations and Theses Full Text

[www.ankara.edu.tr/ E-kütüphane/Veri tabanları/EBSCOhost](http://www.ankara.edu.tr/E-kutüphane/Veri_tabanları/EBSCOhost)

[www.isam.org.tr/Kütüphane arama](http://www.isam.org.tr/Kütüphane_arama)

www.jstor.org/search

www.pisai.it/library/catalogue

Gözeler, Esra, Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebbü'l-evvel-4 Rebbü'l-evvel Arası), Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Salih Akdemir, XIX+267 s.

ÖZET

Tez giriş (konu, amaç, önem, yöntem ve kaynaklar, literatür incelemesi) ve üç ana bölümden (1: Ulûmu'l-Kur'ân ve Hadis Literatürü Çerçevesinde Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Meselesi; 2: Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesinde Batılı Yaklaşımlar; 3: Hicrî 1 (Rebbü'l-evvel)-4 (Rebbü'l-evvel) Periyodu Özelinde Nâzil Olan Kur'ân Âyetlerine Kronolojik-Olgusal Yaklaşım) oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, İslâm geleneğinde Kur'ân âyetlerinin tarihlendirilmesi meselesi iki aşamada incelenmiştir. İlk aşamada âyet ve sûrelerin tertibine ilişkin rivâyet ve görüşler ele alınmıştır. İkinci aşamada âyet ve sûrelerin kronolojilerini belirlemede geleneksel ölçütler olarak Mekke-Medenî, esb'Ebû'n-nuzûl ve nesû konuları değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümde, âyet ve sûrelerin kronolojisi konusunda Batılı yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımları iki grupta tasnif etmek mümkündür. Gustav Weil, J. Meadows Rodwell, Theodor Nöldeke ve Régis Blachère İslâm geleneğiyle uyumlu bir tertibe sahipken; Sir William Muir, Hartwig Hirschfeld, Richard Bell ve W. Montgomery Watt İslâm geleneğinden farklı ve eleştirel bir tertib uygulamışlardır.

Üçüncü Bölümde, Hicrî 1 (Rebbü'l-evvel)-4 (Rebbü'l-evvel) süresi kapsamında gelişen olaylar ve bunlarla ilişkilendirilen âyetler erken dönem sûre kitabiyatı esas alınarak sıralanmıştır. Belirlenen âyetler, Tefsir ve Hadis kitabiyatında tarihî bağlamlarına işaret eden rivâyetlerin tarihsel-eleştirel yöntemle incelenmesiyle kronolojik olarak tertib edilmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmında tezde ulaşılan genel sonuçlar sıralanmıştır. Ekler bölümünde sırayla İslâm geleneğine göre Mekke-Medenî sûreler ve müstesna âyetler; oryantalistlerin âyet ve sûre tertipleri; üçüncü bölümde ele alınan dönem içerisinde gelişen olayların ve nazil olan âyetlerin kronolojik sırası verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Sûre, Âyetlerin Tarihlendirilmesi, Batılı Yaklaşımlar

Gözeler, Esra, *The Question of Dating the Qur'anic Revelation and A Chronological-Factual Approach to the Qur'anic Verses (Revealed between AH 1 Rabî al-avval and AH 4 Rabî al-avval)*, Ph.D. thesis, Supervisor: Prof. Dr. Salih Akdemir, XIX+267 p.

ABSTRACT

This dissertation comprises an introduction, three main chapters, a conclusion and three appendixes. In introduction subject, literary survey, method and sources are presented.

Chapter 1 investigates the dating of the revelation in Islamic tradition in two stages. The first stage reviews the reports and views about the order of Êyahs and surahs as reflected in classical Islamic sources. The second stage examines the knowledge of Makkî-Madanî, asbÊb al-nuzûl, and nasû as traditional criteria for determining the chronological order of the Êyahs or surahs in Islamic tradition.

Chapter 2 focuses on the Western approaches to dating the revelation. These attempts can be classified into two groups. Though Gustav Weil, J. Meadows Rodwell, Theodor Nöldeke and Régis Blachère almost have the same order of the surahs as that of Islamic tradition, Sir William Muir, Hartwig Hirschfeld, Richard Bell and W. Montgomery Watt have different and critical orders.

Chapter 3 covers the sequence of the events and the related Êyahs between AH 1 (Rabî al-avval) and AH 4 (Rabî al-avval) on the basis of early Sîra literature. Depending on the historical context of these Êyahs, the dissertation attempts to re-order them chronologically by using the historical-critical method.

The general consequences of the dissertation are listed in the conclusion. In the appendixes the Makkî-Madanî surahs and exceptional Êyahs in Islamic tradition, the Western classifications of surahs and the chronological sequence of the events and Êyahs discussed in the third chapter are given respectively in charts.

Key Words: Tafsîr, the Qur'ân, Sîra, Dating the Qur'anic Verses, Orientalists' Approaches